

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

ORTADOĞU'DA BAAS-İHVÂN KARŞITLIĞININ TARİHSEL
DİNAMİKLERİ VE ORTADOĞU SİYASÎ HAYATINA ETKİLERİ
(SURIYE ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

CEMAL KAZAK

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

ORTADOĞU'DA BAAS-İHVÂN KARŞITLIĞININ TARİHSEL
DİNAMİKLERİ VE ORTADOĞU SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ
(SÜRİYE ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

CEMAL KAZAK

Danışman: PROF.DR. CENGİZ TOMAR

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Ortadoğu Siyasî Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Doktora öğrencisi Cemal Kazak'ın "Ortadoğu'da Baas-İhvân Karşıtlığının Tarihsel Dinamikleri ve Ortadoğu Siyasî Hayatına Etkileri (Suriye Örneği)" adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim üyesi Adı Soyadı	İmzası
1	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Cengiz TOMAR
2	Jüri Üyesi	Prof.Dr. Davut HUT
3	Jüri Üyesi	Prof.Dr. Burhan KÖROĞLU
4	Jüri Üyesi	Prof.Dr. Ş.Tufan BUZPINAR
5	Jüri Üyesi	Dr.Öğrt. Üyesi. Ahmet Hüsrev ÇELİK

ÖZET

ORTADOĞU'DA BAAS-İHVÂN KARŞITLIĞININ TARİHSEL DİNAMİKLERİ VE ORTADOĞU SİYASÎ HAYATINA ETKİLERİ (SURIYE ÖRNEĞİ)

Ortadoğu, dünya tarihini en çok etkileyen gelişmelerin yaşandığı bir bölge olarak her zaman önemini korumuştur. Bu jeopolitik konum, tarih boyunca bölgede iç dinamiklerle dış müdahalelerin karşılıklı etkileşim içinde olmasına neden olurken bölgenin de daima çok yönlü faal bir yapıda kalmasını sağlamıştır. XX. yüzyıl Ortadoğu siyasî hayatına bakıldığında hiç şüphesiz ki kitleleri harekete geçiren, Ortadoğu toplumlarını ve siyasî hayatını derinden etkileyen üç büyük ideoloji karşımıza çıkmaktadır: milliyetçilik, sosyalizm ve İslâmcılık. Bu çalışma Ortadoğu siyasî hayatını derinden etkileyen, İslâmî eğilimli bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkan, modern Mısır ve Arap tarihinin en önemli ve tartışmalı toplumsal aktörlerinden birisi olan İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler) ile Suriye'de ortaya çıkan, Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi düşüncesi üzerine inşa edilen Baas Partisini ele almaktadır. Emperyalist ülkelerin sömürü düzenine karşı “Ebedî Misyonu Olan Tek Arap Ulusu” sloganıyla bütün Arap ülkelerini tek bir çatı altında toplayarak sosyalist, laik, Pan-Arap bir yönetim kurmayı hedefleyen Baas ideolojisinin karşısında Pan-İslâmist bir ideolojiye sahip İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler) yer almıştır. Bu iki ideolojik yaklaşım kentli sınıflar, toprak sahipleri, köylüler, orta sınıflar ve öğrenciler gibi toplumun farklı katmanlarını etkilerken aynı zamanda Ortadoğu'daki siyasî hayata bölgesel düzeyde tesir etmeyi başarmıştır. Bu bağlamda her iki ideolojinin de bölgedeki diğer ülkeleri ve Ortadoğu siyasî hayatını derinden etkilediği görülmektedir. Bu sebeple çalışmada bu iki ideolojinin ortaya çıkış koşulları, tarihsel süreç içindeki gelişimi, dönüşümü, mevcut durumu, ideolojik yapılanmaları, çatışmaları ve Ortadoğu siyasî hayatına etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler), Baas Partisi, Ortadoğu

ABSTRACT

HISTORICAL DYNAMICS OF BAATH-IKHWAN ANIMOSITY IN THE MIDDLE EAST AND ITS IMPACT ON THE MIDDLE EASTERN POLITICAL LIFE (THE CASE OF SYRIA)

The Middle East has always maintained its importance as a region where the most significant developments in the world history have been experienced. While such a geopolitical situation has historically caused the interaction between internal dynamics and external interventions, it has ensured that the region has always remained in a versatile dynamic structure. Considering the 20th century Middle Eastern political life, there are three great ideologies which mobilized the masses and deeply influenced the Middle Eastern societies and politics: Nationalism, Socialism and Islamism. This study deals with the Ikhwan al-Muslimin (Muslim Brotherhood), as one of the most critical and controversial societal actors in the modern history of Egypt, emerging as the Islamic-oriented social movement which deeply influences the Middle Eastern political life, and the Baath Party which emerged in Syria and constructed on the ideals of Arab nationalism and socialism. The Ikhwan based on the Pan-Islamist ideology stood against the Baath ideology, which aims at the establishment of a socialist, secular Pan-Arab administration by gathering all Arab countries under a single roof, against the colonial system of the imperialist countries, with the slogan “One Arab Nation with an Eternal Mission”. These two ideological approaches did not only affect different segments of the society such as urban classes, landowners, peasants, middle classes and student movements, but they also succeeded in influencing the political life in the Middle East at the regional level. In this context, it is seen that both ideologies have deeply influenced the other countries in the region and the Middle Eastern Political Life. For this reason; the emergence conditions of these two ideologies, their developments in the historical process, transformations, current situations, ideological structures, conflicts and their effects on the Middle Eastern Political Life will be underscored.

Keywords: Ikhwan al-Muslimun (Muslim Brotherhood), Baath, Middle East

ÖN SÖZ

Son zamanlarda Ortadoğu denilince dikkatleri çeken konuların başında hiç şüphesiz ki İslâmcı hareketler gelmektedir. Modern dönem İslâmî hareketlerin öncüsü olarak kabul edilen İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler)'in, özellikle “Arap Baharı” sonrasında mevcut rejimlere alternatif siyasî söylemler ortaya koyması, örgütlenme kapasitesi itibariyle onu diğer İslâmî hareketlerden çok daha popüler hâle getirmiştir. İhvân'ın ortaya koyduğu toplumsal model ve siyasî söylemlerle karşıt ideolojiye sahip olan Baas Partisi de hemen hemen aynı dönemlerde Suriye siyasî hayatında kendini göstermeye başlamıştır. Kısa sürede bölge ülkelerini etkilemeyi başaran Baas ideolojisi, birçok ülkede İhvân ile karşı karşıya gelmiştir. Suriye ölçeğinde değerlendirdiğimiz her iki ideolojiyle ilgili ayrı ayrı çalışmalar yapılmasına rağmen iki ideolojinin karşıtlığının değerlendirildiği akademik bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması bizi bu konuyu seçmeye yöneltmiştir.

Bu çalışmanın konusuyla ilgili güvenilir malzeme bulmak, mevcut kaynakların büyük bölümünün tek yanlı olmasının yanı sıra genelde propaganda niteliği taşımasından dolayı oldukça zordur. Özellikle 2011 yılından itibaren iç savaş hâlinde bulunan Suriye'den kaynak temini neredeyse imkânsızdır. Ayrıca iktidarda bulunan Baas Partisinin gizliliğe aşırı önem vermesi, Baas ile ilgili yazılan eserleri de sınırlandırmıştı. Tüm bunlarla birlikte Baas iktidarı boyunca kilit konularda olan birçok Suriyeli şahsiyetin rejimin baskısından dolayı tecrübelerini yayımlamaktan çekindiği bilinmektedir. Bu nedenle her türlü riski göze alıp yazma cesareti gösteren Münif er-Rezzâz, Sâmi el-Cündî, Celâl Seyyid ve Ekrem Hûrânî gibi şahsiyetlerin eserleri önemli bilgiler içermektedir. Tezimizde bu kaynaklardan elde edilen bilgiler röportajlarla desteklenmiş, başta Lübnan olmak üzere Suriye dışındaki ülkelerden kaynak temin edilmeye çalışılmıştır.

Yaklaşık beş yıl gibi uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkan bu çalışma için isimlerini zikretmeden geçemeyeceğim kişilere şükranlarımı sunmak isterim. Tüm meşguliyetleri arasında değerli vakitlerinden ayırarak tez savunma jürimde yer alan Prof. Dr. Burhan KÖROĞLU ve Ş. Tufan BUZPINAR hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmanın literatüre katkı sağlayacak bir nitelik kazanması için düşünce, öneri ve yönlendirmeleri ile sürekli katkıda bulunan, bilimsel bir çalışmanın nasıl olması gerektiği hususunda kıymetli vakitlerini ayırarak beni aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Davut Hut'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu süreçte benden yardımlarını ve katkılarını esirgemeyen,

zor zamanlardaki moral desteklerini eksik etmeyen değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Hüsrev Çelik'e çok teşekkür ederim. Yerel kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen Jusoor Araştırma Merkezinden değerli arkadaşım Wail Ulvan'a katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Çok yoğun bir çalışma temposu olmasına rağmen beni kırmayıp danışmanım olmayı kabul eden, Türkiye ve Arap dünyasında Ortadoğu denince akla ilk gelen isimlerden olan danışman hocam Prof. Dr. Cengiz Tomar ile bu çalışmayı yapmak benim için çok kıymetliydi. Her aşamada bilgi ve deneyimiyle çalışmaya yön veren, kaynak eserlerin çoğunun yurt dışından teminini sağlayan, tezimi başından sonuna kadar hiçbir ayrıntıyı atlamaksızın defalarca okuyup düzeltmeler yapan, zaman zaman kendisini yormama rağmen şahsıma sabırla tahammül gösteren danışman hocam Prof. Dr. Cengiz Tomar'a sonsuz hürmet ve teşekkürlerimi sunarım. Yapmış olduğu düzeltmeler olmasaydı bu çalışma eksik kalırdı.

Yaklaşık beş yılı bulan bu meşakkatli süreçte çok zor zamanlar da oldu. Kendisini zaman zaman ihmal etmemden dolayı bana sitem ederek "Oğlum, ne zaman bitecek bu dersler?" diyen kıymetli annemi koronavirüs salgınında kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşadım. Tezimin bittiğini göremeden vefat eden, üzerimdeki hakkını asla ödeyemeyeceğim, bugünlere gelmemde büyük emek sahibi olan rahmetli anneme ve babama ne kadar teşekkür etsem azdır.

Şu fâni dünyada hem üzüntümü hem de mutluluğumu paylaştığım, bu zorlu süreçte manevî katkılarını benden esirgemeyen kıymetli eşime de ayrıca teşekkür ederim. Bir teşekkür de evlatlarım Behice Gupse, Ömer Hamza ve Edibe Reyhan'a... Zira bu çalışma babalarının onlardan ödünç aldığı zamanlarda yazılmıştır.

Cemal KAZAK
İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
TABLolar.....	ix
GİRİŞ	1
I. Tezin Konusu.....	1
II. Tezin Amacı	1
III. Tezin Önemi	1
IV. Tezin Yöntemi	2
V. Tezin Hedef Kitlesi.....	2
VI. Veri Toplama Tekniği	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
TARİHSEL ARKA PLAN.....	4
1.1. ORTADOĞU'NUN TARİHSEL ARKA PLANI	4
1.1.1. Ortadoğu Kavramının Tanımı, Siyasî Sınırları, Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.	4
1.1.2. Ortadoğu'nun Siyasî ve Sosyokültürel Yapısı	8
1.1.3. Osmanlı Hâkimiyeti ve Sonrasında Ortadoğu.....	11
1.2. SURİYENİN TARİHSEL ARKA PLANI	13
2.1.1. Tarih İçinde Suriye ve İç Savaşın Kökenleri	13
2.1.2. Suriye'de Dinî Kimlikler ve Nusayrîlik	17
2.1.3. Fransız Mandası Altında Suriye ve Bağımsızlık Mücadelesi: Suriye Arap Cumhuriyeti	23
2.1.4. Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) Denemesi (1958-1961).....	27
2.1.5. Askerî Darbeler Dönemi (1946-1970) Baas ve İhvân'ın Darbelere Yaklaşımı .	32
2.1.6. Hâfız Esed Dönemi (1970-2000)	39
2.1.7. Beşşar Esed Dönemi (2000 -).....	43
İKİNCİ BÖLÜM	49
İHVÂN-I MÜSLİMİN VE BAAS PARTİSİ: İDEOLOJİ, KURULUŞ, GELİŞİM VE DÖNÜŞÜM.....	49

2.1.	İHVÂN-I MÜSLİMÎN (MÜSLÜMAN KARDEŞLER) CEMİYETİ.....	49
2.1.1.	İhvân-ı Müslimîn'in Doğuşuna Zemin Hazırlayan Siyasî, Ekonomik ve Sosyal Etkenler	49
2.1.2.	Cemiyet'in Kuruluşu ve Hasan el-Bennâ Dönemi	50
2.1.3.	Cemiyet'in İdeolojisi ve Hasan el-Bennâ Siyaset İlişkisi	52
2.1.4.	Cemiyet'in Şiddete Bakışı ve Gizli Örgüt.....	55
2.2.	SURİYE'DE İHVÂN-I MÜSLİMÎN CEMİYETİ	57
2.2.1.	Cemiyet'in Suriye'de Kuruluşu ve Sosyal Tabanı	57
2.2.2.	Kurucu Lider Mustafa Sibâî ve el-Cebhetü'l-İslâmîyyetü'l İştirakiyye	60
2.2.3.	Suriye Siyasî Hayatında İhvân-ı Müslimîn: Hükûmet Ortağı	62
2.2.4.	Suriye İhvânı'nın Örgütsel Yapısı.....	66
2.2.5.	Liderlik Bunalımı ve Cemiyet'te İlk Ayrılıklar	68
2.2.6.	Taliat'ül-Mukatile (Öncü Savaşçılar) Örgütü ve İhvân'la İlişkisi	69
2.2.7.	İhvân ve Suriye İslâm Cephesi (el-Cebhetü'l-İslâmîyyetü's-Suriyye)	73
2.2.8.	Suriye İslâm Devrimi Beyanamesi ve Programı (Beyânatü's-Sevreti'l-İslâmiyye fi Suriyye ve Menhecüha)	76
2.2.9.	Suriye'nin Özgürlüğü İçin İhvân'ın Ulusal İttifak Girişimi (et-Tehalüfü'l-Vatani li-Tahrîri Suriye)	83
2.3.	SURİYE'DE BAAS PARTİSİ	85
2.3.1.	Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Baas Partisi	85
2.3.2.	Baas Partisinin Kurucu Liderleri: Mişel Eflak ve Selahaddin Bîtâr	91
2.3.3.	Suriye'de Baas Partisinin Ortaya Çıkışı ve Dayandığı Toplumsal Sınıflar	92
2.3.4.	Suriye'de Baas Partisi Yapılanması ve Parti Tüzüğü.....	95
2.3.5.	Baas Partisinin Kuruluşu ve Üç İdeolojisi (Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm).....	99
2.3.6.	Baas Partisinin Dine ve İslâm'a Bakışı	107
2.3.7.	Suriye'de Baas İktidarı–Klasik Baas Dönemi (1963–1966)	111
2.3.8.	Eski Kuşak Baasçıların Tasfiyesi ve Neo Baas Dönemi (1966–1970)	111
2.3.9.	Baas'ın Siyasal ve İdeolojik Dönüşümü: Baas'tan Esedizme Geçiş (1970 Sonrası)	116
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	124
	SURİYE'DE BAAS VE İHVÂN KARŞITLIĞI: TEORİK (İDEOLOJİK) VE PRATİK BOYUT	124
3.1.	SURİYE'DE BAAS-İHVÂN ÇATIŞMASININ TEORİK VE İDEOLOJİK BOYUTU.....	124

3.1.1.	Suriye’deki Çatışmanın Temel Dinamikleri: Kronik Çatışma Kuramı ve Çatışma Çarkı Modeli	124
3.1.2.	Çatışmanın İdeolojik Boyutu: Din-Devlet İlişkileri Bağlamında İhvân’ın Baas Partisinin Laiklik Anlayışına Bakışı	134
3.1.3.	Çatışmanın Ekonomi Politikası: Tüccarlar, Toprak Ağaları ve Ulema Etkisi	149
3.1.4.	Çatışmanın Mezhepsel Boyutu: Sınıfsal Dönüşüm ve Azınlık Nusayrî İktidarı....	157
3.1.5.	Arap Sosyalizmi Fikrine Karşı Mustafa Sibâî’nin İslâm Sosyalizmi.....	161
3.1.6.	İhvân-ı Müslimîn’in Baas Partisinin Arap Milliyetçiliğine Bakışı	166
3.1.7.	Baas-İhvân Çatışmasına Ulemanın Yaklaşımı ve Rejimin İhvân’a Karşı Denge Politikası	171
3.1.8.	Baas ve İhvân’ın Filistin Meselesine Yaklaşımı	174
3.1.9.	Baas ve İhvân’ın Toplum Modelleri	186
3.1.10.	Baas Rejiminin İhvân ile Paradoksal İlişkisi.....	189
3.2.	SURİYE’DE BAAS-İHVÂN ÇATIŞMASININ PRATİK BOYUTU	191
3.2.1.	1964 Hama Olayları	191
3.2.2.	1979 Halep Topçu Okulu Saldırıları	193
3.2.3.	1980 Palmira (Tadmür) Katliamı	195
3.2.4.	1980 Halep Pazar Çarşısı ve Sermeda Köyü Katliamları	197
3.2.5.	1980 Hanunu ve Rakka Katliamı	198
3.2.6.	1982 Hama Katliamı	198
3.2.7.	“49” Numaralı Anayasa Maddesi.....	203
3.2.8.	“Arap Baharı” Bağlamında Suriye’de İhvân-Baas Partisi ve Gelecek Tasavvuru.	204
	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	208
	EKLER	222
	Suriye İhvânı’nın Genel Murâkıbı Dr. Muhammed Velid ile 29 Ağustos 2022 Tarihinde İstanbul’da Yapılan Görüşme	222
	Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Eski Başkanı (2015–2016) Dr. Hâlid Hoca ile 17 Eylül 2022 Tarihinde Yapılan Görüşme	227
	Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Eski Başkanı (2020–2021) Dr. Nasr Harîrî ile 18 Eylül 2022 Tarihinde Yapılan Görüşme	231
	KAYNAKLAR.....	242

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
Bkz	: Bakınız
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
c.	: Cilt
CENTO	: Central Treaty Organization
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Drl.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
No.	: Numara
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve Benzeri
vd.	: ve Diğerleri
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR

Tablo 1: İhvân'ın Seçim Performansı 1947-1963.....	63
Tablo 2: Çatışma Çarkı Modeli.....	130

GİRİŞ

I. Tezin Konusu

Çalışmamızda Ortadoğu siyasî ve sosyal yaşamını derinden etkilemiş, büyük halk kitlelerini peşinden sürüklemeyi başarmış iki ideoloji olan Baas-İhvân karşıtlığının tarihsel dinamikleri ortaya koyulacaktır. Bununla birlikte her ne kadar araştırmalarımız Suriye üzerinde yoğunlaşsa da her iki ideolojinin çevre ülkelerini siyasî olarak etkilemesinden dolayı zaman zaman bölgesel yapılanmalar da araştırmanın konusu kapsamında incelenecektir.

II. Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı, modern İslâmî hareketlerin öncüsü olarak kabul edilen İhvân-ı Müslimîn ile temelleri XIX. yüzyıl Suriye'sinde atılan "yeniden doğuş" ve "diriliş" gibi anlamlara gelen, Arap milliyetçiliği vurgusuyla çerçevesi çizilip Arap sosyalizmi üzerine kurulan Baas Partisinin tarihsel dinamiklerini, Ortadoğu siyasî hayatına etkilerini incelemektir.

III. Tezin Önemi

Bu konunun seçilmesindeki temel neden, gerek İhvân Hareketi'nin gerekse Baas Partisinin Ortadoğu'daki siyasî ve sosyal hayatı derinden etkileyen yaygın bir örgütlenmeye ve geniş halk kitlelerini etkileme kapasitesine sahip olmasıdır. Bu iki hareket faaliyette buldukları bütün Ortadoğu ülkelerinde her daim karşı karşıya gelmiştir.

Baas'ın ortaya koyduğu devletçi toprak politikaları, Sünnî tüccarların karşısında yeni bir toplumsal sınıf oluşmasını sağlamıştır. Suriye'deki geleneksel elitin, Sünnî toprak ağalarının ve kentli tüccarların nüfuzunu kırmaya odaklı bu politikalar, Baas Partisini Sünnî Suriye toplumunda kendini dışlanmış hisseden azınlıklar için cazip hâle getirmiştir. Bu bağlamda Baasçı politikalara en büyük muhalefet kentli Sünnî Müslümanları temsil eden İhvân'dan gelmiştir. İhvân Hareketi; iktidardan uzaklaşan, Baas Dönemi'nin millîleştirme politikalarından ve toprak reformlarından rahatsız olan Sünnîlerin rejime karşı gösterdiği direncin merkezi, odak noktası olarak ortaya çıkmıştır.

Batı'nın sömürgecilik sistemine karşı çıkan ve antiemperyalist bir karaktere sahip olan bu iki ideolojinin toplumsal sorunlara önerdikleri çözümler farklılık göstermektedir. Sömürgeciler tarafından bölgede çizilen yapay sınırları kabul etmeyen Baas, Batı emperyalizminin Arap halklarını birbirinden koparan, ayrılıkları körükleyen politikalarına

karşı çıkmış, Arap birliğinin tesis edilmesi için çaba göstermiştir. Bu yönüyle Baas Pan-Arabist bir karaktere sahiptir. Dönemin konjonktüründe Arap milliyetçiliğinin önündeki en büyük engel, hiç şüphesiz ki ulus üstü bir ideoloji olan İslâmcılık ve onun bölgedeki en güçlü temsilcisi İhvân olmuştur. Sünnî İslâmcı ideolojiye sahip olan İhvân'ın, Baas'ın Pan-Arap düşüncesinin karşısında Pan-İslâmîst, evrensel, ümmetçi bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir.

Ülkemizde Baas-İhvân karşıtlığı üzerine bir çalışma yapılmamış olması dikkate alındığında söz konusu çalışma ile literatürdeki bir eksikliğin giderileceği ümit edilmektedir. Ortadoğu siyasetini etkileyen bu iki ideolojinin anlaşılması, günümüz Ortadoğu'sunun ve bölgede gelişen olaylar ile bu olayların düşünsel alt yapısının daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

IV. Tezin Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri ile tarihsel araştırma yöntemleri birlikte kullanılarak konu ile ilgili birincil kaynaklara erişilmiş, her iki siyasal hareketin günümüzdeki temsilcileri ile doğrudan görüşmeler yapılmış, bizzat konunun/meselenin muhataplarından alınan bilgilerle bu siyasal hareketlerin hedefleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili siyasî tarih, siyaset felsefesi, uluslararası ilişkilere ait kitap, makale ve tez gibi akademik niteliği olan yayınlardan faydalanılmıştır.

V. Tezin Hedef Kitlesi

Bu çalışmanın hedef kitlesi akademik dünyadır. Çalışma, Mısır ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'daki olaylara ilgi duyan okuyucuya hitap etmektedir. Bu çalışma ile Baas-İhvân ideolojilerinin karşılaştırılması ve Ortadoğu siyasî hayatına etkileri incelenerek akademik dünyadaki boşluk giderilmek istenmiştir. Elde edilecek bilgilerin basın-yayın organlarının istifadesine sunulması yoluyla toplumsal ve siyasal bilincin gelişimine katkıda bulunmak ve dış politika yapımcıların karar alma süreçlerine destek olmak hedeflemektedir.

VI. Veri Toplama Tekniği

Tez konusuyla ilgili Türkçe yapılmış herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışma, özgün eserlere ve birincil muhataplara dayalı olduğundan içeriği ve ulaştığı sonuçlar açısından farklıdır. Çalışma için en önemli risklerden birisi

incelenecek ülkenin Suriye olmasıdır. Suriye'deki siyasî ve akademik ortamın ülkedeki iç savaş nedeniyle belirsiz olması, ülkede ciddi güvenlik risklerinin bulunması, saha araştırması yapmanın önünde ciddi engel teşkil etmiştir. Bu durum, Suriye'deki üniversitelerde araştırma yapmayı ve akademik yayınlara ulaşmayı zorlaştırmıştır. Bu sebeple birincil kaynakların temini konusunda Lübnan ve Ürdün başta olmak üzere bölge ülkelerinden istifade edilerek bu riskler azaltılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Türkiye'de ciddi anlamda Suriye ve Mısır vatandaşının ikamet etmesi, bu iki ideolojinin lider kadrolarının burada bulunması bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu kişilerle yapılan mülakatlar, eksikliklerin giderilmesi açısından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. ORTADOĞU'NUN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1.1. Ortadoğu Kavramının Tanımı, Siyasî Sınırları, Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Baas ve İhvân-ı Müslimîn'in ortaya çıktığı coğrafya olan Ortadoğu'nun jeopolitik, jeostratejik, sosyal, kültürel ve dinî yapısının doğru anlaşılması, bölgenin toplumsal ve siyasî hayatında önemli rol oynamış bu iki hareketin tarihsel mücadelesine ışık tutulması açısından önemlidir.

Bölgeye nereden bakıldığına bağlı olarak tanımı değişiklik gösteren Ortadoğu kavramı karmaşık bir yapıya sahiptir çünkü bu kavramın ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetler muhtelifdir.

Bilimsel çalışmalarda ve uluslararası ilişkilerde sıkça kullanılan Ortadoğu (Middle East, Moyen Orient; eş-Şarku'l-Evsat) kavramı Şark ve Levant gibi Batı kökenli bir kavramdır. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında Batılı emperyalist güçler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.¹ Nitekim ilk kez 1902 yılında Amerikalı jeopolitik uzmanı ve deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan,^{***} *National Review* isimli dergide yayımlanan *Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler* başlıklı makalesinde bu kavramı, Arabistan Yarımadası ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır.² Basra Körfezinin stratejik önemini anlatan *The Middle Eastern Question* adlı makalesinde Valentine Chirol, Ortadoğu tanımını Mahan'a göre genişletmiş ve İran'dan Afganistan'a, oradan da

¹ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar* (İstanbul: Derin Yayınları, 2002), 1-3.

^{***} Alfred Thayer Mahan, Amerika Birleşik Devletleri donanmasında deniz subayı, aynı zamanda tarihçidir. Bir ülkenin jeopolitik konumunda deniz gücünün önemi üzerinde durmuş, ülkelerin uluslararası alanda güçlü duruma gelmesinde deniz gücünün büyük bir öneme sahip olduğunu savunmuştur.

² Alfred Thayer Mahan, *Retrospect & Prospect Studies in International Relations Naval and Political* (Boston: Little Brown and Company, 1902), 210-251; Bernard Lewis, *Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/1 (Haziran 1964), 75.

Tibet'e kadar olan bölgeyi bu kavramın kapsamına dâhil etmiştir.³ Chirol'e göre Ortadoğu'nun en önemli işlevi, Hindistan ticaret yollarını korumasıdır.⁴

Ortadoğu kavramının öncüsü Fransızların Osmanlı devleti toprakları için kullandığı “Yakın Doğu” kavramıdır. İngiltere'nin Hindistan ve Çin için “Uzak Doğu” kavramını kullanması yeni bir bölgesel tanımlama ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu bağlamda İngilizler Fransızların “Yakın Doğu” terimine⁵ karşılık Osmanlı Devleti tarafından yönetilen yerleri⁶ ifade etmek için “Ortadoğu” kavramını kullanmışlardır. Bu kavramlaştırmada Avrupa, dünyanın merkezi olarak kabul edilmekte ve diğer bölgeler bu merkeze uzaklıklarına göre “yakın”, “orta” ve “uzak” şeklinde sınıflandırılmaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesiyle Balkanlar, Yakın Doğu'nun kapsamından ve “öteki” sınırlarından çıkmış, Avrupa ve Balkanlara dâhil olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramının kullanımı Anglo-Saksonların etkisindeki sivil, akademik ve resmî çevrelerde yaygınlaşırken “Yakın Doğu”nun kullanımı giderek gerilemiştir.

Ortadoğu dendiğinde zihne ilk gelen “Nerenin doğusu?” veya “Nerenin ortası?” gibi sorulardır. Coğrafi ya da siyasî olarak bir toprak parçasının veya bir bölgenin tanımlanabilmesi için onu diğerlerinden ayırabilecek anlamlı özelliklerinin olması gerekir. Bu bakımdan bölgede aynı dine mensup insanların yaşaması, aynı dilin kullanılması, aynı mezhebe sahip toplulukların bulunması, bir bölgenin tanımlanmasında kullanılacak kriterler arasında sayılabilir.

Bu kriterler göz önünde bulundurulduğunda Ortadoğu adında bir bölgenin olmadığı, tarihte de bu şekilde bir isimlendirmenin bulunmadığı görülecektir. “Merkez, çevreyi şekillendiren şeydir.” kaidesinden yola çıkılırsa görülür ki XX. yüzyılın başında bu coğrafyanın siyasî sınırlarının belirlenmesinde en büyük rolü İngiltere oynamış, İngilizler bu bölgeyi buldukları yerden (Batı) tanımlamanın bir sonucu olarak doğunun ortası anlamına gelen Ortadoğu olarak isimlendirmiştir.

³ Valentine Chirol, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence* (London: Jhon Murray Yayınları, 1903), 1-6; Roderic H. Davison, “Where is The Middle East?”, *Foreign Affairs* 38/4, (Temmuz 1960), 668.

⁴ Chirol, *The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*, 1-6.

⁵ Serdar Sakin - Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayı*, (2011), 283-284.

⁶ Roderic H. Davison, “Where Is The Middle East?”, *Foreign Affairs*, Vol. 38, New York 1959-1960, 668.

Ortadoğu kavramı, her ne kadar ilk kez Amerikalı Mahan tarafından kullanılsa da daha çok İngiltere'nin hayatî çıkarlarının bulunduğu bir bölgeyi ifade etmekte, ilk kez bölge dışı bir güç tarafından bir toprak parçasına bir isim ve misyon yüklenmektedir. Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere Ortadoğu, İngiltere'nin ekonomik, siyasî ve askerî çıkarlarının korunması gereksiniminden ortaya çıkan bir kavramdır.

Ortadoğu, coğrafi sınırlar açısından farklı bölgeleri işaret etse de bu kavramın ifade ettiği coğrafya genellikle İslâm dünyası olmuştur. Nitekim Bernard Lewis, 1964'te yayımladığı makalesinde Ortadoğu'nun ekseriyetle bir İslâm ülkeleri topluluğu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Ortadoğu, bütün İslâm dünyasının coğrafi ve ruhanî merkezidir.⁷ Ortadoğu, nasıl tanımlanırsa tanımlansın daha çok dinsel anlamda Müslümanlığı, etnik anlamda ise Arap, Türk, Fars ve Kürt gibi kimlikleri ifade etmektedir.

Kadîm bir tarihe sahip olan Ortadoğu, yeryüzündeki birçok dinin, kültürün ve medeniyetin doğduğu, dünyayı etkileyen birçok önemli gelişmenin ortaya çıktığı coğrafya olarak kabul edilir. Bölge, dünya ulaşımındaki stratejik öneminin yanı sıra tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yazının bulunmasından bu yana insanoğlunun meydana getirdiği kültür ve medeniyetin beşiği olmuştur. Aynı zamanda üç büyük semavî dinin de doğduğu kutsal topraklar olarak tarihe geçmiştir.

Ortadoğu, dünyanın farklı bölgelerinde gelişen medeniyetlerin kaynağı ve yayıldığı nokta olması itibariyle Eski Dünya'nın merkezi olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan Ortadoğu'ya sahip olan güçlerin dünyaya hükmedeceği anlayışından dolayı Büyük İskender'den Cengiz Han'a kadar birçok imparator bu bölgeyi ele geçirmek istemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan dış politikasının mimarı kabul edilen ünlü strateji uzmanı jeopolitikçi Spykman, Avrasya'nın güç potansiyelinin kenar kuşak ülkelerinde bulunduğunu belirtmiş ve bölgenin dünya hâkimiyeti için önemli olduğuna işaret etmiştir. Kenar kuşak memleketlerine hâkim olan Avrasya'yı kontrol eder, Avrasya'ya hâkim olan dünyayı kontrol eder.⁸ demiştir.

ABD'li jeopolitik uzmanı Brzezinski'ye göre

“Avrasya'nın batı bölgesi Avrupa, hâlen dünya siyasetinin ve ekonomik gücün pek çok yönden merkezi olmaya devam ederken, doğu bölgesi Asya da yakın zamanlarda ekonomik büyümenin ve yükselen siyasî nüfuzun önemli bir merkezi olmuştur. Bu nedenle Avrasya, küresel

⁷ Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, 75.

⁸ Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace* (New York: Harcourt Brace and Company, 1944), 43.

üstünlük mücadelesinin oynandığı satranç tahtasıdır ve mücadele jeostratejiyi, yani jeopolitik çıkarların stratejik idaresini de içerir.”⁹

Davutoğlu’na göre

“Tarih boyunca Ortadoğu stratejik bir öneme sahip olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirilen ve dünya hâkimiyetini hedefleyen jeopolitik teorilere göre Ortadoğu, Afroavasya ana kıtasının merkezini ve kesişim alanını oluşturur. Kara jeopolitiği açısından bakıldığında dünya hâkimiyetinin tesisi için Avrasya’ya hâkim olmak gerekmektedir. Ortadoğu ise Avrasya kuşağının merkezinde bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu’ya yönelik stratejilerini etkileyen bir görüş Türkiye-İrak-İran-Pakistan- Afganistan kuşağına hâkim olan gücün Avrasya’ya, Avrasya’ya hâkim olan gücün dünyaya hâkim olacağı tezidir. Deniz jeopolitiği açısından Ortadoğu deniz eksenli güçlerin Afroavasya stratejilerinin merkezinde bulunmaktadır. Ortadoğu, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi deniz ağırlıklı strateji güden güçler için rakip güçlerin hâkimiyetine bırakılmaması gereken bir savunma hattıdır ve aynı zamanda Avrasya içlerine ve kıyı denizlerine yönelik stratejik egemenlik için gerekli bir üs konumundadır. Dünyada birinci derecede önemli dokuz stratejik deniz geçiş yolundan beşi (İstanbul ve Çanakkale boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz geçişleri) bu bölgede yer almaktadır. Hava jeopolitiği bakımından da Ortadoğu merkezî bir konumda bulunmaktadır.”¹⁰

Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu petrol ve doğal gaz gibi yer altı kaynakları, XX. yüzyılın başından itibaren bölgenin siyasî, ekonomik ve toplumsal tarihini şekillendiren en önemli etkenlerin başında gelmektedir.¹¹ Özellikle sanayi devriminden sonra petrolün uluslararası alanda sanayi ve üretim için vazgeçilmez bir ham madde özelliği taşıması, bölgeyi zengin petrol rezervleri nedeniyle emperyalist güçlerin ilgi odağı hâline getirmektedir.¹² Dünyadaki petrol rezervlerinin %48’inin yani yaklaşık yarısının Ortadoğu coğrafyasında bulunduğu bilinmektedir.¹³ Ortadoğu bölgesi, jeopolitik ve jeostratejik açılardan sahip olduğu bu önemi nedeniyle her zaman uluslararası politikada söz sahibi olan büyük devletlerin öncelikli hedefi hâline gelmiş, zaman zaman da büyük devletlerce işgal

⁹ Zbigniew Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005), 8-9.

¹⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 323-327.

¹¹ Pınar İpek, “Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz Dergisi* 5/50 (Şubat 2013), 11.

¹² Kadri Bahtiyar, “Petrolün Ortadoğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD’nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 4/5 (Aralık 2021), 138-194.

¹³ Hüseyin Naci Bayraç-Fatih Çemrek, “Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32/2 (Mayıs 2022), 580-591.

edilmiştir.¹⁴ Bu işgaller, bölge ülkelerinin siyasî, ekonomik ve toplumsal olarak istikrarsız yapılara sürüklenmesinin temel nedenlerinden birini teşkil etmektedir.

Özellikle Avrupa'nın askerî olarak yükselişi ile birlikte XIX. yüzyılda bölgede sömürge düzenleri kurulmaya başlanmıştır. Sömürge düzeninin doğurduğu Batı merkezli dönüşüme Müslüman halkların verdiği tepkiler, yeni düşünsel akımlar ortaya çıkarmış ve bölgede çatışmanın tarafı durumundaki siyasal ve sosyal yapıların oluşmasında büyük rol oynayan modeller üretmiştir. Tezimizin temel konusunu oluşturan Suriye örneğindeki çatışma unsurlarından Baas-İhvân modellerinin de böyle bir süreçte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak bu modellerin ortaya çıkışını sadece Batı ile yaşanan etki-tepki ilişkisine bağlayamayız. Zira bu toprakların ve üzerinde yaşayan toplumların genel nitelikleriyle sosyoekonomik yapıları da kuşkusuz bunda önemli bir rol oynamıştır.

1.1.2. Ortadoğu'nun Siyasî ve Sosyokültürel Yapısı

Dünyanın önemli medeniyet merkezlerinden birisi olarak Ortadoğu, tarihin her döneminde insanlığın siyasî, ekonomik ve sosyokültürel gelişiminde aktif rol oynamıştır. Bölgenin en önemli özelliği, kültür ve medeniyetlerin tesisine katkı sağlamasının yanı sıra başka coğrafyalara taşınmasında da bir tür geçiş noktası olarak önemli rol oynamış olmasıdır.¹⁵

Uygarlık tarihinde insanların yaşamını etkileyen, insanlık için ilk sayılabilecek birçok gelişmenin bu topraklar üzerinde ortaya çıktığı bilinmektedir. İlk yazı, ilk kanunlar, ilk tarım faaliyetleri, ilk şehir devletleri, ilk dinler hep bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Eski Dünya'nın merkezinde, doğal zenginliklerle dolu, bayındır şehirlere sahip olması nedeniyle yerli ve yabancı pek çok toplum Ortadoğu'ya sahip olmak için seferler düzenlemiş, bunun sonucunda bölgede birçok savaş ve katliam yaşanmıştır.

Tarihteki ilk medeniyetlere (Asur, Babil, Mısır, Sümer, Hitit vb.) ev sahipliği yapan bölgede sosyal ve etnik yapı çeşitliliği dünyada eşine az rastlanır özelliktedir. Bunun bir nedeni de yukarıda belirttiğimiz gibi bölgenin medeniyetler arasında kavşak noktada bulunmasıdır.

¹⁴ Sakin - Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", 281.

¹⁵ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 0/50 (Ekim 2010), 1240.

Ortadoğu'yu dünya medeniyet tarihi içinde bu kadar önemli kılan bir diğer unsur ise üç semavî dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet) bu bölgede doğması ve bu dinlere ait kutsal mekânların da burada yer almasıdır.¹⁶ Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksâ'ya, Hristiyanların hac mekânına ve Yahudilerin Ağlama Duvarı'na sahip olması bakımından Kudüs eşsiz bir öneme sahiptir. Tüm bunlarla birlikte Mekke ve Medine'nin bu bölgede yer alması Müslümanlar için bu coğrafyayı özel kılmaktadır.

Ortadoğu'da yaşayan halklar, etnik açıdan üç temel gruba ayrılır: Sâmîler (Araplar, İbrânîler), Hint-Avrupalı gruplar (Fârisîler, Ermeniler, Kürtler ve Afganlar) ve Tûrânîler (Türkler). Etnik olarak en büyük grubu Araplar temsil ederken Türkler ve Fârisîler de önemli sayısal orana sahiptir. Bu büyük grupların yanı sıra Nestûrîler, Çerkezler, Rumlar ve Keldânîler gibi küçük gruplar da bu mozaik içinde yer almaktadır. Daha çok Suriye, Türkiye, Irak ve İran'da yaşayan Kürtler bölgenin en büyük etnik gruplardandır.¹⁷

Bölgede Arapların sayısal çoğunluğa sahip olmaları, doğal olarak Arapçanın da hâkim dil olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, bölgenin Arap dünyası olarak tanımlanmasına neden olurken bölgedeki diğer etnik grupların varlığının da gizlenmesine neden olmuştur.¹⁸ Her ne kadar Arapça yaygın dil olsa da Türkçe, Farsça, Kürtçe ve İbrânîce bölgede konuşulan diller arasındadır. Bölgede kısmî olarak Rumca, Kıptîce ve Süryânîce dilleri de konuşulmaktadır.¹⁹

Bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi dinler ile Nusayrîlik, Yezîdîlik ve Dürzîlik gibi inanç sistemleri de Ortadoğu'da varlığını sürdürmektedir.²⁰ Müslümanlar içinde en yoğun grubu Sünnîler*, ardından da Şîîler* oluşturmaktadır. Şîîlerin çoğunluğu İran, Irak, Suriye, Lübnan, Yemen ve Körfez ülkelerinin bir kısmında yaşamaktadır.²¹

¹⁶ Gökhan Çetinsaya, "Ortadoğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/403-407.

¹⁷ Davut Dursun, *Ortadoğu Neresi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 19.

¹⁸ James L. Gelvin, *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know* (New York: Oxford University Press, 2012), 1-2.

¹⁹ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları* (Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, 1992), 59.

²⁰ Suat Parlak, *Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar* (İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1997), 61-68.

* Sünnîlik, Hz. Peygamber ve sahabenin dinî konulardaki anlayışını benimseyenler anlamında kullanılmaktadır. İslâm ülkelerinde en yaygın olan mezheptir.

* Şîa, Hz. Ali taraftarları olarak bilinmektedirler. Şii inancına göre Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'yi halife olarak seçmiştir. Şîilikte Hz. Ali'nin imamet meselesi bir inanç esası olarak görülmektedir.

²¹ Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 196.

Ortadoğu bölgesindeki siyasî yapılar ülkelere göre çeşitlilik göstermekle birlikte çoğu ülkede siyasî sistem totaliter ve otoriter özellikler taşımaktadır. Kimi ülkelerde cumhuriyet adı altında monarşiler, askerî diktatörlükler kimilerinde ise tek kişi ve tek parti yönetimleri ile demokrasi dışı rejimler vardır.²² Coğrafyanın en belirgin özelliği, siyasî alanda modern ve geleneksel yapıların iç içe geçmesi ve birlikte yaşayabiliyor olmasıdır.²³

Coğrafyada otoriter rejimlerin var olmasında ve benzeri yönetim sistemlerinin kalıcı hâle gelmesinde yüzlerce yıllık aşiret sosyolojisinin şekillendirdiği sosyokültürel yapının yanı sıra emperyalist güçlerin ve onlarla iş birliği içindeki yerli elitlerin payı büyüktür. Sömürge yönetimleri, bölge ülkelerinin hukuk, eğitim, ordu ve güvenlik teşkilatlarına bıraktıkları sorunlu miras ile bölgenin kaderine XXI. yüzyılda da etki etmeyi başarmışlardır.²⁴

Demokratik siyasal katılımın son derece sınırlı olduğu bu ülkelerde, iktidar genellikle darbeyle yönetimi ele geçiren bir kişinin ya da seçkin bir zümrenin elinde toplanmıştır. Parlamento, şeffaf seçimler, siyasal katılım, örgütlenme, parti kurma gibi demokrasinin vazgeçilmez ilkeleri daha çok sembolik mekanizmalara dönüşmüştür.²⁵

Gelişmiş modern demokrasilerin en önemli özelliği olan temsil olgusu ya hiç bulunmamakta veya çok sınırlı bir şekilde danışma işlevini yerine getirecek şekilde varlığını sürdürmektedir. İktidar elitleri meşruiyetlerini halktan ziyade askerî darbelere ve aile bağlarına borçlu olduklarından yönetim kadrosu ile halk arasındaki kopukluk bu rejimlerin en belirgin özelliği olmuştur.²⁶

Sonuç olarak bölgenin siyasî yapısında farklılıklar olsa da modern dönemle birlikte monarşileri ve cumhuriyetleri sınırlandırmaya yönelik anayasacılık hareketleri, halkın siyasî süreçlere katılımını sağlamak amacıyla temsil ve danışma kurullarının²⁷ oluşturulmasına yönelik gelişmeler göze çarpmaktadır. Özellikle 2010'lu yıllardaki "Arap Baharı" olarak adlandırılan süreç her ne kadar bu dönemde akamete uğramış gözükse de bu taleplerin bir yansıması olarak görülebilir. Son dönemde Ortadoğu halklarının daha fazla özgürlük, eşitlik

²² Demirhan Fahri Erdem - Çiğdem Erdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamlarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Ortadoğu*, 7/ 14 (2013) 218.

²³ Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", 1264.

²⁴ Koray Çalışkan, "Ortadoğu Siyaseti ve Toplamlarını Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 39 (Ekim 2008), 13-14.

²⁵ Erdem - Erdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamlarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", 218.

²⁶ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004), 44.

²⁷ Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", 1272.

ve siyasî katılım talepleri göze çarpmaktadır. Ayrıca gelişmiş sistemlerin en temel kurumları olan seçimler ve partilerin kurumsallaştırılması konusunda giderek artan bir eğilim gözlemlenmektedir.

1.1.3. Osmanlı Hâkimiyeti ve Sonrasında Ortadoğu

Tarihin başladığı yer olarak kabul edilen Ortadoğu, tek bir devletin hâkimiyeti altına girmemiştir. Coğrafi konumu ve stratejik özellikleri nedeniyle siyasî coğrafyası sürekli değişim göstermiş bir bölgedir. İslâm hâkimiyeti döneminde Emevîlerden Abbâsîlere, Selçuklulardan Osmanlılara birçok devlet bölgede farklı siyasî yapılar tesis etmiştir. Bu sebeple Ortadoğu, tarihte birçok uygarlığın üzerinde hâkimiyet mücadelesi verdiği bir çatışma alanı olmuştur.

Ortadoğu, IX. yüzyılda Türk askerlerinin Abbâsî ordularında kullanılmasıyla Türklerin etki alanına girmeye başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin Ortadoğu hâkimiyeti sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği olan Osmanlı Beyliği'nin kısa sürede büyüyüp genişlemesi ve imparatorluk olması ile Ortadoğu'da Osmanlı egemenliği başlamıştır.²⁸ Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde gerçekleştirilen Mercidâbık, Ridâniye ve Irakeyn, savaşları sonunda Ortadoğu bölgesinin büyük bölümü Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.²⁹ Bölge yaklaşık olarak XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar dört yüzyıl boyunca Osmanlı idaresi altında kalmış; Irak, Lübnan, Filistin, Suriye, Mısır gibi vilayetler doğrudan imparatorluğun merkezine bağlanmıştır.³⁰

Osmanlı Devleti'nin 400 yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre bölgeyi kısmen istikrar içinde tutabilmesi, hiç şüphesiz yönetim anlayışından kaynaklanmaktaydı. Osmanlılar, farklı din, mezhep ve etnisiteyi her şeye rağmen bir arada tutabilmeyi (Pax Ottoman/Osmanlı Barışı) başarmıştır.³¹ Mahallî şartlara ve yerel yönetime önem veren Osmanlı idarî anlayışında, etnik kökenlere göre bir ayırım içinde olunmamasından dolayı Osmanlı tebaası

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması", *Gazi Akademik Bakış* 9/18, (Aralık 2016), 17-30.

²⁹ Feridun Emecan, "Mercidabık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/ 174-176; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 9.

³⁰ Ilan Pappé, *Ortadoğu'yu Anlamak*, çev. Gül Atmaca (İstanbul, NTV Yayınları, 2011), 19.

³¹ Mustafa Alkan, *Osmanlı Devletinin "İslâm Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017), 28.

olup farklı orijinden gelen birçok kişi; idarî, hukukî ve askerî görevlerde herhangi bir ayrıma tâbi tutulmadan görev alabilmiştir.³²

Osmanlının devlet-halk bütünleşmesini ortaya koyan yönetim anlayışının etnisite vurgusu olmadan “Osmanlılık kimliği” oluşturması, devleti milliyetçilik fikirlerinin zirve yaptığı XIX. yüzyıla kadar korumuştur. Osmanlıların Müslüman ve gayrimüslim vatandaşları için uyguladığı “millet sistemi”³³ bir yandan bu cemaatler içindeki dinî, kültürel ve etnik sürekliliği sağlamış, diğer yandan bu cemaatlerin Osmanlı idarî, iktisadî ve siyasî sistemiyle bütünleşmesine olanak vermiştir. Etnik ve dinî gruplar, hayatın diğer alanlarında sürekli bir Osmanlılaşmaya tabi kalırken kendi kültür ve dinini koruyabilmiştir.

Osmanlıların toplumsal mutabakata dayalı olarak inşa ettiği bu sistem, 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinden bütün imparatorluklarda olduğu gibi olumsuz yönde etkilenmiştir. Ortadoğu’da etkili olmak isteyen Batılı devletler özellikle Osmanlı tebaası içindeki azınlıkları ve farklı etnisiteye mensup toplulukları milliyetçilik fikirleri üzerinden kışkırtarak bölgeyi Osmanlılardan ayırmak istemişlerdir. Hicaz emiri Şerif Hüseyin’in İngilizlerle iş birliği yaparak ayaklanması Osmanlının İttihad-ı İslâm düşüncesine ciddi zarar vermiştir.

Bölge halkları zaman zaman Osmanlı idaresinden şikâyet etse de bölge I. Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı idaresinde nispeten istikrarlı bir dönem geçirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin mahallî şartları ve yerel idareleri önemseyen yönetim siyasetinin isabetli olduğunu göstermektedir.³⁴ Osmanlı sonrasında bölgeye hâkim olan Batılı ülkeler, bir yandan doğal kaynakları sömürürken diğer yandan dil, din ve etnik köken gibi ayrılık unsurlarını hayata geçirerek bölgeyi yapay devletlerle parçalamıştır. Bugün bölgede var olan birçok ülkenin tarihte olmadığı bilinen bir gerçektir. Örneğin tarihte Irak diye bir devlet ya da Iraklı diye bir millet olmadığı hâlde birkaç şehir birleştirilerek Irak kurulmuş; Lübnan, Ürdün, Suriye de benzer şekilde tesis edilmiştir.³⁵

³² Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Emrah Akbaş (İstanbul: Gaye Kitapevi, 2003), 19.

³³ M.Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 53-78, Bernard Lewis, *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017), 402.

³⁴ Tufan Karaaslan, *Ortadoğu’nun Coğrafyası* (Konya: Atlas Kitapevi, 2006), 43.

³⁵ Erdal Açıkşes - Zülfükar Ayaş Kışman, “Soğuk Savaş Sonuna Kadar Ortadoğu ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi* 2/8 (Aralık 2017), 8.

Petrolün sanayi için önemli bir ham madde hâline gelmesi küresel güçlerin gözlerini bu bölgeye çevirmelerine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından klasik imparatorluklar devri sona ererken İngiltere ve Fransa bölgedeki güç boşluğunu doldurmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı topraklarının paylaşımını öngören Sykes-Picot Anlaşması (1916), modern Ortadoğu'nun oluşumunu anlamak için önemli bir belgedir.³⁶ Tarihçi James Barr, bu antlaşmayı “kuma çizilen çizgi” olarak betimlemiş ve XIX. yüzyılda Afrika'daki bölüşmenin yapaylığını gösteren düz çizgilere benzetmiştir.³⁷ Sömürgeciler; bölgeyi zayıf, yapay ve küçük devletlere bölerek siyasal ve mezhepsel ayrılıkları derinleştiren bir yapı ile II. Dünya Savaşı'na kadar kontrolleri altında tutmayı başarmışlardır.

1.2. SURİYENİN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1.1. Tarih İçinde Suriye ve İç Savaşın Kökenleri

Tezimizin ana konusu olan Baas Partisi ve İhvân karşıtlığının Suriye ölçeğinde incelenmesinden dolayı Suriye'nin tarihsel arka planının bilinmesi her iki ideolojinin doğru anlaşılmasına olanak sağlaması açısından önemlidir.

Geçmişte Bilâdü'ş-Şâm³⁸ adıyla Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarını da içeren Suriye, Akdeniz'in doğu ucundaki bölgenin tamamına verilen isimdir.³⁹ Tarih boyunca Fenikeliler, Asurlular, Bâbilliler gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bu topraklar üzerinde farklı uygarlıklar hüküm sürmüştür.

“Suriye” kelimesinin kökeni hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Suriye'nin adı köken itibariyle Yunancadır. Ugarit literatüründe “Shryn” İbranî literatüründe ise “Siryon” şeklinde kullanılmaktadır. Eski Babil kaynaklarında ise Fırat'ın kuzeyindeki bölgeler “Su-Ri” olarak geçmektedir. Suriye ve Assurya arasında bir bağ olmamakla birlikte Yunan

³⁶ Mustafa Sıtkı Bilgin, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, *Gazi Akademik Bakış*, 9/18 (Mayıs 2016), 35., Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 375.

³⁷ James Barr, *Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*, çev. Ekin Can Göksoy (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 11-14.

³⁸ Cengiz Tomar, “Suriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/ 546.

³⁹ Philip K. Hitti, *Târîhü Sâriye ve Lübnan ve Filistin*, çev. George Haddad - Abdülkerim Rafik (Beyrut: Dâru's-sekâfe, 1951), 31-32; Thomas Collelo, *Syria A Country Study*, (Washington D. C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1988), 3.

Dönemi'nden I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu isim kullanılmıştır.⁴⁰ Mısırlılar tarafından bölge, Retune olarak adlandırılmış, Tevrat'ta ise Lotanu ve Rotanu olarak ifade edilmiştir.⁴¹

634 yılında Bizans ordusuna karşı kazanılan Ecnadeyn Savaşı ile Filistin ve Suriye Müslüman topraklarına katılmıştır.⁴² Bu bölgeyi Araplar “Şam beldeleri” anlamına gelen “Bilâdü’ş-Şâm” olarak isimlendirmişlerdir.⁴³

Suriye; Anadolu, Akdeniz ve Mezopotamya toprakları arasında kalan jeopolitik konumu nedeniyle başka ülkelerin ilgi odağı olurken bu durum bölgeyi saldırılara açık hâle getirmiş, başta Araplar olmak üzere Türkler ve Moğollar gibi birçok kavmin istilasına maruz bırakmıştır.⁴⁴

Mısır'ın güvenliği Suriye'ye, Suriye'nin güvenliği Mısır'a bağlıdır. Ayrıca Anadolu'nun güvenliği de Suriye'ye bağlıdır. Bu güvenlik zinciri nedeniyle Anadolu'da ve Mısır'da kurulan devletler Suriye'yi kontrol altında tutmak istemiştir.⁴⁵ Suriye'nin stratejik önemini Patrick Seale şöyle ifade etmektedir: “Suriye üzerinde doğrudan bir hâkimiyete sahip olunmadıkça hiç kimse Ortadoğu'yu kontrol altına alamaz.”⁴⁶

Suriye, birçok etnik ve dinî yapıyı içinde barındıran kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu sebeple sosyal hayatındaki bu çeşitlilik ülkede istikrarın tesisinde zorluğa neden olmaktadır. Bu çeşitliliği Seale şu şekilde ifade etmektedir:

“Suriye'yi incelemek Ortadoğu'nun politik akvaryumunda harikulade bir modeli incelemeye benzer, günümüz Arap dünyasındaki politik ilke ve eğilimlerin birçoğunun ya Suriye'den kaynaklanmış olduğu ya da hâlen orada uygulamada olduğu gayet açık bir şekilde gözlemlenebilir”⁴⁷

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katılan Suriye, yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı idaresinde nispeten istikrarlı bir dönem geçirmiştir. Suriye vilayetlerinin Doğu Akdeniz'e kıyı olması ve hac yollarından en önemlisinin Şam'dan başlıyor olması

⁴⁰ Hitti, *Târîhu Sûriye ve Lübnan ve Filistin*, 62-64.

⁴¹ M.Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III: Suriye Filistin* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 1.

⁴² Cengiz Tomar, “Suriye”, 37/ 546.

⁴³ Cengiz Tomar, “Suriye”, 37/ 546.

⁴⁴ Nicolas Van Dam, “*Suriye'de İktidar Mücadelesi*” (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 18.

⁴⁵ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908 - 1938*, 2.

⁴⁶ Patrick Seale, *es-Sira ‘alâ Sûriye dirâsetün li-siyâseti'l-Arabiyye ba ‘de harbi 1945-1958*, çev. Semir Abdo - Muhammed Felahe (Dimaşk: Dâr Mustafa Tlas, 1986), 14-15; Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, çev. Hasan Basri (İstanbul: Akabe Yayınları, 1992), 21.

⁴⁷ Patrick Seale, “*The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics 1945–1958*”, (Londra: I. B. Tauris, 1986), 3.

stratejik önem taşıyordu.⁴⁸ Bu sebeple hac yolunun güvenliği ve gelirlerin düzenli bir şekilde toplanması önemliydi.⁴⁹ Yerel konulara çok fazla müdahale etmeyen Osmanlı, Memlûkler'in kullandığı idarî sistemde çok büyük değişikliğe gitmemiştir.⁵⁰ Bağdat ve Basra eyaletleri Kafkas kökenli Memlûk valiler (1704-1831) tarafından yönetilirken XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Şam valiliğine aslen Türk olup zamanla Araplaşan Azmzâde ailesine mensup valiler getirilmiştir.⁵¹

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gayrimüslimlere Müslüman halkla eşit statü verilmesi, gayrimüslim azınlıklara siyasî ve ekonomik ayrıcalıklar tanınması ulemayı ve ayanları rahatsız ederken Arap vilayetlerinde de ciddi sorunlara neden olmuştur. Daha önceleri Mârûnî ve Dürzîler arasında var olan mezhep temelli çatışmalara Müslüman-Dürzî-Hristiyan çatışmaları da (1860-1861 Suriye-Lübnan olayları) eklenmiştir.⁵²

Bu olaylar neticesinde bölgenin merkezî otorite ile bağları git gide zayıflamış, Arap milliyetçiliği hareketleri hız kazanmıştır. Batı ile tesis edilen yoğun ilişkiler, yabancılara ait eğitim kurumlarının kurulmasına olanak sağlamış, 1866'da kurulan Suriye Protestan Koleji - Bugünkü Beyrut Amerikan Üniversitesi-, birçok yeni fikrin ve yeni aydın sınıfının doğuşuna öncülük etmiştir. Nâsîf Yâzicî (ö. 1906), Butrus el-Bustânî (ö. 1883) ve Abdurrahman el-Kevâkibî⁵³ (ö. 1902) gibi aydınlar Arap Milliyetçilik Hareketi'nin canlanmasına etki etmişlerdir.⁵⁴ Sultan Abdülaziz Dönemi'nde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi Arap vilayetlerinde uygulanarak valilerin konumu güçlendirilmiş yerel eşrafın gücü kısmen daraltılmıştır.⁵⁵

Suriye ve Lübnan, Arap uyanışının ve ardından Arap Milliyetçiliğinin yoğun olarak hissedildiği yerlerin başında gelmektedir. İngiltere ve Fransa'nın hâmilğine güvenen Hristiyan azınlıklar, bölgede Arap milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinde etkili olmuşlardır.

⁴⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 119.

⁴⁹ Richard Von Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam*, çev. H. Ebru Aksoy (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 114-117.

⁵⁰ Adil Baktıaya, *19. Yüzyıl Suriye'sinde 'Nahda'yı Hazırlayan Sosyoekonomik Koşullar ve 'Nahda' İçinde Beliren Siyasî Eğilimler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 11.

⁵¹ Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği" *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı 1/0* (Ekim 2016), 108-110.

⁵² A. Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, 1966), 53-71.

⁵³ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Abdurrahman el-Kevâkibî'ye ait olan eser, *Ümmü'l-Kurâ ve Tabâiu'l-İstibdâd ve Mesâriu'l-İsti'bâd*

⁵⁴ Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", 118-119.

⁵⁵ Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", 113-114.

Suriye ve Lübnan 1918 yılında imzalanan Mondros Antlaşması'ndan sonra, önce İngilizlere daha sonra Fransa ve İngiltere arasında imzalanan 1916 tarihli gizli anlaşma "Sykes Picot"⁵⁶ gereğince de Fransızlara bırakılmıştır.

Fransızlar, kurdukları manda idaresi ile dinî ve etnik ayrışmaları destekleyerek Suriyelilerin kendilerine karşı birleşmelerini engellemek istemişler⁵⁷, bu nedenle de Suriye'yi başlangıçta Şam, Halep, Dürzî ve Nusayrî devletleri olmak üzere dört parçalı bir yapıda yönetmişlerdir. Diğer yandan Sünnî çoğunluğa karşı azınlıkları destekleyen Fransa; Nusayrîlere, Dürzîlere ve Mârûnî Hristiyanlara bürokrasi ve orduda önemli görevler vererek bu unsurların yönetim kadrolarında etkili olmasını sağlamıştır. Bu durum, çoğunluk nüfusa sahip olan Sünnî Müslümanların yönetimden ve yönetim kültüründen uzaklaşmalarına ve zamanla ötekileşmelerine neden olmuştur. Ayrıca 2010'lu yıllarda başlayan iç savaşla birlikte günümüze değin ulaşan bir Sünnî-Nusayrî çatışmasının da temelleri atılmıştır.

Fransa, mandası altındaki Suriye'ye sistematik bir şekilde "Cezayirleştirme" politikası uygulamış, özellikle eğitim sisteminde köklü değişiklikler yaparak Arapçanın yanında Fransızca'yı resmî dil ilân etmiş, Suriye'de kutlanan bayramların yerine Fransız bayramlarını koymuş ve öğrencileri okullarda Fransız bayrağını selamlamaya mecbur etmiştir.⁵⁸

1946 yılında Fransız manda yönetiminin son bulmasıyla Suriye Cumhuriyeti ve Lübnan bağımsızlıklarını elde etmiş, bağımsızlık sonrası yapılan seçimlerde ise ilk Cumhurbaşkanı, Türk kökenli Şükrü Kuvvetli olmuştur. Suriye'deki bu gelişmelerin yanında, uzun yıllar ülke siyasetinde söz sahibi olacak ve diğer Ortadoğu ülkelerini de derinden etkileyecek bir siyasî akımın da doğmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İngiliz ve Fransız destekli Arabizmin merkezi hâline gelen Suriye'de, Manda Dönemi sonrasında Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak ve Sünnî Müslüman Selâhaddin Bîtâr tarafından Arap milliyetçiliğini laik ve sosyalist bir zemine yerleştiren Baas Partisi kurulmuştur.⁵⁹

1963 yılında bir darbe sonucunda Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir. Baas Partisindeki iç çekişmelerin ardından yukarıda belirtilen gelişmelerin bir sonucu olarak 1970

⁵⁶Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/ 204-206.

⁵⁷ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 21.

⁵⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 36.

⁵⁹ Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008), 37-40.

yılında Hâfiz Esed darbeyle iktidara el koymuş, akabinde Suriye siyasetinde bir kırılma meydana gelmiş, çoğunluğu oluşturan Sünnî nüfus, Nusayrî azınlık yönetiminin hâkimiyeti altına girmiştir. Hâfiz Esed, ülkenin Nusayrî kökenli ilk devlet başkanı olmuştur. Rejimin sosyalist ve milliyetçi çizgisini koruyarak yaptığı birtakım reformlarla rejimi restore etmeye çalışan Esed'in 30 yıllık iktidarı boyunca Suriye, gerek iç politikada gerek dış politikada çalkantılı dönemler geçirmiştir.

2000 yılında babasının ölümünden sonra yumuşak bir geçişle iktidarı devralan Beşşar Esed ile birlikte Suriye'de yeni bir dönem başlamıştır. Batı'da eğitim almış reformist bir başkan görüntüsü veren Beşşar Esed, 2011 yılında başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk hareketlerinin Suriye'de de başlamasıyla halkın beklentilerini karşılayacak reformları gerçekleştirememiştir. Yukarıda ifade edilen, Fransa'nın Manda Dönemi yönetim siyasetinin etkisiyle belirginleşen Nusayrî-Sünnî çatışmasının da bir sonucu olarak günümüzde tam bir iç savaşa sürüklenmiş olan ülkenin içinde bulunduğu durum, küresel aktörlerin de sürece müdahaleleriyle uluslararası boyut kazanmıştır. Hâlen yaşanmakta olan bir süreç olduğu için "Arap Baharı" hareketlerinin Suriye'de nasıl sonuç vereceği zamanla görülecektir.

2.1.2. Suriye'de Dinî Kimlikler ve Nusayrîlik

Ortadoğu, uluslararası alanda sadece jeopolitik konumu itibariyle değil, farklı etnik ve dinî kimliklere sahip çok kültürlü yapısıyla da önemli bir bölgedir. Tek tanrılı üç büyük semavî dinin ortaya çıktığı yer olması itibariyle semavî dinlerin kalbi olarak isimlendirilmektedir.

"Bereketli Hilal" olarak adlandırılan bölgede yer alan Suriye, tarih boyunca birçok dinî inanın çıkış yeri olduğundan çok kültürlü yapıya sahip bir ülke olmuştur. Suriye, coğrafi konumu itibariyle de birçok medeniyetin ve dinin kesişme ve etkileşim noktasıdır. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Hıristiyanlığın tesirinde kalan bölge, daha sonra İslâm'ın hâkimiyetine girmiştir.⁶⁰

Bölgede genel olarak mezhep temelli ayrışmaların olduğu görülmektedir. Dinî anlamda Suriye'nin geleneksel hâkim unsuru Sünnî Araplardır. Bununla birlikte Hristiyanlar

⁶⁰ Cengiz Tomar, "Suriye", 37/546.

ve Heteredoks dinî azınlıklar olarak kabul edilen Dürzîler, İsmâîlîler, Yezîdîler ve Nusayrîler de günümüze kadar bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁶¹

Sünnîlik, kavram ve ideoloji olarak Hz. Muhammed ve ashabının yolunu takip eden grupları temsil etmektedir. Bu kavram ve ideoloji, Hz. Ali Dönemi'nden sonra Arap yarımadasında gelişen siyasî olaylar sonucunda beliren Haricîlik, Şîa, Kaderîye gibi fırkalara fikrî açıdan muhalefet olarak ortaya çıkmıştır.⁶² Ehl-i sünnete bağlı olanlara Sünnîler adı verilmektedir.⁶³ Suriye nüfusu, çoğunlukla şehir merkezinde yaşayan Sünnîlerden oluşmaktadır. Sünnîler, Osmanlı Dönemi'nde de sosyoekonomik hâkimiyeti ellerinde bulundurmuşlar, Manda Dönemi'nde Fransa'nın azınlıkları desteklemesine rağmen Baas iktidarına kadar Suriye'nin siyasî ve idarî mekanizmasına sahip olmuşlardır.

Osmanlılar Dönemi'nde, millet sistemi içinde resmen tanınan Hristiyanlar, nispeten sorunsuz bir dönem geçirmişler⁶⁴, Fransız mandası altında ise hükûmet kurumlarında temsil edilme hakkı elde etmişlerdir. Suriye Hristiyan cemaati; Gregoryen Ermeni, Katolik Ermeni, Ortodoks Rum, Katolik Rum, Ortodoks Süryanî, Protestan, Mârûnî (Katolik Arap), Katolik Süryanî, Katolik Keldânî, Ortodoks Nastûrî ve Katolik Asurîler olarak ayrılmaktadır.⁶⁵ Bu Hristiyan mezhepleri arasında nüfus bakımından en geniş topluluğu XIX. yüzyılda Rus İmparatorluğundan destek alan Arap etnik kimliğine sahip Grek Ortodokslar oluşturmaktadır.

Suriye'de bulunan azınlıklara ait mezheplerden birisi de Dürzîlerdir. %90'ından fazlası güneydeki Süveyde ilinde ve bir bölümü de Halep ve Şam gibi Suriye'nin büyük şehirlerinde yaşayan Suriye Dürzîlerinin ülkedeki toplam nüfuslarının dört yüz bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶

Dürzîlik, altıncı Fâtımî Halifesi el-Hâkim-Biemrillâh'ın (375-411/ 985-1021) saltanat yıllarının son dönemlerinde tarih sahnesine çıkmış ezoterik bir fırkadır. Fırkanın inanç boyutu Hamza b. Ali tarafından belirlenmiştir. Bununla birlikte mezhebi insanlara açıklayarak

⁶¹ Dam, *Suriyede İktidar Mücadelesi*, 17-18.

⁶² Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 372.

⁶³ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 272.

⁶⁴ Avedis K. Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion* (Cambridge: Harvard University Press, 1965), 68.

⁶⁵ Cebraîl Aydın, *Tarihte Süryaniler* (İstanbul: Sıralar Yayınları, 1964), 56.

⁶⁶ İzzettin Artokça, *Ortadoğuda Dürziler*, (TASAM, 2013), 11.

davette bulunan ilk şahıs olan Anuştekin ed-Derezî olduğundan onun ismine nispetle yeni mezhep, Dürzîlik olarak tanınmıştır.⁶⁷

“Hâkim-Biemrillâh’ın yönetimi ele alışından bir süre sonra, İsmâiliyye’nin mezhep hiyerarşisi üzerinde ilâhî bir şahsiyet olma yolundaki gayretlerini önemli bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen bazı İsmâîliler, onun düşünce ve tasavvurlarını destekleyerek teşkilâatlanmaya başladılar. 1 Muharrem 408 (30 Mayıs 1017) tarihinde ilâhlığını açıklayan Hâkim yeni bir devrin başladığını, kurulan yeni dinin imamlığına da İran asıllı Hamza b. Ali’yi getirdiğini ilân etti. Esasen hareketin kurucusu olan Hamza b. Ali, yardımcılarını da (hudûd) belirleyerek yeni dönemde İslâmî mânada ibadete ihtiyaç kalmadığını, insanların gerçek ilâhî bilgileri kendilerinden öğrenmeleri gerektiğini ileri sürdü. Bâtınî karakterli olan, bünyesinden çıktığı İsmâîlî çevrenin inançlarını reddeden ve kendilerini tevhid ehli diye adlandıran Dürzîler, asırlar boyu hemen herkes için bir muamma olma özelliğini korumuştur.”⁶⁸

Günümüzde Dürzîlerin büyük bölümü Süveyde bölgesinde yaşamaktadır. Dürzîler, yerleştikleri yörelerde zamanla tek etkin güç olmuşlar ve hâkim duruma gelmişlerdir. Süveyde bölgesinde Dürzî cemaat liderliği uzun süre Hamdan ailesinin elinde kalmış, 1868 yılında ise el-Atraş ailesine geçmiştir. Manda Dönemi’nde Fransızlarla anlaşan Dürzî Şeyhi Mahmud Ebû Fahr özerk bir Dürzî devleti kurmuş, bununla birlikte el-Atraş ailesinden Sâmi Paşa da devlet başkanı olmuştur.⁶⁹

Bağımsız Suriye Devleti’nin kurulmasından sonra hükûmetin Dürzî Dağı’nı (Cebelü’-d-Dürüz) denetim altına alma girişimlerinden sonra Sultan el-Atraş önderliğindeki Dürzîler, Cebelü’-d-Dürüz’de Edip Çiçekli yönetimine karşı silahlı mücadele başlatmışlardır. Bu isyan, 1954 yılında hükûmet tarafından bastırılmış, Dürzî ailelerin etkinliği, 1960’lı yıllardan itibaren azalmaya başlamıştır. Dürzîler bu tarihten sonra öncelikle Suriye Halk Partisi sonra da Baas ve Suriye ordusu içinde örgütlenip Sünnîlere karşı Nusayrî önderlerle iş birliği içinde hareket etmişlerdir.⁷⁰

Suriye’de günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış bir başka inanç sistemi de Yezîdîlik olmuştur. Tek tanrıcı anlayıştan uzak olan Yezîdîlik, kendisini monoteist inanca sahip dünyanın en eski dini olarak tanıtmaktadır. Kutsal kitapları, son döneme ait dinî

⁶⁷ AYTEKİN ŞENZEYBEK, “Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/ 31 (Ağustos 2011), 176.

⁶⁸ MUSTAFA ÖZ, “Dürzîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/ 39-48.

⁶⁹ ARTOKÇA, *Ortaoğuda Dürzîler*, 11.

⁷⁰ ARTOKÇA, *Ortaoğuda Dürzîler*, 12.

metinleri, inanç unsurları ve ritüelleri analiz edildiğinde birçok din ve kültürden etkilenen, Yezîdîlik yüzyıllardır bölgede varlığını sürdüren yapısıyla ve kendine has inanç sistemi, kült ve ritüelleriyle dikkat çekici bir dinî gelenektir.⁷¹

Yezîdîlik, dinî yayılmayı hedeflemeyen, sadece doğuştan mensup olunabilen bir harekettir. İnanç esasları, sözlü olarak ve nadiren yazıya geçirilmiş ya da hiç geçirilmemiş kutsal metinler aracılığıyla aktarılmaktadır.⁷²

İslâm mezhep tarihçileri tarafından kuruluşu itibari ile Şeyh Adî b. Müsâfir'e dayandırılan Yezîdîlik⁷³ inanç sisteminde dikkat çeken ilk şey “Mutlak Yüce Tanrı” ve “Düşmüş Melek (Melek Tavus)” inancıdır. Tanrının yarattığı yüce bir varlık olan Melek Tavus işlediği bir günah yüzünden Tanrı tarafından cezalandırılmış, yedi bin yıl ceza çekmiş, döktüğü gözyaşları cehennem ateşini söndürmüştü, sonunda Tanrı onu pişmanlığından dolayı affetmiş ve âlemin yöneticisi yapmıştır.⁷⁴ Kötülük tanrısı olarak niteledikleri şeytan ise Yezîdîlerin kötülük meleği olarak adlandırdıkları Tavuse Melek'tir. Şeytan'a tavus kuşu şeklini verme fikrini doğunun antik inançlarından alan Yezîdîler, şeytanı bu kuşun temsil ettiğine inanmaktadır.⁷⁵

Bununla birlikte Yezidîlerin, asılları Kürtçe olan *Kitâbü'l-Cilve* (Vahyin Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) adlı iki kutsal kitabı vardır. Daha doğrusu XIV. yüzyılda Kuzey Irak ve Suriye'ye yerleşen bazı Yezîdîler Kürtleşmişlerdir.⁷⁶ XVI. yüzyıl başlarında Kürt Beyi Şeref Han'ın yazdığı *Şerefnâme* isimli eserde Kürtlerin çoğunun Sünnî olduğu, sadece Musul ve Şam dolaylarında Tasni, Xaldi (Khaldi), Besyanî, Bohtî (bir kısmı), Mahmudî ve Dınbülî gibi Kürt aşiretlerinin Şeyh Adiy bin Müsâfir'i peygamber sayan Yezîdî mezhebinden olduğu söylenmektedir.⁷⁷ Koloniler şeklinde yaşayan Yezîdîler 1200'lü yıllarda Suriye'ye yerleşmeye başlamıştır. Cezire'de, Cebel Sincar'da ve Kurd Dağı'ndaki birkaç köyde yerleşik bulunan

⁷¹ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepler Tarihi*, 358-360.

⁷² Philip G. Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezîdîlik*, çev. Hikmet İlhan (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2011), 25-26.

⁷³ Ahmet Taşgın, “Yezîdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/525-527.

⁷⁴ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 397.

⁷⁵ Roger Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2001), 45.

⁷⁶ Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, 10.

⁷⁷ Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi* (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 21.; Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, çev. Cemal Atıla, İstanbul, Doz Yayınları, s.175.

yaklaşık on bin civarındaki Yezîdî nüfusu, daha çok çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan küçük toprak sahiplerinden oluşmaktadır.⁷⁸

Suriye’de varlığını sürdürmeyi başaran Şîî bâtinî bir mezhep olarak İslâm kültür ve siyasî tarihinde önemli bir rolü olan İsmâiliyye, Şîa’nın gulât (aşırı) bir kolu olarak görülmektedir. İsmail bin Cafer es-Sâdık’a dayandırılan İsmâiliyye mezhebi on iki asır boyunca azınlık bir mezhep olarak varlığını sürdürmüştür.⁷⁹

Abbâsîlerin baskılarından çekinen İsmâîlîler mezheplerini gizli olarak yaymıştır. Ubeydullah el-Mehdî’nin ortaya çıkışına kadar olan bu dönem gizlilik dönemi olarak kabul edilir. Bu nedenle Muhammed el-Mektûm gizlenen imamlar manasına gelen “Mektum İmamlar”ın birincisidir. İkinci dönem olan görünme dönemi ise Yemen’de İsmâîlî Devleti’ni kuran el-Hasan bin Havşeb’le başlar. Suriye’nin Selemiye kasabasında Ubeydullah el-Mehdî’nin ortaya çıkışı ve Fâtîmî-İsmâîlî Devleti’ni Tunus’ta kurmasıyla zirveye ulaşmıştır. On sekizinci imamları el-Mustansır’ın ölümünün ardından İsmâîlîler ikiye ayrılmıştır. Daha sonra Hasan Sabbah’ın yönetiminde Kazvin yakınlarında Alamut Kalesi’ni ele geçiren Nizârîler Doğu İsmâîlîler, Mısır’da kalan yani Müsta’lîler Batı İsmâîlîler olarak anılmaya başlanmıştır.⁸⁰

Suriye’deki İsmâîlîler Nizârî’dir. Şam İsmâîlîleri denen bu fırka, XII. yüzyıldan sonra Moğolların ve Memlûklerin siyasî ve askerî baskılarından dolayı Lazkiye yöresindeki dağlara sığınmış, görece daha güvenli bir yaşam sürmeye başlamıştır.

Suriye siyasî ve dinî hayatının en popüler mezheplerinden birisi hiç şüphesiz ki Nusayrîler olmuştur. Nusayrîler de Suriye’de etnik gruplar içinde azınlık olan dinî bir grup iken özellikle Fransız mandası zamanında Nusayrî kimliği ön plana çıkarılmış, birçok Nusayrî genci orduya ve askerî akademiye alınmıştır. 1960’lı ve 1970’li yıllara gelindiğinde azınlıkta olmalarına rağmen Suriye yönetiminin bu mezhep mensuplarının eline geçtiği görülmektedir. Hâfız Esed iktidarı ele geçirdikten sonra daha fazla Nusayrî’yi Baas Partisine ve orduya yerleştirmiş, askerî okullar ile mülkiyeye Nusayrî kökenli Suriyelileri almaya özen göstermiştir.

⁷⁸ Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, 201-205.

⁷⁹ Bkz. Mustafa Öz - Mustafa Muhammed eş-Şek’a, “İsmâiliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/128-133.

⁸⁰ Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları* (İstanbul: Risale Yayınları, 1995), 119-140.

Suriye’yi 30 yıl boyunca yöneten Hâfız Esed gibi bir şahsiyeti içinden çıkarmayı başaran Nusayrîliği anlamak, Suriye’deki siyasal sistemin hangi dengeler üzerinde durduğunu kavramamızı kolaylaştıracaktır.

Hâfız Esed, iktidarı boyunca Nusayrîliğin Şîa’nın gerçek bir kolu olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Nusayrî yerine “Hz. Ali’yi seven” manasına gelen “Alevî” adı kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde Sünnîlerin çoğunlukta olduğu bir toplumda gelecek tepkilerin önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü Sünnî çoğunluğun büyük kısmı Nusayrîlerin gayrimüslim olduğuna inanmakta, bu da Esed’in iktidarının meşruiyetine gölge düşürmektedir.⁸¹

Nusayrî inancı ile İran’daki On İki İmam Şîiliği arasındaki benzerliklerin anlaşılması “bugünkü İran ile Suriye’nin mezhepsel yakınlık” iddialarını daha anlaşılır hâle getirmektedir. Suriye Nusayrîliği ile İran’ın resmî mezhebi olan On İki İmam Şîiliği önemli farklılıklara rağmen aynı inanç temeline dayanmaktadır. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra İslâm ümmetinin liderliği Hz. Ali’ye verilmiştir ve onun soyundan gelen On İki İmam, son imam olan Mehdî’nin gaybubetine kadar, İslâm toplumunun önderleridir. Ancak Nusayrîler ile klasik On İki İmam Şîiliği arasındaki temel fark Nusayrîlerin Hz. Ali’yi ilahlaştırmasıdır ki İran Şîiğinde böyle bir durum söz konusu değildir.⁸²

Şîî kökenli bâtınî bir mezhep olan Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (ö. 270/883) tarafından kurulmuş, Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî tarafından sistemleştirilmiştir. Tarihî süreç içinde kapalı bir toplum olan Nusayrîler Hz. Ali’nin ilahlaştırılması, tenasühe inanma gibi aşırı fikirlerinden dolayı ortodoks İslâm tarafından Hz. Ali’yi tanrılaştırmakla suçlanmış ve Şîa’nın gulat kolu olarak değerlendirilmiştir.⁸³

“Nusayrîler, Ali’nin Tanrı olduğuna, ne doğurup ne de doğrulduğuna, erkek ve kız kardeşten, baba ve anneden münezzeh olduğuna, yemeyip içmediğine, her zaman ve mekânda var olduğuna, hayat sahibi olup yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce de sonra da var olduğuna inanırlar ve O’nu “nurların nuru” olarak kabul ederler. Nusayrîliğin bütün kollarında görülen Ali’nin ulûhiyetine dair bu inanış, mezhebin kutsal kitabı kabul edilen *Kitâbü’l-Mecmû*’da; “Ey Ali b. Ebû Tâlib! Ey her arzu edenin sevip dilediği, ey ulûhiyeti ezeli olan, ey

⁸¹ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 159.

⁸² Pınar Arıkan, “Suriye’nin Nusayrî Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz* 4/43 (Temmuz 2012), 18-29.

⁸³ Nusayrîlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Emin Galip et-Tavil, *Nusayrîler Arap Alevîlerinin Tarihi* (İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000).

bütün yaratılmışların aslı! Sen bizim gizli ilahımız, açık imamızsın” tarzında çok net bir şekilde açıklanmaktadır.”⁸⁴

Nusayrîler, günümüzde çoğunlukla Suriye’nin Lazkiye ve Cebel-i Ensâriyye bölgeleri başta olmak üzere Lübnan’ın kuzeyi ile Türkiye’de Antakya, Adana, Mersin, İskenderun ve Tarsus civarında yaşamaktadır.

2.1.3. Fransız Mandası Altında Suriye ve Bağımsızlık Mücadelesi: Suriye Arap Cumhuriyeti

1516’da Mercidâbık Savaşı’yla Osmanlı hâkimiyeti altına giren Suriye, 1918 yılında I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin mağlup olmasının ardından Avrupalı güçlerin egemenliği altına girmiştir.

Bölge üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirmek isteyen Avrupalı güçler, sömürgeciliğin farklı bir şekli olan “manda sistemi”ni⁸⁵ uygulamıştır. Buna göre “Teoride, Avrupalı ülkeler kendi kendilerini yönetme gücüne sahip olmayan bu gibi ülkelere kendi kendilerini yönetebilecek kurumları tesis edip ve eksikliklerini giderinceye kadar yardım edecektir.” söylemi ile bu bölgeleri ellerinde tutmak istemiştir.⁸⁶

Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında Wilson Hükûmeti’nin “Her ulusun kendi kaderini kendisi tayin etmesi gerekir.” ilkesinden hareketle zoraki mandacılığa karşı olduğunu açıklaması İngiltere ve Fransa’yı rahatsız etmiştir. Bölgede araştırmalar yapan King-Crane Komisyonu⁸⁷ Suriye’de Amerikan ve İngiliz mandası kurulmasını ve Suriye yönetiminin Faysal’a bırakılmasını istemiştir.⁸⁸

Komisyon, mandater ülkelerin yetkilerini sömürgeci bir güç şeklinde değil, bölgenin kalkınması ve refahı için çaba gösteren koruyucu ülke şeklinde kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca manda idaresi geçici bir süre için kurulmalı, mandater olan devlet ülkeyi ekonomik olarak sömürmemelidir. Suriye'nin bütünlüğü bozulmamalı, Filistin ve Lübnan

⁸⁴ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi*, 309. (*Kitabu'l-Mecmu*, Birinci Sure “el-Evvel”).

⁸⁵ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 48 (Ocak 2009), 141.

⁸⁶ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992), 15.

⁸⁷ Report of the American Section of the International Commission on Mandates in Turkey <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d380> (Erişim 12 Temmuz 2023)

⁸⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 69-70.

Suriye'den kopartılmamalıdır.⁸⁹ Suriye halkı tarafından memnuniyetle karşılanan⁹⁰ komisyonun bu açıklamalarına rağmen İngiltere ve Fransa Nisan 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansı'nda bölgenin kendi manda yönetimlerinde kalmalarını sağlamayı başarmıştır.

Daha önce de vurgulandığı üzere, Avrupalı ülkeler Osmanlı topraklarında nüfuz alanları oluşturmak istemiştir. Bu bağlamda Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri Haçlı seferlerine kadar götürülebilir.⁹¹ Beyrut'ta bulunan Fransız konsolosları, XIX. yüzyıldan itibaren bölgede Katolik misyonerler tarafından kurulan dinî kurumları, hastane ve okulları himaye etmişlerdir. Laik eğitim sistemine sahip bu okullar, Fransız dil ve kültürünü yayarak Suriye'yi Fransız kültür ve nüfuzuna mayalamışlardır.⁹²

Suriye'yi Şam merkezli olarak yöneten Osmanlı idarî sistemine karşılık Fransa'nın uyguladığı politika "böl ve yönet"⁹³ şeklinde olmuştur. Fransızlar, Ortadoğu'nun en çeşitli etnik, dinsel ve mezhepsel nüfusuna sahip olan ülkesini⁹⁴ kendi menfaatleri doğrultusunda ırk ve din farklılıklarını körükleyen politikalar üreterek yönetmişler, bu şekilde Suriye üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.

Suriye'de uyguladıkları politikalarla Suriye ulusal birliğinin gelişmesini engellemek ve Arap milliyetçilik hareketlerini zayıflatmak isteyen Fransızlar, Suriye'de dinsel ve mezhepsel azınlıklardan oluşan küçük devletler kurmuşlardır. Alevîlerin yoğunlukta olduğu Akdeniz kıyısındaki Lazkiye bölgesinde Alevî (Nusayrî) Devleti, Dürzîlerin yoğunlukta olduğu güneydeki Cebel-i Dürüz'de Dürzî Devleti, Katolik Mârûnîlerin yoğunlukta olduğu bölgede Lübnan Devleti ile Şam ve Halep devletleri olmak üzere manda yönetimine bağlı beş otonom devlet kurulmuştur.⁹⁵

Fransa, gençliğin millî ve manevî duygularının gelişmesini engelleyen müfredatları uygulayarak manda idaresine sadakat gösterecek kişilerin yetişmesini amaçlamıştır. Fransızca'yı Arapça'nın yanında resmî dil yapmışlar, İslâmî ve yerel bayramların yerine

⁸⁹ Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1991), 389.

⁹⁰ Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 391.

⁹¹ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Kitapları, 1993), 81-82.

⁹² İdris Yücel, "Suriyede Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015), 940.

⁹³ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908 - 1938*, 454-455.; Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 380.

⁹⁴ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi* (İstanbul: Birey Yayınları, 2004), 88.

⁹⁵ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, 455.

Fransız bayramlarını koymuşlar ve öğrencileri okullarda Fransız millî marşını söylemeye zorlamışlardır.⁹⁶

Suriye ve Lübnan'da birçok özel okul açan Fransızlar, bu okullarda Fransız kültürünün sevdirmesi ve benimsenmesi için büyük çaba göstermişlerdir. Fransız manda yönetimi, okullara ek bütçeler ayırırken Arap milliyetçilik fikirlerinin neşvünemâ bulunduğu diğer devlet okullarının bütçesini ve sayılarını azaltmaya çalışmıştır.⁹⁷ Fransa, özellikle Fransızları öğrencilere sevdirmede başarılı çalışmalar yapan Katolik ve Cizvit misyoner okullarının faaliyetlerine özel destek vermiştir.⁹⁸

Fransızlar, Suriye'deki etnik ve dinî fay hatlarını ayrıştırıcı politikalarının yanında Suriye üzerinde tam hâkimiyet kurabilmek adına doksan bin kişilik ciddi bir kuvveti de Suriye'de bulundurmıştır.⁹⁹

Fransızların azınlıklara yönelik uyguladığı ayrılıkçı politikaların en derin şekilde hissedildiği alanlardan birisi de yeni ordu yapılanması olmuştur. “Özel Doğu Akdeniz Birlikleri”¹⁰⁰ olarak isimlendirilen bu birlikler, ağırlıklı olarak kırsal kesimden, Nusayrî ve Dürzî gibi azınlıklardan oluşturulmuştur. Suriye'de Fransız mandası sona erdikten sonra dahi oluşturulan Suriye ordusunun temelini bu birlikler oluşturmuştur. Bugün Suriye rejiminin yapısı üzerinde belirleyici etkiye sahip olan Nusayrî azınlık grubunun orduda ve politikadaki gücünün temeli bu döneme dayanmaktadır.

Fransa'nın bölgede uyguladığı politikalar rızadan daha çok şiddet ve baskıya dayanmaktaydı. Bu yönetim şekli, halkın ciddi tepkilerine neden olmuş, bu tepkiler zaman zaman tüm Suriye'ye yayılan isyanlara da yol açmıştır. 1925 yılında çıkan ve Fransa'yı oldukça uğraştıran Dürzî İsyanı¹⁰¹ bunlardan biridir.

Suriye'de milliyetçilik hareketlerini Osmanlıya karşı destekleyen Fransa, manda yönetimi esnasında Fransa'dan bağımsızlığını isteyen milliyetçilerle bu kez karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Suriye'nin parçalanıp küçük devletlere bölünmesine karşı olan ve “Büyük Suriye İdeali”ni gerçekleştirmek isteyen milliyetçiler, her geçen gün Fransa

⁹⁶ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 36.

⁹⁷ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, 464.

⁹⁸ Mustafa Hâlidî - Ömer Ferruh, *Misyonerler ve Tarihçileri* (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991), 80-83.

⁹⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (Ankara: Alkim Yayınevi, 1991), 1/2, 132.

¹⁰⁰ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 39.

¹⁰¹ Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and The Rise of Arab Nationalism*, (Austin: University of Texas Press, 2005), 27.; Barr, *A Line in The Sand*, 148-158; Zukan Karkut, *Tatavvuru'l-hareketi'l-vataniyye fi Sûriyye 1920-1939*, (Beyrut: Dârü't-talî'a li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1975), 67-68.

üzerindeki baskıyı artırmışlardır. Fransa'nın uyguladığı baskı ve şiddete dayalı yönetim, halkın sömürgecilere karşı milliyetçilerin etrafında birleşmesini sağlamıştır.¹⁰² Arap milliyetçiliği fikri, Suriye'de farklı grupların bir araya gelerek Fransız manda yönetimine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmasında ve Suriye'yi bağımsızlık sürecine götürmesinde önemli bir etken olmuştur.

1935 yılına gelindiğinde Avrupa'da siyasî dengeler değişmeye başlamıştır. Almanya'nın Versailles Anlaşması'na aykırı şekilde bölgede askerî ve siyasî anlamda güçlenmeye başlaması, İtalya'nın Akdeniz'de egemenlik kurmaya çalışması¹⁰³ ve Habeşistan'ı işgal etmesi, Fransa'nın dikkatini bu yöne yoğunlaştırmasına neden olmuştur. 1936 yılında yapılan seçimlerde iktidarın Leon Blum liderliğindeki liberal-sosyalist hükûmete geçmesi, Suriye politikalarında önemli değişikliğe neden olmuştur.¹⁰⁴ Bu durum, Suriyeli milliyetçiler için fırsat olmuş, bağımsızlık taleplerini daha güçlü bir şekilde yeniden dile getirmeye başlamışlardır. Fransa bu dönemde Suriye ve Lübnan'da manda idaresini kaldırıp ittifak sistemini ortaya atmış, bu şekilde bölge üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek istemiştir.

Suriye ve Fransa arasındaki uzun süren bağımsızlık görüşmelerinin ardından 9 Eylül 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığına giden ilk anlaşma Hâşim el-Atâsi ve Cemil Merdam¹⁰⁵ tarafından imzalanmıştır.¹⁰⁶ Bu anlaşma ile Suriye'nin 3 yıllık geçiş döneminin ardından Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir ülke olarak üye olabilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷

Bu süre zarfında Fransa, bölgede iki askerî güç bulunduracak, Suriye dış işleri ile ilgili konularda Fransa'ya danışacaktır.¹⁰⁸ Suriye Meclisi tarafından onaylanan antlaşma, Fransa Meclisi tarafından özellikle Afrika'daki mandalarını olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesiyle onaylanmamıştır.¹⁰⁹

¹⁰² Susan Muaddi Darraj, *Bashar al-Assad* (Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2005), 17-20.

¹⁰³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)* (İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000), 531-538.

¹⁰⁴ Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye için Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/59 (Mayıs 2016), 214-215.

¹⁰⁵ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, 113.

¹⁰⁶ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate* (London: Oxford University Press, 1958), 221.

¹⁰⁷ Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001), 47.

¹⁰⁸ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), 93-95, Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 387.

¹⁰⁹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 387.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması Suriyeli milliyetçilere yeniden fırsat vermiş, bağımsızlık süreci hızlanmıştır.¹¹⁰ Savaşın başlarında Alman yanlısı Vichy Hükûmeti'nin denetimine geçen Suriye¹¹¹, daha sonra İngiltere ve Fransa'nın birlikte hareket etmesiyle bir kez daha Fransa'nın kontrolüne girmiştir. 7 Ağustos 1941 tarihinde Fransa ve İngiltere ile yapılan anlaşma ile Suriye ve Lübnan'a tam bağımsızlık verilmesi konusu karara bağlanmıştır.¹¹² SSCB, ABD ve İngiltere'nin Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarını tanımalarına rağmen bölgedeki imtiyazlarından vazgeçmek istemeyen Fransa, bu konuda ağırdan alarak süreci uzatmak istemiş, Levant (Doğu Akdeniz) Özel Kuvvetlerini devretmek istememiştir.¹¹³

Suriye'den çekilmeme konusunda ısrarından vazgeçmeyen Fransa, 1945'te Suriye'ye askerî çıkarma yapmış, bölgeyi havadan bombalamıştır. Bu durum hem BM hem de İngiltere tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in bölgeye kuvvet gönderebileceğini açıklamasının¹¹⁴ ardından yapılan baskılara daha fazla direnemeyen Fransa, Suriye'nin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Suriye'nin tam bağımsızlığını kazanması, 15 Nisan 1946 tarihinde Fransa'nın askerlerini tamamen Suriye'den çekmesi ile gerçekleşmiştir.¹¹⁵ Bağımsız Suriye'nin Devlet Başkanı Şükrü el-Kuvvetli, başbakanı ise Cemil Merdam olmuştur.

2.1.4. Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) Denemesi (1958-1961)

Baas Partisi'nin ideolojik hedeflerinin başında gelen bütün Arap ülkelerini tek bir çatı altında birleştirme projesinin ilk adımı hiç şüphesiz ki Suriye-Mısır birleşmesi olmuştur. Bu projenin gerçekleşmesi için çok büyük çaba sarf eden Baas Partisi, amacına ulaşmakla birlikte birlikteliğin sürdürülmesinde çok da başarılı olamamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını elde ederek manda yönetimlerinden kurtulmaları, Araplar arasındaki dayanışmayı artırmış, birlik düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Suriye'deki Arap milliyetçiliği taraftarları da bu fikirlere destek vermiştir. ABD'nin bölgede nüfuz kurma girişimleri, bölgede Batı destekli İsrail Devleti'nin kurulması,

¹¹⁰Philip S. Khoury, *Sûriye ve'l-intidâbü'l-Firansî: Siyâsetü'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye 1920-1945* (Beyrut: Müessesetü'l-ebhâsi'l-Arabiyye, 1997), 645.

¹¹¹Erdem Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri* (İstanbul: IQ Yayınları, 2004), 13.

¹¹²Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), 288.

¹¹³Khoury, *Sûriye ve'l-intidâbü'l-Firansî: Siyâsetü'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye 1920-1945*, 679-681.

¹¹⁴Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", 152.

¹¹⁵Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, 288-290. ; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 415.

İngiltere, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak arasında kurulan Bağdat Paktı (daha sonra CENTO)¹¹⁶ gibi girişimler, Batı karşısında güç birliği yapmayı gerekli hâle getirmiştir.

İlk kez Suriye’de Baas Partisi tüzüğünde ifade edilen “Arap dünyasını tek bir bağımsız devlet hâline getirmek için mücadele verilmesi” düşüncesini hayata geçirmek için Suriye-Mısır birliğinin kurulmasında Baas Partisi yetkililerinin girişimleri ve çabaları etkili olmuştur.¹¹⁷ Arap ülkelerini özgürleştirip sosyalist temelde laik ve birleşik bir Arap Devleti kurma hedefi olan Baas Partisi, 1954 seçimlerinde kazandığı 22 sandalye¹¹⁸ ile Suriye siyasetinde hedeflerini gerçekleştirmek için önemli bir fırsat elde etmiştir.

Baas’ın daha önce emperyalistlere karşı Arap dünyasının birliği bağlamında Irak’la da birleşmesi gündeme gelmişse de bu fikrin hayata geçme imkânı olmamıştır.¹¹⁹

Mısırda, Hür Subaylar darbesiyle iktidarı ele alan Cemal Abdunnâsır’ın Arap birliğinin sağlanması ve Filistin sorununa yönelik tavrı İsrail’in bölgeden çıkarılması yönündeydi. Abdunnâsır, Süveyş Kanalı’nı millileştirdikten sonra Arap dünyasında çok güçlü siyasî bir figür olarak yükselmiş¹²⁰ ve bölgede güç dengesi Abdunnâsır’ın lehine dönmüştür.¹²¹ İlk kez Batı emperyalizmine karşı güçlü bir duruş sergileyen Abdunnâsır, Arap gençlerinin hayallerini gerçekleştirecek, uzun zamandır beklenen karizmatik lider konumuna yükselmiştir.

Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Baasçılar, Mısır’la birleşerek hem uzun zamandır siyasî istikrarsızlık içinde olan ülkeyi istikrara kavuşturmak hem de Abdunnâsır’ın karizmatik liderliğinde Arap birliğini gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Jaber’e göre Suriye’deki komünistlerin faaliyetlerini artırması ve iktidarı ele geçirme ihtimalinin yükselmesi hem Baasçıları hem de Abdunnâsır’ı rahatsız etmekteydi. Baasçılar Mısır’la birleşerek komünistlerin baskısından kurtulacaklar ve tarihî hedeflerini gerçekleştirerek komünistleri saf dışı bırakacaklardı.¹²²

¹¹⁶ Davut Dursun, “Bağdat Paktı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 446-447.

¹¹⁷ James Jankowski, *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic* (London: Lynn Rienner Publishers, 2002), 104.

¹¹⁸ Wikipedia, “el-İntihâbâtü’t-teşrî’iyyeti’s-Sûriyye 1954” (Erişim 12 Mart 2021).

¹¹⁹ John F. Devlin, *The Ba’th Party: A History from its Origins to 1966* (California: Hoover Institution Press, 1976), 80.

¹²⁰ Daniel Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006), 92.

¹²¹ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa* (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004), 168.

¹²² Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, çev. Ahmet Ersoy (Ankara: Altınok Matbaası, 1970), 55.

Suriye ile birleşme fikrine Baasçılar kadar istekli olmayan Abdunnâsır, bu konuyu gündeme getiren Suriyeli Baasçılara olumlu cevap vermemiştir.¹²³ Fakat bu durum çok uzun sürmemiş, Kahire ve Suriye sokaklarında insanlar “Tam Birliktelik” şeklinde slogan atmıştır.¹²⁴ Bölgedeki değişim ve Arap dünyasındaki talepler karşısında daha fazla kayıtsız kalamayan Nâsır, Suriye’nin de içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak birleşme talebine olumlu yanıt vermiştir.¹²⁵

Abdunnâsır, birlik görüşmelerini yürüten Suriye heyetinden üç talepte bulunmuştur: 1. Koşulsuz tam birliğin sağlanması 2. Bütün siyasî partilerin kapatılması 3. Suriye ordusunun politikadan uzak durması. Suriye Heyeti’nin bu şartları kabul etmekten başka bir seçeneği yoktu.¹²⁶ Nitekim Suriye hükûmeti Nâsır’ın önerilerini kabul etmiş, 1 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin (BAC)¹²⁷ kurulduğu, Nâsır ve Şükrü Kuvvetli tarafından Kahire ve Şam’dan bütün dünyaya ilan edilmiştir. 21 Şubat’ta yapılan halk oylamasında iki ülke halkı da bu birliği onaylamıştır. Nâsır, yeni BAC’ın ilk Cumhurbaşkanı olurken başkent de Kahire olarak belirlenmiştir.¹²⁸

Adnan Sadeddin’in hatıralarında dile getirdiği üzere Suriye-Mısır birleşmesinde İhvân’ın doğrudan bir rolü olmamakla birlikte birliği İslâm inancının ve ümmetinin ihmal edilmemesi gereken bir prensibi olarak gören İhvân, birleşme fikrine olumlu yaklaşmış, Cemal Abdunnâsır’la yaşanan acı geçmişine rağmen birlik fikrini onaylamış ve bu gelişmeye açıktan destek vermiştir. Genel Murâkıb İsam el-Attâr ve Muhammed Mübarek gibi İhvân yöneticileri birleşmeyi destekleyen açıklamalarda bulunmuşlardır.¹²⁹

Birliğin devam ettiği süre içinde İhvân’ın birliğe zarar verecek herhangi bir eylemde ya da sözlü bir beyanatta bulunmadığı görülmektedir. Açıklamalarında hassas ve yumuşak bir dil kullanan İhvân yöneticileri, birliğin sürdürülmesi konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmişlerdir. Birliğin dağılmasına şiddetle karşı çıkan İhvân, birliğin parçalanması

¹²³ Le Gac, *Sûriye fî ahdi General Esed*, 92; Patrick Seale, *el-Esed es-sırâ’ ‘âle’ş-Şarki’l-Evsat* (Beirut: Şirketü’l-matbû’at li’tevzi’i ve’n-neşr, 2007), 95.

¹²⁴ Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, 93.

¹²⁵ Jankowski, *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, 163.

¹²⁶ Derek Hopwood, *“Syria, 1945-1986: Politics and Society”* (London: Unwin Hyman Ltd, 1989), 40.

¹²⁷ Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, 94.

¹²⁸ Kenan Şahin - Çağla Mavruk Cavlak, “Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/16 (Ağustos 2018), 166.

¹²⁹ Adnan Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile’l-infisâl 1954-1963* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010), 222-223.

düşüncesine sahip diğer siyasî partilerin bütün eleştirilerine rağmen ümmetin çıkarları doğrultusunda birliği savunmuştur.¹³⁰

İhvân'ın mânevî liderlerinden Yûsuf el-Karadâvî de o dönemde Zemalek Camii'nde birliği destekleyen bir hutbe vererek parçalanmanın ve bölünmenin, düşmana galip gelmenin önünde bir engel olduğunu, İslâm devletini etkileyen ilk zaafın, milleti parçalayan ayrılık ve parçalanma hareketleri olduğunu ifade etmiştir.¹³¹

Pan-Arabizm idealinin en somut hâli olarak 1958 yılında bütün Arap dünyasındaki Arap milliyetçileri tarafından coşkuyla karşılanan BAC üç yıl gibi kısa bir süre içinde dağılmak durumunda kalmıştır. Hiç şüphesiz ki birliğin dağılmasında birçok etken söz konusu olsa da bunlar içinde en önemlisi birliğin detaylı bir alt yapı çalışması yapılmadan programsız ve plansız olarak gerçekleştirilmesi ve birlik idaresinin eşitsiz bir şekilde yapılandırılması gelmektedir.

Abdunnâsır'ın merkezîyetçiliği artırarak BAC yönetimindeki tekeli ve otoriter tavrı Suriye tarafında rahatsızlığa neden olmuştur. Kabinenin atanmasında otuz dört sandalyeden on dördü Suriyelilere verilirken kalan koltuklar Mısırlılara verilmiştir.¹³² Mısırlıların BAC yönetiminde ve Suriye ordusunda önemli görevlere getirilmeleri, Suriye'deki Mısırlı subayların küstah davranışları¹³³ Suriyelileri ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamıştır.¹³⁴

Birlikte ilk gerginlik Suriye yönetiminin Batı ülkelerinden gelen emtianın gümrük vergilerini artırmasıyla ortaya çıkmış, Nâsır bu ve benzeri kararların merkezî yönetim tarafından alınmasını talep etmiştir.¹³⁵

BAC Dönemi'nde siyasal sorunların yanında ekonomi politikalarının uygulanması noktasında da sorunlar çıkmıştır. Söz gelimi Suriye özel girişim temeline dayanan, devletin çok sınırlı seviyede müdahale ettiği bir ekonomi modeline sahipti. Nâsır'ın Suriye'ye özgü ekonomik koşulları dikkate almadan devletin ekonomiye müdahalesini öngören sosyalist ekonomi modelini Suriye'de uygulamaya çalışması, Suriyeli iş adamları tarafından tepkiyle

¹³⁰ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile 'l-infisâl 1954-1963*, 224.

¹³¹ Yûsuf el-Karadâvî, "el-Vahdetü beyne Mısır ve Sûriyâ", *al-qaradawi.net*, (Erişim Eylül 2020).

¹³² Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 201.

¹³³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2015), 349.

¹³⁴ Monte Palmer, "The United Arab Republic: An Assessment of its Failure", *Middle East Journal* 20/1 (Winter 1966), 55.

¹³⁵ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 59.

karşılanmıştır.¹³⁶ Nâsır'ın uyguladığı politikalar sonucunda özel sektöre getirdiği kısıtlamalarla ticarî fırsatların önemli oranda azalması, paranın Suriye'yi terk ederek Avrupa'ya kaymasına neden olmuş, Suriye ekonomisi bu durumdan ciddi anlamda olumsuz yönde etkilenmiştir.

Aynı şekilde Nâsır'ın kırsal kesimdeki nüfuzlu ailelerin gücünü kırmak amacıyla Mısır'da uygulamaya koyduğu tarım reformunu Suriye'de de tatbik ederek toprakları köylülere dağıtmak istemesi, güçlü toprak sahiplerini rahatsız etmiştir.¹³⁷ İki ülkenin iç dinamiklerinin birbirinden farklı olması, zaman içinde uygulanan politikaların gerek Suriye ordusu tarafından gerekse Suriyeli iş adamları ve toprak sahipleri tarafından büyük tepkiyle karşılanmasına neden olmuştur.¹³⁸

Lübnanlı gazeteci Riyad Taha anılarında Nâsır'a 1959 yılında BAC'ın artık güvende olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Suriyeliler seni desteklerken birleşme sonrasında artık bir polis devletinde yaşamayacaklarına inanmışlardı. Ancak hâlâ Abdulhamid Serrac yönetiminde yaşıyorlar. Suriyeliler geçmişte demokratik özgürlükleri tattı ve onlarla büyüdüler." Sonuçta Nâsır bu uyarılara rağmen Serrac'ın yetkilerini artırarak Suriye'yi onun demir pençesine bırakmıştır. Mısırlı gazeteci Hasaneyn Heykel de Serrac tarafından oluşturulan baskıcı polis sistemine¹³⁹ dikkat çekerek "Nâsır'ın Suriye'deki kolunun zalim aygıtı, ağır ve öldürücü bir kansere dönüşmüştür" demiştir. Eski Başbakan Şükrü Kuvvetli "Nâsır'ın, korkuyla yönettiği yurttaşların onur ve saygınlığını ayaklar altına alarak Suriye nüfusunun çoğunluğunu vatan haini kategorisine dâhil ettiğini" söylemiştir.¹⁴⁰

Nâsır'ın daha birlik kurulmadan önce birliğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine yönelik şüpheleri sürecin daha başında sıkıntılı olduğunu göstermektedir. Nâsır'ın yakın çevresinden Fethi Rıdvan, başkanı uyararak "Yarın, Suriye Devleti'nin başkanı olacaksın ve şu ana kadar oraya ayak bile basmadın. Orası hakkında fazla bir şey de bilmiyorsun ve bu adım hakkında fazla kafa yormuş da değilsin."¹⁴¹ Bunun üzerine Nâsır, Rıdvan'a Baasçı lider Selâhaddin Bîtâr ile arasında geçen konuşmayı aktarmış ve şöyle demiştir: "Bîtâr bana dedi ki yüzmeye hazırlanan bir insan başlangıçta havuzdaki sudan korkar fakat bir kere suya

¹³⁶ Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 204.

¹³⁷ Roger Owen - Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, çev. Ayşe Edirne (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002), 204-205.

¹³⁸ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 69.

¹³⁹ Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, 96; Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 70; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 220.

¹⁴⁰ Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 203-204.

¹⁴¹ Fethi Rıdvan, *72 Şehr ma'a Abdünnâsır* (Kahire: Dârü'l-Hürriye, 1986), 104.

atladıktan sonra bu korku kaybolur. Ben de ona şunu söyledim: Kardeşim Selahaddin beni korkutan boş bir havuza dalıyor olma ihtimalidir.”¹⁴²

Bu açıklamalar göstermektedir ki hazırlık aşaması iyice müzakere edilmeden gerçekleşen birleşme hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Nâsır'ın anayasanın verdiği yetkilerle Suriye üzerinde tam bir egemenlik kurmak için bütün kontrolü tek başına ele almak istemesi Suriyeli yetkilileri rahatsız etmiştir.¹⁴³ BAC'a karşı gerçekleştirilen darbeye destek veren Ekrem Hûrânî “Suriye-Mısır birleşmesi Suriye'nin Mısırlılaştırılmasından başka bir şey değildir.”¹⁴⁴ diyerek birleşmenin şeklinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.

İki ülkenin ortak sınırının olmaması toprak bütünlüğünü sağlamanın önündeki en büyük engel olmuştur. İşler daha çok Mısır'da alınan kararların Suriye'de uygulanması şeklinde yürütülmüştür. Nâsır'ın tek söz sahibi olduğu bu yapıda aslında ortak karar alınabilecek bir sistemin en başından itibaren kurulamadığı görülmektedir. Bu durumlar BAC'ın çözülme sürecini hızlandırmış, Bîtâr ve Hûrânî gibi Baasçıların istifası sonun başlangıcı olmuştur. Birleşme karşıtı olan Abdülkerîm en-Nahlâvî ve bir grup Şamlı subay tarafından 1961 yılında gerçekleştirilen darbe ile Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti son bulmuş, Suriye'de “Fetretü'l-İnfisâl” olarak isimlendirilen ayrılıkçı dönem başlamıştır.¹⁴⁵

BAC'ın Arap dünyasındaki diğer devletler tarafından rağbet görmemesi, “kavmiyye” yerine “vataniyye” anlayışının yükselişe geçmesi başarısızlığın bir diğer nedeni olarak gösterilebilir. Baasçılara göre bu birleşme ile Büyük Arap Birliği için ilk adım atılmış olacaktı fakat BAC'ın sona ermesi Arap milliyetçiliğine dayalı birlik fikrinin çok büyük bir yara almasına neden olmuş, Arap milliyetçiliğinin sonunu getirmese de kötü bir örnek veya tecrübe olarak hafızalarda yerini almıştır.

2.1.5. Askerî Darbeler Dönemi (1946-1970) Baas ve İhvân'ın Darbelere Yaklaşımı

Suriye siyasî hayatında askerî darbelerin ayrı bir yeri vardır. Özellikle bağımsızlık sonrasında demokratik sistemin yerleşmediği, siyasî istikrarın bir türlü sağlanamadığı ülkede farklı ideolojik düşüncelerin iktidarı ele geçirme aracı olarak darbeleri kullandığı

¹⁴² Rıdvan, *72 Şehr ma'a Abdunnâsır*, 104.

¹⁴³ Sami Asâsah, *Esrârü'l-İnfisâl: Mısır ve Sûriye* (Kahire: Dârü's-Şa'b, 1989), 284-285.

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşı (1948-1988)* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 210.

¹⁴⁵ Beşir Zeynelâbidin, *el-Ceyş ve's-Siyâse fi Sûriye 1918-2000* (London: Dârü'l-Câbiyye, 2008), 311-315.

görülmektedir. Bu anlamda tezimizin konusunu oluşturan Baas Partisinin de iktidarı bir darbe yoluyla ele geçirmesi partinin darbelere yaklaşımını önemli kılmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından 1946 yılında elde edilen bağımsızlık hem Suriye hem de Ortadoğu tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bir imparatorluk bakiyesi olan Suriye'nin dinî ve etnik çeşitliliği, ulus birliğinin sağlanıp güçlü bir devlet kurulmasında en büyük engeli teşkil etmiştir.¹⁴⁶

Fransızlara karşı Arap milliyetçiliği fikri altında birleşip bağımsızlık mücadelesi veren gruplar arasındaki ertelenen anlaşmazlıklar, Fransa'nın Suriye'den çekilmesi ile gün yüzüne çıkmış ve gruplar arasında iktidar mücadelelerinin başlamasına neden olmuştur. 1948 yılında Filistin topraklarında Filistin halkının istekleri ve düşünceleri hiçbir şekilde göz önüne alınmadan İngiltere ve ABD destekli olarak Yahudi İsrail Devleti'nin kurulması, Büyük Suriye Devleti'ni kurma hayali olan Suriye milliyetçilerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Suriye iç ve dış siyasetini derinden etkileyen bu olay, Suriye halkında adeta bir travma etkisi meydana getirmiştir.¹⁴⁷ Bundan sonraki süreçlerde İsrail karşıtlığı Suriye'nin temel dış politikalarından biri olmuştur.¹⁴⁸

İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak güçlerinden oluşan Arap kuvvetlerinin Batı destekli İsrail karşısında ağır bir yenilgiye uğraması, Arap dünyasında utanç ve şok etkisi meydana getirmiştir. Yenilgi sonrasında Suriye hükûmetine karşı kamuoyunda ve askerî çevrelerde ciddi tepkiler oluşmuştur.¹⁴⁹ Askerlerin sivil iktidara güveninin sarsılması, iktidarın orduda olması fikrinin doğmasına neden olmuş,¹⁵⁰ bunun sonucunda da Genel Kurmay Başkanı Hüsnü Zaim ABD'nin de desteğini alarak¹⁵¹ 30 Mart 1949'da Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli'ye karşı Suriye'deki ilk askerî darbeyi¹⁵² gerçekleştirmiştir.¹⁵³ Bu darbenin ardından Suriye'de 1971 yılına kadar sürecek olan “darbeler

¹⁴⁶ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 18.

¹⁴⁷ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 23-25.

¹⁴⁸ Beşşâr el-Ca'feri, *Siyâseti'l-Hâriciyyeti's-Sûriye 1946-1986* (Dimaşk: Dârü't-Tılas, 1987), 170.

¹⁴⁹ Es'ad el-Kûr'ânî, *Zikrayât ve havâtır mimmâ ra'eytü ve semî'tü ve fe'altü* (Beyrut: Riyad Reys, 2000), 191-195.

¹⁵⁰ Malik Müfti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq* (Newyork: Cornell University Press, 1996), 49.

¹⁵¹ Malik Müfti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political order in Syria and Iraq*, 49.

¹⁵² Hüsnü Zaim'in darbesi Suriye'de bağımsızlık sonrası Hâfiz Esed'le birlikte doruk noktasına çıkacak olan ülke yönetiminde ordunun kurumsallaşmasını sağlamıştır.

¹⁵³ Muhammed Said Benî Â'yîş, *el-İnkilâbâtü'l-askeriyye fi Sûriye 1949-1969* (Jordon: Dârü'l-Kitâbi's-Sekâfe, 2017), 46; Hıdır Ganim Abdülhasan, “Mevkifü düveli'l-câmi'ati'l-Arabiyye min inkilâbi Hüsnî'z-Za'im fi dav'i vesâiki'l-hâriciyyeti'l-İrâkiyye gayrû'l-menşûr”, *Mecelletü'l Bâhis* 1/20 (2018), 495-512.

dönemi” başlamıştır. Suriye’de gerçekleştirilen bu darbeler aslında Ortadoğu ve Suriye’deki Amerika-İngiliz rekabetini de yansıtmaktadır.¹⁵⁴

Hüsnü Zaim’in ekonomik ve askerî reformları, medenî kanun gibi icraatları Suriye için bir umut olarak görülmüşse de¹⁵⁵ iç politikada aradığı desteği bulamayan Zaim, parlamentoyu feshederek tüm yetkileri kendi elinde toplamış, kendisini Başbakan, Mareşal ve Cumhurbaşkanı ilan etmiş,¹⁵⁶ böylece Suriye’nin ilk askerî diktatörü olmuştur.¹⁵⁷

Zaim, koyu bir Fransız sempaticanı olmasına rağmen Amerika yanlısı politikalar izlemiş, İsrail’le ateşkesi kabul etmiş, ARAMCO’nun (Suudi Arabistan’ın Arap-Amerikan Petrol Şirketi) Suriye üzerinden Akdeniz’e petrol pompalamasına izin verecek olan “Tapline Anlaşması”nı kabul etmiştir. Böylece ülkeyi İngiltere’nin nüfuz alanındaki Ürdün ve Irak’tan uzaklaştırarak ABD’nin nüfuz alanındaki Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye’ye yaklaştırmıştır.¹⁵⁸

Zaim’in ABD ve İsrail yanlısı izlediği politikalar büyük rahatsızlıklara sebep olmuş, muhalifleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zaim, 14 Ağustos 1949 tarihinde İngiliz ve Irak destekli General Sami Hınnavi darbesiyle¹⁵⁹ görevden alınarak idam edilmiştir. Araştırmacılara göre “Hınnavi’nin darbesi Irak pelerini altında İngiliz darbesi idi.”¹⁶⁰ Bu olayın akabinde Haşim Atasî Cumhurbaşkanı, Hâlid Azm ise Başbakan olmuştur. Kurulan geçici hükûmette Mişhel Eflak Millî Eğitim Bakanı, Ekrem el-Huranî ise Tarım Bakanı olmuş, Suriye’de ilk kez Irak ile birleşme taraftarı bir hükûmet iktidara gelmiştir.¹⁶¹

Irak-Suriye birleşmesine karşı içeride ve dışarıdaki muhalefet bir sonraki darbeyi hazırlamakta gecikmemiştir. Amerika’nın desteği ve iç muhalefetin General Edip Çiçekli’yi darbe konusunda ikna etmesiyle Çiçekli, Suriye’nin bağımsızlığını ve Cumhuriyet rejimini korumak, ülkenin İngiliz etkisine girmesini önlemek ve Bereketli Hilal Projesi’ne engel olmak adına¹⁶² Aralık 1949’da Sami Hınnavi’ye yönelik darbe yaparak yönetime el

¹⁵⁴ Hıdır Ganim Abdulhasan “Mevkifü düveli’l-câmi‘ati’l-‘Arabiyye min inkilâbi Hüsnî-Za‘îm fi dav’i vesâiki’l-hâriciyyeti’l-İrâkiyye gayrû’l-menşûr”, 505.

¹⁵⁵ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 37.

¹⁵⁶ Don Peretz, *The Middle East Today* (London: Greenwood, 1994), 411.

¹⁵⁷ Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 181.

¹⁵⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 51.

¹⁵⁹ Seyyid ‘Abdu’l-âl, “*el-İnkılâbâtü’l-‘askeriyye fi Süriye 1949-1954*”, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2007), 86.

¹⁶⁰ Mod.gov.sy, “İnkılâb Sâmi Hinnâvî” (Erişim 25 Nisan 2021).

¹⁶¹ Eliezer Be’eri, *Army Officers in Arab Politics and Society* (London: Pall Mall Press, 1970), 61-67.

¹⁶² Bkz. Vizâretü’l-Difâ‘ fi Cumhûriyyeti’l- ‘Arabiyyeti’l Süriyye, “İnkılâb eş-Şişekli’l-Evvel” (Erişim 14 Nisan 2021); Orient TV, “Edîb Şişekli min inkılâb ila’l-İğtiyâl-Mevsûatü’s-Süriye es-siyâsiyye”, *YouTube* (Erişim 15 Nisan 2021).

koymuştur. Bu darbe ile birlikte bir yıl içinde siyasî hayata üçüncü kez müdahale edilmiştir. Çiçekli, ordunun vatan savunmasıyla görevli olduğunu, iç siyasete müdahale etmeyeceğini söylese¹⁶³ de başbakan ve cumhurbaşkanının seçilmesine müdahale etmiş,¹⁶⁴ Hâşim el-Atâsî Cumhurbaşkanı, Nazım el-Kudsî Başbakan olmuştur.

Darbe sonrasında ülkedeki istikrarsızlık giderilememiş, Halk Partisi'nin Hama ve Humus'ta toprak ağaları lehine uyguladığı toprak politikalarından rahatsız olan köylüler 1951 yılında isyan etmiştir. Cumhurbaşkanı Atâsî'nin hükûmeti kurma görevini Maruf Devâlibî'ye vermesi üzerine Devâlibî, hükûmeti kurup savunma bakanlığı görevini kendisi üstlenmiş, bunun üzerine Devâlibî'nin orduya dost olmadığı gerekçe gösterilerek Çiçekli'nin ikinci, Suriye'nin ise dördüncü askerî darbesi gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁵ Çiçekli, Devâlibî'yi ve bakanları tutuklamış, parlamentoyu kapatmıştır.¹⁶⁶

Parlamento kapatılmış, anayasa askıya alınmış, Çiçekli bütün yetkileri elinde toplamış, Irak-Suriye birleşmesine yönelik ihtimaller böylece son bulmuştur. Ayrıca İhvân-ı Müslimîn teşkilatını kapatmış ve liderlerini tutuklatmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin siyasete katılması ve gösterilerin yapılması yasaklanmış,¹⁶⁷ Arap Sosyalist Partisi ve Baas Partisine yönelik baskı artmış, Partinin yayın organları kapatılmış, yöneticileri Mişel Eflak, Selâhaddin Bîtâr ve Ekrem Hûrânî tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir.

Çiçekli'nin baskı ile askerî diktatörlük benzeri bir yönetim kurma eğilimi kendisine karşı muhalefetin artmasına neden olmuştur. Ordu kendi içinde Çiçekli taraftarları, Ekrem Hûrânî taraftarları ve azınlıklar şeklinde gruplara ayrılmıştır.¹⁶⁸

Çiçekli karşıtları, 4 Temmuz 1953'te Humus'ta gizli bir toplantı düzenleyerek birlikte hareket etmek üzere 140 kadar muhalifin imza attığı bir pakt imzalamıştır.¹⁶⁹ Ordu içinden Mustafa Hamdun, Faysal Atâsî, Emin Ebû Asaf gibi bir grup yüksek rütbeli askerin¹⁷⁰ öncülüğünde halk sokaklara dökülmüş, gösterilerin tüm ülke geneline yayılmasıyla durumu

¹⁶³ Emel Mikâil Beşûr, *Dirâsetün fî târihi Sûriye es-Siyâsi'l-mu'âsır*, (Tarblus: Dârü'l-Cürûs, 2003), 176.

¹⁶⁴ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 215-218.

¹⁶⁵ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Sûriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 188.

¹⁶⁶ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 185-186.

¹⁶⁷ Beşûr, *Dirâsetün fî târihi Sûriye es-Siyâsi'l-mu'âsır*, 231-232.

¹⁶⁸ Muhammed Sürûr Zeynelâbidîn, *Müzekkerâtî: II*. (İstanbul: Dârü'l- Usûlü'l-İlmiyye, 2015), 337.

¹⁶⁹ Zeynelâbidîn, *Müzekkerâtî: II*. 337-338.

¹⁷⁰ Zeynelâbidîn, *Müzekkerâtî: II*. 340.

lehine çevirmenin imkânsız olduğunu anlayan Çiçekli, 25 Şubat 1954'te istifa ederek Beyrut'a gitmiştir.¹⁷¹

Çiçekli'nin ardından askerî diktatörlük döneminden sonra sivil bir yönetim iş başına gelmiş, parlamenter sisteme dönülmüş ve Haşim Atâsi geçici olarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1954 seçimlerinden sonra Suriye'deki siyasî güç dengesinin seçimlerde 22 milletvekili çıkararak Baas Partisi lehine değişim göstermeye başladığı görülmektedir.

1958 yılında gerçekleşen Suriye-Mısır birleşmesinden rahatsız olan Şamlı subaylar, Abdülkerim en-Nahlâvî liderliğinde 28 Eylül 1961 tarihinde darbe yaparak Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmıştır.¹⁷² Bu darbe ile Suriye'de darbeler dönemi tekrar başlamış, Sosyalist Parti başkanı Ekrem Hûrânî darbeyi desteklerken Baas Partisi darbeye karşı çıkmıştır.¹⁷³ Darbeyi gerçekleştiren Nahlâvî ve arkadaşları, kendileriyle aynı mezhebe müntesip ve aynı bölgeden subayları orduda stratejik noktalara getirmişlerdir.¹⁷⁴

8 Mart 1963 tarihinde Suriye başka bir darbe girişimine daha şahit olmuştur. Baas lideri Mişel Eflak'ın onay verdiği partinin askerî komitesine (Alevî subayların kontrolünde) mensup Baasçı subaylar; Muhammed Umran, Salah Cedid ve Hâfız Esed'in başını çektiği, Râşid Kıtini, Muhammed Sufî, Ziyad Harîrî gibi Nâsırcı ve bağımsız subayların da destek verdiği askerî darbe ile Arap Sosyalist Baas Partisi yönetimi ele geçirmiştir.¹⁷⁵ İktidarı ele geçirmelerinin akabinde Baasçı liderler iktidarlarını güçlendirmek için tasfiye ile ordudaki önemli yerlere kendi aile, aşiret ve Nusayrî mezhebine mensup subayları yerleştirmişlerdir.¹⁷⁶

1963 darbesinden sonra Baas'ın askerî kademesindeki liderler arasında iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Orduda yükselme liyakat esasından çok mezhep ve aşiret temeline dayandırıldığından hiyerarşideki disipline zarar verilmiştir. Özellikle Devlet Başkanı Emin el-Hâfız ile Genelkurmay Başkanı Salah Cedid arasındaki rekabet ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Emin el-Hâfız Sünnî bir blok oluşturmaya çalışırken Salah Cedid, Alevî kökenli subayların desteğini alarak konumunu güçlendirmeye gayret göstermiştir. Hâfız ile Cedid

¹⁷¹ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 220.

¹⁷² Benî Â'yiş, *el-İnkilâbâtü'l-askeriyye fî Sûriye 1949-1969*, 293; Bkz., Ahmet Mansûr, "Şahidü 'alâ'l-asrî Abdülkerim Nahlâvî, *Aljazeera Arabic* (Erişim 15 Nisan 2020).

¹⁷³ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 223.

¹⁷⁴ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 60-62.

¹⁷⁵ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 63.

¹⁷⁶ Münif el-Rezzâz, *et-Tecrübetü'l-mürra*, (Amman: Müessetü Münif Rezzâz li-dirâseti'l-kavmiyye, 1986), 159.

arasındaki çekişmede mezhep ve etnik bağların kullanılması, Suriye ordusunda ciddi bir gerilime neden olurken Sünnîlerle dinî azınlıkların kutuplaşması doruk noktaya ulaşmıştır.¹⁷⁷

1968 yılı itibariyle Suriye’de Salah Cedit ve Hâfız Esed arasındaki rekabet yönetim krizine dönüşecek bir boyut almıştır. Partinin sivil kanadında Cedit etkisini arttırırken askerî kanadında Esed hâkimiyetini kurmuştur. Bu durum, yönetimde ikiliğe (İzdivâciyyetü’s-Sulta) neden olmuştur.¹⁷⁸ Baas’ın 1963 yılında iktidarı ele almasından sonra ordu içindeki konumunu her geçen gün güçlenen ve rakiplerini tasfiye etmeyi başaran Esed, yakın arkadaşı olan Mustafa Tlas’ın Ahmed Suveydânî’nin yerine Genelkurmay Başkanı olmasını sağlayarak önemli bir güç elde etmiştir.

Patrick Seale’in “acele etmeyen, attığı adımları dikkatli atan”¹⁷⁹ birisi olarak tarif ettiği Hâfız Esed, 13 Kasım 1970 tarihinde Salah Cedit ve Cumhurbaşkanı Nureddin el-Atâsî’yi tutuklatarak yeni bir darbe ile iktidarı ele almış ve böylece Suriye’nin ilk Nusayrî kökenli devlet başkanı olmuştur. 1949 yılında Hüsnü Zaim ile başlayan darbeler zinciri, Hâfız Esed’in 1970 yılında gerçekleştirdiği darbe ile son bulmuştur. Böylece bağımsızlık sonrasındaki yaklaşık 25 yılda peş peşe ve çok sayıda darbe yaşanırken Esed’in yaptığı darbe sonrasında mutlak yönetim kurmasıyla (1970) günümüze (2023) kadar gelen 50 yılı aşkın süreçte hiç darbe yaşanmamıştır. Kuşkusuz bu durumun Suriye örneğinde Baas-İhvân karşıtlığının ortaya çıkması ve şiddetlenmesinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

İdeolojik siyasî yapılar, aşırı milliyetçi gruplar ve kendi konumlarını mutlak doğru kabul eden ideolojilerin darbe girişimlerinde bulunma potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Bağımsızlık sonrasında Suriye’deki siyasî hayatın askerî darbeler sonucunda belirlenmesi bu iki ideolojiyi etkilemiştir. Bu bağlamda gerek Baas Partisinin gerekse İhvân Hareketi’nin Suriye’deki darbelere yaklaşımları farklılık göstermiştir.

Baas Partisi yazılı tüzüğünde prensip olarak hükûmetin darbelerle, şiddet ve cebir kullanılarak silahlı kuvvetler aracılığıyla devrilmesine inanmadığını ifade etmektedir. İhtilal, halkı eğitmek ve insanlara Partinin değerlerini hazmettirmek demektir.¹⁸⁰ Eflak açıklamalarında “Şiddet ve cebir bizim programımızda yer alamaz.” demiştir.¹⁸¹ Parti,

¹⁷⁷ el-Rezzâz, *et-Tecrübetü’l-mürra*, 160.

¹⁷⁸ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 115.

¹⁷⁹ Seale, *el-Esed es-sırâ’ ‘âle’s-Şarki’l-Evsat*, 274.

¹⁸⁰ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 159.

¹⁸¹ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 158.

darbeleri halkın özgürlüğünü kısıtlayan, demokrasiyi engelleyen ve aynı zamanda halk hareketlerinin gelişimini engelleyen demokrasi dışı yöntem olarak görmektedir.¹⁸²

Resmî beyanları yukarıda ifade edildiği gibi olmasına rağmen Parti, 1949 yılında Hüsnü Zaim tarafından gerçekleştirilen Suriye siyasî hayatının ilk darbesine hayat pahalılığına çözüm bulması, ordunun yeniden düzenlenmesi, medenî kanunun çıkarılması ve Suriye için yeni bir ümit olacağı gerekçeleriyle destek vermiştir. Partinin aynı şekilde Zaim'i deviren Sami Hinnâvî darbesine de destek verdiği görülmektedir.¹⁸³ Partinin ideoloğu Eflak ise Zaim darbesi için anlaşılması mümkün olmayan bir yaklaşım sergileyerek şu açıklamaları yapmıştır: “Ey kardeşlerim! Bugün Suriye’de olan bir darbe değildir, darbeye doğru bir adımdır.”¹⁸⁴

Baas Partisinin askerle ilişkisi erken dönemlere dayanmaktaydı. Özellikle Eflak'ın derslerine katılan ve onun fikirlerinden etkilenen öğrencilerin çoğu askerî okullara girmiş ve bu öğrencilerle Partinin ilişkisi zaman içinde de devam etmiştir. Baas'ın 1949 yılındaki seçimlerde 114 üyeli parlamentoda sadece 1 koltuk kazanması, aynı şekilde 1954 ve 1962 yılında yapılan seçimlerde sadece %14 oy alması Baas'ın kitle partisinden çok bir azınlık partisi olduğunu göstermektedir.¹⁸⁵

1963 darbesinin sabahında Baas'ın üye sayısının 500'ün altında olması bu durumu doğrular niteliktedir.¹⁸⁶ Bu sonuçlar Baas'ın ordu ile ilişkilerini geliştirmesindeki en önemli etkidir. Eflak, Suriye'deki siyasî yapının demokratik yollarla kırılmayacağını, ordunun iktidara gelmekteki önemini fark etmiş, bu bağlamda Suriye ordusu içinde önemli derecede etkiye sahip olan Arap Sosyalist Partisinin lideri Ekrem Hûrânî ile birleşme kararı almıştır.¹⁸⁷ Bu birleşme orduyla Baas Partisi arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturmuştur.

Baas'ın yaptığı hatanın benzerini İhvân'ın da yaptığı görülmektedir. İhvân, toplumdaki ahlakî yozlaşmaya karşı ıslah ve davet çalışmaları yapan bir cemiyet olarak tabandan tavana ve sistem içi demokratik araçları kullanarak aşamalı bir dönüşüm hedeflemiştir.

¹⁸² Şiblî el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'asi'l-'Arabi'l-İştirâkî: Merhaletü'n-nümûv ve't-tevessu' 1949-1958*, (Bağdat: Dârü's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Amme, 1987),120.

¹⁸³ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 37.

¹⁸⁴ Sami Cündî, *el-Ba'as*, (Beyrut: Dârü'n-Nehâr, 1969), 52.

¹⁸⁵ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fi Süriye 1918-2000*, 361.

¹⁸⁶ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fi Süriye 1918-2000*, 362.

¹⁸⁷ Celal Seyyid, *Hizbü'l-Ba'asi'l-'Arabi*, (Beyrut: Dârü'n-Nehâr, 1973), 94-106.

Şükrü Kuvvetli Dönemi'nde yolsuzlukların ve fesadın yayılması, baskıcı bir yönetimin ülkeye zarar vermesinin önüne geçilmek istenmesi gibi nedenlerle Hüsnü Zaim darbesine destek veren İhvân, yaklaşık 10 gün sonra yaptığı açıklamayla diğer siyasî partiler gibi aldatıldıklarını, bu darbenin perde arkasında yabancı bir güç olduğunu sonradan anladıklarını ve desteği çektiklerini ifade etmiştir.¹⁸⁸

Geçmişinde de benzer bir hata yapan İhvân, Mısır'da Cemal Abdunnâsır tarafından gerçekleştirilen Hür Subaylar Darbesi'ne o dönem destek vermiş ve bunu "mübarek eylem" olarak tanımlamıştır. Dönemin İhvân lideri Hudeybî bu darbeye ilgili şöyle demiştir:

"Mısır'ın büyük ordusunun yürüttüğü bu kutlu hareket sayesinde ülkenin tarihinde belirleyici bir aşamaya geçtiği bir dönemde, İhvân'ı ülkenin güvenliğini tesis etme ve sükûneti yayma konusunda onlara ne gibi sonuçlar doğuracağını hissetmeye çağırıyorum...ve İhvân-ı Müslimîn, çağrılarının doğası gereği bu hareketin en iyi destekçisidir."¹⁸⁹

Fakat darbeden çok kısa bir süre sonra Nâsır ile İhvân'nın arası açılmış ve Cemiyet'in faaliyetleri tüm ülkede yasaklanmıştır.

Her iki ideoloji de zaman zaman darbeleri desteklemiş zaman zaman da darbelere karşı çıkmıştır. İhvân ve Baas'ın darbeler konusunda ilkesel bir duruşa sahip olmadığı, olayları kendi çıkarları çerçevesinde değerlendirdiği ve pragmatik bir tavır ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Baas Partisinin iktidara gelişi de bu çelişkiyi ortaya koymaktadır. Mişel Eflak, seçimle iktidara gelmeyi savunmasına rağmen girmiş olduğu hiçbir seçimde başarılı olamamıştır. Bu durum nedeniyle Eflak, ordunun iktidarı ele geçirmedeki işlevinin farkına varmış, kendi ilkeleriyle çelişse de halkın desteği olmadan darbeye iktidarın ele geçirilmesine onay vermiştir.

2.1.6. Hâfız Esed Dönemi (1970-2000)

Ekim 1930'da Lazkiye'nin Kırdaha kasabasında Nusayrî kökenli orta sınıf bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelen Hâfız Esed,¹⁹⁰ lise yıllarında Baas Partisinin Arap milliyetçiliği düşüncelerinden etkilenerek partiye üye olmuş ve Fransa karşıtı eylemlere katılmıştır. Taşradaki azınlıklar için cazibe merkezi olan Askerî Akademi'ye giren Esed

¹⁸⁸ Adnan Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyât mâ kable't-te'sisi ve hatta 'âm 1954*, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010), 279-282.

¹⁸⁹ Ikhwan Wiki, "Beyânü'l-İhvân bî münâsebeti kıyâmü's-sevre" (Erişim 14 Nisan 2020); Tarık Ramazan, *İslâmî Yenilenmenin Kökenleri Efgânî'den el-Bennâ'ya kadar İslâm İslahâtçıları* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 417.

¹⁹⁰ Seale, *el-Esed es-sırâ' 'âle'ş-Şarki'l-Evsat*, 16-17; Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, 77-78.

buradan hava subayı olarak mezun olmuştur.¹⁹¹ Baas rejiminin Suriye’de iktidarı ele aldığı 1963 darbesinde aktif rol alan Esed, darbenin ardından Hava Kuvvetleri Komutanı olmuştur.

Baas’ın askerî kanadından sorumlu olan Esed, iktidarı ele almadan önce ordudaki kritik görevlere aşiretinden ve akrabalarından kendisine yakın kişileri yerleştirerek gücünü sağlamlaştırmıştır.¹⁹² 1966-1970 yılları arasında kendisi gibi Nusayrî arkadaşı Salah Cedid ile girdiği iktidar mücadelesinde kansız bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Hâfız Esed’in ülkedeki en yüksek yönetim erkinin başına geçmesi, Alevîlerin sosyoekonomik geri kalmışlıktan Suriye’nin siyasî hayatında geçirdikleri dikey evrimin ulaştığı noktayı sembolize eden önemli bir gelişmedir.¹⁹³ Bu durum, Baas-İhvân karşıtlığının tarihsel seyri bakımından önemli bir kırılma noktasını da oluşturmaktadır.

Esed’in paradoksal bir şekilde iktidara yükselişi dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. 1967 Arap-İsrail savaşında o dönemin Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olarak Golan tepelerinin kaybedilmesinden sorumlu olan Hâfız Esed’in sicili enteresan bir şekilde bu olaydan olumsuz etkilenmemiştir.

Bir diğer olay ise Kara Eylül katliamında Suriyelilerin Filistinlilere yardım girişimlerinin Esed tarafından şaşırtıcı bir şekilde engellenmiş olmasıdır.¹⁹⁴ Haziran Savaşı’nda, nakliye araçlarına yoğun ihtiyaç duyulan bir zamanda bu araçlar, Kunayıra’da ikamet eden Nusayrî subayların ailelerini ve eşyalarını nakletmek için sevk edilmiş,¹⁹⁵ Golan’daki askerî birliklerin yiyecek stokları anlamsız bir şekilde kesilmiştir.¹⁹⁶

Bölgenin Suriye için stratejik önemine rağmen savaşta İsrail’e karşı direnç gösterilmemiş, Şam radyosu daha İsrail birlikleri kente girmeden Golan’ın düştüğünü ilan etmiştir.¹⁹⁷ Golan’da beş yıl istihbarat subayı olarak görev yapan Mustafa Halil, İsrail askerleri bölgeye ayak basmadan 17 saat önce yayımlanan 66 No.lu bildiri (Esed imzalı) ile Kunayıra’nın da düştüğünün ilan edildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁸ İddia edilen bu olaylar başka bir ülkede yaşansa sorumlularının en hafif ihtimalle yargılanıp hesap vermesi gerekirken Esed, bu ithamların hiçbirisinden olumsuz yönde etkilenmemiştir. İhvân-ı Müslimîn ve İslâm

¹⁹¹ Le Gac, *Sûriye fî-ahdi General Esed*, 89-90.

¹⁹² Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 122.

¹⁹³ Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 273.

¹⁹⁴ Collelo, *Syria A Country Study*, 38-39; Abdullah, “*Suriye Dosyası*”, 60-69.

¹⁹⁵ Halil Mustafa, *Sukûtu’l-Cûlan* (Kahire: Dârü’l-’itisâm, 1980), 187-188.

¹⁹⁶ Mustafa, *Sukûtu’l-Cûlan*, 233-234.

¹⁹⁷ Collelo, *Syria A Country Study*, 198-200.

¹⁹⁸ Mustafa, *Sukûtu’l-Cûlan*, 106.

Cephesi, Esed'in Golan'ı düşmanla yapılan bir anlaşma ile elden çıkardığını ileri sürmektedir.¹⁹⁹

Pragmatist bir kişiliğe sahip olan Hâfız Esed,²⁰⁰ belirlediği yönetim modelinin merkezine kendisini koymuş ve rejim hassas, karmaşık ilişkiler ağı ile siyasal ve toplumsal dengeler üzerine kurulmuştur.²⁰¹ Esed'in yakın çevresi olan ikinci halkada ise ona sadakatle bağlı aile ve kabile mensupları vardır. Esed'in kuzeni Adnan Esed, Şam'ın güvenliğinden sorumlu Şam birliklerinin başında bulunurken Lazkiye milislerinin başına ise kardeşi Cemil Esed getirilmiştir. Başkanlık Sarayı'nı ise Cumhuriyet Muhafızları komutanı olan kayın biraderi Adnan Mahluf korumaktaydı. Üçüncü halkada mezhep ve etnisiteye bağlı kişiler yer almış, dördüncü halkayı ise Baasçılar oluşturmuştur.²⁰²

Esed, iktidarı ele almasının ardından geçici bir anayasa ile siyasî katılım adına demokratik özelliklerden yoksun, göstermelik, 173 sandalyeli Halk Meclisi'ni oluşturmuştur. Esed, istediği zaman feshetme hakkına sahip olduğu mecliste farklı grupların ve partilerin temsil edilmesini sağlayarak siyasî desteğini ve tabanını genişletmeyi ve toplumun farklı kesimlerine hitap etmeyi hedeflemiştir.²⁰³

1971 yılında yapılan başkanlık referandumu ile 7 yıllığına Devlet Başkanı seçilen Esed, 1973 Anayasası ile siyasal, askerî ve yasama alanında kendisine geniş yetkiler verilmesini sağlamıştır. Esed, böylece Baas Partisi Genel Sekreterliği, Silahlı Kuvvetler Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı ve Devlet Başkanlığı²⁰⁴ gibi yasama, yürütme kurumları ile askerî alanda görev alarak partinin ve devletin tüm yetkilerini elinde toplamış, kurumlar üzerinde mutlak hâkimiyet sağlamıştır.

Esed, farklı yapılara ait askerî ve ekonomik elitleri kendi etrafında toplayarak iç muhalefeti kırmayı hedeflemiştir. Sünnî çoğunluktan gelebilecek tepkileri hafifletmek ve Nusayrî, Alevî ağırlıklı mezhepçi bir yönetim ve devlet yapılanması görüntüsünden kurtulmak için Abdulhalim Haddam, Mustafa Tlas gibi Sünnî kökenli isimleri kabinede

¹⁹⁹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 61.

²⁰⁰ Yasin Atlıoğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme ve Güvenlik İkilemi* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2007), 50-52.

²⁰¹ Ferhad İbrahim - Heidi Wedel, *Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları*, çev. Erol Özbek (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 93-94.

²⁰² Muhittin Ataman, *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, (SETA, 2012), 13-14.

²⁰³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), 139.

²⁰⁴ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 163.

Dışışleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı gibi makamlara getirmiştir.²⁰⁵ Esed, Sünnî Müslümanların rejime yabancılaşmasını ve karşı güç oluşturmasını engellemek için Şam'ın önde gelen güçlü Sünnî aileleri ile de ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermiştir.

İktidar seçkinlerinin mezhep düşüncesinden bağımsız olarak şekillenen Suriye dış politikasında, bölgesel güç olma isteği ile İsrail karşıtlığı her zaman var olagelmiştir.²⁰⁶ Büyük Suriye ve Arap birliği çerçevesinde şekillenen Suriye dış politikası Esed Dönemi'nde değişime uğramış, ideolojik söylemin yerini realist eğilimler ve uluslararası konjunktür almıştır.²⁰⁷ 1967'de Arap-İsrail Savaşı'nın kaybedilmesi, Arap liderlerinin önceliği ülke çıkarlarına vermesine neden olmuş, bu da Arap dünyasında ayrışmalara yol açmıştır.²⁰⁸ 1970'lerde Arap ülkelerindeki temel eğilimin büyük bir Arap birliğinden çok ulusal çıkarların ön planda tutulması olduğu görölmektedir.²⁰⁹

Bu bağlamda Esed'in de dış politikada Arap birliğinden çok ulusal çıkarlarını ön planda tuttuğu söylenebilir. Örneğin İran-Irak Savaşı'nda Irak Baas'ının yanında yer almak yerine ülkesinde yükselişe geçen Sünnî muhalefete karşı mezhepsel aidiyet dürtüsüyle hareket etmiş ve İran'dan destek alamak için diğer Arap ülkelerinin aksine Şiî İran'ı desteklemiştir.²¹⁰

Aynı şekilde Suriye'nin Lübnan'da Hristiyan Mârûnîlerle Filistinliler arasında çıkan savaşta Filistinlilerin yanında değil de Hristiyan Mârûnîlerin safında savaşa müdahale etmesi, doğrudan Suriye'nin ulusal çıkarları ile ilgilidir. Çünkü Lübnan'daki Filistinli mülteciler ve FKÖ'nün varlığı ülkeyi İsrail saldırılarına açık hâle getirmiştir.²¹¹ Esed'in izlediği bu politikalar gerek ülke içinde gerekse Arap ülkeleri arasında büyük tepki toplamıştır. Özellikle rejimin Hristiyan Mârûnîleri desteklemesi, İhvân ile rejim arasında meydana gelen önemli kırılmalardan birine neden olmuştur. Rejime karşı eleştirilerini artıran İhvân, Esed'in bu politikalarını sert bir dille kınamıştır.

Ülkenin ekonomik yapısını tarımdan endüstriyel ve ticarî alana kaydırmak isteyen Esed, özel mülkiyeti anayasal güvence altına alarak ekonomik liberalizasyona önem vermiştir.

²⁰⁵ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 165.

²⁰⁶ R. Hrair Dekmejian, "The Arab Republic of Syria", *Politics and Government in the Middle East and North Africa*, ed. Tareq Y. Ismael - Jacqueline S. Ismael (Florida: Board of Regents, 1991), 203.

²⁰⁷ Türel Yılmaz - Mehmet Şahin, *Ortadoğu siyasetinde Suriye* (Ankara: Platin Yayınları, 2004), 202.

²⁰⁸ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 230.

²⁰⁹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 490.

²¹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 928.

²¹¹ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 174-177.

70’li yıllar, devlet eliyle kalkınma yerine uluslararası kapitalizme açılmanın arttığı bir dönem olmuştur.

Bu bakımdan Hâfız Esed’in uyguladığı ekonomi politikaları Baasçı değil ekonomik liberalizm merkezli olmuştur. Bu dönemde Arap ülkelerinde en çok kullanılan kavram hiç şüphesiz ki “infatih”tır (açılım). Sosyalizmin ekonomi politikalarından vazgeçilmiş, özel sektör daha cazip hâle getirilmiştir.²¹² Sünnî tüccarların de desteğini almak isteyen Esed, onların istekleri doğrultusunda ekonomideki devlet kontrolünü gevşetmiş, dış yatırımların artmasına imkân tanıyan liberal ekonomi modeliyle kentli toplumu ekonomik anlamda tatmin etmeyi amaçlamıştır.²¹³

Hâfız Esed iktidarı ile darbeler dönemi son bulmuş, göreceli bir istikrar sağlanmıştır. Otuz yıllık iktidarı süresince zaman zaman milliyetçi zaman zaman da realist ve pragmatist politikalar izleyen Esed, ülkede kurmuş olduğu güçler birliği, kayırmacılık ve rüşvet ağı ile bütün siyasî, ekonomik ve sosyokültürel hayatı kontrol altına aldığı totaliter bir rejim kurmuştur.

2.1.7. Beşşar Esed Dönemi (2000-)

Hâlen Suriye’nin başında bulunan Beşşar Esed’in 23 yıllık (2023) iktidarı, Suriye’de İlhvân-Baas karşıtlığının önemli kırılma noktalarından biri olduğu gibi bu olgunun evrimi açısından da dikkat çekicidir. Yaklaşık 30 yıl boyunca Suriye’de iktidarı elinde bulunduran Hâfız Esed’in 10 Haziran 2000 tarihinde vefatının ardından oğlu Beşşar Esed gerekli yasal düzenlemeler yapılarak Suriye yönetiminin başına geçirilmiştir. Yakın döneme kadar siyasetin içinde bulunmayan Beşşar Esed, Hâfız Esed sonrası iktidarı devralması beklenen kardeşi Basil Esed’in 1994 yılında geçirdiği bir trafik kazasında hayatını kaybetmesi üzerine beklenmedik bir şekilde iktidarın vârisi tayin edilmiştir. Askerî eğitim alan diğer kardeşlerinin aksine tıp alanın eğitim gören Beşşar Esed bu eğitiminin bir kısmını İngiltere’de tamamlamıştır.²¹⁴

Hâfız Esed gibi güçlü bir politik figürün ardından Suriye’de yönetimi devralmanın zorlukları Beşşar Esed için kaçınılmaz olmuştur. Ortadoğu siyasetinde önemli bir role sahip

²¹² Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 278.

²¹³ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 178-179.

²¹⁴ Flynt Leverett, *Inheriting Syria: Bashar’s Trial by Fire* (Washington: The Brookings Institution, 2005), 58-61.

olan Suriye'nin bundan sonraki süreçte izleyeceği politikalar hem bölgesel hem de küresel aktörler tarafından yakından takip edilmiştir.

Batı'da eğitim almış, Batı düşüncesini bilen birisi olarak Esed'in başkanlık koltuğuna oturması, gerek Suriye halkında gerekse uluslararası çevrelerde olumlu beklentilere yol açmıştır. İktidara geldiği günden itibaren değişim ve reform konusunda olumlu sinyaller veren Esed'in bu mesajları, değişim beklentilerinin yüksek olduğu Suriye'de "Şam Baharı"²¹⁵ olarak adlandırılmıştır.

Babasından devraldığı ülkeye yeni bir görünüm kazandırmayı hedef edinen Beşşar Esed, kendi dünya görüşüne uygun, siyasî ve ekonomik anlamda küresel sisteme entegre olmuş bir Suriye için ekonomik, toplumsal ve siyasî alanlarda reform çalışmalarına başlamış, özgürlüklerin genişletilmesi bağlamında 2000 yılı Kasım ayında, Hâfız Esed'in iktidara gelişinin 30. yılı kutlamalarında altı yüz siyasî tutukluyu serbest bırakmıştır.²¹⁶

Değişimin ülkenin tarihsel arka planı, kültürel özellikleri gibi unsurlar dikkate alınmadan yapılamayacağını farkında olan Esed,²¹⁷ Batı tipi bir modernleşme için Suriye'nin alt yapısının hazırlanmasının zaman alacağını, önceliklerinin "yolsuzlukların azaltılarak idarî yapının modernizasyonu" olduğunu ifade etmiştir.²¹⁸

Hâfız Esed Dönemi'nde toplumsal hayattan silinen sivil toplumun canlanması için birtakım toplantılar tertip edilmiştir. İlk toplantı Mayıs 2000'de ünlü sinema yönetmeni Nabel Maleh'in evinde düzenlenmiştir.²¹⁹ Özgürlüklerin genişletilmesi, olağanüstü hâlin kaldırılması, siyasî tutukluların serbest bırakılması gibi talepleri içeren *99 Beyannamesi*²²⁰ adlı bir bildiri ve ardından *1000 Beyannamesi* adlı ikinci bir bildiri yayımlanmış, siyasetteki Baas Partisi'ne dayalı verâset sisteminin son bulması, demokratik çok partili hayata geçilmesi konusunda çağrıda bulunulmuştur.²²¹ Bu bildirilere rejimin tepkisi çok sert olmuş, bildiriye yayımlayan yabancı yayın organları kapatılmıştır.²²²

²¹⁵ Nuri Salık, "Beşşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, 3/35 (Kasım 2011), 26.

²¹⁶ Brain Whitaker, "Syria to Free 600 Political Prisoners", *The Guardian* (Erişim 12 Mart 2020).

²¹⁷ Leverett, *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, 69.

²¹⁸ Gary C. Gambill, "Bashar Reshuffles Syrian Government", *Middle East Forum* (Erişim 15 Mart 2020).

²¹⁹ Alan George, *Syria: Neither Bread Nor Freedom* (Londra: Zed Books, 2003), 33.

²²⁰ Leverett, *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, 91.

²²¹ Leverett, *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, 93.

²²² Atlioğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme ve Güvenlik İkilemi*, 75.

Şam baharı sürecinde rejime çok sert eleştirilerin yapıldığı; demokratik, siyasî ve ekonomik taleplerin dile getirildiği forumlar²²³ rejim tarafından yasaklanmış ve aktivistler tutuklanmıştır.²²⁴ Uzun yıllara dayanan Baas iktidarının statükocu yönetim kadrosunun Beşşar Esed'in reform taleplerine olumlu karşılık vermediği, bu tür eleştirileri kabullenebilecek olgunluğa henüz erişmediği görülmektedir.²²⁵ Beşşar Esed; şeffaflaşma, modernleşme ve bürokratik oligarşiden kurtulma adına gerek eyalet valiliklerinde gerekse parti yönetim kadrolarında birçok değişiklik yapmış olmasına rağmen eski yöneticilerin direncini tam anlamıyla kıramamıştır. Nitekim Haziran 2003 tarihinde sürgünde yaşayan muhalifler için af çıkarmak isteyen Esed'in önu Muhaberat tarafından kesilmiştir.²²⁶

Siyasî reformların yanında ekonomik reformlara da öncelik veren Beşşar Esed, Suriye'nin dışa kapalı ekonomisini yabancı yatırımcılara ve turizme açmış, ekonomide liberalleşme adımları atarak halkın refah düzeyini artırmayı hedeflemiştir. Yatırımlar Kanunu'nda değişiklikler yapılarak yabancı yatırımcıların önündeki bürokratik engeller kaldırılmıştır.

İletişim imkânlarının güvenlik endişesi nedeniyle kısıtlı ve ciddi kontrole tâbi olduğu Suriye'de internetin devlet kurumları ile bazı medya kuruluşları tarafından kullanımına izin verilirken Esed Dönemi'nde internet tüm ülkede kullanıma açılmıştır.²²⁷ Bununla birlikte sohbet odaları, forumlar, bloglar ve tartışma grupları erişime kapatılmıştır.²²⁸

Babası Hâfız Esed'den farklı bir dış politika izleyen Beşşar Esed, küresel güçlerin baskısı ile ülke bütünlüğünü zedelemeyen siyasî istikrarı koruma kaygıları arasında bir dış politika ortaya koymaya çalışmıştır. Beşşar Esed, babası döneminde Arap ülkelerinden kopan Suriye'yi tekrar Arap toplumuna entegre etmeye çalışmış, sınır komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya çaba göstermiş, bu bağlamda Türkiye ile ilişkilerini de geliştirmiştir. Hâfız Esed dönemi dış politikasından arda kalan tek unsur ise Suriye'nin İsrail'e bakış açısı olmuştur.²²⁹

²²³ Atlioğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme ve Güvenlik İkilemi*, 75.

²²⁴ Radwan Ziadeh, *Power and Policy in Syria Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Odern Middle East*, (London, I.B. Tauris & Co.2013), 63.

²²⁵ Volker Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", *Arab Elites: Negotiating and Politics and Chang*, ed. Volker Perthes (London: Lynne Rienner Publishers, 2004), 94.

²²⁶ Samuel Bar, "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldwiew", *Comperative Strategy* 25/:5 (2006), 368-371.

²²⁷ Atlioğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme ve Güvenlik İkilemi*, 80.

²²⁸ Eyal Zisser, "Bashar al-Assad: In or Out of the New World Order?", *The Washington Quarterly* 28/3 (Haziran 2005), 121-122.

²²⁹ Eyal Zisser, "Whither Syria?", *Middle East of International Affairs* 11/1 (March 2007), 21-22.

Osmanlı Devleti'nin Suriye topraklarından ayrılmasından günümüze kadar gelen süreçte çoğunlukla çatışmanın ve gerilimin hâkim olduğu Suriye-Türkiye ilişkileri Beşşar Esed'in iktidara gelmesi ile yumuşamaya başlamıştır. Suriye, özellikle bölgesel politikada İran'la kurduğu ilişkinin küresel ve bölgesel alandaki olumsuz yansımaları, Türkiye ile kurduğu ikili ilişkilerle dengelemeye çalışmıştır.²³⁰

Aynı dönemde Türkiye'de iktidara gelen AK Parti hükûmetlerinde önce danışman sonra Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu öncülüğünde Batı eksenli Türk dış politikası yeniden yapılandırılmıştır. Başta sınır komşuları olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler hedeflenmiş, “komşularla sıfır sorun ve yapıcı dış politika” anlayışı çerçevesinde Suriye ile ilişkilerde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Karşılıklı çıkarlar çerçevesinde Ankara Suriye'yi Ortadoğu bölgesine yönelik siyasetinin merkezi olarak değerlendirirken Suriye de Türkiye'yi Avrupa ile ilişkilerin gelişmesinde destekçi olarak görmüştür.²³¹

Bu olumlu ilişkilerin gelişmesiyle 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed olmuştur. Bu ziyaret kapsamında Hatay'ın Türkiye'ye aidiyetini kabul etmiş ve Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletine karşı olduğunu açıklayarak bu konuda Türkiye ile aynı düşünceyi paylaştığını belirtmiştir.²³²

İki ülke arasında devam eden yoğun diplomatik ilişkiler Suriye ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması,²³³ Vize Muafiyeti Antlaşması, 2009 yılında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Antlaşması ile önemli gelişme kaydetmiştir. Ortak kabine toplantısı ile iki ülke arasındaki ilişkiler zirveye çıkmıştır. Davutoğlu, toplantıda yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ilişkileri “Ortak Kader, Ortak Tarih ve Ortak Gelecek” sloganıyla özetlemiş ve geleceğin birlikte inşa edileceği tam bir bütünleşmeyi de hedef olarak göstermiştir.²³⁴

İki ülke arasındaki bu olumlu hava 2010 yılında başlayan “Arap Baharı” sürecinde ciddi anlamda kırılma yaşamıştır. Tunus'ta eğitimli bir işportacı gencin kendini yakmasıyla ortaya çıkan isyanlar, kısa sürede diğer Arap ülkelerine de sıçramıştır. Rejim karşıtı

²³⁰ Nebi Miş, “Suriye 2006,” *Ortadoğu Yıllığı 2006*, ed. Kemal İnat - Muhittin Ataman (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008), 281-317.

²³¹ Miş, *Suriye 2006*, 306.

²³² Özlem Tür, “Turkish-Syrian Relations: Where Are We Going?” *UNISCI Discussion Papers 23* (Mayıs 2010), 168.

²³³ Ali Rıza Sandalcılar, “Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 25/3-4 (2011), 215.

²³⁴ Haberler.com, “Halep'te Suriye ile İşbirliği Toplantısı” (Erişim 11 Nisan 2020).

gösterilerin Suriye’de de başlaması üzerine Türkiye, bölge dışı ülkelerin sürece müdahalesi olmadan kapsamlı reformların yapılması konusunda bölge ülkelerine çağrıda bulunmuştur.²³⁵

Türkiye tarafından MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Suriye’yi ziyaret ederek reform taleplerinin bir an önce gerçekleştirilmesini, Türkiye’nin bu süreçte Suriye’nin yanında yer alacağını ifade etmiştir. Bu çağrıya olumlu cevap gelmemesi ve rejimin muhaliflere orantısız güç kullanması üzerine Türkiye, Suriye’ye yönelik siyasetini revize ederek rejimin meşruiyetini kaybettiğini²³⁶ ifade etmiştir. Halkın meşru taleplerine destek açıklaması yapan Türkiye, bu bağlamda Suriye Ulusal Konseyi’nin İstanbul’da kurulmasına müsaade etmiş ve muhaliflere ülkede temsilcilik açma sözü vermiştir. Suriye Ulusal Konseyi’nin ilk ofisi 15 Aralık’ta Ankara’da açılmıştır.²³⁷

İktidara geldiği ilk yıllarda reformlara ağırlık vermesine rağmen Esed, Baas Partisinin ve eski sistemin elitlerinin direnci ve blokajı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu direnci aşmak için Partinin ve devletin önemli kadrolarını gençleştirme yönünde adımlar atmasına rağmen bu yeterli olmamıştır. Suriye rejiminin Nusayrî azınlık rejimi olduğu göz önünde bulundurulduğunda rejim yanlılarının iktidarı kolay bir şekilde bırakmayacakları, reform taleplerine direnecekleri bilinen bir gerçektir.

Türkiye’nin bu süreçte Suriye’de ortaya koyduğu idealist dış politika birçok eleştirilere maruz kalmıştır. Suriye politikasını Esed’in düşmesi üzerine belirleyen Türkiye kısa sürede sonuç alacağını düşünmüş fakat bu öngörüsü gerçekleşmemiştir. Türkiye’nin askerî ve sivil bürokraside mutlak mezhepçi Nusayrî azınlığa dayanan Baas rejiminin direncini ve bölgesel aktörlerin etkisini doğru okuyamadığı görülmektedir. Türkiye’nin ABD ve Batılıların yönlendirmelerine uyararak krizin çözümünde siyasî sonuç alma noktasında aceleci bir tavır sergilemesi, Suriye krizini tam bir çıkmaza sokmuştur. Batı’nın Suriye’deki hedefinin demokrasi ve insan haklarından ziyade Suriye’yi İran’dan uzaklaştırma ve istikrarsızlaştırma projesi olması muhtemeldir.

Türkiye, Libya lideri Kaddafi’ye ve Esed’e idealist dış politika çerçevesinde yaklaşarak “Reform yap ya da yönetimi bırak.” çağrısı yaparken ABD, Suudi Arabistan ve Katar’la ilişkilerinden dolayı Bahreyn’deki duruma realist dış politik bir tutum sergilemiştir.

²³⁵ Hürriyet, “Erdoğan Reform Tavsiye Etti” (Erişim 29 Mart 2011).

²³⁶ Milliyet, “Erdoğan: Esed Babasıyla Rekabet Ediyor” (Erişim 1 Aralık 2012).

²³⁷ Dünya, “Syrian National Council Opens Office in Ankara” (Erişim 15 Aralık 2011).

Bu süreçte Türkiye'nin realist bir dış politikanın gereği olarak Suriye iç savaşına müdahil olmadan sınırlarını güvence altına almak suretiyle Suriye'deki istikrarsızlığın kendi topraklarına sıçramasını önlemesi elzemdi. Zira ülkelerin kendi siyasî, ekonomik ve sosyokültürel şartları hesaba katılmadan iç sorunlara yapılan dış müdahalelerin durumu daha da istikrarsızlaştırdığı başka birçok örnekten de bilinen bir gerçektir.

Gelinen nokta bize göstermiştir ki aradan 13 yıl gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen Rusya ve ABD gibi küresel aktörlerin de dâhil olmasıyla Suriye krizi, içinden çıkılmaz bir noktaya gelmiştir. Bu durum; refah, insan hakları ve demokratikleşmenin sağlanması gibi Suriye için idealize edilen hedeflerin gerçekleşmesini daha da imkânsız hâle getirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İHVÂN-I MÜSLİMÎN VE BAAS PARTİSİ: İDEOLOJİ, KURULUŞ, GELİŞİM VE DÖNÜŞÜM

2.1. İHVÂN-I MÜSLİMÎN (MÜSLÜMAN KARDEŞLER) CEMİYETİ

2.1.1. İhvân-ı Müslimîn'in Doğuşuna Zemin Hazırlayan Siyasî, Ekonomik ve Sosyal Etkenler

Osmanlı Devleti'nin dört yüz yıllık hâkimiyeti sonrasında Ortadoğu'daki yeni düzen İngiliz ve Fransızlar tarafından kurulmuştur. XIX. yüzyıl için birçok farklı tanım yapılabilir. En net ifadeyle XIX. yüzyıl, endüstri devrimi sonucunda elde ettikleri ekonomik ve teknolojik üstünlüğün sağladığı öz güvenle Batılı ülkelerin Müslüman ülkeler üzerinde nüfuzunun artıp pekişmesidir.²³⁸ Bu dönem, İslâm dünyasının birçok bölgesinde fiilî işgallerin ve sömürge faaliyetlerinin arttığı, küresel siyaset ve düşünce alanında çatışma ve istikrarsızlıkların hâkim olduğu bir zaman dilimi olmuştur.²³⁹

Küresel ölçekteki karmaşadan ve fiilî işgallerden Mısır da nasibini almıştır. İngilizler, Mısır'ın ekonomik ve doğal kaynaklarını sömürmenin yanı sıra yerel halkın örf ve değerlerini hiçe sayarak Mısır toplumuna Batı ideolojisini empoze etmeye çalışmış ve bu durum toplum içinde derin kırılmalara neden olmuştur.

Mısır'da taklitçi bir anlayışla körü körüne Batılılaşmayı savunanların yanı sıra İslâmî değerlere sıkı bir şekilde sarılarak Mısır toplumunun bu karmaşadan çıkabileceğini iddia edenler de olmuştur. Kral Faruk Dönemi'nde yönetimde hukuksuzlukların, rüşvet ve yolsuzlukların artması, ekonomik durumun kötüleşmesi Mısır'ı siyasî ve sosyal problemlerin içinde bir çıkmaza doğru sürüklemeye başlamıştır. Toplumun her geçen gün yoksullaşması, halkın hem sömürgecilere hem de onların yerel işbirlikçilerine karşı bir istiklal ve izzet mücadelesi içine girmesine ve kitlesel tepki göstermesine neden olmuştur.²⁴⁰

²³⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 11-15.

²³⁹ Tayyar Arı - Engin Koç "Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi 1931-1970", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42/0 (Ekim 2014), 225.

²⁴⁰ Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, çev. İhsan Toker (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 62-68.

Bu bağlamda yerli halkın örgütlenmesinde düşünce ve fikir adamlarının önemli rolünün olduğu söylenebilir. Cemaleddin Afganî, Reşîd Rızâ ve Muhammed Abduh gibi birçok fikir adamı problemin çözümüne yönelik fikirler ortaya koymuştur.

Hasan el-Bennâ da bu bağlamda hem düşünce hem eylem gücünü ortaya koyan isimler arasındadır. Bennâ, bu meselelerin işgalci güçlere karşı durup yeniden İslâmî bir bilincin oluşturulması ile çözüleceği kanaatindedir.

İslâmcı bir hareket olarak tanımlanan İhvân, İngiliz işgalinin halk tarafından hissedildiği bir atmosferde Hasan el-Bennâ tarafından 1928 yılında Mısır'ın İsmâiliye şehrinde hilafetin kaldırılmasının ardından İslâm dünyasında meydana gelen boşluğu doldurmak düşüncesiyle kurulmuştur. Mütevâzî bir topluluk olarak kurulan İhvân, Bennâ'nın tanımıyla "Bir hayır cemiyeti olmadığı gibi sınırlı amaçları olan bir siyasal parti ya da yerel bir kuruluş da değildir. Mısır'daki ahlakî yozlaşmaya karşı İslâmî ilkelere dayalı asil ve ahlaklı bir toplum oluşturmak amacıyla yola çıkmıştır."²⁴¹

Bennâ'nın liderlik karizması ve arkadaşlarının özverili çalışmaları ile hareket, kısa zamanda halk üzerinde etkili olmuş, zamanla tüm İslâm dünyasına yayılmış ve birçok ülkede İslâmî hareketlere ilham vermiştir. Düşüncelerini uygulama alanına taşımak için gayret sarf eden Bennâ'nın en büyük başarısı hiç şüphesiz İhvân-ı Müslimîn Topluluğu'nu kurmasıdır.²⁴²

2.1.2. Cemiyet'in Kuruluşu ve Hasan el-Bennâ Dönemi

Ortadoğu'nun en önemli siyasî aktörlerinden birisi olan İhvân-ı Müslimîn, Avrupa sömürgecilik faaliyetlerinin doğrudan etkilediği Mısır'da Hasan el-Bennâ tarafından kurulmuştur. Mısır'ın Mahmudiye kasabasında 1906 yılında dünyaya gelen Bennâ,²⁴³ ilk dinî eğitimini babasından almıştır. Ardından sırasıyla Medresetü'r-Reşâdî'd-Dîniyye'ye,²⁴⁴ Medresetü'l-İ'dâdî'ye ve Demenhur'da öğretmenlik okulunda eğitimini tamamladıktan sonra Kahire'de Dâru'l-Ulûm Fakültesine gitmiştir. Bu okuldan mezun olduktan sonra öğretmen olarak İsmâiliye şehrinde resmî göreve başlamıştır.²⁴⁵

İsmâiliye şehrindeki ilk izlenimleri olumsuz olan Bennâ, Mısır halkının ezildiğini, aşağılandığını ülkenin doğal zenginliklerinin İngilizler tarafından sömürüldüğünü müşahede

²⁴¹ Rıfat es-Said, *Dirasetün fî zuamâti's-siyâsiyyeti'l-Mısriyye* (Kahire: Kütübü'l-'Arabiyye, 2007), 222.

²⁴² İbrahim el-Beyumi Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 33.

²⁴³ Richard Mitchell, *el-İhvânü'l-Muslimîn*, çev. Abdüsselam Rıdvan (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1977), 16.

²⁴⁴ Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da'vâ ve 'd-dâ'ıye* (Kahire: Mektebetü'l-Afâk, 2012), 15.

²⁴⁵ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 139.

etmiş ve şehrin çarpık ve karmaşık sosyolojik yapısını sorgulamaya başlamıştır. İsmâiliye'deki sosyal yaşamın Bennâ'yı böyle derinden etkilemesinin sebebi, bu bölgede bulunan Süveyş Kanal Şirketinde görev yapan birçok yabancı şirket yöneticisinin burada ikamet etmesidir. İngilizler burada lüks ve refah içinde yaşarken ülkenin gerçek sahibi olan Mısırlılar'ın fakirlik ve maddî yetersizlikler içinde köle gibi çalıştırılmaları, sömürgeciler ile Mısırlılar arasındaki ekonomik ve sosyal uçurum Bennâ'nın Mısır toplumunda zaten var olan sosyoekonomik adaletsizliğin ulaştığı boyutları daha net görmesinde önemli bir etken olmuştur.²⁴⁶

Bennâ, İngiliz işgalinin Mısır'ın sadece siyasal ve ekonomik hayatını alt üst etmekle kalmadığını, bunun yanında İslâmî ve ahlakî değerleri de yozlaştırmak bakımından ciddi faaliyetler yürüttüğünü gözlemlemiştir.²⁴⁷ Mısır toplumunun her geçen gün ahlakî ve mânevî değerlerden uzaklaştığını gören Bennâ, toplumun yeniden ıslah edilmesi adına harekete geçmiştir.

Bennâ, klasik davet metotlarından farklı bir yol izlemiş, o dönemde ihtilafli konuların çok fazla tartışıldığı yerler olan camilerden ziyade kahvehanelerde davet çalışmalarına başlamıştır. Bennâ'nın ihtilafli konulara girmeyen davet metodu, karizmatik kişiliği ve hitabet yeteneği insanların bu topluluğa ilgi duymasını sağlamış ve hareketin kısa sürede Mısır'ın birçok bölgesine yayılmasına imkân vermiştir.²⁴⁸

Bennâ'nın kahvehane konuşmalarından etkilenen bir grup Mısır'lı 1928 yılının Mart ayında onu evinde ziyaret ederek şu sözleri söylemişlerdir:

“İslâm'ın şanına ulaşmanın ve Müslümanların hayrına hizmet etmenin pratik yolunu bilmiyoruz. Bu aşağılanma ve esaret hayatından bıktık, bakın Arapların ve Müslümanların ne bir mevkiye ne de haysiyete sahip olmadıklarını görüyoruz, onlar yabancılara ait para için çalışırlar. Kanımız, canımız, onurumuz ve çocuklarımızın rızkından ayırdığımız birkaç kuruştan başka sunacağımız bir şey yok. Sizin idrak ettiğiniz hareket yolunu biz anlayamıyoruz. Ya da vatana, dine ve cemaate sizin bildiğiniz gibi hizmet etmenin yolunu bilemiyoruz. Şimdi tüm arzumuz, Allah tarafından sorumluluktan kurtarılmak ve Onun

²⁴⁶ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, 55.

²⁴⁷ Muhammed Abdulkadir Ebû'l-Fâris, “İmam Şehid Hasan el-Bennâ Siratuhu ve Şahsiyyetuhu”, *Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Genç Birikim Yayınları, 2013), 162.

²⁴⁸ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, 59.

önünde bizden ve yapmamız gereken şeylerden sorumlu olmanız için sahip olduğumuz her şeyi size takdim etmektir.”²⁴⁹

Topluluğun kuruluşunda öncü olan Hâfız Abdülhamid (marangoz), Ahmed el-Hasrî (berber), Fuad İbrahim (ütücü), Abdurrahim Hasbullah (şoför), İsmail Azze (bahçıvan), Zeki el-Mağribî (lastikçi) gibi halktan isimler İhvân-ı Müslimîn Hareketi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.²⁵⁰

Anlaşıldığı üzere İhvân-ı Müslimîn, modern Mısır tarihinin karmaşık bir döneminde radikal bir söylemden ziyade geleneksel İslâmî söylemin içinden gelen bir hareket olarak kendini göstermiştir.

2.1.3. Cemiyet'in İdeolojisi ve Hasan el-Bennâ Siyaset İlişkisi

İhvân, toplumu tedrici olarak ıslah etmek istemiştir. Cemiyet'in ilk dönem stratejisinin siyaset arenasından mümkün olduğu kadar uzak durmak, daha çok siyaset dışı, dinî tecdid ve sosyal yardım faaliyetleri üzerine çalışmalar yapmak üzerine kurulduğu görülmektedir. Cemiyet'in ilk dönem çalışmaları, Cemiyet'i tanıtarak yeni üyeler kazanmak, dinî sohbetler ve sosyal yardım organizasyonları yapmak şeklindedir. Aslında Mısır'ın sömürge altında olduğu o dönemlerde bu tarz örgütlenmeler, halk tarafından olumlu karşılanıyor ve sömürgeciliğe karşı bir merkez üssü olarak görülüyordu. Cemiyet'in bu çalışma usulü, sömürge yöneticileri tarafından faaliyetlerinin çok da dikkat çekmemesine imkân tanımıştır.

Temelde partizanlığa karşı olan Bennâ, beşinci kongre risalesinde bunu şöyle ifade eder:

“İnsanımızı ve Mısır'ı partiler ve partililik değil ancak vatanperver insanlardan oluşup Kur'an-ı Kerim'in ahlakına göre ümmeti idare etmek isteyen ıslah edici bir devlet başarıya ulaştıracaktır.”²⁵¹

Bennâ, İslâm siyaseti izlemenin parti siyasetinden çok farklı olduğu düşüncesindedir. Siyasî düşünceden ve fikirden uzak bir İslâm anlayışı yerine siyasete yön veren, etki eden bir anlayışa sahiptir. Bu sebeple Cemiyet'in bir parti olarak algılanmasına karşı çıkmıştır. Bu konu hakkında görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

²⁴⁹ Mitchell, *el-İhvânu'l-Muslimîn*, 26.

²⁵⁰ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 147.

²⁵¹ Hasan el-Bennâ, “Beşinci Kongre Risalesi”, çev. Mehmet Akbaş vd., *Risaleler* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2010), 290.

“Ey Müslümanlar ideolojimizi açıklıyorum: Siz bir yardım örgütü değilsiniz, ne siyasî bir parti ne de sınırlı amaçları olan bir örgütsünüz. Daha çok siz, bu milletin kalbine giden yolu oluşturan yeni bir ruhsunuz.”²⁵² “İslâm prensiplerine dayalı bir siyasî mücadeleyi benimsiyor olsak da bizler siyasî bir parti değiliz.”²⁵³

Başlangıç döneminde net bir siyasî tavır sergilemese de Cemiyet’in izlediği yöntem, onu geleneksel hayır cemiyetlerinden ayırmaktaydı. Cemiyet’in ilk yıllarında ortaya çıkan iç kriz, Bennâ’nın öncelikleri ile İslâmî bir hayır cemiyetinin nasıl işleme gerektiği yolundaki fikir ayrılıklarını göstermesi açısından önemlidir.²⁵⁴

İhvân’ın bünyesindeki Mustafa Yusuf ve arkadaşları Cemiyet’i cami ve okul yaptırmak gibi hayır hizmetleri sunan, gençlere ahlakî değerler eğitimi veren bir yapı olarak algılarken bu vizyon Bennâ’nın zihninde çizdiği vizyon ile tamamen ters düşmekteydi.

Bu durumu Bennâ şöyle açıklamıştır:

“Yeniden işe başlayan bir millet... Meselelerine başka bir çözüm bulmaya ve arzulanan hedefe ulaşmak için başka bir çabaya muhtaçtır. Çözüm, güçlü bir ahlakî bağlılık, sıkı ve üstün prensipler ile güçlü ve sarsılmaz bir ideoloji oluşturmak için milletin nefislerinin eğitimi ve şekillendirilmesidir. Bu milletin hedeflerine ve beklentilerine ulaşmanın en iyi ve en hızlı yoludur ve bu yüzden bu amacımız varlık sebebimizdir. Bu okullar, fabrikalar, müesseseler kurmanın ötesine gider, bu nefislerin inşasıdır (inşâu’n-nüfûs).²⁵⁵

Bu açıklama, İhvân’ın hayır işlerinden çok siyasî ve millî amaçlara odaklandığını, güçlü bir ideolojik bilince sahip olduğunu göstermektedir. Bu iç bunalım, İhvân’ın yerel İslâmî bir hayır cemiyeti olarak yoluna devam edemeyeceğini ortaya çıkarmıştır. İhvân’ın parti siyasetini eleştirip kınamasını demokratik prensiplerin değil siyasî elitlerin elinde yozlaşan, toplumsal sorunlara çözüm üretmekte başarısız olan, kötü işleyen bir siyasî sistemin reddi olarak yorumlamak daha doğru olur.²⁵⁶

İhvân’ın siyasî arenaya müdahil olmasındaki temel etkenlerden birisi de diğer cemiyetlerin sadece toplumsal hayır işleri ile meşgul olup ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik ideolojik yahut siyasî tutum sergilememesidir. Hareketin İngiliz işgaline karşı

²⁵² es-Said, *Dirasetün fî zuamâti’s-siyâsiyyeti ’l-Mısriyye*, 222.

²⁵³ Hasan, el-Bennâ, Kur’ân Sancağı Altında Müslüman Kardeşler Risalesi”, Risaleler, çev. Mehmet Akbaş, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2010),180.

²⁵⁴ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, 89-90.

²⁵⁵ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, 100.

²⁵⁶ Cemal Kazak, *Devrimden Darbe’ye Müslüman Kardeşlerin İktidar Tecrübesi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 12.

antiempyralist bir tutum sergilemesi, İslâm dünyasının ve Mısır'ın Batı karşısında katlanmak zorunda kaldığı aşığılanma ve siyasî pasiflik, hareketin siyasallaşmasında bir başka önemli etken olmuştur.²⁵⁷

Cemiyet, 1930 yılı Aralık ayında Eğitim Bakanlığı'na ve Ezher'e Mısır okullarında dinin öneminin azaltılmasına yönelik eleştirilerini içeren bir muhtıra göndermiş,²⁵⁸ böylece hükümet ile Cemiyet arasında ilk temas gerçekleşmiştir. Bennâ, 1934 yılında Cemiyet'in tüzüğünde yer alan "Siyasî meselelere karışmama" maddesini gözden geçirerek bu maddeyi tüzükten çıkarmış, böylece başlattığı hareketin bir hayır kuruluşundan çok daha farklı bir misyona sahip olduğunu ilan etmiştir.²⁵⁹

Toplumda dönüşüm ve değişim hedefi olan bir hareketin, İslâm'ı siyasetten ayrı olarak düşünmesinin mümkün olmadığını düşünen Bennâ, İhvân'a yöneltilen siyasî bir misyona sahip olduğu yolundaki eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir:

"Sizi İslâm'a, İslâm'ın öğretilerine, İslâm'ın yasaları ve rehberliğine çağırıyoruz ve bu sizin gözünüzde siyasete kalkışmak ise o zaman bu bizim siyasetimiz. Ve eğer sizi bu ilkelere çağırın kişi bir siyasetçi ise o hâlde Allah'a hamdolsun siyasette en saygın insanlarız. İslâm bu dünyanın mutluluğunu kucaklayan bir siyasete sahiptir."²⁶⁰

Toplumsal dönüşümde siyasî iktidarın rolünün farkında olan Bennâ, siyasallaşmış İslâm ideolojisinin temellerini 1938 Şubatı'nda Cemiyet'in öğrenci kongresinde atmıştır.²⁶¹ Bennâ, kongrede yapmış olduğu konuşmada İslâm'ın hayatın bütün yönlerini kuşatan bir din olduğunu vurgulamış ve şöyle demiştir:

"Kardeşler, söyleyin bana! İslâm şayet siyaset, toplum, ekonomi, hukuk ve kültürden başka bir şey ise ne o zaman? O; yalnızca bitkin, çarpan bir kalpten yoksun hareketlerden ibaret olmaz mı? Kardeşler, Kur'an insanlığa sırf bunun için tamamlanmış, mükemmel ve ayrıntılı bir sistem açıklamamış mıdır? İslâm'a dair bu dar yorum ve İslâm'ı sınırlayan bu kapalı sınırlar tam olarak İslâm düşmanlarının Müslümanları oldukları yerde tutup onlarla alay etmek için arzuladığı bir şeydir."²⁶²

²⁵⁷ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928- 1942*, 81-88.

²⁵⁸ Abduh Mustafa Desûki, "Devru'l-İhvân fi islâhi't-ta'limi'l-Ezher", *Ikhwan Wiki* (Erişim 14 Şubat 2019).

²⁵⁹ Ikhwan Wiki, "Alâ eyyi esâsin tekevenet el-İhvânü'l-Müslimîn" (Erişim 22 Haziran 2019).

²⁶⁰ Hasan el-Bennâ "Risaletü'n ilâ eyyi şey'in ned'un-nâs?", *Ikhwan Wiki* (Erişim 19 Şubat 2020).

²⁶¹ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, 268.

²⁶² Hasan el-Bennâ, "et-Terbiyyetü's-siyâsiyye 'inde'l-İmâm Hasan el-Bennâ", *Ikhwan Wiki* (Erişim 12 Haziran 2020).

Bennâ, mevcut partileri Mısır'ın geleceğine yönelik programları olmadığı için eleştirmekte, daha çok şahsî menfaatler ve kişisel güç elde etmek için siyasî mücadele veren ve yabancıların güdümünde olan oluşumlar olarak görmektedir. Bu sebeple bu partilerin hepsinin kapatılması gerektiğini, yeni isimle bütün partileri toplayan ve İslâmî öğretileri temel alan bir grup kurulması gerektiğini söylemiştir.²⁶³

Bennâ, 1937 yılından itibaren siyasî tavrını daha net ortaya koymaya başlamış “*el-Metâlibü'l-Hamsûn*”²⁶⁴, yani *Elli İstek* adlı beyanatı ile hareket siyasî taleplerini hükûmete iletmiştir. Cemiyet, bu şekilde devlet idaresine etki etmek istemiştir. Sırrı Paşa Hükûmeti'nin İngilizler'in baskısı ile Cemiyet'in matbaalarını ve gazetelerini kapatması ve faaliyetlerini durdurması sonucunda Cemiyet'in ifade yollarının kapandığını gören Bennâ, sesini duyurabilmek amacıyla “görüşlerin nüfuz etme yeri ve zamanın hak sahiplerinin şikâyet mekânı” olarak baktığı parlamentoya girmek için aday olmaya karar vermiştir.²⁶⁵

Adaylığı çeşitli yollarla engellenmeye çalışılsa da Bennâ'nın bu tutumu, iç değişim ve ıslah yolu olarak mevcut yasalar çerçevesinde barışçıl eylemliliğe inandığını göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Her ne kadar ilk dönemde partilere karşı çıkan fikirleri ile sonraki açıklamaları çelişir gibi gözükse de bunları dönemin şartları içinde değerlendirmek daha doğru olur. Mısır'ın dönem itibariyle içinden geçtiği zorlu süreç, hareketi siyasî alana çekmiştir. Bununla birlikte Cemiyet, diğer siyasî partilerden gerek programı gerekse İslâmî öğretileri bireysel ve toplumsal alana taşıyarak toplumu dönüştürme hedeflerinden dolayı farklı bir konumdadır.

2.1.4. Cemiyet'in Şiddete Bakışı ve Gizli Örgüt

İhvân-ı Müslimîn'e karşı eleştirilerin en yoğun olduğu konuların başında toplumsal değişimde şiddetin kullanılması ve varlığından bahsedilen gizli örgüt konusudur. Bennâ'nın güce verdiği önem teşkilat yapısında açık bir şekilde görülmektedir. Bennâ'nın güce atfettiği önemi “vatanı bütün yabancı güçlerden temizlemek tam anlamıyla İslâmî oluncaya kadar yönetimi ıslah etmek”²⁶⁶ şeklinde özetlemek mümkündür. Burada Cemiyet'in hazırladığı güç,

²⁶³ Hasan el-Bennâ, “Risâletü'l-mu'temeri'l-hâmis tendîdü'l-ahzâb ve'l-hizbiyye”, *al-qaradawi.net*. (Erişim 10 Haziran 2020).

²⁶⁴ Hasan el-Bennâ, *Müzekkîrâtü'd-da'vâ ve'd-dâ'îye*, 280. (Bu elli isteğin onu siyaset ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve bu alanın yeniden düzenlenmesi, sosyal ve ekonomik problemlerin çözümüne ayrılmıştır.

²⁶⁵ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 372.

²⁶⁶ Hasan el-Bennâ, “Mevkîfu'l-İhvân fi'l-istihdâmi'l-kuvve”, *Ikhwan Wiki* (Erişim 21 Temmuz 2021).

daha çok Müslüman Mısır halkının mahremiyetini çiğneyen emperyalist işgal kuvvetlerine karşıdır.

Bennâ gizli örgütü²⁶⁷ de bu bağlamda kurdu muştur. Ülkeyi hâkimiyeti altında tutan sömürge yönetimine ve Filistin'deki siyonist işgaline karşı mücadele etmek için güç hazırlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Cemiyet üyelerinin Arap-İsrail Savaşı'nda gönüllü olarak savaşa katılmaları ve siyonistlere karşı cihat etmeleri hazırlanan gücün kime karşı olduğunu göstermektedir.²⁶⁸ Cemiyet, antisömürgeci yaklaşımı nedeniyle bölgeyi emperyalistlerden kurtarmak ve onlara karşı kullanmak adına bir güç hazırlama gereği duymuştur. Cemiyet, prensipleri gereği toplumsal değişim ve dönüşüm için şiddet ve devrim yöntemine karşı olduklarını ifade etmiştir. Bennâ, dönemin karmaşık ortamında siyasî cinayet ve şiddet olaylarını “bir an önce kapatılması gereken kötülük kapısı” olarak tanımlamıştır.²⁶⁹

1945 yılında gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarına hile karıştırılması Cemiyet üyelerini rahatsız etmiştir. Özel örgüt üyelerinden bazılarının münferit olarak Hâkim Ahmed el-Hazindar²⁷⁰ ve Başbakan Mahmud Fehmi en-Nukraşî'nin²⁷¹ öldürülmesi için eylem hazırlığı yaptıklarının Bennâ tarafından öğrenilmesi üzerine Bennâ, bu durumu kesinlikle onaylamamış, bunların İhvân-ı Müslimîn ile hiçbir alakasının olmadığını ifade etmiştir.²⁷²

Bennâ, İhvân-ı Müslimîn'in toplumsal değişim için kullandığı metodu şu şekilde açıklamıştır: “Konferanslar, dersler, mektuplar, gazeteler, kulüpler, kurslar, camiler ve diğer kurumların hepsi İhvân Hareketi'nin üslubunun hiçbir zaman yasalarla çelişmeyeceğini ifade eder”.²⁷³ Hareketin, Cemiyet içinden küçük bir grup tarafından gelen radikal, devrimci talepleri teşvik etmekten ziyade kontrol altında tutmaya ve önlemeye çalıştığı görülmektedir. Hareketin ve lideri Hasan el-Bennâ'nın açıklamalarına bakıldığında şiddetin İhvân'ın benimsediği bir yöntem olmadığı, hareketin daha çok uzlaşma ve toplumsal ıslah metodunu izlediği görülmektedir.

Bu bağlamda şiddet taraftarı olmayan, yasalara saygılı olan, Mısır'ın en büyük toplumsal hareketi İhvân'ın parlamento seçimlerine katılıp siyaset sahnesinde meşru bir

²⁶⁷ Mahmud Sibâî, *Hakikatü't-tanzîmi'l-hâs* (Kahire: Dârü'l-i'Tisam, h.1407), 62.

²⁶⁸ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 383.

²⁶⁹ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 380-381.

²⁷⁰ Yusuf el-Karadâvî, “*Katl-ü Hazendarî*”, *al-qaradawi.net* (Erişim 2 Nisan 2023).

²⁷¹ Sibâî, *Hakikatü't-tanzîmi'l-hâs*, 44.

²⁷² Mahmud Assaf, “*Maa'l-İmam eş-şehîd Hasan el-Bennâ*”, *Ikhwan Wiki* (Erişim 31 Mart 2023); Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 383.

²⁷³ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 383.

şekilde kendini ifade etmesine imkân verilmemesi, radikal fraksiyonları beslemiştir. Bu durum, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Bennâ sonrası dönemde hükûmetin sert politikaları nedeniyle İslâmî hareketlerin uygulamalarında ciddi değişiklikler meydana gelmiş, özellikle Seyyid Kutub tarafından ortaya koyulan fikirler İhvân-ı Müslimîn'i de etkilemiştir. Cemiyet içinde Kutub'un toplumu câhiliye ve İslâmî olarak ayıran fikirlerini savunanlar ile Bennâ tarafından ortaya konmuş ilkeler doğrultusunda sistemin tekrar ıslah edilebileceğini savunan iki gurup ortaya çıkmıştır.²⁷⁴

İhvân'ın Genel Murâkıbı Hudeybî, İhvân içindeki bu radikalleşme eğilimlerine *Du'ât lâ Kudât* (Davetçileriz Hâkimler Değil) kitabını yazarak cevap vermiştir. Kitapta Kutub'un dile getirdiği "kim kâfir, kim Müslüman, kim tağut vb." fikirlere detaylı bir şekilde cevap verilmiştir. Netice itibariyle İhvân'ın büyük bölümü devrimci yaklaşımı değil, Hudeybî'nin ılımlı görüşleri doğrultusunda sosyal faaliyetler, eğitim ve siyasal katılım yoluyla toplumu dönüştürme çabası içinde olma fikrini benimsemiştir.²⁷⁵

2.2. SURİYE'DE İHVÂN-I MÜSLİMÎN CEMİYETİ

2.2.1. Cemiyet'in Suriye'de Kuruluşu ve Sosyal Tabanı

Suriye siyasî hayatının en örgütlü muhalefet hareketi olan İhvân-ı Müslimîn, diğer birçok ülkede olduğu gibi Suriye'de de rejim için en önemli tehdit unsurlarından birisi olmuştur. Bennâ, İhvân'ın Mısır'daki kuruluşunu tamamladıktan sonra davet çalışmasının farklı coğrafyalarda yaygınlaşarak evrenselleşmesini istemiştir. Mısır'ın ardından "Bilâd-ı Şam"ın şube açmak için seçilmesini Suriye İhvânı'nın bir dönem genel murâkıplığını da yapmış olan Adnan Sadeddin şu şekilde ifade etmektedir:

"İmam, Bilâd-ı Şam'a, özellikle Filistin'e karşı büyük umutlar ve derin bir sevgi beslemekteydi. Mısır'ı İhvân'ın kalbi, Şam'ı ise akli olarak nitelendiriyordu. Filistin topraklarının İngiliz ve Yahudi işgalinden Suriye'nin de Fransız mandasından kurtarılması için bu topraklarda cihat ve mücadele fikrinin yeşertilmesi gerektiğini söylüyordu. 1930'lu yıllarda Suriyeli birçok öğrencinin eğitim için Ezher Üniversitesi'ne gitmesi, özellikle Mustafa Sibâî,

²⁷⁴ Şefik Şukayr, "Menhecü hareketi'1-İhvânî'1-Müslimîn", *Aljazeera* (Erişim 3 Ekim 2004).

²⁷⁵ Muammer İskenderoğlu, "Müslüman Kardeşlerde Radikalizmle Mücadele: Hasan el-Hudeybi ve Ortayol Arayışı", *II. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 14-17 Ekim 2014), 3.

Muhammed Hâmid gibi şahsiyetlerin İhvân ile tanışması, Bennâ'nın ders halkalarına devam etmesi teşkilatı Suriye'ye taşımalarında önemli rol oynamıştır."²⁷⁶

Suriye'de siyasal İslâmcı fikirlerin 1930'lu yıllarda Fransız mandası altında iken ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. İhvân'ın Suriye'de kuruluşu ile ilgili farklı görüşler ortaya konmakla birlikte İshak Mûsâ el-Hüseynî'nin *Harekâtü'l-İslâmiyyeti'l-Hadîse* adlı çalışması en doğru bilgileri vermektedir.²⁷⁷ İhvân kurulmadan önce Suriye'de birçok cemiyet Fransız mandasına karşı direnişin örgütlenmesinde ve İslâmî çalışmaların yapılmasında önemli faaliyetler yürütmüştür. Özellikle Halep'te Dârü'l-Erkam Cemiyet'i, Şam'da eş-Şubbânü'l-Müslimîn, Humus'ta Râbitatu'd-Dîniyye, Deyr-i Zor'da Dârü'l-Ensâr, İslâmî faaliyetler yürüten cemiyetler olarak öne çıkmaktaydılar. Birbirinden bağımsız şekilde çalışmalar yürüten bu cemiyetler, Suriye'de İhvân-ı Müslimîn Cemiyet'inin temelini oluşturmuşlardır. İhvân'ın Suriye'de kuruluş tarihi ile ilgili farklı rivayetler olmakla birlikte hareketin önemli isimlerinden Ömer Bahaeddin el-Emirî'ye göre İhvân 1936 yılında resmî bir kimliğe sahip olmadan Suriye'de faaliyetlere başlamış, 1939 yılında Abdulganî Hâmid önderliğinde Hama'da İhvân-ı Müslimîn ismiyle ilk şube kurulmuştur.²⁷⁸

Suriye İhvânı, Mısır'daki gibi bir merkezde kurulup zaman içinde ülke geneline yayılmamış, uzun yıllar süren bir oluşum dönemi geçirmiştir. Suriye'nin 6 şehrinde faaliyet gösteren 6 cemiyetin (Şubbânü'l-Müslimîn: Şam, Şubbânü'l-Müslimîn: Lazkiye, İhvân-ı Müslimîn: Hama, Râbitatu'd-Dîniyye: Humus, Dârü'l-Erkam: Halep, Dârü'l-Ensâr: Deyr-i Zor) arasında gerçekleştirilen ve yaklaşık sekiz yıl süren uzun müzakere ve toplantılar neticesinde kurulmuştur. Cemiyetler arasında düzenlenen ilk iki kongre 1937 yılında Humus'ta gerçekleştirilmiştir. Üçüncü kongre 1938 yılında Şam'da gerçekleştirilmiş, hareketin genel merkezinin Halep'te olması kararlaştırılmıştır. Araya II. Dünya Savaşı'nın girmesiyle kongrelere ara verilmiş, Lübnan'daki İhvân'ın merkezinden gelenlerin katılımıyla 1943 yılında Humus'ta dördüncü kongre toplanmıştır. 1944 yılında Mısır'daki merkezden gelen yetkililerin katılımıyla beşinci kongre düzenlenmiş ve bu kongrede Halep'teki merkez feshedilerek yerine Şam'da Yüksek Kurul tesis edilmiş, Suriye'deki bütün cemiyetler İhvân-ı Müslimîn çatısı altında birleştirilmiş ve Genel Murâkib Dr. Mustafa Sibâî olmuştur.²⁷⁹ Hiç

²⁷⁶ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 31-32.

²⁷⁷ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 109.

²⁷⁸ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 71-72.

²⁷⁹ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 109-110.

şüphesiz ki seküler Fransız rejimine karşı Suriye'deki İslâmî cemiyetlerin bir çatı altında birleştirilmesinde²⁸⁰ Sibâî'nin büyük gayreti olmuştur.

Suriye'de Fransız mandası ve sonrası dönemde hâkim sınıf geleneksel şehirli elitler ile toprak sahibi tüccarlar idi. 1950'lerden sonra ülke genelinde gerçekleşen darbelerin ardından iktidara gelen hükûmetler, bu durumu kırmak için toprak reformlarını hayata geçirmişler, böylelikle tüccarlar, yavaş yavaş Suriye sosyal hayatında etkisini kaybetmeye başlamıştır. Tüccarlardan boşalan yeri ise şehirli orta sınıflar doldurmuştur. Bu nedenle Suriye İhvânı, Mısır İhvânı'nın aksine taşra ahali ve köylülerden çok kentli orta sınıfa dayanmaktaydı. Teşkilatın üye profilinin köylülerden ziyade öğretmen, mühendis, avukat, subay, bürokrat ve esnaf gibi kişilerden oluştuğu görülmektedir. Cemiyet, bütün dinlere ve mezheplere eşit uzaklıkta olsa da işin doğası gereği dinî azınlıkların olduğu yerlerden destek bulamamıştır. Bu durum şunu göstermektedir ki İhvân'ın kuruluş ve gelişme aşamasında dayandığı toplumsal sınıf Sünnî orta kesim olmuştur.²⁸¹

Suriye toplumsal hayatında daima etkisi bulunmuş olan küçük ölçekli esnaf ve şehirli ulemâ İhvân'ın teşkilat yapısında önemli bir konuma sahiptir. Gerek ekonomik gerekse sayısal güç olarak hatırı sayılır bir orana sahip olan bu sınıfın desteğini İhvân her zaman önemsemiştir.²⁸² İhvân'ın orta sınıflardan üyelere sahip olması, toplumsal sınıf çatışmalarında tarafını seçmesinde etkili olmuştur. Hareket, zenginlerin adaletsiz sömürü düzenine karşı çıkarak düşük gelirlili vatandaşların üzerinden ağır vergilerin kaldırılması, temel gıda maddelerinin -ekmek gibi- fiyatlarının düşürülmesi konusunda hükûmet yetkililerine çağrıda bulunmuştur.²⁸³

Mısır İhvânı, orduda etkili bir konumda iken Suriye İhvânı'nın Suriye Silahlı Kuvvetleri'ne aynı şekilde nüfuz edemediği görülmektedir. Bunun nedeni şüphesiz ki Suriye ordusunun Fransızlar tarafından azınlıklara teslim edilmesidir. İdeolojik olarak aynı temeller üzerine kurulmuş olsalar da ne Suriye İhvânı ne de diğer ülkelerde kurulan İhvân Hareketleri genel merkez konumunda olan Mısır İhvânı ile hiyerarşik bir bağa sahip değiller. Her ülkedeki kuruluşun kendi ulusal sınırları içinde farklı stratejiler belirledikleri görülmektedir.

²⁸⁰ Hilal Görgün, "Mustafa es-Sibâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 31/357-359; John, Calvert, *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism* (Newyork: Columbia University Press, 2009), 238.

²⁸¹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 99-111.

²⁸² Hanna Batatu, *Syria's Muslim Brethern* (MERIP Reports No:110, Kasım-Aralık 1982), 15-16.

²⁸³ Abdul Aziz el-Hac Mustafa, *Mustafa es-Sibâî: Racülün fikri ve kâidü'd-da've* (Amman: Darü'l-Ammar, 1984), 52.

Suriye İhvânı, Mısır İhvânı ile duygusal bir bağa sahip olsa da Suriye İhvânı'nın tamamen Mısır'dan ithal edildiğini söylemek yanıltıcı olabilir.²⁸⁴

2.2.2. Kurucu Lider Mustafa Sibâî ve el-Cebhetü'l-İslâmîyyetü'l-İştirâkiyye

Suriye İhvânı konusunda çalışma yapan her araştırmacının Dr. Mustafa es-Sibâî'den, onun genç yaşına rağmen mücadele dolu hayatından bahsetmeden yazacağı her şey hiç şüphesiz eksik kalacaktır. Zira Suriye İhvânı'nın kuruluşunda Sibâî'nin kararlılığı, azmi ve büyük mücadelesi vardır. Mustafa Sibâî, 1915 yılında Suriye'nin Humus şehrinde ilim geleneğine sahip tanınmış âlimlerin yetiştiği bir ailede dünyaya gelmiştir.²⁸⁵

Çocukluğundan itibaren babasıyla ilim meclislerine katılan Mustafa Sibâî ilk tahsilini babasının yanında Kuran-ı Kerim'i ezberleyerek almış, ilköğreniminin ardından 1930 yılında liseden mezun olmuştur. Genç yaşta Humus müftüsü Tâhir el-Atâsî, Enis Talâlib ve Muhammed Yâsin gibi şahsiyetleri tanımış, onlardan ders almıştır. Zaman zaman babasının yerine cuma günleri hutbe okumuştur.²⁸⁶ Daha on altı yaşındayken Fransız sömürge yönetimine karşı halkı bilinçlendirmek için bildiriler dağıtmış, bu sebeple takibe ve tutuklamalara maruz kalmıştır.²⁸⁷ Fakat bu tutuklamalar kendisini yıldırılmamış, ülkesinin Fransız sömürsünden kurtulması için büyük çaba sarfetmiştir.

1933 yılında Ezher Üniversitesi'ne kaydolan Sibâî, 1949 yılında *İslâm Hukukunda Sünnetin Yeri ve Önemi* adlı teziyle İslâm hukuku doktoru unvanını almıştır. Mısır'da yaşadığı dönemde Hasan el-Bennâ ile tanışmış, onun sohbetlerine devam etmiş, İhvân'ın Mısır'daki siyasî faaliyetlerine katılmıştır. İngiltere'yi protesto gösterilerinde aktif rol oynadığı ve hamasî konuşmalar yaptığı için 1934 yılında tutuklanmıştır. Daha sonra Irak'taki İngilizler'e karşı 1940 yılında Reşid Ali Geylânî'yi desteklemek için gizli cemiyet kurduğu iddiasıyla tekrar tutuklanmış ve Filistin'deki Sarfad Kampı'na gönderilmiştir. Burada 4 ay kalmıştır. Bu olayların ardından memleketi Humus'a dönen Sibâî, Şebâbu Muhammed Cemiyeti'ni yeniden aktif hâle getirmiştir. Bu defa Fransızlar tarafından tutuklanan Sibâî, Lübnan'daki el-Miyye Hapishanesi ve Râşeyyâ Kalesi'nde iki buçuk yıl hapiste kalmıştır.

²⁸⁴ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 107-109.

²⁸⁵ el-Hac Mustafa, *Mustafa es-Sibâî: Racülün fikri ve kâidü'd- da've*, 19; Adnan Muhammed Zerzur, *Mustafa es-Sibâî: Da'iyetü'l-mücedid* (Şam: Dârü'l-Kalem, 2000), 14.

²⁸⁶ Hilal Görgün, "Mustafa es-Sibâî", 31/ 357-359.

²⁸⁷ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 42.

Burada maruz kaldığı ağır işkenceler nedeniyle Sibâî'nin sağlığı ciddi anlamda bozulmuştur.²⁸⁸

Hapisten sonra bir müddet eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ilgilenen Sibâî, Şam Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmış,²⁸⁹ aynı üniversitede kurulmasına önemli katkıda bulunduğu İslâm Hukuku Fakültesinin bir müddet kurucu dekanlığını yapmıştır.²⁹⁰

İhvân'ın Suriye'de siyaset sahnesinde yer almasıyla birlikte 1947 parlamento seçimlerine katılan Sibâî, kurucu meclisin ve anayasa komisyonunun önde gelen üyelerinden biri olmuştur. Sibâî, güçlü bir teşkilatçı ve siyasetçi olduğu kadar bir ilim adamı olarak da yirmi beşten fazla eser kaleme almıştır.²⁹¹ Eserlerinde daha çok İslâm medeniyetini, onun üstün yönlerini ortaya koymayı amaçlamış ve İslâm toplumlarının Batı karşısında yitirdikleri öz güveni tekrar kazanmalarını hedeflemiştir.²⁹² Müsteşriklerin İslâm dini üzerinde oluşturmak istedikleri şüphelere vurgu yapmış, onların İslâm medeniyetini küçük düşürmeye çalıştıklarını ifade etmiş²⁹³ ve buna cevap niteliğinde *el-İstişrâk ve'l-Müsteşrikûn, mâ lehum vemâ aleyhim* adlı eserini yazmıştır.

Sömürge yönetimlerinden yeni kurtulan İslâm ülkelerinde Sovyetlerin etkisi ile sol hareketlerin yükselişe geçmesi; fakirlik, mülkiyet hakları ve sosyal adalet gibi konuların toplum içinde çokça tartışılmaya başlanması üzerine bu değerlerin daha mükemmel bir şekilde İslâm medeniyeti içinde var olduğunu ortaya koymak amacıyla *İştirâkiyyetü'l-İslâm* adlı eseri yazmıştır.²⁹⁴ Bu eserin bazı yanlış anlaşılmalara sebep olmasından dolayı yeni bir çalışma için hazırlık yapan Sibâî'nin ömrü buna yetmemiştir.

Sağlık problemlerinin ağırlaşması üzerine 1958 yılında İhvân'ın Genel Murâkıblık görevini İsam el-Attâr'a devreden Sibâî, kendisini ilmî çalışmalara vermiştir. Sibâî iyi bir akademisyen olduğu kadar iyi bir siyaset ve mücadele insanı idi.²⁹⁵ Kendisini tanıyanların

²⁸⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 117; Adnan Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsî ve hatta'âm 1954*, 43.

²⁸⁹ Hilal Görgün, "Mustafa es-Sibâî", 31/358.

²⁹⁰ İkhwan Wiki, "Duktur Mustafâ es-Sibâ'î el-murâkibü'l 'âmmü'l-evvel li'l-İhvân fi Sûriye", (05 Nisan 2023).

²⁹¹ Vehbe ez-Zühaylî, "Cevlâtü's-Sibâ'î fi meyâdini'l-fikhi ve masîruhu fi hidmeti'l-'ilm", *Mustafa es-Sibâî bi-aklâmi muhibbîhi ve ârafîhi*. ed. Muhammed Mustafa es-Sibâî (Riyad: Dârü'l-Verrak, 2000), 93.

²⁹² Zühaylî, "Cevlâtü's-Sibâ'î fi meyâdini'l-fikhi ve masîruhu fi hidmeti'l-'ilm", 93.

²⁹³ Mustafa es-Sibâî, *Müsteşrikler ve Hedefleri*, çev. Kemal Çobanbeyli (İstanbul: Sinan Yayınevi, 1971), 25-26.

²⁹⁴ Mustafa es-Sibâî, *İştirâkiyyetü'l-İslâm* (Kahire: Dârü'l-Kavmiyye, 1960). 4-14.

²⁹⁵ Enver Cündî, *A'lâmü'l-karni'r-râbi' aşer el-Hicrî: A'lâmü'd-da'veti ve'l-fikri*. (Kahire: Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, 1981), 435.

sabır, dürüstlük, hoşgörü ve vefa gibi erdemlere sahip olduğunu ifade ettikleri²⁹⁶ Mustafa Sibâî'nin hiç şüphesiz ki en büyük başarısı Suriye'de dağınık hâlde bulunan İslâmî cemiyetleri birleştirerek İhvân-ı Müslimîn Cemiyeti'ni kurmasıdır.

1949 parlamento seçimlerine Baas Partisi ve Halk Partisi kendi listeleri ile girerken İhvân, üzerindeki siyasî baskıyı hafifletmek için farklı siyasî partilerle birlikte “el-Cebhetü'l-İslâmiyyetü'l-İştirâkiyye” adıyla bir ittifak kurmuştur. Sibâî'nin başında olduğu yapı, sosyal adaletin sağlanması, Arap ülkeleri arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi, bağımsızlığın korunması ve emperyalistlere karşı birlikte hareket edilmesi sloganları ile seçime girmiştir.²⁹⁷

2.2.3. Suriye Siyasî Hayatında İhvân-ı Müslimîn: Hükûmet Ortağı

Toplumunu aşamalı bir şekilde dönüştürme ve değiştirme hedefi olan bir hareket olarak İhvân'ı siyasetten ayrı düşünmek mümkün değildir.²⁹⁸ Her ne kadar Mısır İhvânı kuruluş yıllarında siyasetten uzak durmuş olsa da zaman içinde parlamento seçimlerine katılmış, ülke siyasetinde yer almıştır.

Suriye İhvân'ı için durum biraz daha farklı gelişmiştir. Suriye İhvân'ının toplumsal hareketten İslâmcılığa dönüşümü daha kuruluş aşamasında gerçekleşmiştir.²⁹⁹ Fransız mandasına karşı kurulan İslâmî cemiyetlerin bu ideoloji çerçevesinde birleşmesi ile oluşan İhvân,³⁰⁰ mevcut siyasal sistemin tamamında reform yapılmasını hedeflemiştir.³⁰¹ Bu bağlamda Suriye İhvânı kuruluşunun hemen ardından yasal sistem içinde parlamenter yapıya katılmış, “el-Cebhetü'l-İslâmiyyetü'l-İştirâkiyye ve İhvânü'l-Müslimîn” adıyla mecliste yer almıştır.³⁰²

Özellikle manda rejimi sonrasında oluşan özgürlük ortamında İhvân'ın Suriye'deki demokratik sisteme katılımının en üst seviyede olduğu görülmektedir. Cemiyet'in en üst iki lideri Mustafa Sibâî'nin ve İsam el-Attâr'ın parlamentoya katılımları bu durumun açık göstergesidir. İhvân'ın sonraki dönem önemli figürlerinden Faruk Teyfur bu durumu şöyle ifade etmiştir:

²⁹⁶ Abdülfettah Ebû Gudde, “Ahlâkü'd-dâ'ie”, *Mustafa es-Sibâî bi-aklami muhibbîhi ve ârafîhi*, ed. Muhammed Mustafa es-Sibâî (Riyad: Dârü'l-Verrak, 2000), 159-164.

²⁹⁷ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sisî ve hatta 'âm 1954*, 285.

²⁹⁸ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile 'l-infisâl 1954-1963*, 21-22.

²⁹⁹ Bulut Gürpınar, “Toplumsal Hareketler ve Ortak Düşman Algısı: Suriye İhvânı ve HAMAS”, *Ege Akademik Bakış* 18/3 (Haziran 2018), 334.

³⁰⁰ Calvert, *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism*, 238.

³⁰¹ Itzhak Weismann, “Democratic Fundamentalism? The Practise and Discourse of The Muslim Brothers Movement in Syria”, *The Muslim World* 100/1 (Ocak 2010), 2-3.

³⁰² Ikhwan Wiki, “el-İhvânü'l-Müslimîn fi Sûriye ve sükhûbi fi cidrâni'l-cemaâti” (Erişim 05 Nisan 2023).

“Baas Partisinden çok önce de Suriye’de vardık, 1945 katılım tarihimdir. İhvân özgürlük döneminde gerçek bir ortak gibi hareket etti. Özgür dönemde demokrasinin ortağı olduk. Diktatörlük döneminde rejime karşı sesimizi çıkardığımız için hapse atıldık.”³⁰³

Politik olarak çok çalkantılı olmasına rağmen temsilî anlamda Suriye’nin en demokratik yılları olarak kabul edilen manda sonrası dönem, Cemiyet’in belki de kendisini siyasî anlamda rahat bir şekilde ifade edebildiği tek dönem olmuştur.³⁰⁴

İdeoloji ve pratiğin her zaman birbirine karışma olasılığı vardır. Bu bağlamda İhvân’ın kapitalizm, komünizm gibi ideolojilerin karşısında yer alırken iç politik uygulamalarda büyük ölçüde geleneksel ideolojik görüşlerin ana akım siyasî karar alma sürecini desteklediği, Suriye ile ilgili önemli konuların hiçbirinde akıntıya karşı durmadığı veya en azından genel gelişmelere uyumlu hareket ettiği görülmektedir.

Bennâ’nın teşvikleri ile İhvân Suriye’de 1947 yılındaki seçimlere katılmaya karar vermiş, Maruf Devâlibî’yi Halep’ten, Mahmud Şukfe’yi Hama’dan, Enes Mulihî’yi Humus’tan, Muhammed Mübarek’i ise Şam’dan aday göstermiştir. İhvân’ın Enes Mulihî dışındaki adayları seçimi kazanırken Enes Mulihî yapılan usulsüzlükler nedeniyle seçimi az bir oyla kaybetmiştir.³⁰⁵

Seçim sonuçlarından duyduğu memnuniyeti Hasan el-Bennâ’ya bir telgraf çekerek haber veren Mustafa Sibâî, İhvân’ın üç adayının seçimden zaferle çıktığını bildirmiştir.³⁰⁶ Seçim zaferi siyasal İslâmcı düşüncenin resmî temsilcilerinin ilk kez parlamentoya seçildiği anlamına gelmekteydi.

Yıl	Toplam Koltuk Sayısı	İhvân’ın Kazandığı Koltuk Sayısı	İhvân’ın Şam’da Kazandığı Koltuk Sayısı
1947	136	3*	1
1949	114	3**	3
1954	141	5	3
1961	173	10	3

Tablo 1: İhvân’ın Seçim Performansı 1947-1963³⁰⁷

*Artı 4 koltuk Râbitatü’l-Ulemâ listelerinden

** Artı 2 koltuk İslâmî Sosyalist Cephe listelerinden

³⁰³ Dara Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2019), 66.

³⁰⁴ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 67.

³⁰⁵ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable’t-te’sîsi ve hatta ‘âm 1954*, 175.

³⁰⁶ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable’t-te’sîsi ve hatta ‘âm 1954*, 175.

³⁰⁷ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 68.

İhvân'ın seçimlerde Abdulhamit Tabba, Ahmed Mazhar Azmeh³⁰⁸ gibi tanınmış cemaat üyelerini ve İhvân üyesi olmayan adayları destekleme kararı alması, Suriye'nin dinî ve mezhebî azınlıklarına listelerde yer vermesi cemiyet liderlerinin seçim başarısını en üst düzeye çıkarmak amacıyla yerel reel politik gelişmeleri titizlikle değerlendirdiklerini göstermektedir. İhvân'ın aday çeşitliliği, Cemiyet'in çoğulculuğu önemsedğine işaret etmektedir. Listelerinin seçilmesi hâlinde İhvân'ın parlamentoda gerçekten önemli bir etkiye sahip olabileceği görülmektedir.

Cemiyet'in üç önemli üyesinin aday gösterilmesi, grubun çıkarlarının parlamento faaliyetlerinde olduğunun, hem seçmenler hem de parlamento tarafından ciddiye alınmak istediğinin işareti olarak yorumlanabilir.

İhvân'ın zaman zaman farklı gruplarla seçim ittifakları yapması Cemiyet'in siyasî süreci önemseddiğini göstermektedir. İhvân, Suriye ve Irak'ın³⁰⁹ birleştirilmesi önerisine karşı çıkmak için Ekrem el-Hurânî'nin Sosyalist Partisi ile birlikte çalışmıştır. Cemiyet'in Çiçekli diktatörlüğü altında muhalefetin yasaklanmasının ardından hükûmet karşıtı protestolar düzenlemek için komünistlerle ittifak kurması ve öğrenci birliği seçimlerinde Nâsırcılarla iş birliğine³¹⁰ gitmesi bunun en güzel örneklerindedir. Diğer gruplarında İhvân ile çalışmaya istekli olması, onun siyasî davranış ve pozisyonunun ana akım politikalarla doğru orantılı olduğunun göstergesidir.

Seçim kampanyasını halk pazarları ve camilerde yürüten İhvân'ın kullanmış olduğu yöntem alışılmışın dışındaydı. Camilerin önlerinde, caddelerde yönetici elitlerden ve genel ahlaktan hoşnutsuzluğu ifade eden binlerce bildiri dağıtmışlardı. Bildirilerde “Fransızların ülkeyi terk etmesinin ardından değişen ne oldu?” sorusunu sormuş, ne ekonomik durumda iyileşme olduğunu ne de yolsuzluk ve rüşvetin son bulduğunu ifade ederek, mevcut yönetimin halkın acısını hissetmeyen feodal beyler ve kapitalist bir sınıftan oluştuğu için halkı temsil etmediğini söyleyerek değişim talep etmişlerdir.³¹¹

İhvân'ın sandıktaki iki rakibi Suriye'nin alt ve orta sınıfları için cazip politik söylemler geliştiren Baas ve Komünist Partileriydi. Bu iki rakibini bertaraf etmek isteyen

³⁰⁸ Johannes Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, çev. Muhammed İbrahim el-Atâsi, (Riyad, el-Rayyes Books, 2005), 210.

³⁰⁹ Fred H. Lawson, *Global Security Watch: Syria* (Denver, Praeger, 2013), 62.

³¹⁰ Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East* (London, Routledge & Paul, 1956), 160.

³¹¹ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 209-211.

İhvân'ın lideri Sibâî, köylü sorunlarıyla ilgilenmiş, köylere ücretsiz sağlık hizmetleri götürecek tıbbî heyetler oluşturmuştur. Köyleri gezerek köylülerin sorunlarını meclise taşımış, toplumsal adaletin sağlanması talebinde bulunmuştur.³¹² Aynı şekilde işçi hakları konusunda da çalışmalar yapmıştır. İşçileri komünist ve sosyalistlerin toplumsal çatışmayı körükleyen, kin ve nefreti yayan sloganlarından uzak durmaya, Hz. Muhammed'in öğretilerini izlemeye çağırmıştır. Adnan Sadeddin, Sibâî'nin bu kadar gayret göstermesine rağmen köylü ve işçi sınıflarını sol ve Marksist akımların etkisinden uzaklaştıramadığını ifade etmektedir.³¹³

Aralık 1949 parlamento seçimleri İhvân için önemliydi çünkü kabineye atanan iki üyeyle ilk yöneticilik tecrübesini kazanmıştı. Aralık 1949'dan Mayıs 1950'ye kadar Hâlid Azm hükûmetinde Muhammed el-Mübarek Suriye Bayındırlık Bakanı, Maruf Devâlibî (Halk Partisi üyesi olarak parlamento seçilen bir İhvân üyesi) Ekonomi Bakanı olarak görev yapmıştır.³¹⁴ Devâlibî, 1951'de Parlamento Sözcüsü olmuş ve kısa bir süre de Başbakanlık yapmıştır.³¹⁵

Hâlid Azm hükûmetine önemli katkılar sağlayan Devâlibî, bakanlığı döneminde Suudi Arabistan ile yapılan 6 milyon dolarlık ticaret anlaşması ve faizsiz kredi alımı anlaşmasına imza atmıştır. Kredinin sömürgeci güçlerden değil de Arap ve Müslüman bir ülkeden alınması İhvân tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır. Suriye'nin yeni dış politikasının yönünü belirlemesi açısından bu, önemli bir gelişmeydi.³¹⁶

1949 yılında Hüsnü Zaim tarafından gerçekleştirilen darbe ile Suriye'deki siyasi dengeler alt üst olmuştur. Zaim'in Amerikan şirketleri ile yaptığı petrol boru hattı anlaşmalarına ve İsrail'e gösterilen olumlu tavra İhvân başta olmak üzere muhalefetin tepkisi sert olmuştur.³¹⁷ Zaim de bu tepkilere aynı şiddette cevap vermiş, İhvân'ı yasa dışı ilan ederek gazetelere şu beyanatı vermiştir: “Sonu ölüm de olsa komünizmle savaşmaktan vazgeçmeyeceğim. Komünizmin sonu gelince de İhvân'ı bitireceğim, aynı anda ikisi ile birlikte savaşmak istemiyorum.”³¹⁸

³¹² Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsî ve hatta 'âm 1954*, 197.

³¹³ Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsî ve hatta 'âm 1954*, 198.

³¹⁴ *el-Harekâtü'l İslamiyye fî Suriye, Mine'l-Erba'inîyyat ve Hatta Nihayeti 'ahdi Şişekli*, 363.

³¹⁵ <http://www.pministry.gov.sy>

³¹⁶ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fî Suriye, mine'l-erba'inîyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 367.

³¹⁷ Seale, *es-Sira'u 'alâ Sûriye dirâsetün li'siyâseti'l-Arabiyye ba'de harbi 1945-1958*, 57-58.

³¹⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 120; Joshua Teitelbaum, “The Muslim Brotherhood and the ‘Struggle for Syria’, 1947-1958 Between Accommodation and Ideology”, *Middle Eastern Studies* 40/3 (Mayıs 2004), 140.

Zaim iktidarı, 1949 yılında Sami Hinnâvî tarafından gerçekleştirilen darbe ile yıkılmış, bu dönemde oluşan sınırlı özgürlük ortamında siyasî partiler serbest bırakılmıştır. Bu durumdan istifade eden İhvân çalışmalarına yeniden başlamıştır.

Nâsır'ın radikal antiemperyalist söylemleri, Süveyş Kanalı'nı millîleştirilmesi, Arap ülkelerinde adeta bir kahramana dönüşmesini sağlamıştır. Bu durumu fırsat bilen Nâsır, BAC'ın kurulmasının ardından İhvân üzerinde baskıyı artırmış, Arap dünyasında İhvân'ın Amerika ve İsrail ajanı olduğu propagandasını yaymıştır.³¹⁹

İhvân aldığı ani bir kararla siyasî arenadan çekildiğini ve 1954 seçimlerine katılmayacağını ilan etmiş, seçimlere hareketin içinden sadece münferit katılımlar olmuştur. Mısırda Nâsır'ın İhvân hareketine uyguladığı baskı ve şiddet politikasının Suriye'ye de sıçramasından endişe eden Suriye İhvânı iç ve dış politik konjonktürün karışıklığından olumsuz yönde etkilenmemek için bu dönemde davet ve ilmî çalışmalara yönelmiş, siyasî arenadan çekilmiştir.³²⁰

1940'larda Filistin için eğitilen paramiliter gruplara sahip olmasına rağmen İhvân, Çiçekli rejimine karşı bir mücadeleye girişmemiştir. Bu seçeneğin kullanılmamış olması 1963 sonrası dönemde grubu şiddete sevk eden benzersiz olayların yaşanmasına neden olmuştur.

BAC'ın dağılmasının ardından 1961 yılında yapılan seçimlerde İhvân; İsam el-Attâr, Abdulfettâh Ebû Gudde gibi isimleri parlamentoya göndermeyi başarmıştır.³²¹ 1963'teki Baas darbesine kadar parlamentoda aktif rol oynayan İhvân milletvekilleri; sağlıktan tarıma, toprak reformundan işsizliğe kadar birçok konuda önemli çalışmalar yapmıştır.³²²

2.2.4. Suriye İhvânı'nın Örgütsel Yapısı

Suriye'de İslâmî çalışmalar yapan birçok cemiyetin Mustafa Sibâî'nin liderliğinde İhvân-ı Müslimîn çatısı altında birleşmesiyle kurulan Suriye İhvânı'nın ideolojik esasları ve örgütsel yapısı Mısır'daki ana merkezden pek farklı değildi.

İki ülke arasında düzenli temaslar olduğuna dair kesin kanıtlar bulunmamakla birlikte Suriye İhvânı'nın liderleri “genel murâkib” unvanını kullanmıştır. Hiyerarşik yapıya dair

³¹⁹ Salah Niyef, “el-İslâmü's-siyâsi fi Sûriyye harîtatü'n ma'rifiyye”, *Merkezül-Misbar lid-dirasâti vel-Buhûs*, (Erişim 06 Nisan 2023).

³²⁰ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile 'l-infisâl 1954-1963*, 26-30.

³²¹ İkhwan Wiki, “es-Siyâse li cemâ'ati'l-İhvân'il-Müslimîn fi Sûriyye” (05 Mayıs 2023).

³²² Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile 'l-infisâl 1954-1963*, 176.

düzenlemelerin Cemiyet'in yerel yönetimi aracılığıyla belirlendiği görülmektedir. Suriye İhvanı iç yönetim hiyerarşisinde Yasama Konseyi, Yürütme Konseyi ve Yargı Konseyi olmak üzere üç önemli otorite bulunmaktadır.

- 1) Yasama Konseyi: Yasama yetkisini elinde bulunduran konseyin en önemli görevi Yasama Konseyi tarafından aday gösterilen genel murâkıbı seçmek, yönetimi denetlemek ve genel kamu politikaları ile bütçeyi belirlemektir.
- 2) Yürütme Konseyi: Genel murâkıb ve liderlik üyelerinden oluşan bu konseyin görevi ise Cemiyet'in işlerini yürütmek, gerekli planlamaları yapmak ve alınan kararları uygulamaya koymak şeklindedir. Bu konsey genel murâkıbın seçilme, azledilme, istifasının kabulü, görev süresi, sorumlulukları ve yetkileri gibi konuları belirler.
- 3) Yargı Konseyi: Yüksek ve yerel mahkeme olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yüksek Yargı Konseyi, Yönetim Kurulu üyeleri ile genel murâkıbın kararlarının meşruiyetinin incelenmesinden sorumludur. Yerel mahkeme ise Cemiyet içindeki ihtilafların çözümlenmesi, üyelik şartlarının belirlenmesi ve iç organizasyon programlarının belirlenmesi, kurumların görev süreleri, görevden almaların usul ve esaslarının belirlenmesi ile ilgilenmektedir.³²³

Teşkilat piramidinin merkezinde bulunan genel merkez, genel murâkıbın başkanlık ettiği yirmi beş kişilik üyeden oluşmakta ve başkent Şam'da bulunmaktadır. Her ilde sorumlusunun seçimlerle belirlendiği bir İhvan merkezi bulunmaktadır. Merkezin altında ise kol ve şubeler şeklinde bir organizasyon yer almaktadır. Teşkilatın en alt birimi olan aile ise 10-15 kişiden oluşmaktadır.³²⁴

Dernekler Kanunu'na bağlı olarak faaliyet gösteren Cemiyet'in şubeleri gerekli resmî evraklar hazırlandıktan sonra çalışmalarına başlayabilmektedir. Eğitimden insanî hizmetlere, gençlik çalışmalarından işçi faaliyetlerine birçok alanda çalışmalar yapabilmektedirler. Kesin olarak bilinmemekle birlikte Cemiyet'in Şam başta olmak üzere Humus, Halep, Lazkiyye, Huran, Cebeli Dürüz gibi birçok önemli şehirde şubeleri bulunmaktadır.³²⁵

³²³Fadi el-Şamiye, "el-İhvanu'l-Müslimun fi Suriye", ed. Abdulgani Emad, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi'l-Vatani'l-'Arabi*, c.1. (Beyrut, Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'il-'Arabiyya, 2013), 350-351.

³²⁴ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 133-136.

³²⁵ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 140-142.

2.2.5. Liderlik Bunalımı ve Cemiyet'te İlk Ayrılıklar

Mustafa Sibâî'nin sağlık durumunun kötüleşmesi, görevini devam ettirmesine engel olmaya başlayınca Suriye İhvânı liderliğine İsam el-Attâr seçilmiştir. Attâr'ın genel murâkıblığa gelmesi İhvân içindeki bazı grupları aşırı derecede rahatsız etmiş olsa da³²⁶ Attâr, 1964'ten 1973 sonuna kadar geçen zor zamanlarda İhvân'ın liderliğini yapmıştır. Attâr bu dönemde Suriye politikasının etkin kişilerinden biri olmuş, onun liderliğinde girilen seçimlerde İhvân parlamentoda 10 sandalye kazanmıştır.³²⁷ 1963 yılında gerçekleşen Baas darbesinin ardından sürgüne gönderilen Attâr, hareketi bölgedeki temsilcileri vasıtasıyla yönetmeye devam etmiştir.³²⁸ Attâr'ın kararlarını alırken istişareye uymaması, fikirlerini açık bir şekilde ifade etmemesi, açıklamalarının aşırı yankı uyandırması İhvân içinde tartışmalara neden olmuştur.

İhvân içindeki liderlik sorunu her geçen gün daha da derinleşmiş, teşkilat neredeyse Attâr taraftarları ve karşıtları şeklinde ikiye bölünmüştür. Attâr'ın liderliğine karşı olanların başında Abdulfettâh Ebû Gudde gelmektedir. Daha sonra bu iki gurubun da dışında üçüncü bir grup olarak İdlib, Hama ve Deyrizor merkezleri tarafsızlıklarını ilan etmiş ve sorun çözümlenene kadar herhangi bir tarafı desteklemeyeceklerini açıklamışlardır.³²⁹

Ürdün, Mısır ve Körfezden gelen İhvân temsilcilerinin araya girmesi ve yapılan görüşmelerin ardından Uluslararası İhvân Teşkilatı'nın onayı ile el-Attâr'a liderlikten el çektirilmiştir. Onun yerine 1973 yılında Abdulfettâh Ebû Gudde genel murâkıplığa getirilmiştir. 1975 yılına kadar görevine devam eden Ebû Gudde, 1975 yılında genel murâkıplık görevini Adnan Sadeddin'e bırakmıştır.³³⁰ Liderlik krizinden sonra Attâr taraftarları, hareket ile aralarına mesafe koyarken Attâr'ın, Adnan Sadeddin ile birlikte hareket etmemesi sebebiyle örgüt içindeki bölünme 70'li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu kriz ancak Esed rejiminin baskılarını artırması üzerine 1980 yılında İslâm Cephesi'nin kurulması ile aşılabılmıştır.

İhvân içindeki fikir ayrılıklarının temelinde Esed rejimine karşı silahlı mücadele ile karşılık verilip verilmeyeceği konusu yer almıştır. Bu konu teşkilat içinde derin ayrılıklara neden olurken İsam el-Attâr ve destekçisi olan Şam Grubu, silahlı mücadele fikrine kesinlikle

³²⁶ Adnan Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyâtü'l-hükmi'l-Ba'sî'l-Alevî min 'âm 1963 hatta 'âm 1977* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010), 257.

³²⁷ Ikhwan Wiki, "el-İhvânü'l-Müslîmîn fî Sûriye ve sekhûbi fî cidrânî'l-cemaâti".

³²⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 122.

³²⁹ Sadeddin, *Müzekkîrât ve zikreyâtü'l-hükmi'l-Ba'sî'l-Alevî min 'âm 1963 hatta 'âm 1977*, 257-258.

³³⁰ Hanna Batatu, *Fellâhu Sûriye* (Beyrut: Merkezü'l-'Arabi lil ebhâs ve'd-dirasâti's-siyasât, 2014), 486.

karşı çıkmıştır. Bu şekilde girişilecek bir hareketin hem Suriye halkına hem de İhvân'a zarar getireceğini savunmuşlardır. Bununla birlikte Said Havva, Adnan Sadeddin ve Ebû Gudde gibi Kuzey Grubu önderleri, Baas rejiminin baskısından ancak iyi organize edilmiş bir silahlı mücadele ile çıkılabileceğini söyleyerek cihat çağrısını desteklemişlerdir. Attâr'ın liderlikten el çektilmesinde rejime karşı girişilecek silahlı mücadele karşıtı tavrının etkili olduğu söylenmektedir.³³¹ Adnan Sadeddin şöyle demiştir:

“İhvân'ın şimdiye kadar hiçbir rejime karşı silahlı mücadeleyi düşünmediği barışçıl yollar varken İhvân'ın zor kullanmaya karşı olduğunu söyledi. İhvân'a kalsaydı saldırılarını ileri tarihe erteleyeceklerdi. Fakat Esed rejimi hareketin azami güce ulaşmasına fırsat vermemek için erken tarihte çatışmaya mecbur etti.”³³²

Özellikle Attâr sonrasında Cemiyet içinde şiddet eğilimli gençlerin daha fazla etkili olmaya başladığı görülmüştür. Bu durum özellikle 80 sonrası rejim-İhvân ilişkilerine açık bir şekilde yansımıştır.

2.2.6. Taliatü'l-Mukâtile (Öncü Savaşçılar) Örgütü ve İhvân'la İlişkisi

İhvân'ın rejimle çatışmasının önemli nedenlerinden biri içinden çıkan Talia örgütünün izlediği rejim karşıtı politikalarıdır. Örgütün üst düzey Baasçılara, Nusayrîlere ve rejim yetkililerine karşı izlediği şiddet politikası, gerçekleştirdiği silahlı eylemler gelecekte İhvân'ın rejimle yaşayacağı problemlerin temelini oluşturacaktır. Bu bağlamda en çok tartışılan konu İhvân'ın bu örgülle bağlantısı olup olmadığıdır.

Baas Partisinin Suriye siyasetinde yükselerek 1960'ların ortalarında iktidarı tekeline almayı başarması, Suriye'de demokratik dönemi sona erdirmiştir. Baas Partisi, Suriye toplumunu daha önce ülkede eşi benzeri görülmemiş bir şekilde yukarıdan aşağıya doğru değişime zorlayan otoriter bir rejim inşa etmiştir. Öyle ki Sünnîler ile Sünnî olmayanlar, kentliler ile kırsaldakiler, zenginler ile fakirler arasındaki ilişkiler hızlı bir değişime uğramıştır. İktidarı ve devlet kaynaklarını elinde bulunduran Baas'ın bazı politik uygulamaları özellikle muhalefetin siyasî taleplerini (politik karar alma süreçlerine katılım gibi) karşılamaması, rejimin uyguladığı baskı ve şiddet politikaları Baas rejimi ile İhvân arasındaki ilişkileri her geçen gün daha da gerginleştirmiştir. Bu bağlamda temelleri Seyyid Kutub'un

³³¹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 125.

³³² Abdullah, *Suriye Dosyası*, 133.

“Cahiliyye Dönemi Hükümü” doktrinine dayanan, rejimle silahlı mücadele yapılması gerektiği yönündeki sesler özellikle gençler arasında yükselmeye başlamıştır.³³³

İhvân'ın Baas karşısındaki siyasî başarısızlıkları ve rejimin artan zulüm ve baskıları Cemiyet'in içindeki militan eğilimin ivme kazanmasına, üyeler arasında keskin bilişsel bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Üyeler arasındaki derin hüsrân ve çaresizlik duygusu giderek otoriterlik altında hayatta kalma arayışına dönüşmüştür.

Özellikle “ayrılık dönemi” olarak adlandırılan BAC sonrasında İhvân'ın gücü zirve yapmıştır. Bu dönemde tamamen kontrol altına alma imkânı varken İhvân'ın iktidarı Baas'a kaptırması üyeler arasında büyük hayal kırıklığına neden olmuş ve Baasçıların iktidarı ele geçirmeyi nasıl başardığına dair özeleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Said Havva bu durumu şöyle ifade etmektedir: “İhvân, üniversitelerden orduya toplumun birçok katmanında etkili ve güçlü iken ayrılık sonrası dönemde iktidarı ele alması gerekirdi.”³³⁴ Benzer şekilde önemli bir İhvân figürü olan Muhammed Hansavî de iktidarın ele geçirilememesinde bütün eleştirilerin İhvân'ın Genel Murâkıbı olduğu için İsam el-Attâr'a yöneltildiğini ifade etmiştir.³³⁵

Bir diğer İhvân üyesi ise “tarihsel olarak ulusu kurtarmadığı veya kararlı bir şekilde hareket etmediği için sorumlu tutulması gerektiğini belirterek” İsam el-Attâr'a dikkat çekmiş ve şunu eklemiştir: “Bir şeyler yapabileceği belirleyici anlar vardı ama bir şey yapmadı. Mesela Baas Partisi darbesini durdurabilirdi...”³³⁶

Yaşanan bu olaylar, üyeler arasında “rejimin silahlı mücadeleyle devrilmesi” düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur. Bu düşünce, özellikle İhvân'ın Şam dışındaki üyeleri arasında karşılık bulmuştur. Mervan Hadid ve Said Havva liderliğinde Hama isyanında ortaya çıkan, kendilerini “Ketâibi Muhammed” ve “Muhammed Tugayları” olarak isimlendiren bir grup, daha sonra kurulacak olan “Taliatül Mukâtile-Öncü Savaşçılar” grubunun çekirdeğini oluşturmuştur.³³⁷

1934 yılında Hama'da dünyaya gelen Mervan Hadid, yüksek eğitim için Mısır'a gitmiş, ziraat fakültesinden mezun olmuştur. Hadid'in Mısır'da bulunduğu yıllarda Seyyid

³³³ Emad, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi'l-Vatani'l-'Arabi*, 361.

³³⁴ Said Havva, *Hâzihî tecrübetü hâzihî şehâdeti*, (Kahire, Mektebeti Vehbe, 1987), 69.

³³⁵ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: The Burden of Tradition* (London: Saqi Books, 2010), 67.

³³⁶ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 78.

³³⁷ Fadi el-Şamiye, *İhvânü'l-Müslimun fi Suriye ve't-Taliatü'l-Mukatile*, *Merkezü'l-Misbar*, (Ağustos 2009), 163.

Kutub'un fikirlerinden etkilendiği görülmektedir. Suriye'ye döndüğünde rejim karşıtı eylemlerin öncülüğünü yapan Hadid, rejime karşı yapılan gösterilerde yaralanıp tutuklanmıştır. Tutuklanmasının ardından yaklaşık bir yıl sonra Haziran 1976'da hapiste vefat etmiştir.³³⁸

Hadid'in vefatından sonra rejim karşıtı silahlı eylem düşüncesine sahip olanların sayıları azalmamış, aksine daha da artmıştır. Mervan sonrası örgütün liderliğini Abdussettar Zaim üstlenmiştir.³³⁹ Çoğunluğu Nusayrî olan rejim yanlısı güvenlik güçlerine karşı gerçekleştirilen suikastlar, Cumhurbaşkanı Esed'in şahsına yapılan başarısız suikast girişimi, Topçu Okulu saldırıları gibi eylemlerin bu örgüt tarafından organize edildiği iddia edilmektedir.

İhvân liderleri Hadid'in özünde şiddet yanlısı olmadığını ve Talia örgütünün onun vefatının ardından takipçileri tarafından onun adı kullanılarak kurulduğunu ifade etmektedir. Ali el-Beyânûnî, Hadid'in bu ideolojiye sahip olmakla birlikte aslında şiddete karışmadığını iddia etmiştir.³⁴⁰ Her ne kadar birçok kaynakta Talia örgütünü Hadid'in kurduğu ifade edilse de Hadid'in mi Talia'yı kurduğu yoksa vefatından sonra onun adına mı bu örgütün kurulduğu konusu hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

Bir dönem İhvân'ın Genel Murâkıblığını da yapan Said Havva, İhvân içindeki bazı grupların şiddete yönelmesinin ideolojik temellerini atmakla suçlanmıştır. Fakat Weisman'a göre Havva yanlış anlaşılmıştır. Havva, prensipte cihada kesinlikle karşı olmamakla birlikte cihadın uygulanmasına katı hükümler getirmektedir. Örneğin sadece cahiliyeye karşı değil riddeye³⁴¹ karşıda cihadın ertelenmesi gerektiğini söylemiştir. Cihadın ilan edilebilmesi için uzun bir eğitim sürecinin yanı sıra orduda Sünnî bir üstünlüğün olması gerekmektedir.³⁴²

Prensipte Hadid'in ulaşmak istediği hedefleri kabul eden Havva, 60'lı yıllarda rejime karşı şiddete başvuran figürleri eleştirirken Hadid'in erken hareket ettiğine inanıyordu. Bir İhvân üyesi, Havva'nın mesajlarının radikal olmadığını fakat radikal eğilimli üyeler

³³⁸ Abdullah Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, (Beyrut, Merkezi'l Arabi lil-ebhas ve diraseti's-Siyâsât, 2018), 367.

³³⁹ el-Şamiye, İhvânü'l-Müslimün fi Suriye ve't-Taliatü'l-Mukatile, 175. ; Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 367.

³⁴⁰ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 100.

³⁴¹ Ridde: Sözlükte "dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek" anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder.

³⁴² Meir Hatina, "Restoring a Lost Identity: Models of Education in Modern Islamic Thought", *British Journal of Middle Eastern Studies* 33/2, (Kasım 2006), 189.

tarafından araçsallaştırıldığını belirtmiştir.³⁴³ Fikirleri zamanla Cemiyet içinde radikalleşmenin itici gücü hâline gelen Havva'nın Cemiyet üyelerini uzun bir hazırlık aşamasına ihtiyaçları olduğu konusunda ikna edemediği görülmektedir.³⁴⁴ Bu bağlamda Havva, Mustafa Sibâî'nin barışçıl mesajının erozyona uğramasına katkıda bulunarak Cemiyet'in üyeleri ile lider kadroları arasında fikrî anlamda uçurum oluşmasına neden olmuştur.

Suriye'de İslâmî hayır cemiyetlerinin arasında doğmuş olan İhvân, toplumun barışçıl bir şekilde tedrici olarak dönüştürülmesini savunmaktadır. Bu nedenle İhvân, Baas rejiminin uyguladığı politikalara çok kızmış olsa da Cemiyet içindeki şiddet yanlısı grupların eylemlerine karşı çıkmıştır. Talia örgütünün İhvân'la herhangi bir bağının olmadığı kuvvetle muhtemeldir. Cemiyet bu konuyla ilgili birçok açıklama yapmış, üyelerini bu örgütü desteklememeleri konusunda uyarmış³⁴⁵ ve bu kişilerin üyeliklerini iptal etmiştir.

Halep'te devlet güvenlik polisi olan Ali Sadeddin'in "İhvân'ın ne Topçu Okulu saldırılarıyla ne de bu dönemde gerçekleşen şiddet olayları ile alakası vardır." şeklindeki açıklaması,³⁴⁶ aynı şekilde Devlet Başkanı Hâfız Esed'in bir televizyon konuşmasında "Suriye'deki İhvân'ın hepsi katillere göz yummuyor. Büyük çoğunluğu cinayetleri onaylamıyor ve katillere karşı çıkıyor." ifadeleri bu durumu doğrular niteliktedir. Talia örgütünün üyelerinden Ömer Abdulkhakim'in kaleme aldığı *Suriye'deki İslâmî Cihad Devrimi* adlı kitabın İhvân'a yönelik eleştiri ve saldırılarla dolu olması da bu durumun başka bir göstergesidir.³⁴⁷

İhvân'ın, Talia ile bir bağının olmadığı ve yapılan eylemleri tasvip etmedikleri yönündeki beyanlarına rağmen iki yapı arasındaki çizginin belki de bilerek bulanık bırakıldığı söylenebilir.³⁴⁸ 1975 yılında İhvân, eş zamanlı bir dönüşüm geçirmiş, Cemiyet'in liderliği şahin kanat olarak görülen Adnan Sadeddin'in rehberliğinde Hama şubesine geçmiştir.³⁴⁹ Şam ve Hama ekolleri arasındaki çekişme uzun yıllara dayanmaktaydı. Bunun nedeni Hamalıların Şamlılara göre daha sertlik yanlısı olmalarıydı.

³⁴³ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 58.

³⁴⁴ Itzhak Weismann, 'Sa'id Hawwa and Islamic Revivalism in Ba'hist Syria', *Studia Islamica*, 85 (Şubat 1997), 152.

³⁴⁵ el-Şamiye, *İhvânü'l-Müslimün fi Suriye ve't-Taliatü'l-Mukatile*, 164.

³⁴⁶ Emad, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi'l-Vatani'l-'Arabi*, 362.

³⁴⁷ el-Şamiye, *İhvânü'l-Müslimün fi Suriye ve't-Taliatü'l-Mukatile*, 164.

³⁴⁸ Raphaël Lefèvre, *Ashes of Hama The Muslim Brotherhood*, (Oxford University Press, 2013), 104.

³⁴⁹ Lefèvre, *Ashes of Hama The Muslim Brotherhood*, 81.

Özellikle Talia tarafından gerçekleştirilen Topçu Okulu saldırıları bağımsızlık sonrası Suriye’de o zamana kadar meydana gelen en korkunç mezhepsel şiddet olaylarından biriydi. Rejim saflarında ciddi bir tepkiye neden olan bu saldırılar sonrasında rejimin İhvân veya Talia şeklinde bir ayırım yapmadan topyekûn İhvân üzerine gittiği görülmektedir.

2.2.7. İhvân ve Suriye İslâm Cephesi (el-Cebhetü'l-İslâmîyyetü's-Suriyye)

Suriye İslâm Cephesi Mîsâkı ve Cephe’nin yayımladığı *Suriye İslâm Devrimi Beyannamesi ve Programı*, İhvân’ın Esed rejimine karşı farklı İslâmî grupları tek çatı altında toplayarak geniş tabanlı bir koalisyon oluşturması açısından önemli bir girişimdir. Cephe’nin yayımladığı Mîsâk,³⁵⁰ İhvân’ın Suriye’de iktidara gelmesi durumunda kurulacak hükûmet ve yönetim şekli ile ilgili detaylı bilgiler içermesi açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

1970’lerin ikinci yarısından sonra Baas rejiminin baskıcı uygulamaları, ülkedeki İslâmcı muhalefeti etkisiz hâle getirmeye yetmemiş, tüm farklılıklarına rağmen İslâmî grupların birleşmesini zorunlu kılmıştır. Modern Suriye tarihinin siyasî hayatında Ulusal Blok ve İslâmî Sosyalist Cephe örneklerinde olduğu gibi farklı koalisyon örnekleri vardır. Baas rejiminin her geçen gün artan politik baskılarına ancak iyi organize edilmiş bir muhalefetle karşı koyulabileceğini düşünen İhvân, Suriye’deki İslâmî muhalif grupları tek bir çatı altında toplayarak 1980 yılı sonbaharında Suriye İslâm Cephesi’ni kurmuştur.³⁵¹ Cephe’nin ilan edilmesi Ocak 1981’de olmuştur. Ana gövdesini İhvân’ın oluşturduğu Cephe’nin içinde Suriye’deki küçük büyük İslâmî grupların hemen hemen hepsi yer almıştır.³⁵²

İslâmî Cephe’nin kökleri 1973 yılında rejimle-İslâmcı muhalefet arasında yaşanan anayasa krizine kadar götürülebilir. İhvân, rejime karşı halk direncinin İran Devrimi’nde ulemanın üstlendiği rolün benzeri ile oluşturulabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle Esed rejimine karşı tek etkin muhalefetin İhvân tarafından yapıldığını, Esed’in Cemiyet’i ortadan kaldırmak suretiyle İslâm’ı Suriye’nin sosyal ve politik hayatının esas ve etkin bir unsuru olmaktan çıkarmayı ümit ettiğini belirtmiş ve ulemayı İslâmî sorumluluklarını icra etmeye ve safları birleştirmeye davet etmiştir.³⁵³

³⁵⁰ Mîsâk: Suriye İslâm Cephesinin yayımlanmış olduğu manifesto.

³⁵¹ Mîsâku'l-Cebheti'l-İslamiyyeti fi Suriye, 1981, 6. Baskı Yeri Yok

³⁵² Mîsâku'l-Cebheti'l-İslamiyyeti fi Suriye, 10.

³⁵³ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 141-142.

Suriye İslâm Cephesi'nin genel sekreterlik görevini Muhammed Ebû Nasr el-Beyânûnî üstlenirken Said Havva ve Adnan Sadeddin Cephe'nin kurulmasında önemli rol oynamışlardır.³⁵⁴ Ülkedeki tüm İslâmî güçleri birleştiren şemsiye bir örgüt olarak Suriye İslâm Cephesi iki önemli belge yayımlamıştır. Bunlardan biri *Suriye İslâm Cephesi Mîsâkı* diğeri ise *Suriye İslâm Devrimi Beyannamesi ve Programı*'dır.

Mîsâk'a ve yapılan resmî açıklamalara göre Suriye İslâm Cephesi'nin amacı, tali meselelerdeki farklılıklara rağmen bütün İslâmî grupları birleşerek³⁵⁵ Esed rejimine ve mezhepçi Baas Partisi diktatörlüğüne son vermektir. Cephe, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin bütün Suriye halkına hak, hürriyet, onur ve mutluluk bahşedecek İslâmî bir devlet kurmak suretiyle şiddet ortamını ortadan kaldırmak için gayret sarf edecektir. Böyle bir devletin kurulması, bütün Suriyeliler tarafından kabul edilebilecek güçlü bir siyasî programın tesisini gerektirecektir.³⁵⁶

Suriye İslâm Cephesi'nin ilk görevi, Esed rejimine karşı koyabilecek bütün İslâmî kaynakları bir araya getirerek onların çabalarını Cephe'nin programının olumlu hedeflerine yöneltmektir.³⁵⁷ Cephe'nin üyeleri tek bir vücut gibidir ve tek rehber İslâm'dır. Cephe, farklılıklarına bakmaksızın Suriye'deki bütün Müslümanlar içindir. Talimatlarına uymaya ve amaçlarının gerçekleştirilmesi için çalışmaya razı olan herkesi grup saflarına kabul edecektir. Üyelerin Cephe dışındaki faaliyetlerine sınırlama getirmeyen Cephe, kendisinin desteği veya haberi olmadan yapılan faaliyetler veya verilen beyanatlarla ilgili hiçbir sorumluluk kabul etmeyecektir.³⁵⁸

Suriye toplumunun tüm kesimleriyle ilişkilerinin olduğunu ifade eden Cephe, Suriye'deki İslâmî ve gayri İslâmî bütün politik ve dinî gruplarla iş birliği yapmak istediklerini beyan etmiştir. Cephe, herkes tarafından kabul edilebilecek, bütün Suriye halkının faydasına olacak, onların özgürlüğünü, onurunu ve temel insan haklarını muhafaza edecek anayasal bir hükûmetin kurulması için onlarla birlikte çalışmayı arzuladığını açıkça belirtmiştir.³⁵⁹

³⁵⁴ İkhwan Wiki "İslamiyyu Suriya beyne'l-kam'î ve'l-istiktab", (Erişim 15 Mart 2021); Abdullah, *Suriye Dosyası*, 143.

³⁵⁵ *Mîsâk*, 6-7.

³⁵⁶ *Mîsâk*, 11-12.

³⁵⁷ *Mîsâk*, 11-12.

³⁵⁸ *Mîsâk*, 12-14.

³⁵⁹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 148.

Suriye İslâm Cephesi, güvenlik nedeniyle Suriye içindeki ve dışındaki üyelerinin isimleri ile bağlı oldukları grupları açıklamamayı politika edinmiştir. Fakat devrimin başarısından sonra açıklanmak üzere üyelerin isimleri gizli bir belgede kaydedilmiştir.³⁶⁰

Çalışmalarını şûranın ve çoğunluğun kararlarına göre yürüten Cephe'nin kararları bütün üyeleri eşit şekilde bağlamaktadır.³⁶¹ Üyelerinden maksimum düzeyde yararlanmak isteyen Cephe onlarla sürekli bir bilgi alışverişi içinde olmuştur.

İslâm Cephesi, *Mîsâk*'ında Arap ve İslâm dünyasında hak ettiği yeri alacak ve modern çağın dinamik bir parçası olacak çağdaş bir Suriye arzuladığını belirtmiştir.³⁶² *Mîsâk*'ta Suriye'nin ideal bir İslâm devleti olmasının arzulandığı ancak modern çağın şartlarının ve Suriye halkının kapasitesinin de farkında olduğu belirtilmiştir. Cephe, bu gerçekleri göz önünde bulundurarak amaçlarına adım adım ilerleyeceğini, hiç kimsenin mevcut rejimin yıkılmasının hemen ardından bir İslâm devleti kurulacağı düşüncesine kapılmaması gerektiğini belirtmiş³⁶³ ve devrimden sonra iktidarın ele alınma sürecini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Buna göre zaferin elde edilmesinden sonra devlet dini olarak İslâm'ın kabulü için halk oylaması yapılacak, Müslim-gayri Müslim ayrımı yapılmaksızın bütün Suriye halkının hak ve özgürlüklerini koruyacak mükemmel bir anayasa hazırlamak üzere kurucu bir meclis tesis edilecek, serbest ve şeffaf seçimler yapılacaktır.³⁶⁴ Adnan Sadeddin, Esed rejiminin yıkılmasından sonra üç aylık geçici bir hükûmetin kurulacağını, seçimlerin yapılmasının ve yeni hükûmetin kurulmasının ardından bu hükûmetin feshedileceğini açıklamıştır.³⁶⁵

Cephe'nin önerdiği demokratik sistemde dış güçler tarafından desteklenmediği ve Suriye anayasasının ilkelerine ters düşmediği sürece politik partilerin ve derneklerin kurulmasına izin verileceği ifade edilmektedir. Bütün Suriyeliler; din, ırk ve cinsiyet ayrımına bakılmaksızın oy kullanma hakkına sahip olacaktır.³⁶⁶

Cephe, Suriye'de evrensel kardeşlik esasına dayalı; ırk, din ve sınıf ayrımından uzak, bütün azınlıkların haklarını koruyacak, herhangi bir etnik veya dinî grubun diğerleri üzerinde

³⁶⁰ *Mîsâk*, 9.

³⁶¹ *Mîsâk*, 14.

³⁶² *Mîsâk*, 17.

³⁶³ *Mîsâk*, 18-19.

³⁶⁴ *Mîsâk*, 20-22.

³⁶⁵ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 169-170.

³⁶⁶ *Mîsâk*, 17-18- 22-25.

hâkimiyet kurmasını önceleyecek ve herkese eşit fırsatlar tanıyacak bir İslâm devleti kuracaklarını ilan etmiştir.³⁶⁷ İslâm Cephesi, bütün yayınlarında Esed rejiminin mezhepçiliğini eleştirmiş, Cephe'nin mezhepçiliği reddettiğini, kesinlikle mezhepçi ve partizan olmadığını vurgulamıştır.

Van Dam, İhvân'ın bir taraftan Nusayrîleri “kâfirler” ve “müşrikler” olarak tanımlarken diğer yandan kurmak istedikleri İslâm devletinde söz konusu azınlıklara eşit haklar tanıyacaklarını ifade etmesinin samimiyetten yoksun olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁸ Geçmişte yapılan icraatları tümüyle reddetmeyen İslâmî Cephe, eksikleri olsa da sanayileşmede birtakım doğru adımların atıldığını; işçi, köylü ve çiftçilerin durumlarında iyileşmelerin olduğunu kabul etmiştir.³⁶⁹

Mîsâk'ta ortaya konan önerilerin Baas yönetiminin baskısı altındaki Sünnî muhalif çevreler için daha çekici olduğunu ifade eden Van Dam, bu kesimlerin Suriye İslâm Cephesi sayesinde rejimin yıkılmasını umduğunu ve durumlarını iyileştirmek istediğini ifade etmiştir.³⁷⁰ Mişel Seure ise İslâm hükûmet sisteminin gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir ütopyadan ibaret olduğunu iddia etmiştir.³⁷¹

2.2.8. Suriye İslâm Devrimi Beyannamesi ve Programı (Beyânâtü's-Sevretü'l-İslâmiyye fi Sûriyye ve Menhecühâ)

İhvân'ın öncülüğünde kurulan Suriye İslâm Cephesi, rejime karşı *Suriye İslâm Devrimi Beyannamesi* adında bir bildiri yayımlamıştır.³⁷² Altmış beş sayfadan oluşan beyanname; eğitimden ekonomiye, dış politikadan Filistin'e kadar birçok iç ve dış meseleyi ele almakta, İslâm Cephesi'nin ideolojisini ve somut programını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Suriye halkına kapsamlı, alternatif bir hükûmet sistemi sunmayı hedefleyen program, Suriye modern İslâm düşüncesi tarihinde büyük öneme sahip bir belge olarak görülmektedir. Beyanname; toprak mülkiyeti, sanayileşme, bankacılık, para politikaları, halk seferberliği, askerî hizmetler gibi modern İslâmî devletin tesisi için gerekli olan konular ile ilgili İslâm ideolojisinin kendine özgü kurallarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.³⁷³

³⁶⁷ Mîsâk, 17-18, 22, 26.

³⁶⁸ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 177-178.

³⁶⁹ Mîsâk, 19.

³⁷⁰ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 178.

³⁷¹ Mişel Seurat, *Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, (Beyrut, eş-Şebeketi'l-'Arabiyyati lil-Ebhas, 2017), 185.

³⁷² Seurat, *Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 185.

³⁷³ Bkz. Beyânü's-sevretü'l-İslâmiyye fi Suriyye ve menhecüha.1982. Baskı Yeri Yok

Beyanname aslında Adnan Sadeddin tarafından kaleme alınan İhvân'a ait bir belgedir. Suriye'deki spesifik sorunlar dikkate alınarak hazırlanmasına rağmen İhvân'ın Suriye dışındaki şubeleri tarafından da onaylanmış olması beyannamenin içerdiği konular itibariyle bölgeselliğin ötesinde bir anlam taşıdığını göstermektedir.³⁷⁴

Beyannamenin Suriye İslâm Devrimi Programı şeklinde isimlendirilmesi, İhvân'ın rejime karşı doğrudan silahlı mücadele çağrısı yaptığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda “Silahlı Devrim Beyannamesi” şeklinde de ifade edilmiştir.³⁷⁵ Bu durumu el-Cezire televizyonunun muhabiri Ahmed Mansur, İhvân'ın eski Genel Murâkıbı Adnan Sadeddin ile yaptığı röportajda “Neden İslâm devrimi ifadesini kullandınız? Bunun yerine yönetime dair söylem veya vizyonumuz şeklinde ifade kullanabilirdiniz.” şeklinde ifade etmiş Sadeddin şu şekilde cevabı vermiştir: “Her dönemin kendine ait bir edebiyatı, dili ve ifade şekli vardı. Evet, bizler bu haksız, adaletsiz rejimin bizim elimizle değil, Suriye halkının eliyle devrileceğini umut ediyoruz.”³⁷⁶

Beyannamenin ilk bölümünde Cemiyet'in Suriye devleti karşısındaki konumu ifade edilmiştir. Rejimin sebep olduğu yolsuzlukları, toplumsal travmayı ve sahte demokrasiyi kınayan program, Baas Partisinin devleti ele geçirmek için mezhepçiliği araçsallaştırdığını belirterek bu durumun önüne geçmek için Nusayrîleri ortak devrimci temelde kendilerine katılmaya davet etmiştir.

İkinci bölümde ise İslâm devleti kavramına açıklık getirilmiş, İslâm'ın adil bir hükûmetin kurulmasına izin verdiği, İslâm devletinin tüm vatandaşlar için eşitliği, ifade özgürlüğünü ve siyasî partilerin oluşumunu garanti ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca İslâm devletinin farklı mezhebî, etnik ve dinî gruplara saygı gösterdiği, yargı bağımsızlığını garanti altına aldığı vurgulanmıştır.³⁷⁷

İslâm Cephesi tarafından yayımlanan *Mîsâk*'a kıyasla daha ayrıntılı içeriğe sahip olan beyannameye göre Suriye'de yönetim demokrasi ve şûra sistemine dayanmalıdır. Şûra ilkesi Peygamber ve Sahabe Dönemi'nde izlenen politikaların esasını oluşturmaktadır. Bu nedenle kişisel ihtiraslara, diktatörlüğe ve partizan uygulamalara kalkan vazifesi görecektir. Şûra

³⁷⁴ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 160-161.

³⁷⁵ Salah Neyuf, el-İslamu's-siyasi fi Suriya, Haritatü'n-M'arifeye, *Merkezü'l-Misbar*, (Erişim Ağustos 2009), 35.

³⁷⁶ Ahmed Mansur, “Şâhidün 'alâ'l-asr / Adnan Sadeddin ma'a Ahmed Mansûr: Tahtitu'l-İhvân li'İnkılâb 'Askeri 'am 1982 (7), *YouTube* (Erişim 15 Mayıs 2022).

³⁷⁷ Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 28-36., Misabar, Neyuf, el-İslamu's-siyasi fi Suriya haritatün-m'arifyetün, 36 -37.

ilkesi; yetkilerin yasama, yürütme ve yargı arasında dağılımını gerektirdiğinden³⁷⁸ herhangi birinin tek başına hükûmet üzerinde sınırsız politik ve manevî otoriteye sahip olmasını engelleyecektir. Beynamede imzası olan Said Havva, Cephe'nin arzuladığı hükûmet modelinde dinî ve politik kişilerin sınırsız hâkimiyetine müsaade edilmeyeceğini ifade etmiştir.³⁷⁹

Beyanname, yargı uygulamaları konusunda tam bağımsızlığın tesis edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmış ve bunun gerçekleştirilebilmesi için birtakım kararların hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunların başında hâkim kararı olmadıkça hiç kimse tutuklanmamalı, bütün olağanüstü hâl mahkemeleri kaldırılmalı, davalıların haklarını aramalarını önleyen gereksiz bürokratik engeller ortadan kaldırılmalı, yargılamalar temel anayasal çerçevelerle sınırlı kalmalı, yasalar ülkenin yöneticileri de dâhil herkese eşit bir şekilde uygulanmalı gibi kararlar gelmektedir.³⁸⁰ *Mîsâk*, bunlara ek olarak İslâm'a ters düşen bütün yasaların iptal edilmesi gerektiğini özellikle belirtir. Beyanname ayrıca vatandaşların birbirleri ve kanun önünde eşit olduğunu; baskı, esaret, onur kırıcı ve küçük düşürücü muamele gibi fizikî ve psikolojik işkenceye karşı koruma altında olduğunu, bütün siyâsî cezaevlerinin kaldırılacağını ifade etmektedir.³⁸¹

Halk için özgürlük en az ekmek, su, hava kadar gerekli bir ihtiyaçtır, bu nedenle özgürlükleri kısıtlayan, ortadan kaldıran hiçbir eylem meşru kabul edilemez. Beynamede özgürlüğe, insan onuruna değer vermeyen hiçbir ulusun ayakta kalamayacağı,³⁸² despot ve dikta yönetimlere karşı olunduğu en üst düzeyde ifade edilmiştir.

Beyannameye göre mezhepçilik ile mezhepçi eğilimler çöküşün ve zayıflığın habercisidir. Bu sebeptendir ki Suriye'deki İslâmî hareket, başlangıcından beri bu yıkıcı eğilimden kaçınmıştır. Baas rejiminin mezhepçilik batağına saplanması, rejim adına büyük bir cinayet ve yanılıdır. Mezheplerin ortaya çıkmasına neden olan şartların artık ortadan kalktığı göz önüne alındığında mezhepçilik anlayışının artık maziye gömülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

³⁷⁸ Adnan Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mûr'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010), 230-232., *Seurat, Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 188-189.

³⁷⁹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 181-183.

³⁸⁰ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 235-236.

³⁸¹ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 229-230., *Seurat, Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 188.

³⁸² Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 228-229. Bkz. Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha

Beynamede Nusayrî fırkasının mensuplarına hitaben yapılan çağrıda Cephe'nin onlara karşı özel bir düşmanlık beslemediği ve nüfusun ancak onda birini teşkil ettiklerinden dolayı çoğunluk üzerinde egemen olamayacakları vurgulanır. Hâfız Esed ve kardeşi Rıfat Esed'i desteklemekten vazgeçer ve onlara hak ettikleri cezanın verilmesine yardım ederlerse kanlı bir çarpışmayı önlemek için vakit henüz geçmemiştir. İslâm Cephesi zulümlere bizzat katılmış olanlar hariç bütün Nusayrîlerin hak ve özgürlüklerini korumayı ve teminat altına almayı vadetmiştir. İslâm inancına göre hangi dinden ve gruptan olursa olsun masum insanları öldüren bir Müslüman'ın Allah'ın düşmanı sayılacağı belirtilerek zaferin Suriye'deki Hristiyan, Nusayrî, Dürzî vatandaşlara karşı bir saldırı veya tecavüz aracı olarak kullanılmayacağı ifade edilmiştir.³⁸³ Bu çağrı ile Cephe toplumsal barışı yeniden tesis etmek istemiştir.

Beynamede sosyal hayata dair görüşler şu şekilde açıklanmıştır: Vatandaşların yiyecek, giyecek, eğitim ve sağlık gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılamak ve halkın geçimini helal yollardan temin etmesine olanak sağlamak İslâmî bir devletin temel görevidir.

Hükûmet vatandaşlara ilaç tedariki ve sağlık hizmetlerinin yanında sağlık sigortası sağlamalıdır. Yurt dışından ithal edilen ilaçların astronomik fiyatlarla satılmasının önüne geçmek için Cephe, halkın ihtiyaçlarını yeterli ölçüde karşılayacak ilaç sanayinin kurulmasını gerekli görmektedir.³⁸⁴

Beynamede İslâm'ın Suriye'de eğitim sisteminin temelini teşkil edeceği ifade edilmiştir. Geçmişte uygulanan eğitim ile yürürlükteki eğitim sisteminin bir karşılaştırması yapılarak manevî değerlerin de öğretildiği yeni bir eğitim sistemi kurulmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca eğitimin ücretsiz ve herkes için zorunlu hâle getirileceği belirtilmiştir. Beynamede Japonya gibi ülkelere atıfta bulunularak iyi planlanmış ve iyi finanse edilmiş programların cehaletin ortadan kaldırılması için gerekli olduğu söylenmiş ve cehaletin doğuracağı sosyal, ekonomik ve politik sorunlara dikkat çekilmiştir. Dil eğitimine ayrı bir önem veren Cephe, Arapçanın içinde bulunduğu çürümeden mutlaka kurtarılması gerektiğini savunmuştur. İslâm uygarlığının bıraktığı entelektüel mirasın korunması, geçmişe

³⁸³ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 223-226., Bkz. Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha

³⁸⁴ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 271-273.

ait Arapça el yazması eserlerin ve belgelerin yayınlanması, incelenmesi ve ihya edilmesi için gerekli özenin gösterilmesini istemiştir.³⁸⁵

İslâm Cephesi, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimi için tarım devriminin gerekli olduğunu, bu bağlamda İslâm'ın “ölü toprakları yeniden canlandırma” “ihya” politikası altında bütün tarım alanlarının geliştirilmesini öngörmüştür. İhya politikasına göre islenmemiş toprakların sahipleri bunları işleyenlere verir. Bir ülkenin refah ve ekonomisi için tarımın özel önem taşıdığı, verimli bir tarımın ulusal bağımsızlık demek olduğu ifade edilen beyannameye göre “Toprak işleyen elinde olmalıdır.” İslâmî Cephe, devlete ait olan ve kullanılmayan arazilerin halka dağıtılması gerektiğini ayrıca hükûmetin verimli topraklar üzerinde yerleşim alanları, fabrika vb. tesislerin kurulmasına izin vermeyeceğini beyan etmiştir. Hükûmet, işçi ve köylülerin işledikleri topraklara sahip olmalarını kolaylaştırmalıdır. İşçi ve köylü kendi emeğinin ve ürününün üzerinde söz sahibi olabilmeli, sömürülmekten ve büyük toprak sahiplerinin engellemelerinden korunmalıdır.³⁸⁶

Mülkiyet konusuna gelince mülk sadece Allah'a aittir. İslâmî ilkelere uygun olarak belirli sınırlar içinde her Müslüman mülk edinebilir ancak mülkün sahibi için bir imtihan olduğu unutulmamalıdır. Mülk, Allah'ın koyduğu emir ve yasaklar çerçevesinde toplumun yararına kullanılmalıdır. Bu şekilde özel teşebbüs kabul edilmiş fakat sakıncaları da önlenmeye çalışılmıştır.³⁸⁷

Vergi, zenginlerden alınıp fakirlere verilmelidir. Mevcut rejimde olduğu gibi fakirlerden vergi alınmamalıdır. Baas rejimi, her iki sınıftan da eşit şekilde vergi almaktadır ve bu durum fakirleri ezmektedir. Suriye'deki asıl sıkıntı küçük azınlığın zenginliği elinde toplaması ve bunu yabancı bankalara ve altına yatırması, böylece ulusun kendi zenginliklerinden faydalanamamasıdır. Beyannameye zekât kuralları ile benzeşen bir vergi sisteminin yavaş yavaş tesisi için çağrıda bulunulmuştur.³⁸⁸ Zekât konusuna özel bir bölüm ayrılmış, zekâtın bir vergi değil İslâm'ın temel şartları arasında bulunan bir ibadet olduğunun altı çizilmiştir. Hiç kimse veya hiçbir hükûmet tarafından bu kural değiştirilemez ve ortadan

³⁸⁵ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 266-269.

³⁸⁶ Seurat, *Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 193-194.

³⁸⁷ Seurat, *Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 193., Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 238.

³⁸⁸ Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 53-55., Seurat, *Suriye ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 195.

kaldırılmaz. Zekât müessesesi İslâmî esaslara uygun bir biçimde işletildiğinde geniş kapsamlı bir sosyal sigorta ödevi görür.³⁸⁹

Cephe, zengin bir ticaret ve endüstrinin temeli olarak güçlü bir zirai gelişmeyi gerekli görürken sanayileşmeye, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine de büyük önem vermektedir. Ülkeyi sürekli ithalattan, dış ülkelere ekonomik ve teknolojik bağımlılıktan kurtaracak hızlı bir sanayileşmenin gerekliliğini savunmakta ve bunu İslâm toplumu için farz-ı kifâye olarak kabul etmektedir. Cephe, ayrıca el sanatlarının ve ev endüstrisinin gelişmesini de teşvik etmektedir. İşçilerin hakları ve ailelerinin geleceği garanti altına alınmadıkça endüstri devriminin gerçekleşmeyeceği ifade edilen beyannameye göre işçiler baskı ve zulüm altında emekleri sömürülerek çalıştırılmaz. Kapitalist ve komünist ülkelerdeki olumsuz şartlara atıfta bulunularak işçi ve üretim araçlarının sahipleri arasındaki çatışmanın, işçilerin çalıştıkları üretim araçlarına sahip olmaları hâlinde çözüleceği, bunun onlara büyük bir motivasyon sağlayacağı ve işin kalitesini artıracığı iddia edilmiştir. Bu sistemde işçiler fabrikalara hisse esasına dayalı olarak ortak olacaklardır. Hükûmet yeni fabrikalar kuracak, aynı şekilde mülkiyetini hisseler şeklinde işçilere dağıtacaktır. Fakat silah sanayii gibi doğrudan millî savunma ile ilgili fabrikalar işçi ortaklığının dışında tutulacaktır. Beyannameye göre çalışma şartlarının geliştirilmesi ve işçilerin temel haklarının korunması için seri kanunlar çıkarılmalı, özellikle çocuk işçi çalıştırılması yasaklanmalı ve haftalık çalışma süresi azami kırk iki saat ile sınırlandırılmalıdır. Fabrikalar çalışma koşulları açısından azami imkânlarla kavuşturulmalı, işçilere haftalık ve yıllık tatil verilmeli, kendilerine ve ailelerine tam sağlık sigortası sağlanmalı, memurların sahip olduğu emekli aylığı gibi haklardan işçiler de yararlanmalıdır.³⁹⁰

Beyannameye göre Suriye Silahlı Kuvvetleri İslâm'ın cihat ilkelerine göre yeniden düzenlenmelidir. Müslümanlar cihat sorumluluğunu unuttuklarından beri düşmanları tarafından sürekli baskı altında tutulmuş ve susturulmuşlardır. Beyannameye Suriye vatandaşlarının her yıl bir ay zorunlu askerlik yapması teklif edilmiştir. Ordu, iç politik meselelere karışmamalı sadece ülkenin savunması ile meşgul olmalıdır. İslâm Cephesi'nin

³⁸⁹ Beyânü's-sevretî'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 58-61., Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mûr'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 256-259.

³⁹⁰ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mûr'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 245-251.

askerî politikası, ordunun ihtiyaçlarını tam olarak karşılayacak yüksek nitelikli yerli silah sanayinin geliştirilmesini öngörmektedir.³⁹¹

Ayrıca Suriye Silahlı Kuvvetleri, yapılan mezhepçi tasfiyeler neticesinde çökertilmiş, bunun sonucunda da Nusayrî hâkimiyetli silahlı kuvvetler halka zulmetmenin bir vasıtası ve Esed rejiminin payandası durumuna gelmiştir. Mezhepçi politikalar neticesinde ordu düşmanlara karşı etkin bir güç olmaktan çıkmıştır.³⁹²

Beyannameye göre Suriye halkı ülkesinde hiçbir yabancı nüfuzu kabul etmeyeceği anlamına gelen mutlak bağımsızlığı arzulamaktadır. İleride kurulacak bir İslâm devleti bütün dünya ile olumlu ilişkiler geliştirecektir. İslâm Cephesi, Arap ve İslâm birliğine büyük önem vermektedir. Geniş kapsamlı bir İslâm birliği kurulabilmesi için Arap birliğinin kurulması özellikle önem taşımaktadır. İslâm cemaati ve İslâm ümmeti tek bir devlet hâlinde tam bir birlik kurulmadıkça İslâmî ve insani sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getiremeyecektir. İslâm dünyasının mevcut dağınıklığı uluslararası düzeydeki etkinliğini azaltmakta ve İslâm ülkelerini emperyalistler için yutulması kolay bir lokma hâline getirmektedir. Müslümanlar tek inanç, hayatın bütün yönlerini kuşatan bir İslâm hukuk sistemi, ortak tarih ve coğrafya ile birbirine kenetlenmiştir.³⁹³

Beyannameye Suriye'nin dış politikasında tarafsızlık ilkesine vurgu yapılmaktadır. Bu konuda Havva "Suriye bloksuzlar hareketinde olumlu ve dinamik rol oynayacak, tarafsız bir ulus olacaktır." Cemiyet, süper güçlerin emperyalist tabiatı nedeniyle uluslararası örgütlere güvenilemeyeceğini belirtmiştir.³⁹⁴ Suriye'nin ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalist güçlerin tuzaklarından korunması için bir bilinç oluşturulması gerekmektedir. Rusya da Filistin'in taksiminde siyonist İsrail'in kurulmasında oynadığı rol nedeniyle emperyalist bir güç olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda süper güçlerin Müslüman ülkelerin iç işlerine, ekonomik ve ticarî çıkarlarına müdahale etmesine kapı aralayan ve İslâm dünyasının tam bağımsızlığına engel olan bütün imtiyazlara (özel şirketlere tanınan) karşı çıkmıştır.³⁹⁵

Filistin sorununun çözümüne yönelik ayrıntılı önerilerde bulunan beyannameye Filistin halkının özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinin bütün Arap ve Müslüman halkın

³⁹¹ Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 64-67., Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 263-265.

³⁹² Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 68.

³⁹³ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 275-278.

³⁹⁴ Beyânü's-sevreti'l-İslamiyye fi Suriyye ve menhecüha, 81-85.

³⁹⁵ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 206-207.

gönlünde önemli bir yer işgal ettiği belirtilmiştir. Filistin halkının mücadelesi İslâm dünyasında antiemperyalist düşüncenin gelişmesine ve Arap dayanışmasının destek kazanmasına vesile olmuştur. Beyannamede Osmanlı yönetimi altındayken Yahudilerin Filistin'e göç etmesine izin vermeyen Osmanlı politikaları şükranla anılmakta ve Arap ülkelerinin ittifak etmesi durumunda Filistin sorunu diye bir sorun olmayacağı ifade edilmektedir. Arap ülkelerinin başarısızlığının nedeni, İsrail'in varlığını kabul etmeleri, 1967'de kaybedilen toprakların iadesinden başka bir şey talep etmemeleridir. Suriye İslâm devriminin gerçek mücadelesi siyonizm iledir. Esed rejimine karşı yürütülen mücadele bu amaç için sadece bir hazırlık niteliği taşımaktadır.³⁹⁶

Bazı çevrelerce gerçekleştirilmesi mümkün olmayan ilkelerden oluştuğu için ütopya olarak değerlendirilen beyanname, yukarıda belirtildiği gibi Suriye'de kurulacak İslâm devletinin vizyonunu ortaya koyarken aynı zamanda Suriye halkını aydınlatacak önemli bilgiler içermektedir.

2.2.9. Suriye'nin Özgürlüğü İçin İhvân'ın Ulusal İttifak Girişimi (et-Tehâlûfü'l-Vatanî li-Tahrîri Sûriye)

Hama'da İhvân tarafından Esed rejimine karşı başlatılan ayaklanmanın rejim tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırılmasıyla muhalefet büyük darbe almıştır. Başarısız olan Hama ayaklanması, Cemiyet içinde de tartışmalara neden olmuş, üyeler arasında Hama'da sorumluluğun kimde olacağı konuşulmaya başlanmıştır. Liderlik, olaylardan yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre sonra Cemiyet içindeki başarısızlık duygusunu bertaraf etmek ve daha geniş bir muhalefet koalisyonu oluşturmak için ülke içindeki diğer siyasî güçlerle yeni bir ittifak arayışı içine girmiştir.

11 Mart 1982'de "Suriye'nin Kurtuluşu İçin Ulusal İttifak"ın³⁹⁷ kurulduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Rejim karşıtı koalisyon başta İhvân olmak üzere Nâsırcılar, Irak rejimi tarafından desteklenen ve Irak'ta ikamet eden Baasçılar, sosyalistler, Emin Hâfız taraftarları ve bağımsız siyasî şahsiyetlerden oluşmaktaydı.³⁹⁸

Laik, seküler bir görüntü veren bu koalisyonun ideolojik netliğinin olmaması ve rejime karşı uzun vadeli devrimci mücadeleye hazırlanma olanağını azaltması nedeniyle daha önce

³⁹⁶ Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, 279-282.

³⁹⁷ Batatu, *Fellâhu Suriye*, 508.

³⁹⁸ Kemal Dîib, *Tarihu Suriyeti'l-muasır mine'l-intidabi'l-Firansi ilâ sayfi 2011*, (Beyrut; Dâru'n-Nehar, 2011), 570.

İslâmî Cephe’de yer alan bazı İslâmcı gruplar İhvân’ın böyle bir oluşumun içinde bulunmasını eleştirmişlerdir.³⁹⁹ Daha önce İslâmî Cephe’de yer alan Adnan Ukle, İhvân’ı eleştirerek gruptan ayrılmıştır.⁴⁰⁰

Mart ayında bir *Mîsâk* yayımlayan koalisyon, Suriye halkının tarihte böyle bir trajediye tanıklık etmediğini, Esed rejiminin uyguladığı zulüm, şiddet ve baskıların artık tahammül edilemez hâle geldiğini, rejimin gerek özel ve gerekse kamusal özgürlükleri hiçe saydığını, soruşturma ve yargılama olmadan yüzlerce insanı cezaevlerine doldurduğunu birçok katliamlar yaptığını ifade etmiştir.⁴⁰¹

Esed rejiminin Suriye halkının başına gelmiş en büyük felaket olduğunu söyleyen koalisyon, Başkanın kardeşi eliyle yurt içinde ve yurt dışında birçok muhalifi tasfiye ettiğini, dinî ve millî değerlere karşı savaş açtığını, mescitleri ve kiliseleri bombaladığını dile getirmiştir. Rejimin tarih boyunca birçok dine ve mezhebe ev sahipliği yapan Suriye halkının içine mezhep fitnesini soktuğunu, toplumu ayrıştırdığını, Suriye’nin Arap ülkeleri arasındaki öncü rolünü yok ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰²

Tüm bu sebeplerden dolayı Suriye’yi kurtarmaya kararlı ulusal partiler ve siyasî şahsiyetler hain Esed rejiminin yerine kuvvetler ayrılığına dayalı temsilî parlamenter sistemin kurulması için bu koalisyona katılmalıdır. Kurulacak sistemde tüm ülke vatandaşları hak ve ödevler bakımından eşit olacak, özgürlükler herhangi bir mezhep ve din farkı gözetilmeden anayasa tarafından güvence altına alınacaktır.⁴⁰³

On altı maddeden oluşan *Mîsâk*’ı yayımlayan koalisyon, mevcut rejimi devirmek için tüm gücüyle bir çalışma yürütecektir. Devrilmesi durumunda rejimin üst düzey yetkilileri halka ve ülkeye karşı işledikleri suçlardan dolayı yargılanacaklardır. İhvân, yayımlanan bu *Mîsâk*’a devletin dininin İslâm ve yasamanın kaynağının İslâm şeriatı olduğu maddesini koydurmayı başarmıştır.

Mîsâk’ta tüm Suriye vatandaşlarının kanun önünde eşit olacağı; ifade, siyasî parti kurma ve toplanma özgürlüklerinin anayasal güvence altına alınacağı, Arap birliği için pratik adımlar atılacağı ifade edilmiştir. Kötüleşen ekonomik koşulların düzeltilmesi için rüşvet ve

³⁹⁹ Dîib, *Tarihi Suriyeti’l-muasır mine’l-intidabi’l-Firansi ilâ sayfi 2011, 570.*

⁴⁰⁰ Mansur, “Şâhidün ‘alâ’l-asr/ Adnan Sadeddîn ma’a Ahmed Mansûr: Tahtitu’l-İhvân li’inkılâb ‘âskerî ‘âm 1982 (7), *YouTube* (Erişim 15 Mayıs 2022).

⁴⁰¹ Mîsâkû’t-Tehalüfi’l-Vatanî li-Tahrîrî Suriye, 1982, 3-16. Baskı Yeri Yok

⁴⁰² Mîsâkû’t-Tehalüfi’l-Vatanî li-Tahrîrî Suriye, 3-16.

⁴⁰³ Mîsâkû’t-Tehalüfi’l-Vatanî li-Tahrîrî Suriye, 3-16.

yolsuzluk gibi durumlara kesin şekilde son verileceği, eğitim programlarının yeniden ele alınacağı ve düzenleneceği söylenmiştir.⁴⁰⁴ Farklı muhalif unsurlarla daha geniş çaplı bir koalisyon düşüncesi Cemiyet için olumlu bir girişim olarak kabul edilse de 1990'lı yıllarda Millî Cephe adını alan bu koalisyon çok da başarılı olamamıştır.

2.3. SURİYE'DE BAAS PARTİSİ

2.3.1. Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Baas Partisi

Arap milliyetçiliğini açıklamadan önce bu ideolojiye yönelik kavramların doğru anlaşılması önemlidir. Nitekim “Arapçılık, Arap milliyetçiliği, Pan-Arabizm” gibi kavramlar zaman zaman birbirinin yerine kullanılmakta ve bu durum kavram kargaşasına neden olmaktadır. Arapçılık (el-Uruba), kültürel boyuta vurgu yapan ve milliyetçilik öncesi dönemi ifade eden⁴⁰⁵ bir kavramdır. Bu kavram Osmanlıya sadakatle bağlı bir kesimin devlet yönetimindeki yozlaşma ve beceriksizliğe karşı gösterdiği bir tepki olarak devleti ıslah etme gayreti, bazı siyasî ve kültürel haklar talebi şeklinde kendini göstermiştir. Arap milliyetçiliği (el-Kavmiyyetü'l-'Arabiyye) ise daha çok Osmanlıdan bağımsızlığı amaç edinen ayrılıkçı bir hareketi ifade etmektedir. Konuyla alakalı bir başka kavram ise Pan-Arabizm (el-İttihâdu'l-'Arabî) Arapların siyasal birlik arzusunu ve arayışını ifade etmektedir.⁴⁰⁶

Arap milliyetçiliğinin Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan etnik milliyetçilikler gibi dil, kültür, tarih ve etnik temellere dayalı ortak bir grubun önderliğinde Türk egemenliğine meydan okuma, başkaldırma ve nihayet bağımsız devlet idealine ulaşma şeklinde gerçekleşmediği söylenebilir. İmparatorluğun kaotik iç durumu ve Balkanlardaki sorunlar, bir kısım Arap aydında İmparatorluğun dağılması durumunda kendi kaderlerinin ne olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Arap uyanışı açısından önemli olan bu durum İmparatorluğun gelişmiş bölgesi olan Suriye ve Lübnan'da yoğun bir şekilde hissedilmekteydi.⁴⁰⁷ Arap aydınları arasında küçük fakat diğer toplumsal grupları da etkileyen bu yeni siyasî uyanışın Kahire ve Beyrut'ta ortaya çıkması⁴⁰⁸ hiç şüphesiz tamamen Avrupa'nın siyasî, ticarî ve eğitim alanındaki nüfuzunun etkisinden kaynaklanmaktaydı.

⁴⁰⁴ Mîsâk et-Tehalüfi'l -Vatanî li-Tahrîri Suriye, 17-23.

⁴⁰⁵ C. Ernest Dawn, “Osmanlıcılıktan Arapçılığa”, çev. Bahattin Aydın-Taşkın Temiz, (İstanbul: Yöneliş Yayınları,1998),135.

⁴⁰⁶ Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, 114-115.

⁴⁰⁷ Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, 115.

⁴⁰⁸ Hamid İnyet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997), 22.

İdeolojisini Arap milliyetçiliği düşüncesi üzerine inşa eden Baas Partisinin fikirlerinin doğru anlaşılabilmesi için hiç şüphesiz Baas'ın ortaya çıktığı uluslararası atmosferin ve Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişim sürecine de değinmek gerekir. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan Arap coğrafyasında Osmanlı otoritesine yönelik ciddi bir problemle karşılaşılmamıştır. XX. yüzyılın başlarında Araplar siyasal olarak ulus bilincine ve gururuna sahip olana kadar Osmanlıların Türk olması gerçeği Müslüman olması gerçeği kadar önem arz etmiyordu.⁴⁰⁹

Osmanlı topraklarındaki Arabizm fikrinin gelişimi incelendiğinde XVIII. yüzyıl başlarında Ortadoğu coğrafyasında herhangi bir Arap uyanışı fikrine rastlanmazken imparatorluğun doğuda ve batıda uzun süren savaşlar ve toprak kayıplarının bir sonucu olarak merkez ve taşrada etkisini hissettiren “yönetim sorunu”, Osmanlı Arap vilâyetlerini de derinden etkilemiştir.⁴¹⁰ Osmanlı yönetim yapısının zayıflamasıyla meydana gelen yönetim boşluğu sorunu, beraberinde Batılı devletlerin Arap unsurların yaşadığı topraklar üzerindeki etkilerini artırmaya başlamasına neden olmuştur.

İdeolojik ve fikirsel hareketlerin başlangıç ve bitiş tarihlerinin belirlenmesi çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Zira bu tür hareketlerin ortaya çıkışı bazen bilinçsiz toplumsal olaylar neticesinde meydana gelebilmektedir. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Tarihî bilgiler bize XIX. yüzyılda uluslararası siyasette henüz “Arap sorunu” diye bir sorunun bulunmadığını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na ait resmî belgeler incelendiğinde “Arap” sözcüğü çok nadiren görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu toplumsal sınıflamayı etnik köken yerine Müslüman-Hristiyan şeklinde din eksenli yapmaktadır.⁴¹¹ Osmanlı egemenliğindeki Araplar ulusal bilinç ve gururdan uzaklardı ve Türklerin yönetimi altında kendileri için problem görmüyorlardı. Çünkü Osmanlı yönetimini egemen olarak kabul ediyor ve ona başkaldırıyı suç sayıyorlardı. Araplar, Osmanlı yönetiminde seyahat hürriyetine sahip olduklarından birlik içinde yaşamaktaydılar.⁴¹²

Arap milliyetçiliği hareketinin kökenleri konusunda birçok farklı fikir ortaya atılmıştır. George Antonius, *The Arab Awakening* (Arap Uyanışı) isimli kitabında I. Dünya Savaşı arifesinde gerek halkın gerekse düşünce adamlarının Arapların özgürleşme iradesi tarafından

⁴⁰⁹ Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, 26.

⁴¹⁰ Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri ve Arap Milliyetçiliği”, 109.

⁴¹¹ Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, 51.

⁴¹² İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, 23.

harekete geçirildiğini ifade etmiştir. Antonius'a göre Arap milliyetçiliği hareketinin kökleri XIX. yüzyıl başlangıcına, Osmanlı İmparatorluğunun Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın bağımsız bir Arap krallığı kurmak için Suriye'yi işgaline kadar götürülebilir. İbrahim Paşa'nın Suriye'de bulunduğu sürede gerçekleştirdiği icraatlar Arap milliyetçi bilincinin uyandırılmasına yöneliktir. Araplar ilk kez kendilerini yönetenlerden farklı olduklarını düşünebiliyorlardı. Antonius, Osmanlıların Arapça konuşan nüfusunda milliyetçiliğin canlanışını “emekleyen milliyetçi hareket” olarak nitelendirmektedir. Antonius bu ilk milliyetçi kıpırdanmaların İngilizler'in karşı çıkması nedeniyle sonuç vermediğini dile getirmektedir. 1833'te İngiltere Başbakanı Lord Palmerston, Mehmet Ali Paşa yönetiminde bir Arap krallığına olumlu bakmayacağını ifade etmiştir:

“Böyle bir şey kendi başına zararsız olabilir fakat Türkiye'nin parçalanması anlamına geleceği için bizim tarafımızdan kabul edilemez. Ayrıca Hindistan yolunun Osmanlı'da olması herhangi bir faal Arap devletinde olmasından iyidir.”⁴¹³

Ernest Dawn ise 1914 öncesine kadar Arap milliyetçiliğinin açık savunucusu veya Arap milliyetçisi cemaatlerin üyesi olarak bilinen sadece 126 kişinin olduğunu ifade eder. Bu rakam, Osmanlı İmparatorluğunun içinde milliyetçi unsurlar olduğunu göstermek adına çok yetersiz ve küçük bir rakamdır. Hasan Kayalı da aynı şekilde I. Dünya Savaşı'ndan önce Arap milliyetçiliğinden ziyade “Suriyecilik”ten bahsetmenin daha doğru olacağını ifade eder.⁴¹⁴

Hayatının önemli bir bölümünü Ortadoğu coğrafyasında geçiren, Irak'ın taç giymemiş kraliçesi olarak isimlendirilen Britanya sömürge yönetimi temsilcisi Gertrude Bell, bölgedeki millî bağ eksikliğinden şu şekilde bahseder:

“Ülkesel milliyetçilik ya çok azdır ya da hiç yoktur... Bir Suriyeliye hangi millete ait olduğunu sorsanız... Şam ya da Halep yerlisi olduğunu söyleyecektir... Suriye sadece coğrafi bir terimdir ve orada yaşayanların kalbinde hiç milliyetçi duygu yoktur. Pan Arap derneklerin ve onların yabancı matbaalarda çıkardıkları kışkırtıcı broşürlerin değeri nedir? Cevap çok basit: Onların hiçbir değeri yoktur. Araplar genel olarak bir millete ait değildir.”⁴¹⁵

Arap milliyetçiliği düşüncesinin temellerinin atılmasında Misyoner okullarının ve bu okullarda görev yapan Hristiyan yazar, şair ve gazetecilerin önemli payı bulunmaktadır. Misyonerler, Suriye'de kolej ve çeşitli okullar açarak Arap tarihini bilen, aynı zamanda

⁴¹³ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 24-26.

⁴¹⁴ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 27.

⁴¹⁵ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 29.

Avrupa kültürüne de vâkıf ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir.⁴¹⁶ 1831'den sonra Cizvitler Beyrut'ta, Şam'da ve Halep'te okullar açmışlardır. 1860'lı yıllarda bu bölgede en az otuz üç okul kurulmuştur. Bu okullar içinde Beyrut Amerikan Koleji (Suriye Protestan Koleji) ve Fransız Cizvit Koleji (Saint Joseph Üniversitesi) en etkili olanlarıdır.⁴¹⁷ Fransız, Rus, Amerikan, İngiliz misyoner okulları Ortadoğu gençliğinin eğitilmesinde etkili olmuşlardır. Nitekim bu okulların da etkisiyle Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.

Bu etkiyi göstermek adına Kardinal Lavigerie ve misyonerleri Fransa için bir ordunun, bir donanmanın yapacağı hizmetten fazlasını yaptılar. Reşid Rıza *el-Menâr*'daki makalesinde Müslüman topraklarında medeniyet adı altında genç Araplara atalarını hor görmeyi ve yabancı olan her şeyi yüceltmeyi öğreten Batılı eğitime karşı mücadele başlatmıştır.⁴¹⁸

Dawn'a göre 1914 öncesinde öne sürülen bu argüman o dönemde dahi önde gelen Suriyeli Arap milliyetçisi Muhammed Kürd Ali tarafından reddedilmiştir. Kürd Ali Mısır eğitim kurumlarının Arap uyanışında en büyük etkiyi yaptığını savunmaktadır. Kürd'e göre Mısır eğitim kurumları Batı düşüncesinin tanınmasında çok daha önemli rol oynamıştır.⁴¹⁹ Osmanlı devlet okullarının en az Mısır kurumları kadar önemli olmuştur. Şöyleki, Suriyeli Arap milliyetçilerinin yüzde 63'ü Osmanlı devlet okullarında ve yüzde 17'si de Batılılara ait okullarda yetişmiştir. Hristiyanlar ise 1914 öncesi Arap milliyetçilerinin yüzde 6'sını oluşturduğu iddia edilmekteydi.⁴²⁰

Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliğinin gelişimi bölgeler ile Hristiyan ve Müslüman Araplar arasında farklı bir seyir göstermiştir. Müslüman Araplar, imparatorluğun Avrupa karşısında tutunamamasından endişe duyarken Hristiyan Araplar, Avrupalı hamilerinin de desteğiyle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek bağımsız ve müstakil devlet olma gayesini gütmüşlerdir.

Arap milliyetçiliğinin ilk tezahürlerinin Hristiyan Arapların da içinde bulunduğu entelektüel bir kesim arasında ortaya çıktığı görülmektedir. Nâsîf el-Yâzicî, İbrâhîm el-Yâzicî, Fâris eş-Şidyâk ve Butrus el-Bustânî gibi isimler Arapları Türk yöneticilerden ayıran

⁴¹⁶ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 172.

⁴¹⁷ Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, 58-59.

⁴¹⁸ Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, 62-63.

⁴¹⁹ C.Ernest Dawn, "Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri", çev. Ş.Tufan Buzpınar, *Bilgi ve Hikmet*, 9,(Kış 1995), 120.

⁴²⁰ Dawn, "Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri", 121.

etnik ve dinsel farklılıklar üzerinde durmuşlardır. Bu yazarlar, Osmanlı yönetiminden kurtularak bağımsız bir devlet kurmaları gerektiğine inanıyorlardı. Necip Azuri, Osmanlı'nın parçalanmasını savunan ilk Hristiyanlardandı. Ona göre Türkler müdahale etmeseydi Araplar dünyadaki en medenî millet olacaktı.⁴²¹ Türklerle bir din bağı bulunmayan bu insanları Osmanlılardan ayrılma düşüncesi vicdanen rahatsız etmemekteydi.

Müslüman Araplar için ise durum biraz daha farklıydı. Son noktaya kadar Osmanlıdan ayrılık taraftarı olmamışlardır. Müslüman Araplar, ayrılıkçı fikirlerden ziyade imparatorluğun bütünlüğünün korunmasından yanaydılar. Onların talepleri daha çok Arap dil ve kültürüne daha fazla özerklik verilmesi yönündeydi. Osmanlılara dinî inanç bağıyla bağlı olan Araplar, Hristiyan Avrupa'nın yaklaşan kültürel ve siyasal hegemonyasından en az Türkler kadar endişe ediyorlardı.

Cemâleddîn-i Efgânî, Reşîd Rızâ gibi Müslüman entelektüeller Arapların siyasal bağımsızlığına taraftar değillerdi. Müslüman entelektüellerin genel tavrı, Türkler ve Araplar arasında yakın iş birliğinin sağlanması, Batı medeniyetine karşı İslâm'ın koruyucusu olan Osmanlı İmparatorluğunun birliğinin parçalanmaması yönünde idi. Bu nedenle Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası bağımsız bir devlet isteğinden ziyade kültürel özerklik talebiydi.

Müslüman Arap entelektüeller bağımsız bir devlet kurma düşüncesinden ziyade Osmanlı Devleti'ni hem dinî hem siyasî yönden güçlendirmek için gerekli reformların yapılmasını istemişlerdir. Kendisi bir Arap olmamasına rağmen konuya olumlu katkılar sunan Efgânî, Müslüman ülkeleri, aynı İslâm'ın altın yıllarında olduğu gibi, yabancı hâkimiyetinden kurtarmak ve Müslümanlar arasında evrensel olarak kabul görmüş bir halifenin idaresi altında birleştirmek istemiştir.⁴²²

Aziz el-Azme, “Büyük Arap İsyanı” olarak adlandırılan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlıya karşı ayaklanmasının Arap milliyetçiliği kayıtlarından çıkarılması gerektiğini, isyanın Araplar adına yapılmadığını, Hüseyin bin Ali liderliğinde Mekkeli hilafet adına girişilmiş İslâmcı bir isyan olduğunu söyler.⁴²³ Ernest Dawn'a göre Şerif Hüseyin'in ayaklanması Hicaz'da babadan oğula geçen monarşi talebinden başka bir şey değildi.⁴²⁴ Şerif

⁴²¹ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 22-23.

⁴²² İra M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 620-621.

⁴²³ Aziz Al-Azmeh, “*Nationalism and the Arabs*”, *Arab Nation and Arab Nationalism* içinde, ed. Derek Hopwood (New York: St. Martin's Pres, 2000), 69.

⁴²⁴ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 31.

Hüseyin'in bu isyanı Arapların genelinden destek almayı bırakın Hicaz'da bile yeterli desteği bulamamıştır.

Sonuç olarak tarihsel deliller Majid Khadduri'nin görüşünü destekler niteliktedir:

“I. Dünya Savaşı'ndan önce Arap milliyetçiliği çok uluslu imparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini nadiren hedeflemiştir. Bazı düşünürler Arap imparatorluğunun kurulmasını istemiştir ve tahminen bu Arap siyasal liderliğinin Türklerden ayrılmasını da ima ediyordu fakat Arapların çoğu kendi uygun konumları Türk hükümdarlar tarafından tanındıkça Osmanlı birliğinin çatısı altında kalmaktan memnundu.”⁴²⁵

Zeine, Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki kritik evreyi, aşırı laik Jön Türkler'in yerleşik Osmanlı teamüllerinden kopup Türk milliyetçi politikalarını yürürlüğe koydukları II. Meşrutiyet Dönemi' götürmektedir. “Jön Türklerin basiretsiz ve şoven Pan-Turancı politikası yüzünden bazı Müslüman Arap liderler ayrılmaya nerdeyse zorlanmışlardır.”⁴²⁶

Ancak belirtilmelidir ki Arap milliyetçiliğinin kökenleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve Osmanlı Devleti yıkıldığında önemli bir aşamaya gelmiştir. Arap milliyetçiliği tarihçileri bu döneme “milliyetçilik öncesi” dönem adını vermekte ve bu manada “Arabizm” ve “Arapçılık” tabirini kullanmaktadır.⁴²⁷

Zeine'in bu görüşüne itiraz eden Dawn, Tibi, Khalidi, Hourani ve Sharabinin kendisiyle aynı görüşte olduğunu, Türk barbarizminin baskısından Arap milliyetçiliğinin canlandığı görüşünün çok az sayıda ilim adamı tarafından kabul gördüğünü ifade etmektedir. Dawn, Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde İttihat ve Terakki politikalarının önemli bir faktör olduğu inancının Arap milliyetçileri ve özellikle Avrupalı diplomatların ortaya koyduğu bir gelenekten kaynaklandığını belirtmektedir. İttihad Terakkiyi Türk milliyetçisi olmak ve özellikle idarede, mahkemelerde, okullarda Türkçeyi zorunlu kılan kanunlardan dolayı Türkleştirme politikası gütmekle suçladılar.⁴²⁸ Arap milliyetçiliğinin Genç Türk devriminden çok önce formüle edildiğini ifade eden Dawn'a, göre bu iddia göre şüphe götürür bir iddiadır. Nitekim Türkçe her zaman resmi dildi ve yönetimde her zaman Türkçe kullanılırdı. Genç

⁴²⁵ Majid Khadduri, *Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics* (Praeger; New Ed edition, 1983), 19; Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 35.

⁴²⁶ Hasan Kayalı, “Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918”, çev. Türkan Yöney (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 96-112.

⁴²⁷ Tufan Buzpınar, “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci”, ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 2/ 168-178.

⁴²⁸ Dawn, “Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri”,126.

Türklerden hem önce hem de sonra Osmanlı devletinde görev alan Suriyeli Arap Yusuf el-Hakim'e göre "hükümetin her kademesinde her türlü iş için Osmanlıca kullanılırdı."⁴²⁹

Arap ve Türk kültürel edebî düşünceleri bağlamında kullanılan Arapçılık ve Türkçülük tabirleri milliyetçiliğin erken evresini ifade etmektedir. Arapçılık çoğu kez "Arapların hükümlerlik talep etmeyen her türlü siyasî etkinlik ve akımı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

2.3.2. Baas Partisinin Kurucu Liderleri: Mişel Eflak ve Selahaddin Bîtâr

Baas denince ilk akla gelen isim hiç şüphesiz ki Mişel Eflak ve Selahaddin Bîtâr'dır. Ortadoğu siyasî hayatının geçtiğimiz yüzyıla damgasını vuran siyasal hareketlerden birisi olan Baas ideolojisinin fikir babası ve iki kurucusundan birisi olan Mişel Eflak, 1910 yılında Şam'da Hristiyan Ortodoks bir ailede dünyaya gelmiştir.⁴³⁰ Orta öğrenimini Suriye'de Fransız okullarında tamamlayan Eflak, Sorbon Üniversitesinde Hukuk ve Felsefe eğitimi almıştır.

Eflak'ın yol arkadaşı Selahaddin Bîtâr da 1912 yılında Şam'da Sünnî dindar bir ailede dünyaya gelmiştir. Suriye devleti tarafından Fizik eğitimi alması için Fransa'ya gönderilen Bîtâr, diğer Suriyeli öğrenciler gibi Avrupa'da yaygın olan siyasî fikirlerden etkilenmiştir.⁴³¹

Fransa'da bulunduğu yıllarda kendisi gibi eğitim için Paris'te olan Mişel Eflak ile tanışan Bîtâr, filozof Henri-Louis Bergson'un fikirlerinden etkilenmiş, komünizme ilgi duymuştur. Her iki düşünürün komünizm ilgisi çok uzun sürmemiştir. O dönem Fransa'da iktidarda olan Leon Blum hükümetinin⁴³² beklenenin aksine Suriye'ye verdiği bağımsızlık sözünü yerine getirmemesi, Eflak'ın komünizme bakışının değişmesine neden olmuştur.⁴³³

Seküler laik Arap milliyetçiliğinin yanında sosyalist fikirlerden de etkilenen iki arkadaş, 1933 yılında Paris'ten döndükten sonra Şam'ın önemli okullarında öğretmenlik yapmışlardır. Bu şekilde fikirlerini meslektaşları ve öğrencileri arasında yayma imkânı elde eden Eflak ve Bîtâr 1942 yılında öğretmenlikten istifa ederek bütün mesailerini Baas Partisinin kuruluş çalışmalarına ayırmışlardır. Bütün Arapları tek bir devlet çatısı altında

⁴²⁹ Dawn, "Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri", 130.

⁴³⁰ Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 186-187., Muhammed Umara, *et-Teyyaru'l-Kavmiyyu'l-İslami*, (Kahire, Daru'ş-Şuruk 1997), 7-8.

⁴³¹ Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 188.

⁴³² Fransız Komünist Partisi'nin desteği ile 1936 yılında Fransa'da iktidara gelen Leon Blum başkanlığındaki hükümetin, beklenenin aksine Fransa Devleti'nin sömürge ülkelerdeki siyasetini desteklemiştir.

⁴³³ Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, 150.

toplamaı hedefleyen parti ‘‘Sonsuz Misyonu Olan Arap Ulusu’’ sloganı ile Avrupa benzeri bir Rönesans’ın Arap dünyasında da olabileceğini ifade etmektedir.

Mişel Eflak’ın ve arkadaşlarının savunduğu toprak reformu, işçi hakları gibi sosyalist fikirler gençler ve aydınlar üzerinde etkili olmuş, özellikle kırsalda yaşayan toprak sahibi olmayan tarım işçilerinin de Arap sosyalizmine desteğini sağlamıştır.

Liderlik karizması bulunmayan Eflak, politik gerçekliklerden uzak, daha çok romantik bir kişiliğe sahip olmakla eleştirilmiştir. Eflak’ın fikirleri şeffaf olmaktan ziyade hamasî ve muğlak ifadeler içeren sloganlardan ibaretti. Girdiği birçok parlamento seçimini kaybetmesine rağmen Eflak’ın kurduğu Baas Partisi bazı dönüşümler geçirerek uzun yıllar Ortadoğu siyasi hayatını etkilemeyi başarmıştır.

Gerek Eflak, gerekse B t r yeni nesil Baasçılar tarafından Partiden uzaklaştırılmalarının ardından Suriye’yi terk etmek zorunda kalmışlardır. Eflak, Irak Baas’ı tarafından manevî lider olarak seçilmiş, bir müddet Irak’ta ikamet etmiştir. Haziran 1989 yılında Paris’te tedavi gördüğü hastanede vefat eden Eflak’ın cenazesi Bağdat’ta toprağa verilmiştir. Fransa’dan Suriye rejimine karşı muhalefete başlayan B t r, 1980 yılında kimliği belirsiz kişilerce gerçekleştirilen suikast sonucu Paris’te hayatını kaybetmiştir.

2.3.3. Suriye’de Baas Partisinin Ortaya ıkışı ve Dayandığı Toplumsal Sınıflar

Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesinin ardından XX. yüzyıl Ortadoğu’suna damga vuran siyasal akımlardan birisi de hiç şüphesiz ki Baas ideolojisidir. Baas Partisinin ideolojisi ve ortaya koyduğu fikirlerden önce Baas’ın ortaya çıkışına etki eden ulusal ve uluslararası konjonktürün doğru anlaşılması önemlidir.

İki savaş arası dönem, etkisi bütün dünyada görülen, toplumsal çalkantıların siyasi dönüşüm ve değişimlerin çok hızlı bir şekilde yaşandığı milliyetçilik ağı olarak tanımlanmaktadır.

Bu dönemin en etkili ideolojisi olan milliyetçilik, önce Batı Avrupa’da ortaya çıkmış, ardından Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardaki topraklarında ve XIX. yüzyılın sonlarında da Ortadoğu coğrafyasında etkili olmuştur. Bu açıdan temellerini aydınlanma düşüncesinden alan milliyetçilik akımı Suriye siyasi hayatının da ana unsurlarından biri olmuştur.

Baas Partisinin fikirlerinin yeşerdiği yer olan Suriye, I. Dünya Savaşı'nın ardından toplanan San Remo Konferansı ile Fransa'nın denetimi altına girmiştir. Suriye halkının öncelikli hedefi Fransız egemenliğine karşı bağımsız Suriye'nin kurulması olmuş, bu bağlamda mevcut atmosfer Suriyelilerin Fransız mandasına karşı milliyetçilik ideolojisi etrafında birleşmesine neden olmuştur. 1947 yılında Suriye'de kurulan Baas Partisi, başlangıçta siyasî içerikten çok kültürel bir anlam taşıyan Arap milliyetçiliği düşüncesinin siyasal eyleme dönüştüğü dönemde ortaya çıkmıştır.⁴³⁴

Fransız egemenliğine son veren Suriye halkı, kendi içinde iktidar ve güç çatışmasına girmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ve Fransız mandasının hüküm sürdüğü yıllarda Suriye'de egemen unsur olan büyük toprak sahipleriyle şehirli Sünnî tüccar elitlerinin⁴³⁵ toplumun alt sınıflarından gelen köylüler ve azınlıklarla iktidarı paylaşması mümkün değildi. Bu durum, beraberinde farklı etnisite ve mezheplerin bir arada nasıl yaşayacağı, toplumu bir arada tutacak olan üst kimliğin ne olacağı gibi soruları da beraberinde getirmiştir.

Çıkarlarını korumak için manda yönetimiyle kurdukları denge ilişkisi, onların toplum tarafından Fransız ajanı ve iş birlikçi olarak görülmesine sebep olmuştur.⁴³⁶ Baas'ın ortaya koyduğu sosyalist ilkelerin (toprak reformu gibi) köylü çıkarlarını teşvik etmesi, kırsal kesimdeki yoksul kasabalarda hareketin taban tutup destek bulmasına imkân sağlarken Partinin sosyalizm vurgusu⁴³⁷ geleneksel Sünnî elitler, yerel tüccarlar ve toprak sahipleri ile arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemiştir.⁴³⁸ Ayrıca işçi sınıfına yönelik iş yasası ve sendikal haklar işçi sınıfını Partiye yaklaştırmıştır.⁴³⁹

Ordu, Baas Partisini iktidara taşıyan kurum olarak ayrı bir yere sahiptir. Zira Baas'ın sosyal tabanını oluşturan kitlelerin önemli bir kısmını ordu mensupları oluşturmaktadır. Fransızların manda yönetiminde uyguladıkları siyaset sonucunda azınlıkların çocukları askerî akademileri tercih etmeye başlamış, bu nedenle Alevî ve Dürzî azınlıkların ordu içindeki

⁴³⁴ Ercan Gürbüz, *Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 71.

⁴³⁵ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 245.

⁴³⁶ Philip S. Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *American Historical Review* 96/4-5 (Aralık 1991), 1389.

⁴³⁷ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 55.

⁴³⁸ Sami Zubaida, *İslâm Halk ve Devlet*, çev. Sami Oğuz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 249.

⁴³⁹ Raymond A. Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Bathist Syria: Army, Party and Peasant*, (Colorado: Westview Press, 1990), 91.

ağırlığı artmıştır.⁴⁴⁰ Bu durum, Baas'ın sonraki yıllarda ordu içindeki Nusayrî ve Dürzî azınlıklara mensup subaylar içinden daha fazla destek almasını sağlamıştır.

Fransız işgali sırasında Arap milliyetçiliğinin öncülüğünü yapan zengin Sünnî Arap toprak sahipleri ve tüccar aileler emperyalist Fransız çıkarlarına hizmet etmemiş olmak için çocuklarını subay olarak askere göndermemişler, bu şekilde azınlıkların Suriye Silahlı Kuvvetleri'nde güçlü bir şekilde temsil edilmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır.⁴⁴¹

Sünnî elitler askerlik kariyerini küçümsemiş, Humus'taki askerî akademiye Patrick Seale'ın belirttiği gibi “tembel, isyankâr, eğitim düzeyi düşük ya da sosyal açıdan önemsiz kişilerin yeri” olarak görmüşlerdir.⁴⁴²

İyi ailelerden gelen erkeklerin çok azı ancak okulda başarısız olur ya da okuldan atılırsa askerî okula gitmeyi düşünürdü. Azınlıkların Suriye Silahlı Kuvvetleri'nde güçlü bir şekilde temsil edilmesinde sosyoekonomik etkenlerin de önemli rolü olmuştur. Yoksul kırsal kesimden gelen birçok kişi, askerlik mesleğini toplumsal statüsünü yükseltmenin, tarım sektörüne oranla daha rahat bir yaşama kavuşmanın yolu olarak görmüştür. Üst rütbelere gelen azınlık mensupları bağlı buldukları mezhep ve aile çevresinden kişilerin askerî okullara girmelerine de imkân sağlamışlardır.⁴⁴³ Hanna Batuta bu konuda şunları söylemiştir:

“Yaygın kanının aksine Nusayrîler, 1963 öncesinde, sayısal açıdan, subaylar arasında Sünnîler kadar önemli bir yer tutmuyordu. Güçlerini büyük ölçüde ordunun alt kademelerinden alırlardı. Sayısal bakımdan, erlerle astsubaylar arasında belirgin bir çoğunluğa sahiptiler. 1955'te... İstihbarat Dairesi Başkanı Albay Abdülhamid Sarraj, astsubayların yüzde 65'inin Nusayrî mezhebine mensup olduğunu öğrenince şaşkına dönmüştü.”⁴⁴⁴

Çoğu düşük gelir sınıflarından gelen genç subaylar, yaşlı elitin değil kendi akranlarının fikirlerini paylaşmaktaydı. Askerî okullar milliyetçi çatışmaların merkezi olurken genç subaylar eski sisteme şiddetle karşı çıkmakta, aşırı doktriner partiler ile iktidarı ele geçirerek yeni bir sosyal ve siyasal düzen kurmak istemekteydiler.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Gürbüz, *Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü*, 97.

⁴⁴¹ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 57.

⁴⁴² Seale, “*The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics 1945–1958*”, 37.

⁴⁴³ Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics 1945-1958*, 57.

⁴⁴⁴ Hanna Batuta, “Some Observations on The Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and The Causes for Its Dominance”, *The Middle East Journal* 35/3 (Temmuz 1981), 340-343.

⁴⁴⁵ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, 149.

Sünnî subaylar; Şamlı, Humuslu ve Hamalı gibi ayrımlar çerçevesinde kendi arasında güç mücadeleleri yürütürken yaşanan tasfiyeler sonucunda Sünnî elitlerin ordu içindeki nüfusu ciddi anlamda zayıflamış,⁴⁴⁶ böylelikle azınlıklara mensup subaylar Baas'ın iktidara taşınmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Suriye'de azınlıkların kırsal kesimde, Sünnî Müslümanların ise büyük şehirlerde çoğunlukta olması, Baas Partisinde azınlıkların ağırlığını artırmıştır. Azınlık partisi olma hedefiyle kurulmasa da açıkladığı ilkeler Partiyi daha çok heterodoks dinî azınlıklar için cazip hâle getirmiştir.⁴⁴⁷ Bütün bunlara rağmen Sünnî elitler Baas'ın iktidarı ele geçirdiği 1963 yılına kadar iktidarlarını korumayı başarmışlardır.

Baas Partisi iktidara giderken Batı'da eğitim almış ve siyasal hayata katılma arzusu içindeki alt ve orta sınıfın desteğini almayı başarmıştır. Orta sınıf askerî ve sivil kadrolarda yükselirken alt sınıf işçi sendikalarında kendini göstermeye başlamıştır. Köylüler ise yapılan toprak reformları ve sanayileşme ile büyük toprak sahiplerinin altında hizmet vermekten kurtulmuş ve eşit konuma gelmiştir.⁴⁴⁸ Bu şekilde elit sınıfın sınırlandırılması sağlanmıştır.⁴⁴⁹

Baas Partisi, Suriye siyasî hayatını elinde bulunduran az sayıdaki şehirli büyük aileyi temsil eden ve bunların çıkarlarını ifade eden partiler (Kütletü'l-Vataniyye-Hizbû'l-'Amâlî'l-Kavmî) ile liderlerin hâkimiyetine karşı bir meydan okumayı temsil etmiştir. Toplumda hâkim konumda olmayan Hristiyan, Alevî, Dürzîler gibi azınlık cemaatler için de cazibe merkezi olmuştur.⁴⁵⁰

2.3.4. Suriye'de Baas Partisi Yapılanması ve Parti Tüzüğü⁴⁵¹

Parti tüzüğünün başında Arap Sosyalist Partisi kendisini “Arap birliği, sosyalizm ve özgürlük için mücadele eden devrimci, millî ve halkçı bir parti” olarak tanımlamaktadır. Araplar tek bir millettir. Bu milletin tek bir devletin hâkimiyeti altında yaşama hakkı vardır. Kendi kaderini kendi tayin eder. Bu itibarla Arap Baas Partisi aşağıdaki hususlara inanır:

⁴⁴⁶ er-Rezzâz, *et-Tecrübetü'l-mürra*, 159.

⁴⁴⁷ Maurice Duvarger, *Siyasi Partiler*, çev. Ergun Özbudun, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974), 106-115; Doğan Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 116.

⁴⁴⁸ Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above* (New York: Routledge, 2001), 26.

⁴⁴⁹ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 54.

⁴⁵⁰ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 467.

⁴⁵¹ Baas Partisi'nin 1947 yılında kabul edilen Tüzüğü'nün tam metni için; <https://fliphtml5.com/huvs/syup/basic>, (Erişim 15.01.2021).

Birinci Prensip

- a) Arap vatani birdir. Siyasî, iktisadî olarak biri diğlerinden ayrılamaz.
- b) Arap milleti ruhî ve kültürel olarak birdir. Evlatları arasındaki ihtilaflar geçicidir ve Arap bilincinin uyanmasıyla ortadan kalkacaktır.
- c) Arapların vatani Araplara aittir. İşlerini idare etme, zenginliklerinden faydalanma ve kendi kaderlerini tayin etme onların kendi hakkıdır.

İkinci Prensip

Arap milleti sürekli bir şekilde yenilenen uyanışı ile özeldir. Bu özelliği canlılık, yaratıcılık ve değişiklik yapabilme kudretine sahip olmasıdır. Yenilik her zaman gelişen şahsî hürriyet ile millî menfaat evrimi arasındaki uygunlukla ilgilidir. Bu itibarla Arap Baas Partisi aşağıdaki hususlara inanır:

- a) İfade, toplanma ve inanç hürriyeti kadar sanatsal hürriyetler de kutsaldır. Bunları, hiçbir makam kısıtlayamaz.
- b) Vatandaşların değeri -herkese eşit imkânlar verildikten sonra- başka hiçbir ölçü gözetilmeden sadece Arap ulusunun ilerlemesi ve mutluluğu için ortaya koydukları çaba ile ölçülür.

Üçüncü Prensip

Tarihin evreleri içinde Arap ulusunun yenilenmiş formlarda ebedî bir mesajı vardır. İnsani değerleri yenilemeyi, milletler arası uyum ve iş birliğini geliştirmeyi hedefler, insanın gelişimini teşvik eder. Bu itibarla Arap Baas Partisi aşağıdaki hususlara inanır:

- a) Emperyalizm ve onunla alakalı olan her şey suçtur. Sömürgecilik ve bununla alakalı olan her şey bir suç teşebbüsüdür. Araplar, mümkün olan bütün araçlarla emperyalizm ile mücadele etmelidir. Hürriyetleri için mücadele eden bütün halklara imkânları dâhilinde maddî manevî yardımda bulunmalıdır.
- b) İnsanlık, değerleri itibariyle kolektif bir dayanışmadır. Araplar, dünya medeniyetinden faydalanmakta ve ona katkıda bulunmaktadır. Araplar, diğer

milletlere kardeşçe el uzatmakta, onlarla adil bir düzenin kurulması, halkların refahı ve selameti için iş birliği yapmaktadır.⁴⁵²

Parti tüzüğü, Eflak ve Bitâr'ın üzerinde uzun toplantılar yaparak ortak karara vardıkları fikirlerden oluşmaktaydı. Bu fikirlerin dayandığı temel noktalar Arap milliyetçiliği ve Arap birliğinin gerçekleştirilmesi, özel mülkiyete dokunmadan millîleştirme, toprak reformuna hasredilmiş Arap sosyalizmi ve dış politikada tarafsızlık ilkesi olarak belirlenmiştir.⁴⁵³

Tüzüğün devamında yeni bir başlık ile Partinin genel prensiplerinden bahsedilmiştir. Tüzükte Baas Partisi'nin tüm Arap ülkelerinde şubeler açacak kadar kapsamlı bir parti olduğu, Parti merkezinin Şam'da bulunduğu ama ulusal çıkarların söz konusu olması durumunda başka bir yere de taşınabileceği ifade edilmiştir. Üçüncü maddede milliyetçiliğin ebedî hayatın hakikati olduğu, milliyetçilik duygusunun kişiyi ulusuna kutsal bir duyguyla bağladığı belirtilmiştir. Dördüncü maddede ise sosyalizmin milliyetçiliğin özünden doğan bir zorunluluk olduğu, Arap halkının maddî, mânevî alanda kalkınmasını sağlayacak en iyi sistem olduğu dile getirilmiştir.⁴⁵⁴

Tüzüğün 10. maddesinde Arap'ın tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Dili Arapça olan, Arap topraklarında yaşayan, Arap milleti içinde kendini güvende hisseden herkese Arap adı verilir.”⁴⁵⁵ Eflak, Satı el-Husrî'nin milliyetçilik anlayışında olduğu gibi Araplığı dil temelinde tanımlamıştır. Arap devletinin rejiminden bahsedilen 14. maddeye göre anayasal parlamenter sistem olarak belirlenmiş yürütme, doğrudan halk tarafından seçilen yasa koyucuya karşı sorumlu olacaktır.⁴⁵⁶

Baas Partisi örgütsel yapısı bağlamında incelendiğinde Duverger'nin tanımladığı gibi bir hücre partisidir. Duverger, partileri kadro ve kitle partileri şeklinde iki kategoriye ayırmıştır.⁴⁵⁷ Baas Partisi, ülkedeki bütün toplumsal kesimlere hitap eden bir siyasal ideolojiye sahip olduğunu iddia ederek kitle partisi olmak istemişse de zaman içinde azınlıkların etkili olduğu bir partiye dönüşmüştür.⁴⁵⁸ Baas Partisi, totaliter partilerdeki gibi

⁴⁵² el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949*, 141-142; Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 186.187.

⁴⁵³ Avraham Ben-Tzur, “The Neo-Ba'th Party of Syria”, *Journal of Contemporary History* 3/3 (Temmuz 1968), 161.

⁴⁵⁴ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949*, 143-145.

⁴⁵⁵ Bkz. Baas Partisi Tüzüğü Madde10, <https://fliphtml5.com/huvs/syup/basic>; (Erişim 15.01.2021).

⁴⁵⁶ Bkz. Baas Partisi Tüzüğü Madde:14.

⁴⁵⁷ Duverger, *Siyasi Partiler*, 106-115.

⁴⁵⁸ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 119.

parti üyeliğini sıkı bir denetim altına alması ve üyeliğe parti kurulları kararı ile onay vermesinden dolayı kadro partisi özelliği taşımaktadır.⁴⁵⁹

Baas Partisi için temel sorun hücre sistemi yapılanmasına sahip olması ve parti üyesi olmayan milislerinin bulunmasıdır. Parti, kendisini faşist ve komünist bir ideolojiye sahip gördüğü hâlde hücre sistemi yapılanmasını ciddi bir eylem aracı olarak kabul etmiştir. Hücre, örgütün temeli olarak kabul edildiğinde siyasî parti kavramının içi boşalmaktadır. Siyasî partiler oy toplamak, temsilcileri bir araya getirmek amacı güden bir topluluk olmak yerine bir kışkırtma ve yeraltı faaliyeti aracı hâline gelmektedir.⁴⁶⁰

Jaber'e göre Baas Partisi, faşist ve komünist partilerden ideolojik anlamda ayrı bir yapıya sahiptir. Şiddet taraftarı değildir. Her ne kadar hücre, Sovyet Komünist Partisine ait bir yapılanma şekli ise de Baas Partisi, kuruluşunun ardından uzun müddet muhalefette olması ve Arap ülkelerindeki hükümetlerin maruz kaldığı baskı ve tedbirlere karşı varlığını devam ettirebilmek için bu metodu kullanmıştır. Bu bağlamda Baas, faşist ve komünist partilere ideolojik anlamda değil örgütsel anlamda benzerlik göstermektedir.⁴⁶¹

Örgütlenme derecesi yüksek bir parti olan Baas'ın ulusal yapılanması hücre, fırka, bölüm, şube ve kutriden oluşmaktadır. Bölgesel yapılanması olan millî kongre dikey bir teşkilat yapısına sahiptir. Partinin en küçük idari birimi olan hücreler üç ila yedi kişiden oluşurken fırka en az üç, en fazla on bir hücreden meydana gelmekteydi. Bölüm ise en az iki, en fazla dokuz fırkadan oluşan bir yapıya sahipti. Şube, en az iki bölümden oluşabilirdi. Kutri de aynı şekilde en az iki şubeden oluşabilirdi.⁴⁶²

Baas Partisinin teşkilat yapısı kendisine ait bir tanımlama ile iki önemli unsurdan meydana gelmektedir: Birincisi el-Kıyâdetü'l-Kavmiyye (Ulusal Liderlik) diğeri ise el-Kıyâdetü'l Kutriyye (Bölgesel Liderlik). Ulusal liderlik partinin stratejilerinin, siyasetinin ve fikirlerinin belirlendiği organdır.⁴⁶³ Bölgesel liderlik kavramı ise Baas Partisinin Arap devletlerini ayrı ulus devletler olarak tanımayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Baas'ın tanımlamasına göre Lübnan, Suriye ve Irak gibi ülkeler bölgesel liderlik kavramının içine girmektedir.

Her parti, siyasî faaliyetlerini sürdürebilmek için bir finansmana ihtiyaç duyar. Partinin özerkliği finans kaynağı ile bağlantılı bir konudur. Baas Partisinin malî kaynaklarını

⁴⁵⁹ Duvarger, *Siyasi Partiler*, 174-175; Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 172.

⁴⁶⁰ Duvarger, *Siyasi Partiler*, 35-64-74.

⁴⁶¹ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 167-168.

⁴⁶² el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaleti'n-nümu'v ve't-tevessu' 1949-1958*, 281.

⁴⁶³ Bkz. . <http://online.anyflip.com/rmvg/fkaj/mobile/index.html> (Erişim 16 Ocak 2021).

üyelerin kayıt harçları, üye aidatları ve bağışlar ile Partinin yayınlarından ve ticarî faaliyetlerinden elde edilen gelirler oluşturmaktadır.⁴⁶⁴

2.3.5. Baas Partisinin Kuruluşu ve Üç İdeolojisi (Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm)

Son yıllarda Ortadoğu alanında yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaların birçoğu birbirinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca birçok hatalı bilgi de literatüre girmektedir. Baas ve İhvân karşıtlığının incelendiği bu çalışma esnasında tetkik edilen Arapça kaynaklar, gerek Türkçe gerekse yabancı dillerdeki araştırmaların birtakım hatalar barındırdığını göstermektedir.

Özellikle Baas Partisi ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların birçoğunda Baas'ın kurucuları arasında sayılan Zekî el-Arsûzî'nin aslında Baas'ın kurucusu olmadığı Arap kaynaklarında net bir şekilde ifade edilmektedir. Baas'ın dört kurucusundan biri olan Celal Seyyid, *Baas el-'Arabi* adlı eserinde Baas Partisinin kuruluşu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Bir arkadaşımın evinde Üstad Mişel Eflak ile karşılaştım. Daha sonra fikrî ve teorik toplantılarımız devam etti. Kendisine bizimle aynı fikirleri paylaşan başka kimse var mı diye sorduğumda o da evet Selâhaddin Bîtâr bütün bu fikirlerde benimle aynı düşünceye sahip dedi.”⁴⁶⁵

Celal Seyyid, açıklamalarına devam ederek Arsûzî'nin Baas Partisi ile herhangi bir alakasının olmadığını, Partinin kuruluşu ile ilgili yapılan herhangi bir toplantıya katılmadığını beyan etmiştir.⁴⁶⁶ Kendisi de Baas'ın kurucularından olan Celal Seyyid, Türkçe kaynaklarda hemen hemen hiç zikredilmeyen, Baas'ın dördüncü kurucu ismi olarak Mişel Eflak'ın arkadaşı Doktor Midhat Bîtâr'ı da zikretmektedir.⁴⁶⁷

Baas Partisi genel sekreterliğini yapan Şiblî el-Aysemî *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâki* adlı eserinin birinci cildinde Zekî el-Arsûzî'nin Baas'ın ilk ve gerçek kurucusu olduğu iddialarına cevap vererek Suriye'de hâkim olan görüşe göre 1940'lı yıllarda Arsûzî tarafından kurulan herhangi bir partinin resmî kayıtlarda bulunmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde 1965 yılında Mişel Eflak genel sekreterlik görevinden ayrılınca Hâfız Esed kendisine “el-Kâidü'l-Müessis” kurucu lider lakabını vermiştir. Eğer Zekî el-Arsûzî kurucu lider olmuş

⁴⁶⁴ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâki merhaleti'n-nümu'v ve't-tevessu' 1949-1958*, 283.

⁴⁶⁵ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 16.

⁴⁶⁶ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 15-16.

⁴⁶⁷ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 28; Sami Cündî, *Ba's* (Beyrut: Dârü'n-nehâr, 1969), 24.

olsaydı Mişel Eflak'a böyle bir lakap verilmezdi.⁴⁶⁸ Nitekim "İçişleri Bakanlığına verilen partinin kuruluş dilekçesinde de Mişel Eflak, Selâhaddin Bîtâr ve Midhat Bîtâr'ın imzaları bulunmaktaydı. Şayet kurucu lider Zekî el-Arsûzî olsaydı belgeleri onun da imzalaması gerekmez miydi?"⁴⁶⁹

Arsûzî'nin Baas'ın kurucusu olma ihtimaline engel bir başka konu da Arsûzî'nin düşünce yapısı ve felsefesidir. Aristokrat bir düşünceye sahip olan Arsûzî, Nazi fikirlerine yakındı. Toplumu sınıflandırırken efendiler ve köleler şeklinde bir ayırım yapmakta ve insanlara tepeden bakmaktaydı.⁴⁷⁰ Bu ise Baas'ın ilkeleriyle ters düşmekteydi. Celal Seyyid, bu konuda "Biz Arsûzî'den farklı olarak kendimizi toplumla aynı seviyede, toplumun bir parçası olarak görüyorduk."⁴⁷¹ demiştir.

Arsûzî ile ilgili olarak şu tespit yerinde olacaktır: Bir öğretmen olan Arsûzî, İskenderun Livası'nda Arap direnişinin liderliğini yapmaktaydı. Arap birliği ve Arap milliyetçiliği düşüncesine sahip olsa da Arsûzî'nin Mişel Eflak ve Selâhaddin Bîtâr ile birlikte Baas Partisinin kuruluşunda yer almadığı, partinin kuruluş toplantılarına katılmadığı birinci dereceden kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilmektedir. Her ne kadar Arsûzî Partinin kuruluşunda yer almasa da Arsûzî'nin fikirlerinden ve felsefesinden etkilenen öğrencileri Baas'ın içinde yer almıştır diyebiliriz.

Bu bilgiler ışığında şunu net bir şekilde ifade edebiliriz ki Baas Partisinin kuruluşunda en önemli rolü hiç şüphesiz Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak ve Sünnî Müslüman Selâhaddin Bîtâr oynamıştır.⁴⁷² Şamlı orta sınıf ailelere mensup olan bu iki şahsiyet, eğitim için gittikleri Fransa'da tanışmışlar, daha sonra Suriye'ye döndüklerinde bir müddet öğretmenlik yapmışlardır.⁴⁷³ Avrupa'da etkilendikleri fikirleri öğrencileri vasıtasıyla yaymaya başlamışlar,

⁴⁶⁸Şiblî el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949* (Bağdat: Dârü's-Şuûni's-Sekafiyye'l-'Amme, 1986), 113-116.

⁴⁶⁹ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949*, 117.

⁴⁷⁰ Cündî, *Ba's*, 24.

⁴⁷¹ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 18-19,

⁴⁷² John F. Devlin, *The Ba'th Party: A History from Its Origins to 1966* (Stanford, Kaliforniya: Hoover Institution Press, 1976), 8.

1910 yılında Şam'da dünyaya gelen Mişel Eflak, Rum-Ortodoks bir aileye mensuptu. Eflak, Sorbonne Üniversitesinde Edebiyat okudu. Burada Arap Öğrencileri Birliğini kurarak Arap milliyetçiliği hareketini örgütlemeye çalıştı. Eflak, Paris'teki öğrencilik yıllarında Marksizm ve romantik-idealist Alman milliyetçilik teorisinden etkilenmiştir. 1932'te Suriye'ye dönerek tarih öğretmenliği yapmıştır. 1912'de Şam'da dünyaya gelen Selahaddin Bîtâr, 1928 yılında Sorbonne'da fizik öğrenimi görmüştür. 1932'te Suriye'ye dönen Bîtâr, fizik öğretmenliği yapmıştır. Her iki şahsiyet de Fransız aydınlanma düşüncesinden etkilenmişlerdir. Öğretmenlikten ayrılmalarının ardından siyasi alanda çalışmaya başlamışlardır.

⁴⁷³ Devlin, *The Ba'th Party: A History from Its Origins to 1966*, 10.

özellikle kırsaldan gelen gençlerle heterodoks azınlıklara mensup gençler üzerinde etkili olmuşlardır.

Baas Partisi gerek kuruluş felsefesi gerekse hayata geçirmek istediği ideolojileri açısından Suriye halkı için sürpriz bir oluşum değildi. Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde farklı tonlarda milliyetçi söylemlere sahip oluşumlar Suriye siyasî hayatının içinde varlık göstermekteydi.⁴⁷⁴ Bu oluşumlardan Usbetû'l-Ameli'l-Kavmî⁴⁷⁵ (Milliyetçi Hareket Birliği) ve Kütletû'l-Vataniyye⁴⁷⁶ (Millî Blok), Hizbû'l-'Amali'l-Kavmî (Milliyetçi İşçi Partisi)⁴⁷⁷ Suriye'nin bağımsızlığı için ciddi mücadeleler vermesine rağmen "Arap birliği" ve "Arap milliyetçiliği" gibi ideolojik fikirlerden uzaktı.

Baas'ı diğer milliyetçi oluşumlardan ayıran en önemli unsur Baas'ın daha radikal, daha sistemli bir şekilde Arap birliği ve milliyetçiliğine vurgu yapması ve bu fikirlere eklediği sosyalizm düşüncesi idi. Millî Blok gibi oluşumlar daha çok Suriye'deki elitlerin çıkarlarını temsil ederken Baas Partisi, Arap dünyasındaki partiler içinde "Birleşik Arap Devleti" idealini ortaya koyan, Arap dünyasının bölünmez ekonomik ve sosyal birlik olduğunu ifade eden tek partidir, denebilir.⁴⁷⁸

Partinin kuruluş tarihi ile ilgili 1943 ve 1947 gibi farklı tarihler verilmesine rağmen Celal Seyyid bu konu ile ilgili şunları ifade etmektedir:

"Yapmış olduğumuz görüşmelerin ve toplantıların sonunda Mişel Eflak yeni bir partinin kurulduğu ve üye kabulüne başladığını açıkladı. Bu şekilde Baas gerçek olarak doğmuş oldu. Resmî olarak kayıtlara girmesi yaklaşık olarak beş yıl sürmüştü, 1947 yılında Şam'da yapılan kuruluş kongresi ile Parti birçok konudaki düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmıştır."⁴⁷⁹

Kuruluş kongresinde yaptığı konuşmada Eflak "Arap dünyasındaki hiçbir parti büyüme esnasında Baas Partisinin karşılaştığı güçlükler ile karşılaşmamıştır." demiştir.⁴⁸⁰

Arap halklarını Arap milliyetçiliği düşüncesi etrafında, tek bir Arap devleti ideali doğrultusunda birleştirmeyi hedef edinen Baas Partisi, sosyalist düşünce ile Arap milliyetçiliğini harmanlamıştır. Özellikle Osmanlı sonrası Batılı emperyalist ülkelerin

⁴⁷⁴ Seyyid, *Hizbû'l-Ba'si'l-'Arabi*, 21-22.

⁴⁷⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Seyyid, *Hizbû'l-Ba'si'l-'Arabi*, 23.

⁴⁷⁶ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Seyyid, *Hizbû'l-Ba'si'l-'Arabi*, 22.

⁴⁷⁷ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Seyyid, *Hizbû'l-Ba'si'l-'Arabi*, 25.

⁴⁷⁸ Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 113.

⁴⁷⁹ Seyyid, *Hizbû'l-Ba'si'l-'Arabi*, 28.

⁴⁸⁰ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 32.

mandası altında yaşayan Arap ülkelerinin Batılılar tarafından çizilen suni sınırların aşılması ile özgürleşebileceğini düşünen Baas, sosyalizmi de sömürgeye karşı bir araç olarak kullanmıştır.

Mişel Eflak ve Selâhaddin Bîtâr tarafından partiye verilen Baas ismi (Diriliş), Orta Çağ Avrupa'sında kültür, siyaset, politika, sanat ve eğitim alanlarında gerçekleşen yenilenmeyi, yeniden doğuşu ifade eden Rönesans kavramına atıfta bulunmaktaydı. Bu anlamda Eflak ve Bîtâr'a göre Baas kelimesi Avrupa'nın yaşadığı şekilde bir yenilenmenin ve uyanışın Arap dünyasında da gerçekleşebileceğine işaret ediyordu. Her ne kadar kendi doktrinlerini oluşturmak isteseler de Batı'nın yaşamış olduğu Aydınlanma Dönemi'nden etkilenen Eflak ve Bîtâr'ın Arap ulusunun yeniden dirilişini temsil edecek siyasî partiye Baas adını vermeleri manidardır. Arap dilinde “diriliş” anlamına gelen “nahda” ve “ihya” gibi kelimeler yerine İslâmî literatürde Allah'ın öldükten sonra insanları yeniden diriltmesini ifade eden “Baas” kelimesinin seçilmesi, bir nevî Allah'a ait olan yeniden diriltme eylemine seküler bir meydan okumayı da içinde barındırmaktadır.⁴⁸¹

Manda rejimlerinden kurtulmayı, tam bağımsızlığı ve Arap birliğini savunan Baas Partisi, ekonomik kalkınma için Arap sosyalizmi fikrini hayata geçirmeyi hedefliyordu. Bu sebeple Parti; birlik, özgürlük ve sosyalizm olmak üzere üç ilke üzerine inşa edilmiştir.⁴⁸²

Eflak'ın ortaya koyduğu Baas ideolojisinde Arap birliği (Arap milliyetçiliği) “Ümmetun Arabiyyetun Vâhide, Zâte Risâletun Hâlide” (Ebedî Misyonu Sahip Tek Arap Ulusu) sloganı ile en başat konumda idi.⁴⁸³ Eflak, açıklamalarında bu üç ideolojinin önemine vurgu yaparken bunların önem açısından birbirinin önüne geçemeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Partinin Arap birliği⁴⁸⁴ konusuna yoğunlaştığı, diğer ideolojileri ikinci plana ittiği görülmektedir. Bu bağlamda Eflak “Bizim sosyalizmimiz ancak birleşik Arap devletinde tam anlamıyla gerçekleşebilir.”⁴⁸⁵ diyerek Arap birliğine verdiği önemi göstermiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciler tarafından bölgede çizilen sunî sınırları kabul etmeyen Baas, Batı emperyalizminin Arap halklarını birbirinden koparan, ayrılıkları körükleyen politikalarına karşı çıkmış, Arap birliğinin tesis edilmesi için gereken bütün

⁴⁸¹ Ahmet Tuğme (Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu tarafından oluşturulan geçici hükümetin başbakanı) ile 12 Mart 2021 yılında Kocaeli'nde gerçekleştirilen mülakat.

⁴⁸² Devlin, *The Ba 'th Party: A History from Its Origins to 1966*, 25.

⁴⁸³ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba 'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erba'ine 't-te 'sisiyye 1940-1949*, 68.

⁴⁸⁴ Devlin, *The Ba 'th Party: A History from Its Origins to 1966*, 32.

⁴⁸⁵ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba 'asi'l-'Arabi'l-İştirâkî: merhaletü'n-nümüv ve 't-tevessu' 1949-1958*, 176-177.

çabayı göstermiştir. 1941 yılında Irak'ta gerçekleşen Mayıs Devrimi'ni ve Lübnan'daki millî hareketi desteklemiştir. Prensipite Arap Birliği (Ligi) anlaşmasına Arap dünyasındaki mevcut ayrılığın kabulü ve tasdiki anlamı taşıyacağından destek vermese⁴⁸⁶ de bu oluşumun eksiklerine rağmen birlik yolunda bazı faydalar sağlayabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁷ 1948'de İsrail Devleti'nin Arap ülkelerinin tam ortasında kurulması, emperyalist ülkelerin daha kuruluş aşamasındaki Arap ülkelere nüfuz etme ihtimali, Baas'ın "birlik" düşüncesine ve bu düşüneyi gerçekleştirme aracı olan Arap milliyetçiliği fikrine daha fazla önem vermesine neden olmuştur.

Hiç şüphesiz ki Arap ümmetinin dirilişi için Baas ideolojisinin önem verdiği kavramlardan birisi de özgürlüktür. İnsanın kendisini bağlayan bütün dâhili bağlardan, iş birlikçi elitlerden, her türlü ekonomik ve siyasî emperyalist müdahalelerden özgürleşmesi gerekmektedir.⁴⁸⁸

Baas'ın hürriyet kavramına yüklediği anlam, bireysel inanç ve özgürlüklerinin sağlanmasının yanı sıra emperyalist güçlere karşı verilecek bağımsızlık mücadelesini ve feodal yapıları da kapsıyordu. Feodal yapıların tasfiyesi, Baas'ın sınıfsal tabanını oluşturan kırsal kesimin taleplerini de karşılamaktaydı.⁴⁸⁹

Baas'ın özgürlük anlayışında bireysel özgürlükler, basın, yayın vb. ulusal çıkarlarla uyumlu olduğu sürece kabul edilmektedir. Bu şekilde özgürlük, yüce Arap milletinin çıkarlarıyla uyum içinde olmaya bağlanmıştır.⁴⁹⁰ Eflak ise özgürlükle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirir:

"Özgürlüğün bir ulusun hayatında kendisinden vazgeçilebilecek kadar lüks bir şey olmadığına inanıyoruz. Aksine özgürlük hayatın temeli, özü ve anlamıdır. Biz, sömürgeciliğin her zaman tehlikeli olduğuna inanıyoruz. Bizi sömürgeciliğe karşı harekete geçiren şey ile tiranlığı kabul etmememizi engelleyen sebepler aynı şeylerdir."⁴⁹¹

Baasçı düşüncede Arap milliyetçiliği ile doğrudan ilişkili olan özgürlük idealine ulusal düzeyde Arap birliği gerçekleştirilmeden ulaşılamaz.

⁴⁸⁶ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 30.

⁴⁸⁷ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'asi'l-'Arabi'l-İştirâki: merhaletü'n-nümiy ve't-tevessu' 1949-1958*, 29-30.

⁴⁸⁸ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâki merhaletü'l-erba'ne't-te'sisiyye 1940-1949*, 69.

⁴⁸⁹ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 40.

⁴⁹⁰ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâki merhaletü'l-erba'ne't-te'sisiyye 1940-1949*, 65.

⁴⁹¹ Mişel Eflak, *Fî sebîli'l-Ba'as* (Mektebi's-Sekafeti ve'l-İ'lâm), 2/29.

Baas içerisinde en çok tartışılan konu sosyalizm -iştirakiyye- olmuştur. Sosyalizm, Baas'ın üç önemli ilkesinden biri olsa da "sosyalizm" kelimesi ancak 1952 yılında Ekrem Hürânî'nin Arap Sosyalist Partisi ile Baas birleştikten sonra Parti adında yer almıştır. Eflak'ın ortaya koymuş olduğu Arap sosyalizminin açık bir teoriye sahip olmaması, bu teorinin incelenmesindeki en büyük güçlük olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eflak'ın Arap sosyalizmi anlayışının bir nevi Batı sosyalizmi karşıtlığı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Eflak'ın kendi toplumuna ait ekonomik ve kültürel kodlarla Batı'yı taklitten uzak, özgün bir teori ortaya koyma düşüncesi, üçüncü dünya ülkeleri fikir adamlarında sık rastlanan bir durumdur. Yapısal şartların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu özgünlük arayışı maalesef Arap dünyasının dikkatleri üzerine çekebilecek, sosyalizm gibi teorileri anlayabilecek donanımlı entelektüellere sahip olmamasından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Manfred Halpern, Arap sosyalizminin düşünülerek ulaşılan bir kanaatten ziyade ihtiyaçtan doğduğu neticesine varmıştır.⁴⁹²

Bir dönem BAC'da devlet bakanlığı da yapmış olan Muhammed A. Hatim, sosyalist teori hakkında şunları söylemektedir: "Bizim spritüel ve entelektüel tecrübelerimizin en büyük karakteristiği, hayatımızı araştıran teorilerle meşgul olmayışımızdır. Biz teori araştıran hayatımızla meşgul olduk." Hatim, ikisinin de uygulanışının kökeninde dogmalardan ziyade ihtiyaç söz konusu olması bakımından Arap ve İngiliz sosyalizmleri arasında bir benzerlik olduğunu ileri sürerek teoriden mahrum oluşunu övünerek anlatır. Aynı şekilde Baasçı entelektüel Abdulmuhsin Ebû Meyzere göre Arap sosyalizmi henüz tamamlanmamış bir tecrübedir. Arap sosyalizmini, gerçekleşmesinden önce bir teoriye bağlı kılmak, Arap toplumunun bütün cephelerini içine alan realist ve canlı bir tecrübe olarak tabiatıyla çelişkiye düşürür.⁴⁹³ Bu açıklamalar ile teori yoksunluğuna kılıf bulunmaya çalışılmaktadır.

Baas hükûmetlerinde içişleri bakanlığı da yapan Atâsî, Eflak'ın Arap sosyalizmi üzerindeki ısrarının sadece komünist doktrinin enternasyonalizmine karşı duyulan hissi bir reaksiyon olduğunu, Baas doktrinin yeterince açık olmadığını söyler. "Sosyalist teorinin bu şekilde ele alınmasından vazgeçilmelidir. Zira her ülkenin kendine has tarafları ve ihtiyaçları olduğundan diğer ülkelerin bazı taraflarından faydalanılması mümkündür. Arap sosyalizmi

⁴⁹² Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 120.

⁴⁹³ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 116-119.

Arap dünyasının özel şartlarına uydurulmuş şekliyle anlaşılmalıdır. Bu Batı sosyalizminin tamamen reddi anlamına gelmemelidir.”⁴⁹⁴

Fransa’da öğrenim gördüğü yıllarda Marksist teoriyle tanışan ve komünizme sempati duyan Eflak’ın sempatisi, 1936 yılında Blum Hükûmeti’nin Suriye’ye vadettiği bağımsızlığı vermemesinden dolayı öfkeye dönüşmüştür. 1936 yılında yaptığı açıklama ile Eflak, komünizmle flörtünün bittiğini söylemiştir.⁴⁹⁵

Sosyalizm fikrinin Arap siyasî tarihinde önemli bir siyasî akım olarak kabul görmesinde II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu coğrafyasında yaşanan iki blok arasındaki güç mücadeleleri etkili olmuştur. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya ilgisinin artması, Sovyetlerin bölge ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerini desteklemesi, bu ülkelere ekonomik ve askerî yardımlar yapması bölge ülkelerinde olumlu etki meydana getirmiştir.

Aynı şekilde Batı Avrupa’da sosyalist ve komünist partilerin güçlenmesi, Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Bloku’nun uluslararası alanda etkisinin artması, Çin’de Komünist Parti’nin iktidara gelmesi, Asya’nın bağımsızlığını yeni kazanmış çoğu ülkesinde iktidarda olan partilerin programlarında sosyalist ve milliyetçi düşüncelere yer vermeleri Ortadoğu ülkeleri için de bu fikirlerin cazip hâle gelmesine neden olmuştur.⁴⁹⁶

Eflak, “sosyalizmin, fakirlik, cehalet ve hastalığı ortadan kaldırarak herkes için daha iyi hayat getireceğini ifade etmiştir. Sosyalizm olmazsa Arapların kalkınmalarına, gelişmiş milletler seviyesine gelmelerine imkân yoktur.”⁴⁹⁷

Eflak, Baas’ın sosyalizm anlayışını ifade ederken Arap sosyalizminin sanayi devriminden sonra Batı’da ortaya çıkan sosyalizm anlayışından farklı olduğunu belirtmiştir. Kapitalizmi destekleyen milliyetçiliğe karşı olan Batı’ya özgü bu sistemin Arapların ekonomik ve sosyal problemlerini çözmede yeterli olamayacağını, her bölgenin ve coğrafyanın kendine ait dinamikleri olduğunu ifade ederek Arap sosyalizmini bu coğrafyanın kendi toplumsal şartlarının oluşturduğunu iddia etmiştir.⁴⁹⁸ Eflak’ın milliyetçilik ile

⁴⁹⁴ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 119.

⁴⁹⁵ Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics 1945–1958*, 153.

⁴⁹⁶ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 464.

⁴⁹⁷ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 133.

⁴⁹⁸ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/282-284.

harmanladığı Arap sosyalizmi ile klasik Batı Marksist düşüncesi arasında herhangi bir ortak payda yoktu.⁴⁹⁹

Eflak'ın Arap sosyalizmi anlayışını Batı sosyalizminden farklı bir temele dayandırmasının altında hiç şüphesiz ki Batı karşıtlığı vardır. Sonuçta sosyalizm Batı kaynaklı bir fikirdi. Bir yandan Batı'ya karşı çıkarken diğer yandan onun teorilerini alıp kullanmak Eflak için çok açıklanabilir bir şey değildi.

Baas sosyalizmi ile klasik Marksizm arasındaki farklardan biri de Baas'ın sömürüye karşı fertler arası iş birliğini öngören Arap sosyalizm anlayışına sahip olmasıdır. Oysa Marksizm özünde sınıf çatışmalarına dayanmaktadır.⁵⁰⁰ Klasik Marksizm düşüncesinde sınıflar arası savaş toplum içindeki ayrışmayı derinleştirirken Arap sosyalizminde sınıflar arası iş birliği teşvik edilmektedir.

Eflak, üretimi artırmada kâr prensibini kullanan kapitalizmi reddetmektedir. Marksizm'i de özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldırdığı için kabul etmez. Baas sosyalizmi özel mülkiyete karşı insanların sahip olduğu içgüdüyü kabul eder. Bazı sınırlamalarla da olsa özel mülkiyeti savunur.⁵⁰¹

Klasik Marksist düşüncenin Batı merkezli ekonomik ve toplumsal gelişmeleri dikkate alan yaklaşımı ile Arap dünyasının bağımsızlık mücadelelerini ve sömürge düzeniyle ilgili sorunlarını çözebilecek yeterlilikte olmaması, Arap dünyasının sorunlarına çözümün ancak Marksist olmayan bir sosyalizm ile bulunabileceğini göstermektedir.⁵⁰²

Baas Partisi, sosyalizmi Suriye'nin kozmopolit toplumsal yapısını bütünleştirmek için gerekli görmekteydi. Sosyalizmin Suriye'de birbirine rakip aileler ve dinî, mezhebî ve etnik gruplar arasındaki düşmanlığı azaltacağına, bir grubun tek başına siyasal egemenlik kurmasına engel olacağına inanıyordu. Dolayısıyla siyasal düzlemde Müslümanlar, Hristiyanlar, Araplar ve Kürtler arasında herhangi bir fark olmayacaktı. Ekonomik eşitlik garanti altına alınırken kültürel asimilasyon da olmayacaktı.⁵⁰³

Her ne kadar Baas ideolojisi; birlik, özgürlük ve sosyalizmi birbirine eşit hedefler olarak ortaya koysa da söylemler ilk hedefin Arap birliği olduğu, diğer iki hedefin ise ona

⁴⁹⁹ Bassam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 292.

⁵⁰⁰ Devlin, *The Ba 'th Party: A History from Its Origins to 1966*, 35.

⁵⁰¹ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 148-149.

⁵⁰² Khadduri, *Political Trends in the Arab World*, 154-156.

⁵⁰³ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 162.

ulaşmada araçsallaştırıldığı görülmektedir. Eflak bu durumu şöyle ifade eder: “Bizim sosyalizmimiz, halklarımızı ve milliyetçiliğimizi yeniden yaşatmak için bir vasıta ve Arap milletinin tarihe yeniden girdiği bir kapı gibidir.”⁵⁰⁴ Eflak’ın ifadelerinde de görüldüğü gibi Baas için sosyalizm, Arap halkının emperyalist sistemde ayakta kalabilmesi ve mücadelesini sürdürebilmesi için önemli bir araçtır.⁵⁰⁵

Niyazi Berkes, Suriye sosyalizminin tüm Arap devletlerinde olduğu gibi milliyetçilik ve din sorunları ile ilgilendiğini ve bu sorunların çok girift bir şekilde iç içe geçtiğini ifade eder. Bu nedenle Berkes, Partinin ismi ile müsemma bir nitelik arz ettiğini ifade eder. Zira ona göre Partinin adı “Diri bir insan toplumunun belirlenmiş bir görünüşünü ya da sistemini anlatmaktan ziyade dirilme çabaları içindeki bir toplumun çarpınmalarının, tutarsızlıklar ile dolu hâlini gösterir.”⁵⁰⁶

Sonuç olarak Baas’ın bu üç ideolojisinin Arap birliğini gerçekleştirmek için bir araç olduğunu söyleyebiliriz. Sosyalizmin özgün bir teori ortaya koymak adına evrensel içeriğinden soyutlanıp içinin boşaltılarak Arap sosyalizmi adı altında Arap ulusunun kendini ifade etme aracına indirildiği görülmektedir.

2.3.6. Baas Partisinin Dine ve İslâm’a Bakışı

Dinî unsurların insanlık tarihinde toplumlar üzerinde her zaman etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Ortadoğu da bu anlamda dinî unsurların yoğun bir şekilde etkisine maruz kalmış bölgelerden biridir. Emperyalizm karşıtı milliyetçi bir tepki olarak ortaya çıkan, Ortadoğu toplumsal ve siyasî hayatında önemli bir yeri olan Baas Partisinin dine ve İslâm’a bakış açısı da dinî unsurların böylesine etkili olduğu bu bölgede doğal olarak önem arz etmektedir.

Baas Partisi, dine karşı tutumunda Ortadoğu’daki diğer sosyalistlerle hemen hemen aynı düşünceye sahiptir. İslâm’ın sosyalizmin müjdecisi olduğunu iddia eder. Mişel Eflak, İslâm’ın Arap mirasının bir parçası olarak kabul ettiği sosyalizm ve milliyetçilikle çelişki içinde olmadığı düşüncesindedir.⁵⁰⁷

Baas’ın kurucusu Mişel Eflak, dinle ilgili düşüncelerini *Fi Sebili'l-Ba's* adlı eserinin birinci cildinde “Dine Bakışımız” başlığı altında şu şekilde ifade etmektedir:

⁵⁰⁴ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 122.

⁵⁰⁵ Devlin, *The Ba'th Party: A History from Its Origins to 1966*, 33.

⁵⁰⁶ Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamlık, Milliyetçilik, Sosyalizm* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 42.

⁵⁰⁷ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 155.

“Din, tarih boyunca insan hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Din konusu günümüzde bazı gençlerin ifade ettiği gibi basit bir konu değil, ciddi bir konudur. Burada dinin hakikati ile dinin yansımaları arasında bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Dinin görünen şekli ile hakikatleri zaman zaman birbiri ile çelişmekte ve birbirine karşı olmaktadır. Bunun sebebi dinî konulara kişilerin duygu ve çıkarlarını karıştırmalarıdır. Bu durum gerek toplum için gerek fertler için sorun arz etmektedir.”⁵⁰⁸

Bu açıklamalar, kendisi de bir Hristiyan olan Eflak’ın dine karşı olmadığını fakat dinin insanlar tarafından kişisel çıkarlarla ve duygularla tahrif edilmesi sonucunda toplumda ve bireylerde sorunlar meydana getirebileceğini ifade etmektedir. Laikliği güçlü bir şekilde savunan, din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini ifade eden Eflak, din devleti deneyiminin Orta Çağ’da başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir.⁵⁰⁹ Ateizme şiddetle karşı çıkan Eflak, Baas Partisinin ateist bir parti olmadığını ifade eder.⁵¹⁰

Komünizm, dinin resmî temsilcilerinin genellikle zalimlerle ve bozguncularla beraber hareket ettiğini, bu şekilde hareket eden bir dinin insanlığa hayrı olmayacağını, dinin kendisinin de bozguncu olduğunu iddia eder. Zalimlerin elinde bir silaha dönüşen dinden kurtulmak gerektiğini, dinin toplumları uyuşturan, onları devrimden alıkoyan bir afyon olduğunu söyler ve ateizmi savunur. Eflak ise komünizmin bu bakış açısını çok yüzeysel bularak eleştirir. “Biz, dinin ticaretini yapan şarlatanların elinden kurtulması ve aslına dönmesi için gericilikle savaşıyoruz.”⁵¹¹ der.

Baas ideolojisi, İslâmiyet’i ilahî bir dinden ziyade Arap kültür ve tarihinin mirası olarak görür⁵¹² ve Hz. Muhammed’i de ilahî mesajı insanlara ulaştıran bir peygamberden ziyade büyük bir Arap bilgisi olarak kabul eder.

İslâm’ın ortaya çıkışınının Arap millî hayatında çok önemli bir olay olduğunu ifade eden Eflak, İslâm’ın çıkarlar, menfaatler ve yerleşik çarpık geleneksel anlayışlara karşı bir devrim yaptığını, onu sadece devrimci olanların anlayabileceğini, dinin olduğu yerde zulmün ve haksızlığın olmayacağını söyler.⁵¹³

⁵⁰⁸ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/116.

⁵⁰⁹ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 177-185.

⁵¹⁰ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 3/89.

⁵¹¹ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 119.

⁵¹² Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 143-145.

⁵¹³ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 117.

Eflak, İslâmiyet’i Arap mirasının bir parçası olarak kabul eder. İslâm’ın ilk dönemini Arapların altın çağı olarak görür. Hz. Muhammed’in hayatı ve yaptıkları Eflak’ın aradığı Arab’ın bizzat kendisidir. Eflak, Hz. Muhammed ve halifelerinde gerçek ve asil Arap ruhunun ifadesini görür ve bu ruhun yeniden hayat bulmasını arzu eder.⁵¹⁴ Eflak, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’den övgü dolu ifadelerle bahseder. Eflak’a göre örnek alınması gereken en iyi Arap Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed, Arapların hepsi idi, bugün de bütün Araplar Muhammed gibi olmalıdır. Eflak, İslâm’ı bir Arap hareketi olarak kabul ediyor ve Arapçılığı beden, İslâm’ı ise ruh olarak görüyordu.⁵¹⁵

İslâmiyet’in Arap milliyetçiliğine katkı sağladığını düşünen Eflak, Arapların tarihini Hz. Muhammed Dönemi’ne kadar götürüyordu. O, Hz. Muhammed’i ümmetin değil, bir ulusun kurucusu olarak tanımlıyor, sadece Müslüman Araplara değil, bütün Araplara ait görüyordu.⁵¹⁶ İslâm’ın zengin Arap mirasının bir parçası olduğunu ifade eden Baasçı entelektüel İlyas Farah, İslâmiyet’in ilk Arap milliyetçi devrimi olduğunu söyler. Gerek İslâm’ın gerekse sosyalizmin aynı gayeyi hedeflediklerini herkese fırsat eşitliği sağladığını belirtir.⁵¹⁷

Eflak, İslâm dininden ve Hz. Muhammed’den övgüyle bahsetse de İslâmî hakikatleri çarpıttığı çok açık bir şekilde görülmektedir. İslâm’ın Arap milliyetçiliğine katkı sağladığını belirterek, Hz. Muhammed’i ümmetin değil Arap ulusunun lideri gibi sunarak İslâm’ı milliyetçi bir çizgide göstermeye çalışmaktadır. İslâmiyet’i Arap medeniyetinin ürünü ve İslâmiyet’in asıl hedefinin Arapçılığı canlandırmak olduğunu söyleyerek İslâm’ın doğası gereği ulusal değerlerden ziyade evrensel değerler üzerine kurulduğu gerçeğinin üstünü örtmek istemektedir. Oysaki İslâm cihanşümul bir din olarak bütün insanlığa gönderilmiştir. Eflak’ın ısrarla Arap milliyetçiliğini İslâm’la bağdaştırma gayreti İslâm’ın kutsal metinlerindeki birçok ayette⁵¹⁸ kınanmıştır. Hz. Muhammed’in veda hutbesinde ifade ettiği “İrkçılık yapan ve ırkçılık davası güden bizden değildir.”⁵¹⁹ “Arab’ın Arap olmayana, Arap

⁵¹⁴ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 155.

⁵¹⁵ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 141-150.

⁵¹⁶ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 37-38.

⁵¹⁷ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 155.

⁵¹⁸ Kur’ân Yolu (Erişim 31 Mart 2023), el-Hucûrat 49/13.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, (Dimaşk: Dâru’r-Risaleti’l Âlemiyye, 2009), *es-Sünen*, Kitabu’l Edeb 5121, 441.

olmayanın da Arap üzerinde üstünlüğü yoktur.”⁵²⁰ sözleri bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İslâm tarihi dikkatli bir şekilde incelendiğinde Arapların birliğini sağlayan unsurun milliyetçilik değil, İslâm dininin toplumun her alanını kuşatan ilkeleri olduğu söylenebilir. Eflak, İslâm dininin Arap dünyasının ve bölgenin değişmesi mümkün olmayan temel dinamiklerinden biri olduğunu düşünerek, toplumsal hayattan koparılmasının imkânsız olduğunu kabul edip ona karşı açıktan cephe almamış ve pragmatik bir tutum ortaya koymuştur. Kendisi de Ortodoks Hristiyan olan Eflak’ın Müslümanların çoğunlukta bulunduğu bir coğrafyada İslâm karşıtı görüşlerle ortaya çıkması doğal olarak toplum nezdinde kabul görmeyecekti.⁵²¹

Komünist Partinin dinle çatışmaya girmesinin bir fayda sağlamadığını gören Eflak, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu geleneksel Arap toplumlarında din ile uzlaşma hâlinde olmuştur. Partinin dini kabullenışı şüphesiz mümkün olduğu kadar geniş kitlelere ulaşmak istemesinden ve rakibi Komünist Parti’nin Allah’a inanmadığını ortaya koymasından ileri gelmektedir.⁵²²

Bazı Baasçıların ifadeleri Baas’ın dine bakışının karmaşıklığına işaret etmektedir. Baasçı şair Ali Hilli’nin “Amentü bi’l-Ba’si Rabben lâ şerîke lehû ve bi’l-Urûbeti dinen mâlehû sânin” (Ortağı olmayan bir Rab olarak Ba’s’a, ikincisi olmayan bir din olarak Araplığa iman ettim.) ifadeleri Baas’ın bünyesinde de din konusunda tam bir uyum olmadığını göstermektedir.⁵²³

Her ne kadar ilk dönem Baasçıları İslâm’ı Arap kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak görseler de özellikle Hâfız Esed’le birlikte iktidara gelen Neo-Baasçılar zamanında partinin hizipçi bir yapıya büründüğü görülmektedir. Bu dönemde ordu, istihbarat gibi devlet kurumlarında Nusayrîler önemli kadrolara getirilmiş, bu durum Sünnî çoğunluğun tepkisine neden olmuştur. Bu rahatsızlığı dile getiren grup ise Suriye İhvânı olmuştur.

⁵²⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (Beyrut: Müesseseti’r-Risâle, 2001), *el-Müsned*, Bâb Numarası 474 (No:23489)

⁵²¹ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 156.

⁵²² Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 156-157.

⁵²³ “Amentü bi’l-Ba’si Rabben”, *YouTube* (Erişim 21 Temmuz 2021)

2.3.7. Suriye’de Baas İktidarı–Klasik Baas Dönemi (1963–1966)

Birleşik Arap Cumhuriyeti Dönemi’nde Sünnî Müslüman toprak sahipleri ile kentli tüccarların nüfuzunu kırmaya yönelik olarak hayata geçirilen sosyalist reformlar, Suriye siyasetine hâkim geleneksel elitleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın sonucu olarak Abdülkerim Nahlâvî liderliğindeki Şamlı subaylar, 28 Eylül 1961’de yaptıkları darbe ile BAC’a son vermiştir.⁵²⁴

Darbenin ardından yürürlüğe konan yasalarla feodal beyler toprak reformu öncesindeki haklarını geri almış, kamulaştırılan fabrikalar da eski sahiplerine iade edilmiştir.⁵²⁵ Bu durum, toprak reformuyla bazı kazanımlar elde eden kırsal kesimdeki köylüleri ve azınlıkları rahatsız etmiş, Baas Partisinin Arap sosyalizmi kapsamında gerçekleştirmek istediği sosyoekonomik dönüşümü de engellemiştir.

Baas Partisinde büyük rahatsızlık uyandıran ayrılıkçı döneme ait bu uygulamalar, bağımsızlık sonrasında Batı ile bağlantılı geleneksel elitlerin nüfuzunu kırmaya yönelik uzun yıllara dayalı mücadelenin başarısızlığa uğraması demektir. Bu durum gerek Nâsırcı gerekse Baasçı subaylar tarafından kabul edilebilir bir şey değildi. Nitekim ideolojik bölünmeyi göz ardı eden ve ayrılıkçı rejim karşıtlığı etrafında birleşen Baasçı, Nâsırcı ve bağımsız subaylardan oluşan bir grup, General Ziyad Harîrî önderliğinde 8 Mart 1963’te gerçekleştirdikleri bir darbeyle ayrılıkçı rejime son verdiler.⁵²⁶

1963 darbesinin hazırlıklarında Mişel Eflak ile Baas Partisinin olup olmadığı net olarak bilinmemekle birlikte gerek darbeyi yapan gerekse iktidarı ele geçiren Baas Partisi değil, Baas’ın içindeki Nusayrî azınlıkların kontrolünde olan askerî komiteye mensup kırsal kökenli subaylardı.⁵²⁷ BAC Dönemi’nde siyasî partilerin kapatılmış olması nedeniyle ayrılıkçı rejim zamanında örgütlenmeye başlayan Baas Partisinin iktidarı askerî kanadın desteği olmadan ele geçirmesi mümkün gözüküyordu.⁵²⁸

⁵²⁴ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 311-315.

⁵²⁵ Syed Aziz al-Ahsan, “Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980”, *International Journal of Middle East Studies*, 16/3 (Ağustos 1986), 301.

⁵²⁶ Robert W.Olson, *The Ba’th and Syria (1947-1982)*, (Princeton: N.J., The Kingdon Press, 1982), 81., Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 389-390.

⁵²⁷ Malcolm H. Kerr, “Hâfız Asad and The Changing Patterns of Syrian Politics”, *International Journal* 28/4 (Aralık 1973), 693; Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 64.

⁵²⁸ P. J. Vatikiotis, “The Politics of the Fertile Crescent,” ed. Paul Y. Hammond, Sidney S. Alexander, *Political Dynamics in the Middle East*, (New York: American Elsevier Publishing Company, 1972), 233.

13 Mayıs 1963'te Bîtâr'ın başkanlığında kurulan hükûmet; Baasçılar, Nâsırcılar ve bağımsızlardan oluşmaktaydı. Ayrılıkçı rejimi tasfiye etme amacını güden grupların birlikteliği Baas Partisinin iktidarı kendi tekeline alma girişimleri nedeniyle çok uzun sürmemiştir. Nâsırcı subaylar tarafından Temmuz 1963'te gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi ile gerilim zirveye çıkmıştır. Bu durumu fırsat bilen Baasçılar, ordu içindeki Nâsır yanlılarına yönelik etkisizleştirme kampanyası başlatmış, birçok Nâsır yanlısı subayı ordudan ve kamudan tasfiye etmiştir. Bu tasfiyeler sonunda Baas'ın askerî kanadı daha da güçlenmiştir.⁵²⁹ Selim Hatum, Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hâfız Esed gibi subaylar kilit noktaları ele geçirerek parti yönetimini kontrol altına almayı başarmıştır.⁵³⁰

Baas'ın iktidarı tek başına ele geçirmesinin ardından Mısır'la tekrar birliğin kurulması yönünde baskılar artmıştır. Fakat BAC Dönemi'nde Nâsır'la birçok problem yaşayan Baasçılar, birliğin tekrar kurulması konusunda iki gruba ayrılmıştır. Bir tarafta Arap ülkeleriyle birleşme konusunda istekli olan ve Pan-Arabizm düşüncesini savunan Mişel Eflak, Selahaddin Bîtâr ve Emin el-Hâfız; diğer tarafta ise "İlk Önce Suriye"⁵³¹ sloganıyla Suriye sosyalizminin gelişimine önem verilmesi gerektiğini savunan Salah Cedit, Hâfız Esed ve Muhammed Ümran gibi Nusayrî subaylar yer almaktaydı.

Bu fikir ayrılıkları beraberinde parti içi çekişmelerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Baas'ın bölgeciler olarak adlandırılan radikal kanadı, 1966 yılında Partide iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Ayrılıkçı rejim zamanında uygulamaya konan liberal politikaları sonlandıran bölgeciler, hızlı bir şekilde Sünnî Müslüman elitlerin siyasetteki ve ekonomideki nüfuzlarını kırmaya odaklanmıştır. Bu amaçla kamulaştırma ve toprak reformu politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır.⁵³² Ayrılıkçı rejim zamanında özelleştirilmiş olan bankalar yeniden kamulaştırılmıştır. 1965 yılında yüz on beş sanayi şirketini kapsayan çok geniş çaplı kamulaştırmalar yapılmıştır.⁵³³ Baas tarafından uygulanan radikal sosyalist politikalar, kentli Sünnî Müslüman elitlerin Baas Partisinden tamamen uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Baas Partisinin üye profilinde ciddi değişim yaşanmaya başlanmış, özellikle mezhep, bölge ve aşiret bağları gözetilerek azınlıkların ağırlıklı olduğu bir Parti yapılanması oluşturulmuştur. Nusayrî Salah Cedit sayesinde azınlığa mensup çok sayıda üye

⁵²⁹ Vatikiotis, "The Politics of the Fertile Crescent", *Political Dynamics in the Middle East*, 231.

⁵³⁰ Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, 45.

⁵³¹ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 234.

⁵³² Al-Ahsan, *Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980*, 306.

⁵³³ 242 sayılı kararın tam metni için bkz: Keesing's Contemporary Archives, No. 15, 1965-1966 (13-20 January), 20585.

Partinin sivil örgütüne kabul edilmiştir.⁵³⁴ Bölgecilerin ağırlıkta olduğu genç ve radikaller Parti içinde çoğunluğu sağlarken Eflak ve Bîtâr kanadı azınlığa düşmüştür.⁵³⁵

Suriye'deki rejim, Mişel Eflak ve Selahaddin Bîtâr'ın arzulamadığı düzeyde askerî nitelik kazanmıştır.⁵³⁶ 1963 darbesinden sonra kurulan yönetim, ideolojik bölünmeye ve fikir ayrılıklarına rağmen Partinin 1947 yılındaki tüzüğünde yer alan Arap sosyalizmi ve Arap milliyetçiliği prensiplerinden vazgeçmemiştir. Bu bakımdan Partinin ekonomik ve politik alanlardaki uygulamaları "Klasik Baasçılık" kavramsallaştırmasına olanak tanımaktadır.

2.3.8. Eski Kuşak Baasçıların Tasfiyesi ve Neo-Baas Dönemi (1966-1970)

Baas'ın askerî kanat üyesi olan Nusayrî Salah Cedit tarafından gerçekleştirilen 23 Şubat 1966 darbesi, Suriye'de iktidarı ele almasının ardından Baas'ın kendi içinde gerçekleşen ilk darbe olması açısından önemlidir. Zira bu darbe Suriye'de gerçekleşen darbeler içinde şiddet bakımından en kanlısı olmuştur.⁵³⁷

Baas iktidarına rağmen Salah Cedit'in kendi partisine karşı yapmış olduğu bu darbe ne anlama geliyordu? Parti içindeki ideolojik bir bölünmenin sonucu muydu? Yoksa parti içi iktidar mücadelesinden mi ibaretti? Araştırmacılar Baas'ın kendi içinde gerçekleşen bu darbeyi açıklamak için üç farklı yaklaşım ortaya koymuştur.

Bunlardan ilki siyasî (ideolojik) yaklaşımdır. Baas, kurulduğu günden itibaren farklı fraksiyonları içinde barındırmıştır. Bu nedenle bu bölünme parti içindeki sağ ve sol fraksiyonların ideolojik çatışmasıydı.⁵³⁸ BAC'ın başarısızlığa uğramasından sonra Partinin ilk kongresinde kabul edilen ideolojik yaklaşım ve geleneksel liderlik itibar kaybına uğramıştır.⁵³⁹ 1960'lardan itibaren Parti içinde etkili hâle gelen Marksist bir grup, yeni ideolojik yaklaşımlar ortaya atmıştır.⁵⁴⁰

Bu bağlamda yeni ideoloji bilimsel sosyalizm çerçevesinde şekillenmiştir. Baas'ın içindeki sol fraksiyon ilk kez Eylül 1963'te yapılan bölge kongresinde ortaya çıkmış, zamanla

⁵³⁴ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 55.

⁵³⁵ Elizer Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, (London: Pall Mall Press, 1970), 157.

⁵³⁶ David Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, (London: Mackays of Catham, 1987), 57-58.

⁵³⁷ Dîib, *Tarihu Suriyeti'l-muasır mine'l-intidabi'l-Firansi ilâ sayfi 2011*, 269.

⁵³⁸ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fi Sûriye 1918-2000*, 247.

⁵³⁹ Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria", 169.

⁵⁴⁰ Olson, *The Ba'th and Syria (1947-1982)*, 81.

Parti içinde daha etkili hâle gelmiştir. Cedid, Parti içindeki Marksist-Leninist radikal sol fraksiyonu temsil ediyor, sağ eğilimlere şiddetle karşı çıkıyordu. Bilimsel sosyalizm fikrine çağrı yapan Cedid, Eflak'a alternatif bir liderlik sunmaya çalışmış, Baas düşüncesinin Zeki Arsûzî'ye ait olduğunu iddia ederek Eflak'ın yerine Arsûzî'yi koymuştur.⁵⁴¹

Benzer şekilde sol düşünceye sahip Parti üyeleri tarafından geleneksel liderliğin ifade ettiği birlik, özgürlük ve sosyalizm sıralaması sosyalizm, özgürlük ve birlik şeklinde değiştirilmiştir. Arap ulusunun kalkınmasında işçi ve köylü sınıfının öncü olacağını, zengin tüccar sınıfının Arap ulusunun ilerlemesinde bir payı olamayacağını iddia eden sol gruplar, gerici Arap rejimleri ile ne pahasına olursa olsun birlik aramanın doğru olmadığını ifade etmektedir.⁵⁴²

İkincisi ise toplumsal yaklaşımdır. Buna göre Parti içindeki bölünme Partinin kurucu nesli olarak kabul edilen ilk nesil liderlerle (Eflak, Bîtâr gibi) ikinci nesil liderler -aşırı sol düşünceye sahip Salah Cedid ve Ahmed Suveydânî gibi- arasındaki kuşak çatışmasından kaynaklanmaktadır. Partinin daha yaşlı ve daha ılımlı şehirli liderleri kırsaldan gelen daha radikal fikirlere sahip genç kuşakla karşı karşıya gelmiştir. Bu durum, iki kuşak arasındaki fikrî çatışmayı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Özellikle ikinci kuşağın sert kamulaştırma politikalarını benimsemesinin de iki jenerasyonun arasını açtığı söylenebilir.

Üçüncüsü ise mezhepçilik yaklaşımıdır. Parti aygıtında Nusayrî azınlığın egemen konuma gelmesi ve diğer azınlıkların (Dürzî, Alevî ve İsmâilî gibi) tasfiye edilmesi bölünmeyi keskinleştirmiştir.⁵⁴³ 23 Şubat darbesinin ardından Bîtâr gibi eski nesil Baasçılardan bazıları tutuklanmış, darbeye direnen Emin Hâfız ise yaralı olarak ele geçirilmiştir. Eflak ve Rezzaz Lübnan'a kaçmışlardır. Cedid'in Partiyi ele alması Eflak ve Bîtâr'ın parti üzerindeki hâkimiyetine son verirken Neo-Baas⁵⁴⁴ olarak bilinen Baas Partisi iktidarının radikal dönemi de başlamıştır. Darbeden sonra Baas Partisinin sivil ve askerî kanadı arasındaki ayrım daha da netleşmiştir.

1966 darbesinin ardından gelen dönem, Suriye ordusunun kırsallaştığı; mezhep, bölge ve aşiret bağları temelinde istismar edilmesinin zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Suriye Silahlı Kuvvetleri'nde büyük gerilemeye neden olan bu uygulamalar, Sünnîler ile dinî azınlık mensubu subayların iki kampa bölünmesine yol açmıştır. Baas Partisi ve iktidar bloku içinde

⁵⁴¹ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 371.

⁵⁴² Dîb, *Tarihu Suriyeti 'l-muasır mine 'l-intidabi 'l-Firansi ilâ sayfi 2011*, 250.

⁵⁴³ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 247.

⁵⁴⁴ Bkz. The Neo-Ba'ath Party of Syria, Avraham Ben-Tzur.

yaşanan bu mücadele, ülke içinde de istikrarın sağlanmasını neredeyse imkânsız hâle getirmiştir.

Bu sebeple gerek Baas'ın iktidarı ele aldığı 8 Mart 1963 gerekse 23 Şubat 1966 darbesinin ardından askerî komite tarafından gerçekleştirilen tasfiyeler bugünün Suriye'sinin ve rejimin doğru anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Şöyle ki 8 Mart darbesinden sonra Şamlılardan, Nâsırcılardan ve birlik yanlısı bağımsızlardan oluşan yaklaşık 700 kişi ordudan tasfiye edilerek yerlerine herhangi bir askerî eğitime sahip olmayan fakat Baas Partisi üyesi azınlıklara mensup 900 subay alınmıştır. Aynı şekilde Emin Hâfız destekçisi 400 kadar subay ordudan ihraç edilmiştir.⁵⁴⁵ 1965 yılına gelindiğinde orduda mezhebe dayalı yerleştirmelerin boyutunun ürkütücü seviyeye geldiği görülmektedir. Alasdair Drysdale, ordudaki azınlıklara mensup subayların toplam subay sayısına oranını %70, Sünnî subayların oranını ise %25 ile %30 oranında tahmin ediyordu.⁵⁴⁶

1967 yılına girildiğinde Suriye ordusu iki bin iki yüzden fazla subay ve üç bin civarında yedek subay kaybetmişti.⁵⁴⁷ 1967 savaşında İsrail karşısındaki yenilginin sebeplerinden birinin de Suriye ordusunun eğitimsiz, savaş meselelerinden anlamayan Parti mensubu askerlerden oluşmasıdır.

Ordu içinde açıktan mezhepçilik yapmanın başarısızlığa uğradığı gerçeği, Nusayrî subay Muhammed Ümran'ın⁵⁴⁸ mezhepçiliği körüklediği⁵⁴⁹ suçlamasıyla ordudan tasfiye edilmesinde görülsede ordudan çok sayıda Sünnî'nin tasfiye edilmesi, Şam dışındaki birliklere gönderilmesi, askerî akademilerin kapılarının kentli Sünnîlere kapalı olması gibi uygulamalar ordudaki mezhepçilik iddialarını kuvvetlendirmektedir.⁵⁵⁰

Salah Cedid ve Hâfız Esed aslında konularını koruyup güçlendirmek için büyük ölçüde Nusayrî askerlerin desteğine dayansalar da bu durumu Muhammed Ümran gibi açıkça ifade etmiyorlardı. Bunun sebebi laik, Arap milliyetçiliği ve Arap birliği düşüncesini savunan, Baas ideolojisine sahip subaylar tarafından aleni mezhepçilik mesajları veren, bölge ve aşiret bağlarına vurgu yapan açıklamaların kabul edilmesinin mümkün olmamasıdır.

⁵⁴⁵ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 414.

⁵⁴⁶ Alasdair Drysdale, "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", *Civilisations*, C.29, 3/4 (1979), 359-373.

⁵⁴⁷ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 414.

⁵⁴⁸ Ümran, Fatımiyye üstüne düşen görevi oynamalı diyerek Fatımiyye diye adlandırılan Heterodoks Müslüman subayları (Nusayrî, İsmâilî, Dürzî) en büyük rakibi olan Emin Hâfıza karşı mezhep temelinde kullanmak ve Nusayrî yandaşlarıyla mezhebe dayalı dayanışmayı güçlendirmek istemiştir.

⁵⁴⁹ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 77.

⁵⁵⁰ el-Rezzâz, *et-Tecrübetü'l-mürra*, 159.; Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 71.

Neo-Baas Dönemi'nin Nusayrîlikle özdeşleştirildiğini söyleyebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu dönemde ordudan ciddi sayıda Sünnî subayın tasfiye edilmesi, bunların yerine Nusayrî kökenlilerle azınlıklara mensup subayların getirilmesi, aynı şekilde Dürzî subay Selim Hatum'un "Sonsuz Misyonu Olan Arap Devleti" yerine "Sonsuz Misyonu Olan Alevî Devleti" şeklindeki ifadeleri bu kanaati kuvvetlendirmektedir.⁵⁵¹ Bu sebeptir ki Salah Cedit kendisi cumhurbaşkanı olmayarak devlet başkanlığına Sünnî Nureddin Atâsî'yi getirmiştir. Bu görevlendirme ile iktidarının Nusayrîlikle özdeşleştirilmesinin önüne geçmek istemiştir.

Eflak ve Bîtâr gibi geleneksel liderlerin tasfiye edildiği, Parti içindeki Marksist-Leninist aşırı radikal sol fraksiyonun iktidarı ele geçirdiği bu dönem Neo-Baas Dönemi olarak adlandırılmıştır. Baas Partisi, bu dönemden sonra farklı bir mecraya savrularak kuruluş ilkelerinden ciddi anlamda uzaklaşmıştır.

2.3.9. Baas'ın Siyasal ve İdeolojik Dönüşümü: Baas'tan Esedizme Geçiş (1970 Sonrası)

Batı'da eğitim görmüş Mişel Eflak ve Selâhaddin Bîtâr'ın öncülüğünde kurulan Baas Partisi, Arapların tarihteki ihtiyaçlarına tekrar kavuşabilmeleri için önce bağımsızlıklarını elde etmelerini, ardından sosyalizm temelinde bütün Arapların tek bir devlet çatısı altında toplanmalarını hedeflemiştir. Bu doğrultuda "birlik, hürriyet ve sosyalizm" kavramlarını ideolojisinin merkezine koyan Baas Partisi "Sonsuz Misyonu Olan Arap Ulusu" sloganı ile Avrupa'da yaşanan Rönesans benzeri bir uyanışın Arap dünyasında da gerçekleşebilmesi için çalışmalar yürütmüştür.

Zaman içinde gerek uluslararası konjonktürün etkisi gerekse iç politik gelişmeler Partinin erken dönem ideolojisinden sapmalara neden olurken Parti içi çekişmelerin de fitilini ateşlemiştir. Birçok analist ve araştırmacı Partinin kuruluş döneminde birçok farklı ideolojiyi bünyesinde barındırmasından dolayı bölünme ve çatışmayı da içinde bulundurduğunu ifade etmektedir.⁵⁵² Nebil Şubeyr'e göre Baas Partisi sağcı, solcu, sosyalist ve milliyetçi olmak üzere birbiri ile uyum içinde olmayan dört farklı gruptan oluşmaktaydı. Bütün bu grupları

⁵⁵¹ Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria," *Middle Eastern Studies*, 25/4, (Ekim 1989), 442., Dam, 109.

⁵⁵² Bkz. İzzeddin Diyab, *et-Tahlîlü'l-ictimâî li-zâhirâti'l-inkisâmi's-siyâsî fi'l-vatani'l-'Arabi: Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-iştirâki nemûzecen* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1993).

birleştirecek bir ideolojiye sahip olmadığı için Parti içi çatışmaların ve ideolojik sapmaların olması da doğaldı.⁵⁵³

Partinin kuruluşundaki gevşek yapısı, parti yöneticilerinin ideolojik adanmışlık duygusundaki zayıflık, 1949 yılında Hüsnü Zaim darbesindeki kararsız duruş, bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Darbenin ardında parlamento feshedilip birçok hükûmet yetkilisi tutuklandıktan sonra Baas Partisi yöneticileri darbeye karşı bir bildiri yayımlanmasına karar vermiştir. Oldukça sert bir dille kaleme alınan bu açıklama sonrasında içlerinde Mişel Eflak, Selâhaddin Bîtâr ve Celal Seyyid gibi kurucuların olduğu birçok Parti yöneticisi tutuklanmış ve Mezze Hapishanesi'ne gönderilmiştir.⁵⁵⁴ Gerek hapishane koşulları gerekse kendilerine yapılan kötü muamele Eflak'ı derinden etkilemiştir. Mişel Eflak, Mezze Hapishanesi'nden Hüsnü Zaim'e özür beyan eden bir mektup yazarak siyaseti bırakacağını, başka işlerle meşgul olacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁵

Eflak'ın bu davranışı, Parti içinde çok ciddi bir çatlağa, üyeler arasında zihinsel bulanıklığa ve büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Arap birliğini gerçekleştirmek gibi büyük ideallere sahip olan ve bunun için herkesle mücadele ettiğini söyleyen bir partinin liderinin bu yolda karşılaştığı en ufak zorlukta böyle bir davranış sergilemesi özellikle Eflak'ın öğrencilerinin gururunu kırmış ve onları büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Bir grup, Eflak'ın Partiden ihraç edilmesini ve bildirinin reddedilmesini önerirken diğer bir grup da daha sağduyulu bir şekilde yaklaşılması, olayın bu kadar büyütülmeden çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. İki grup arasındaki bu anlaşmazlık Partinin uzunca bir müddet faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur.⁵⁵⁶ Bu olaylar göstermektedir ki Parti daha kuruluş aşamasında kırılğan bir ideolojiye ve teşkilat yapısına sahipti.

Parti tarihinin belirleyici aşamalarından birisi de Suriye ve Mısır arasındaki birlik dönemi (1958-1961) ve sonrasıdır. İlk kez Suriye Baas Partisi'nin tüzüğünde ifade edilen “Arap dünyasını tek bir bağımsız devlet hâline getirmek için mücadele verilmesi” düşüncesini hayata geçirmek amacıyla Mısır'la birlik kurulmasında Baas Partisi yetkililerinin girişimleri ve çabaları etkili olmuştur.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Sakr Ebu Fahr, Nebil Şuveyri, *Suriye hutâmü'l-merâkibi'l-mub'asera* (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ven'Neşr, 2005), 111.

⁵⁵⁴ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 61-62.

⁵⁵⁵ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fi Süriye 1918-2000*, 350-351.

⁵⁵⁶ Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi*, 63-66.

⁵⁵⁷ Jankowski, *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, 104.

Suriye'nin Mısır'la birleşme kararı almasının ardından Suriye'deki partilerin feshedilmesine karar verilmesi Baas içinde rahatsızlığa neden olmuştur. Suriye-Mısır birliğinden rahatsızlık duyan⁵⁵⁸ Hâfız Esed, Salah Cedit, Muhammed Umran, Abdulkemir Cündî ve Ahmed Mir gibi Alevî ve İsmâilî kökenli azınlıklara mensup subaylar, Mısır'da görevde buldukları dönemde Baas liderlerinden gizli olarak "Askerî Komite"yi kurmuşlardır. Zaman içinde Baas Partisinin askerî kanadını oluşturan bu komite, birlik döneminde siyasî olarak bir aktivite içinde olmamıştır. Geleneksel Baas liderlerinin (Kıyâdetü'l-Kavmiyye) izlediği politikalara karşı çıkan Askerî Komite, 1963 darbesi sonrasında Suriye siyasetinde etkili olacaktır.⁵⁵⁹

1962 yılında gerçekleştirilen beşinci kongre Parti içindeki ayrışmanın açığa çıkması açısından önemlidir. Bir tarafta Baas'ın eski kuşak kurucu liderleri Mişel Eflak, Selâhaddin Bîtâr ve Emin Hâfız diğer tarafta ise ikinci kuşak Baasçılardan oluşan Salah Cedit, Hâfız Esed ve Muhammed Umran vardı. Kıyâdetü'l-Kavmiyye⁵⁶⁰ olarak anılan eski kuşak Baasçılar,⁵⁶¹ Pan Arabizm ülküsünde ısrarcı olduklarından yapılan hatalar gözden geçirildikten sonra Mısır'la yeniden birleşmeyi savunuyorlardı. Diğer tarafta Mısır'la gerçekleştirilen birliğin beklenen başarıyı gösterememesinden kaynaklanan hayal kırıklığı ikinci kuşak Baasçılar tarafından erken dönem Arap birliği ideolojisinin sorgulanmasına neden oldu.⁵⁶²

Kıyâdetü'l-Kutriyyîn⁵⁶³ (Bölgeciler) olarak isimlendirilen yeni nesil Baasçılar 1960'ların uluslararası konjonktürüne uygun olarak Ortadoğu'da ve özellikle üçüncü dünyada yaygınlık kazanan sosyalist düşünceye vurgu yapmışlardır. Eski kuşağın milliyetçi söylemlerine karşı yeni kuşak, "İlk Önce Suriye"⁵⁶⁴ sloganı ile Suriye'deki ekonomik ve toplumsal sorunlar çözülmeyen herhangi bir birlik projesine girilmesinin sağlıklı olmayacağını, bu şekilde bir Arap devleti kurulmasının mümkün olmadığını savunmuştur.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fî Suriye 1918-2000*, 367.

⁵⁵⁹ Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 221.

⁵⁶⁰ Kıyâdetü'l-Kavmiyye: Baas'ın kurucuları Mişel Eflak ve Selâhaddin Bîtâr'ın temsil ettiği ilk nesil Baasçılardır. Pan-Arap idealine sahip olan ilk nesil, bütün Arapları sosyalizm temelinde büyük bir Arap devleti altında birleştirmek istemektedir.

⁵⁶¹ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 353.

⁵⁶² Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 92.

⁵⁶³ Kıyâdetü'l-Kutriyyîn: Salah Cedit, Hâfız Esed ve Muhammed Umran Baas'ın ikinci kuşağının temsil ettiği bölgeciler olarak adlandırılan bir gruptur. İlk kuşağın Pan-Arap ideolojisinden ziyade ulusal milliyetçiliğe önem vermekte, Suriye milliyetçiliğini savunmaktaydılar.

⁵⁶⁴ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 234.

⁵⁶⁵ Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, 92-93.

Bölgeciler ile eski kuşak Baasçıların arasında yaşanan bu ideolojik fikir ayrılıklarına rağmen Mişel Eflak kongrede yeniden Parti genel sekreterliğine seçilmiştir. Geleneksel Baas Dönemi olarak isimlendirilen bu dönemde eski kuşak Baasçılar konumlarını muhafaza etmelerine rağmen Parti içinde ideolojik ayrılıklar görünür hâle gelmiştir.

Eski kuşak Baasçıların ısrarları ile 1963 yılında başlayan Mısır'la yeniden birleşme görüşmelerinin başarılı olmaması, ikinci nesil Baasçılara savundukları ideolojileri hayata geçirme fırsatı verdi. Baas'ın askerî komitesinin desteklediği, Nâsırcı ve bağımsız subaylardan oluşan bir grup, General Ziyad Harîrî önderliğinde 8 Mart 1963 yılında ayrılıkçı rejimi bitiren darbeyi gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁶ Baas'ın gerçekleştirmiş olduğu bu darbe ile iktidarı ele geçirmesi, Suriye'de geleneksel Sünnî siyasî elitlerin iktidarının çökmesi anlamına geliyordu.

1963 darbesi her ne kadar Eflak ve Baas tarafından yapılmış gözükse de hem darbeyi yapan hem de iktidarı ele geçiren Eflak veya Baas Partisi değil, özellikle Baas'ın içindeki Nusayrî azınlıkların kontrolündeki askerî komiteye mensup kırsal kökenli subaylardı.⁵⁶⁷

Baas kitle partisi olmayı başaramamasına rağmen fakir Sünnîler ile Nusayrî, Dürzî, İsmâîlî gibi azınlıkların desteğini kazanmıştır. Sosyoekonomik açıdan zayıf olan bu grupların hem Baas Partisi içinde hem de orduda aynı etnik-ekonomik özellikleri taşıması Baas'ın Suriye'de iktidarı nasıl ele geçirdiğinin göstergesidir.

Darbe sonrası dönemde askerî komitenin ilk amacı ordu içindeki kilit noktaları ele geçirmek oldu.⁵⁶⁸ Bu doğrultuda Nâsır yanlılarının ve bağımsızların tasfiyesine yönelik bir çalışma başlatılmış, tasfiye edilen yaklaşık 700 subayın yarısının yerine Nusayrîler istihdam edilmiştir. Mahmud Sâdık'a göre yeni atanan Nusayrî subayların oranı yüzde doksana varıyordu.⁵⁶⁹

Bu dönemde parti üyelerinin sosyokültürel yapılarındaki değişim önemlidir. Askerî komite üyeleri, konjonktürün uygun olmasından da istifade ederek belli bir sürece ve eğitim düzeyine bağlı olan Parti üyeliğindeki kriterleri ve ideolojik adanmışlığı göz ardı edip aile, mezhep ve aşiret bağlarını dikkate alarak Partiyi yeni üyelere açmıştır. Bunun neticesinde

⁵⁶⁶ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 389-390.

⁵⁶⁷ Malcolm H. Kerr, "Hâfız Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics", *International Journal* 28/4 (Aralık 1973), 693; Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 64.

⁵⁶⁸ Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria", 165.

⁵⁶⁹ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 65; Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve's-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 414.

ideolojik ilkeler yerine mezhep, bölge ve aşiret bağlarının hâkim olduğu, Parti mantığına yabancı grupların çoğaldığı bir yapı meydana gelmiştir.⁵⁷⁰ Bu tasfiyelerin ardından sosyokültürel yapısı değişen Baas Partisinde Mişel Eflak ve Selâhaddin Bîtâr'ın temsil ettiği ilk kuşak Baasçılar azınlığa düşmeye başlamıştır.

Partide görülen asker ve sivil şeklindeki ayrışma, zaman içinde daha da keskinleşmiştir. Partinin askerî komitesi, özellikle orduya yeni alınan azınlık mensubu subayların da etkisiyle daha da güçlenmiştir.⁵⁷¹ Parti ile ordu arasındaki bu ilişki, Suriye'deki dönüşümün temel dinamiklerinden biri olmuştur.

Dolayısı ile 1960'ların Baas'ı; ikinci kuşak liderlerin etkisi, Baas içindeki yeni ideolojik söylemler ve ordu içindeki güç dengelerinin değişmesiyle 1940'ların ve 50'lerin Baas Partisinden farklı bir noktaya gelmiştir. 1963 yılında yapılan altıncı kongrede alınan kararlar bize Partinin Pan Arabizm fikrinden Marksist-Leninist sosyalist bir partiye dönüştüğünü göstermektedir.⁵⁷² Baas Partisinde, 1970'lerde Esed'le gerçekleşen dönüşümün temellerinin 1960'ların başlarında atıldığı görülmektedir. Bu dönüşümü Avraham Ben-Tzur, Neo-Baas şeklinde adlandırmıştır.⁵⁷³

Baas Partisinde 1960'larda bölgecilerin başını çektiği sosyalizme öncelik veren politikalar ile başlayan ideolojik dönüşüm, 1966 yılında Neo-Baasçıların önde gelenlerinden Salah Cedit'in yaptığı darbe ile ülke yönetimine yansdı. Darbenin ardından Yusuf Zuğeyn başbakan, Ahmed Suveydânî genel kurmay başkanı, Hâfız Esed ise hava kuvvetleri komutanı olmuştur. Salah Cedit, cumhurbaşkanı olmak istemesine rağmen Nusayrî kökenli olması hasebiyle konjonktürün buna uygun olmadığını düşünmüş ve cumhurbaşkanlığına Sünnî Nureddin Atâsî getirilmiştir.⁵⁷⁴ Bu görevlendirme ile iktidarının Nusayrîlikle özdeşleştirilmesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır.

Darbenin ardından başlayan tasfiye sürecinde kurucu eski kuşak liderler tutuklanmış; Mişel Eflak Irak'a, Selâhaddin Bîtâr ve Münif Rezzaz Lübnan'a gönderilmiştir. Bu değişim, Baas Partisinde bundan sonra Kavmiyye'nin (Arap milliyetçiliği) değil, Kutriyyun'un (vatanseverlik) politikalarının uygulanacağı anlamına gelmekteydi. Darbe liderlerinin hemen

⁵⁷⁰ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 65.

⁵⁷¹ Vatikiotis, "The Politics of the Fertile Crescent", *Political Dynamics in the Middle East*, 231.

⁵⁷² Poyraz Gürson, *Suriye*, (Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010), 59.

⁵⁷³ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 239.

⁵⁷⁴ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve 's-Siyâse fi Süriye 1918-2000*, 405-407.

hemen hepsinin ortak özelliği radikal sol eğilime sahip olmalarıydı.⁵⁷⁵ Daha önce bu derece aşırı sol fikre sahip bir kabine Suriye’de iş başına gelmemiştir.⁵⁷⁶

Partinin kurucu lideri Mişel Eflak, bu yaşananları “Artık partimi tanıyamıyorum, bu parti benim mi, bu ilkeler benim mi?” diyerek hayretle karşılamıştır.⁵⁷⁷ Selahaddin Bîtâr ise 1966 darbesini “Baasçı politikaların Suriye’de sona ermesi şeklinde” yorumlamıştır.⁵⁷⁸

Eski kuşak Baasçıların tasfiyesinin ardından askerî komite içinde yeni kutuplaşmalar ve çekişmeler meydana gelmiştir. 1966 darbesinde önemli rolü olan Dürzî subay Selim Hatum’a beklediği görev verilmezken askerî komitenin Nusayrî üyeleri tarafından Dürzî subaylara yönelik ciddi bir tasfiye süreci başlatılmıştır.⁵⁷⁹ Salah Cedit’e karşı darbe girişiminde bulunan Selim Hatum, Hâfız Esed’den gerekli desteği alamayınca başarılı olamamış ve Ürdün’e kaçmak zorunda kalmıştır.⁵⁸⁰

Bu dönemde askerî komite içindeki bir diğer rekabet Nusayrî kökenli Salah Cedit ile Hâfız Esed arasında yaşanmıştır. 1967 yılında alınan İsrail yenilgisi, iki lider arasında var olan çatışmayı gün yüzüne çıkarmıştır. Yenilgiden Hava Kuvvetleri Komutanı Esed’i sorumlu tutan Cedit, Esed’in görevinden istifa etmesini talep ederken Hâfız Esed ise Cedit’i ve hükûmeti suçlamıştır. İki lider arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu da “İçeride dönük sosyalist bir politikaya mı yoksa İsrail’e karşı mücadelede Arap ülkeleriyle iş birliğini öngören Arap milliyetçiliğine dayanan bir politikaya mı öncelik verilmeli?” sorusu etrafında gelişmiştir. Cedit ve arkadaşları Ürdün, Lübnan ve Irak gibi gerici, sağcı ve Batı yanlısı olarak tanımladıkları yönetimlerle İsrail’e karşı siyasî ve askerî iş birliğine gitme fikrine açıkça karşı çıkmıştır.⁵⁸¹ Bu grup, Suriye’de devrimci sürece önem verilmesini ve tam anlamıyla sosyalist bir dönüşümün gerçekleştirilmesini savunuyordu.⁵⁸²

Esed ve Mustafa Tlas gibi askerî yönetimin önde gelenleri ise İsrail’e karşı silahlı mücadeleyi savunuyor, Suriye’deki sosyalist dönüşümü geçici olarak olumsuz yönde etkilese bile askerî gücün artırılmasına öncelik verilmesini istiyorlardı. Arapların İsrail’e karşı mücadelesine destek sağladıkları müddetçe Irak, Mısır, Suudi Arabistan ve diğer Arap

⁵⁷⁵ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 407.

⁵⁷⁶ Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 253.

⁵⁷⁷ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 354.

⁵⁷⁸ Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 252.

⁵⁷⁹ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 107.

⁵⁸⁰ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 102.

⁵⁸¹ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 112.

⁵⁸² Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 262-263; Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 417.

ülkelerinin siyasî tavırlarına bakılmadan bu ülkelerle askerî ve siyasî iş birliğine gidilmesinin çıkarları açısından daha doğru olduğunu savunuyorlardı.⁵⁸³

Salah ve Esed arasındaki rekabet, Parti ve ordu içindeki karşılıklı tasfiyelerle zirveye ulaşmış, ülke içinde “sulta izdivaciyye”den (ikili iktidar) söz edilmeye başlanmıştır. Mısır Devlet Başkanı Nâsır’ın cenazesinden dönen Esed, ülkesindeki iktidar boşluğunu somut bir şekilde fark etmiş, 1949 yılında Hüsnü Zaim ile başlayan darbeler sürecine son verecek olan darbeyi 13 Kasım 1970’te gerçekleştirmiştir.⁵⁸⁴ Cedid ve Nureddin Atâsî başta olmak üzere Partinin bütün liderleri tutuklanmış, Suriye siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Esed, bu girişimi darbe olarak değil “Hareketü’t-Tashîhiyye” (Düzeltilme Hareketi) olarak isimlendirmiş, 1963’te gerçekleştirilen darbeyle aynı yerde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Raymond Hinnebush, Suriye’de 1963 darbesinden sonra yaşananları Fransız Devrimi’nden sonra devrimci koalisyonun yaşadığı parçalanmaya benzetmektedir.⁵⁸⁶

Milliyetçi, realist ve pragmatist bir kişiliğe sahip olan Esed,⁵⁸⁷ üç kurumu kontrol altına alarak iktidarını sağlamıştır. Dengeleri kişi merkezli bir iktidar üzerine kuran Esed, Baas Partisi genel sekreteri olarak Partiyi, Cumhurbaşkanı olarak siyasî yapıyı ve başkomutan olarak orduyu kontrol altında tutmuştur.⁵⁸⁸ Esed’in Nâsır’dan etkilenecek tek adam politikası üzerine kurduğu bu iktidar, kolektif liderlik anlayışına sahip olan Baas ideolojisinden koptuğunun bir göstergesiydi. Demokratik yönetim anlayışından uzak olan Esed, Baas’ın sosyalist ideolojisini arka plana itmiş ve devlet kurumlarını kendi iktidarını güçlendirecek şekilde düzenlemiştir.

Darbenin ardından yapılan referandum ile Esed, Suriye siyasî tarihinde ilk kez azınlık mensubu, Nusayrî kökenli birisi olarak devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur.⁵⁸⁹ Baas’ın 1947 tüzüğünde yer alan Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi, Esed’in iktidarı döneminde yerlerini korumuştur. Bununla birlikte bu ideolojilerin arka plana itildiği görülmektedir. 70’li yıllarda Arap dünyasında benimsenen devlet eliyle kalkınma modeli yerine Suriye’deki Neo-Baas Dönemi’nde gerek toprak reformlarından gerekse millîleştirme politikalarından rahatsız

⁵⁸³ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 113.

⁵⁸⁴ Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye, Baas Partisi ve İdeolojisi*, 271; Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 119.

⁵⁸⁵ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 421.

⁵⁸⁶ Hinnebush, *Authoritarian Power and State Formation in Ba’thist Syria*, 134.

⁵⁸⁷ Robert W. Olson, *The Ba’th and Syria, 1947 to 1982: The Evolution of Ideology, Party, and State, from the French Mandate to The Era of Hâfiz al-Asad* (Princeton: N.J.Kingston Press, 1982), 144.

⁵⁸⁸ Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, 13.

⁵⁸⁹ Zeynelâbidîn, *el-Ceyş ve’s-Siyâse fî Sûriye 1918-2000*, 429.

olan Sünnî tüccarların rejime yabancılaşmasını engellemek ve sisteme dâhil edilmesini sağlamak amacıyla “infıtah” adı altında ekonomide liberalleşme ve dışa açılma politikaları uygulanmıştır. Bu adımlarla Esed, Suriye’nin iç yapısındaki dengeyi sağlayarak sınıflar arası çatışmayı törpülemek istemiştir. Dolayısıyla Esed’le başlayan bu yeni dönemde Partinin ideolojik kırılması kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Sünnî tüccarların ve özel sektörün ekonomik durumunu düzelteren liberalleşme adımlarının siyasal alanda bir şeffaflaşma getirmediği ve devletin Baas Partisi ve diğer kurumlar vasıtasıyla siyasal katılımı baskı altında tutup sınırlandırmaya devam ettiği görülmüştür.⁵⁹⁰

Arap devletleri arasında 1960’lı yıllarda başlayan ayrışma, 70’li yıllarda yerini rekabete ve ülkesel çıkarlara öncelik verilmesine bırakmıştır. Arap birliğinin içine düştüğü bu kriz, Lübnan iç savaşı ile İran-Irak Savaşı’nda Suriye’nin ortaya koyduğu tavırda net bir şekilde görülmektedir. Lübnan iç savaşında Suriye’nin Filistinli Hristiyan Mârûnîleri desteklemesi, bir Arap devleti olan Irak’a karşı İran’ın yanında yer alması Arap milliyetçiliğinin bölgede düşüşe geçtiğinin ve ulusal çıkarların Arap milliyetçiliğinin yerini aldığı, infıtah (liberalleşme)⁵⁹¹ adımlarının Arap sosyalizmi ile yer değiştirdiğinin kanıtıdır.

Esed Dönemi, Esed’in kişisel karar ve yaklaşımlarının Partinin önüne geçtiği, Partinin kadrolarının daha çok aile, aşiret ve mezhep gibi bağlara dayandırıldığı, ideolojik anlamda milliyetçi-sosyalist çizgiden tam anlamıyla kopuş yaşandığı bir dönem olmuştur. Baas’ın kuruluş felsefesinde yer alan Arap milliyetçiliği ve sosyalizm yerini Neo-Baas Dönemi olan 1960’lı yıllarda Arap sosyalizmine, 1970’li yıllarda Esed’in Neo-Baasçıları tasfiye etmesi ile de ulusal milliyetçiliğe ve Suriyeciliğe bırakmıştır.

Baas, kitle partisi olmayı başaramamasına rağmen fakir Sünnîler ile Nusayrî, Dürzî ve İsmâilî gibi azınlıkların desteğini elde etmiştir. Sosyoekonomik açıdan zayıf olan bu grupların hem Baas Partisi içinde hem de orduda aynı etnik-ekonomik grubun üyesi olması Baas’ın Suriye’de iktidarı nasıl ele geçirdiğinin göstergesidir.

⁵⁹⁰ Kienle, *Contemporary Syria Liberalization between Cold War and Cold Peace*, 59.

⁵⁹¹ Kienle, *Contemporary Syria Liberalization between Cold War and Cold Peace*, 45.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE’DE BAAS VE İHVÂN KARŞITLIĞI: TEORİK (İDEOLOJİK) VE PRATİK BOYUT

3.1. SURİYE’DE BAAS-İHVÂN ÇATIŞMASININ TEORİK VE İDEOLOJİK BOYUTU

3.1.1. Suriye’deki Çatışmanın Temel Dinamikleri: Kronik Çatışma Kuramı ve Çatışma Çarkı Modeli

İnsanlık tarihi incelendiğinde çatışmalarla ve savaşla geçen yılların barışla geçen yıllardan çok daha fazla olduğu görülecektir. Gerek bireyler gerekse toplumlar birbiri ile farklı nedenlerle çatışmaktadır. Geçtiğimiz yüzyıllarda çatışmalar daha çok devletler arasında yaşanmıştır. Soğuk savaş sonrasında ise bu durum, devlet içindeki unsurlar arasında etnik, kültürel, dinî, ekonomik ve çıkar odaklı çatışmalar şekline dönüşmüştür.⁵⁹²

Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi “çatışma” kavramının da net bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu tür kavramlar, zamana göre değişim geçirmekte ve yeni anlamlar kazanmaktadır. Uluslararası ölçekte kullanılan “conflict” kelimesi Türkçe’ye çatışma, uyuşmazlık, anlaşmazlık olarak geçmiştir. Sosyal bilimlerde başta siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler olmak üzere birçok bilim dalının ele aldığı çatışmaların görünen ve görünmeyen birçok nedeni vardır. Bu sebeple çatışma kavramı buz dağına benzetilmektedir.⁵⁹³

Çatışmaların görünmeyen kısmında dinden dile, kültürden kimliğe, gelir dağılımından eğitime, sağlıktan sosyal adalete, ideolojik ve etnik farklılıklardan taleplerin çakışmasına kadar birçok unsurun bulunduğu görülmektedir. Bu kadar geniş unsurlara sahip olan bir kavramı bir tanıma sığdırmak, kavramın ifade ettiği anlamı açıklamak için yeterli olmayacaktır.

Bazı siyaset bilimciler çatışmayı “değer, güç, statü ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakipleri yok etme ya da kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel,

⁵⁹² Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, *Barış Araştırmaları ve Çözümleri Dergisi* 1/1 (Şubat 2013)

⁵⁹³ Hüseyin Bağcı, “Önsöz Yerine: Çatışma Analizi”, *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, ed. Nezir Akyeşilmen (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004), 12.

sosyoekonomik, siyasal vb. sıfatlar yüklenmiş grupların uyuşmaz amaçlar üzerinden birbirleri ile mücadelesi”⁵⁹⁴ olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanıma göre çatışma, “İki veya daha fazla kişi veya grubun hedef ve istekleri veya güdülleri açısından temelde birbirleriyle uyumlu olmamaları hâlidir.”⁵⁹⁵ Dean Tjosvold ise çatışmayı "Bir kişinin müdahale etme, tıkama ya da farklı bir şekilde bir başkasının davranışını engelleme veya etkisini azaltma sürecidir." şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁹⁶

Hem doğada hem de insanın yapısında yer alan çatışmanın oluşabilmesi için inançtan kültüre, çıkarlardan etnik unsurlara kadar geniş uyuşmazlık sebeplerine ihtiyaç vardır. Çatışmaların en önemli türlerinden biri olarak kabul edilen siyasal çatışmalar oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Siyasal iktidarın ortaya koyduğu birtakım politik uygulamalar zaman zaman bu çatışmaların nedeni olabilmektedir.

Aynı şekilde sosyal ve kültürel unsurlar da çatışmanın nedeni olabilmektedir. Bir toplum içinde var olan din, dil, ırk ve kültür gibi unsurlar etrafında insanların gruplaşmaları, biz ve öteki kavramlarını ortaya çıkararak kendinden olmayanı dışlayan bir yapının oluşmasına neden olur.⁵⁹⁷ Devlet kaynaklarının adaletli bir şekilde dağıtılmaması, belli grupların kaynaklardan ve hizmetlerden faydalanma noktasında öne çıkması diğer kesimlerde ciddi problemlere neden olmakta ve beraberinde çatışmayı getirebilmektedir.⁵⁹⁸

Devlet kademelerinde bazı gruplara diğerlerinden fazla üst düzey makam ve iş imkânları verilirken ve siyasî temsil imkânı sağlanırken bazı grupların çeşitli engellemelerle karşı karşıya bırakılması engellenen grupların sisteme karşı güvensizlik ve öfke duymasına neden olur.⁵⁹⁹ Aynı şekilde devletlerin belli kimlik gruplarını desteklerken farklı kimliklere baskı ve asimilasyon politikaları uygulaması çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır.⁶⁰⁰

Ekonomik, etnik ve dinî nedenler de çatışmanın ortaya çıkmasının temel sebepleri arasında sayılabilir. Özellikle Fransız Devrimi’yle ortaya çıkan milliyetçilik akımı

⁵⁹⁴ Kemal İnat, Burhanettein Duran ve Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri* (Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007), 10-11.

⁵⁹⁵ Andrew J. Dubrin, *Personal and Human Resource Management*, (New York: D.Van Nostrand Company ,1981), 330.

⁵⁹⁶ Dean Tjosvold, “Interdependence Approach to Conflict Management in Organizations”, *Managing Conflict: An Interdisciplinary Approach*, ed, M. Afzalur Rahim (New York: Praeger Publishers, 1989), 43.

⁵⁹⁷ Ertan Efeğil, “Devlet İçi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”, *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri*, ed. Ertan Efeğil- Esra Pakin Albayrakoğlu (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015), 24.

⁵⁹⁸ Sheriff F. Folarin, “Types and Causes of Conflict”, *Covenant University* (Erişim 7 Eylül 2021).

⁵⁹⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Rise of Ethnic Nationalism, Intra-State Conflicts and Conflict Resolution”, *Tesam Akademi Dergisi* 5/1 (Ocak 2018), 16.

⁶⁰⁰ Efeğil - Albayrakoğlu, *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri*, 23.

beraberinde etnik, dinî ve kültürel sorunlar getirmiştir. Bu durum, zaman içinde aynı toplumda yaşayan insanların birbirini etnik, dinî ve mezhebî yönden ötekileştirmesine neden olmakta, bu da çatışmaları körüklemektedir.

Suriye'deki Baas-İhvân çatışmasının ideolojik, ekonomik, mezhebî olmak üzere birçok farklı boyutu bulunmaktadır. Başta Van Dam olmak üzere birçok akademisyen ve araştırmacının ifade ettiği gibi Baas-İhvân çatışmasının mezhepçilik çerçevesinde açıklanması, tarihî arka planın göz ardı edildiği indirgemeci bir yaklaşımdır. Mezhepçilik olgusu bir gerçeklik olmakla birlikte çatışmanın çıkış nedenini salt mezhepçi bir çerçevede açıklamak mümkün değildir.

Rejimin etnik ve mezhep temelli alt kimlikleri yeniden üretmek amaçladığı görülmektedir. Bu bağlamda mezhep argümanının kitleleri mobilize etmek adına rejim ve İhvân tarafından kullanıldığı inkâr edilemez. Bununla birlikte modern dönem öncesinde ortaya çıkan mezhepsel kimliklerin, çatışmaların sosyal ve ekonomik sebepleri göz ardı edilerek meselenin ele alınması genellemeci ve yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır. 1970 yılından beri iktidarı elinde bulduran Hâfiz Esed'in Nusayrî azınlığa mensup olması ve birçok kritik görevin başında Nusayrî kökenli kişilerin bulunması çatışmanın mezhep temelinde açıklanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Suriye'de yönetici elit, genellikle halk üzerinde hem dinî hem de ekonomik olarak etkili olan Sünnî toprak ağaları ve şehirli tüccarlardan oluşmaktaydı. Sünnî elitin ülkedeki hâkimiyeti Fransız mandasının hüküm sürdüğü yıllarda zaman zaman kesintiye uğrasa da Baas Partisi'nin iktidara gelişine kadar devam etmiştir. Fransız mandası yönetiminde siyasî bilince kavuşan ve kendisine en çok orduda yer bulabilen Nusayrî azınlık, Baas Partisi iktidarının uygulamaya koyduğu ekonomi ve kamulaştırma politikaları sayesinde Sünnî elitlerle yer değiştirmeye başlamıştır. Sadece Nusayrîler değil aynı zamanda Dürzîler ve İsmâîlîler de hem orduya hem de Baas Partisine kaydolarak ülkenin geleceğinde kendilerine bir yer arayışına girmişlerdi. Bu durum Fransız manda yönetimi ve sonrasında ortaya çıkan sosyoekonomik yapının, etnik ve mezhebî kimliklerin nasıl bir dönüşüme uğradığını göstermesi açısından önemlidir.

Uygulanan devletçi sosyalist politikalar, her mezhepten çiftçileri ve köylüleri Baas Partisinin destekçisi yaparken şehirli Sünnî elitleri Partiye ve rejime karşı tavır almaya itmiştir. Rejimin uygulamaya koyduğu seküler politikalar halkta tepkiye neden olmuştur.

Bunların neticesinde Baas Partisi içindeki temsiliyeti oldukça düşen, toprak reformu ile fakirleşen, azınlıkların şehirlere göç etmesiyle oluşan yeni sosyolojik yapıya itiraz eden şehirlerdeki Sünnîler, İhvân'ın bünyesinde rejime karşı örgütlenmeye ve seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Özellikle Hama, Halep ve Humus gibi şehirlerdeki birçok Sünnî, on yıl öncesine göre fakirleşmiş, hem topraklarını hem de diğer ticarî gelir kaynaklarını kırsaldan gelen Nusayrî azınlıkla paylaşmak zorunda kalmıştır. Eğitimli ve tüccar ailelerden oluşan İhvân, ekonominin hür müteşebbislere bırakıldığı, ithalat-ihracatın devlet kontrolünde olmadığı; toplanma, gösteri yapma, ticarî ya da siyasî birlikler kurma; gazete, dergi vs. çıkartma haklarının temin edildiği bir düzen istiyordu.⁶⁰¹

Selefi ve sufî akımları içinde barındıran İhvân, liberal ekonomiyi ve aynı zamanda sosyal adaleti savunmasına rağmen Mısır'dakinin aksine Suriye'de geniş kitlelere hitap edememiştir. Bunun nedeni daha elitist, eğitimli ve kapalı bir çevre içinde faaliyet yürütmesidir.⁶⁰² 1970'lerde İhvân ve eski elitin desteğiyle Hama ve Halep civarında rejime karşı başlatılan isyanın kırsal kesimin ilgisini çekmemesi, bunun en açık göstergelerinden biridir.⁶⁰³

Tüm bunlara rağmen ekonomik temelli değişimlerin sınıfsal ve mezhepsel ayrımlara kısmen etki ettiği söylenebilir. Şöyle ki rejimin kamulaştırma politikalarının en büyük mağduru toprak sahipleri ve şehirli Sünnî aileler olurken bu durumdan en kazançlı çıkan kesim daha önceleri toprak sahibi Sünnîlerin tarlalarında çalışan kırsaldaki topraksız azınlıklar olmuştur. Bu durum, rejimin azınlıkları kayırdığı, mezhepçi politikalar uyguladığı algısının oluşmasına neden olmuştur. Rejim, azınlık iktidarı algısını kırmak ve sosyal tabanını genişletmek için 1980'lerden itibaren "infitah" adı verilen ekonomik liberalizasyon politikaları ile Sünnî elitleri yeniden kazanmak istemiştir.

Suriye'de Baas Partisi ve İhvân arasındaki çatışma, Lübnan asıllı siyaset bilimci Edward Azar ve arkadaşlarının derinlemesine bölünmüş toplumlarda ortaya çıkan çatışmaları tanımlamak için ortaya koyduğu "Kronik Toplumsal Çatışma"⁶⁰⁴ kuramı ile Simon Mason ve Sandra Rychard tarafından ileri sürülen "Çatışma Çarkı" modeliyle ele alınmıştır.

⁶⁰¹ Batatu, "Syria's Muslim Brethern", 12-36.

⁶⁰² Joshua Teitelbaum, "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945-1958: Founding, Social Origins, Ideology ", *Middle East Journal* 65/2, (Bahar 2011), 213-233.

⁶⁰³ Yusuf Selman İnanç, *Suriye İç Savaşı Bir Mezhep Savaşından Öte*, <https://acikerisim.isikun.edu.tr/xmlui/handle/11729/2470>, (Erişim 16.08.2023)

⁶⁰⁴ Azar Edward, Paul Jureidini ve Ronald Mc Laurin "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East", *Journal of Palestine Studies* 8 /1 (Sonbahar 1978), 41-60.

Azar ve arkadaşları, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çatışmaların tamamına yakınının üçüncü dünya ülkelerinde çıktığına ve bunların çoğunun sosyoetnik çatışmalar olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁰⁵ Onlara göre toplumsal grupların kendi kimliklerine dayalı temel ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldıkları zamanlar, kronik toplumsal çatışmaların ortaya çıktığı süreçlerdir.⁶⁰⁶

Azar ve arkadaşları kronik toplumsal çatışmayı hazırlayan sebepleri iki nedene dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, kronik toplumsal çatışmalar daha çok ırk, etnisite, din ve kültür temelli derinlemesine bölünmüş çok kimlikli toplumlarda görülmektedir. Ulus inşa sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlayamamış toplumlarda, sömürgeci güçlerin böl ve yönet politikaları sonucu iktidardaki kimliğin ya da ekonomik ve toplumsal grubun diğer kimlikler üzerinde baskı kurmasıyla meydana gelen tarihsel rekabet iç uzlaşının sağlanamamasında önemli role sahiptir. Bu ve benzeri ülkelerde daha çok bir ya da birkaç toplumsal gruptan oluşan iktidar, devlet kaynaklarını kontrol altında tutarken diğer toplumsal grupların siyasî ve ekonomik talepleri çok fazla dikkate alınmaz. Bu durum, kronik toplumsal çatışmaların çıkmasına neden olur.⁶⁰⁷

Kronik toplumsal çatışmanın ikinci nedeni ise siyasetle ilgili güvenlik ve kabul edilme ihtiyacı gibi temel ihtiyaçların mevcut iktidar tarafından karşılanmamasıdır. Özellikle karar alma mekanizmalarına etkin katılımın karşılanmaması, bu grupların marjinalleşmesine neden olmakta, bu da kronik toplumsal çatışmaların derinleşmesine etki etmektedir.⁶⁰⁸

Azar ve arkadaşlarına göre kronik toplumsal çatışmanın görüldüğü ülkelerin çoğu kırılabilir, otoriter ve antidemokratik devlet yapısına sahiptir. Belli bir kimlik grubunun kontrolünde olan siyasî iktidarın kamu kaynaklarını kendi yandaşları lehine kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda devlet yapısı ve siyasî iktidarın meşruiyet düzeyinin, temel ihtiyaçlar ile kronik toplumsal çatışma arasındaki ilişkiye etki eden önemli unsurlardan biri olduğu aşikârdır.⁶⁰⁹

Azar'ın ve arkadaşlarının ortaya koyduğu kronik çatışma teorisinde ifade edilen nedenler, Suriye'deki toplumsal yapıyla uyumluluk arz etmektedir. Toplumsal olarak

⁶⁰⁵ Azar vd., *Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East*, 45-47.

⁶⁰⁶ Azar Edward, *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases* (Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1990), 12.

⁶⁰⁷ Azar, *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, 7; Azar Edward- Robert Haddad "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly* 8/4 (1986), 1339.

⁶⁰⁸ Azar, *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, 7-8.

⁶⁰⁹ Azar, *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, 10-11.

homojen bir yapıya sahip olmayan Suriye; dinî, mezhebî ve etnik anlamda oldukça çeşitlilik göstermektedir. Sünnî Müslümanlar nüfusun yaklaşık %70'ini oluştururken iktidarı elinde bulunduran Nusayrîler yaklaşık %11, Dürzîler %3, İsmailîler %1,5 ve Hristiyanlar yaklaşık %14'ünü oluşturmaktadır.⁶¹⁰ Fransız mandası tarafından uygulanan böl ve yönet stratejisi, azınlıklara sağlanan ekonomik ve siyasî ayrıcalıklar bağımsızlık sonrasında toplumsal çatışmaların en temel sebepleri arasında yer almaktadır.

Hâfız Esed'in tek adama dayalı otoriter devlet anlayışı, Suriyelilik kimliğini ön plana çıkararak mezhepçilik söylemlerinin önüne geçmek istese de ülkede dinî kimliğe dayalı çatışmanın patlak vermesi önlenememiş ve bu çatışma ancak askerî güç kullanılarak bastırabilmiştir.⁶¹¹

Simon Mason ve Sandra Rychard tarafından ileri sürülen “Çatışma Çarkı”⁶¹² modeline göre karmaşık bir nitelik taşıyan devlet içi çatışmaların ortaya çıkmasında görünür nedenlerin yanında görünmeyen nedenler de bulunmaktadır. Bu sebeple devlet içi çatışmalar şiddet yoğunluğu bakımından daha düşük seviyede gerçekleşse de çatışmanın çözümü daha zor olmakta ve daha uzun bir sürece yayılmaktadır.

Heilderberg Institute for International Conflict Research'ün (HIIK) yaklaşımına göre siyasî çatışma, bireyler ve sosyal gruplar arasında algılanan niyet uyumsuzluğu hâlidir.⁶¹³ Bu bağlamda çatışmanın öznelerinin kimler olduğu sorusunun cevabı önem arz etmektedir. Uppsala Üniversitesi Barış Çalışmaları Birimi tarafından hazırlanan Uppsala Çatışma Veri Programına göre çatışmalar; tek taraflı şiddet, devlet kaynaklı olmayan çatışma ve devlet kaynaklı çatışma olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Devlet kaynaklı çatışmalar ise kendi içinde devletler arası ve devlet içi çatışmalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Devlet içi çatışmaların yabancı devlet destekli ve yabancı devlet desteksiz olmak üzere iki alt başlığı bulunmaktadır.⁶¹⁴ Genellikle karmaşık bir sürecin ürünü olan devlet içi çatışmalar, “bir devletin sınırları içerisinde, mevcut hükûmet ile o ülkenin vatandaşı olan kişilerin çeşitli

⁶¹⁰ Hamza Akengin - Ayşe Yaşar, “Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/32 (Aralık 2018), 32.

⁶¹¹ Moshe Maoz, *Asad: The Sphinx of Damascus A Political Biography* (London: George Weidenfeld and Nicolson, 1988), 74-82.

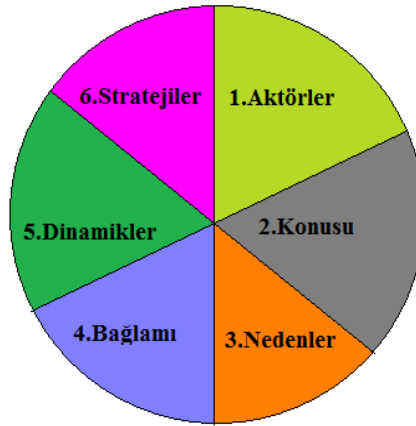
⁶¹² Bkz. Mason, S. ve S. Rychard, *Conflict Analysis Tools*, (Bern: Swiss Agency for Development and Cooperation, 2005)

⁶¹³ HIIK *Conflict Barometer*. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research, 2019, [chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://hiik.de/wpcontent/uploads/2020/03/CoBa-Final-%C3%BCberarbeitet.pdf](https://hiik.de/wpcontent/uploads/2020/03/CoBa-Final-%C3%BCberarbeitet.pdf), (Erişim 12 Temmuz 2023)

⁶¹⁴ UCDP, Conflict Codebook Version, <https://ucdp.uu.se/downloads/nsos/ucdp-nonstate-211.pdf/>, (Erişim 18.05.2021)

neden, amaç ve hedefler üzerine bir araya gelerek oluşturduğu muhalif grup(lar) arasında süreklilik içeren şiddet eylemlerinin sonucunda sivil ölümlerin olduğu çatışmalar” olarak kabul edilmektedir.

Mason ve Rychard’ın “Çatışma Çarkı” modeli altı bölümden oluşmaktadır. “Aktörler” bölümünde çatışmaya katılan aktörler ve çatışmaya etkileri ele alınmakta, “Konular” bölümünde ise çatışmanın ortaya çıkış süreci ve tarafların birbirine karşı mücadeleye başlamalarında etkili olan maddî (iktidar, doğal kaynak vb.) ve manevî (kimlik, onur, aidiyet) konular incelenmektedir. Çatışmanın nedenleri “Nedenler”, çatışma sürecinde etkili olan yapısal sorunlar ise “Bağlam” bölümünde incelenmiştir. Çatışmanın yükselme seviyesi ve etkileşim yoğunluğu “Dinamikler”, çatışmanın çözümü için kullanılan ya da kullanılabilir stratejiler ise “Stratejiler” bölümünde ele alınmıştır.⁶¹⁵ Bu bağlamda çatışma çarkı modelinin temel mantığı, birbirinden bağımsız ancak birbirini tamamlayan olguların ayrı ayrı incelenmesidir.

616

Tablo 2: Çatışma Çarkı Modeli

Suriye’de Baas ve İhvân arasında yaşanan çatışmayı tek bir nedene bağlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Cumhuriyetle yönetilen bir ülke olarak gözükmesine rağmen kendine özgü bir yönetim anlayışına sahip olan Suriye’de demokratik bir siyasî işleyişin varlığından söz etmek mümkün değildir. Suriye’de siyasî iradenin en önemli unsuru Baas

⁶¹⁵ Mason ve Rychard, *Conflict Analysis Tools*, 3.

⁶¹⁶ Mason ve Rychard, *Conflict Analysis Tools*, 3.

Partisi'dir. Bu durumun bir gereği olarak devlet kurumları ile özel kuruluşların tamamı Baas Partisi ve şubelerinin denetimi altındadır.⁶¹⁷

Rejimin güvenliğine tehdit oluşturması muhtemel ordu, polis, medya, üniversite, iş dünyası, sendika gibi kurumlar Baas Partisi üzerinden kontrol altına alınarak rejim yanlısı kurumlar şekline dönüştürülmüştür.⁶¹⁸ Devlet kurumlarında görev almanın ön şartı olarak Baas Partisi üyeliği istenmekte, görev alacak kişilerden liyakatten önce rejimin sadık bir üyesi olmaları beklenmektedir. Toplumun farklı kesimleri Baas Partisi altında birleştirilerek bir nevi Baas ülkesi oluşturulmuştur.

Cumhurbaşkanı, gerek Parti genel sekreteri gerekse silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak ülkenin kurumlarını kontrol altında tutan yegâne güçtür. Bu bağlamda devletin varlığı ve tüzel kişiliği, devlet başkanının kişisel liderliği etrafında toplanan otoriter bir yönetimle özdeşleşmektedir.

1973'ten sonra uygulanan seçim yasasına bakıldığında rejime muhalif partilerin seçime katılmalarına izin verilmediği görülmektedir. Rejim, Ulusal İlerici Cephe (UİC) ile bağımsız adayların dışında farklı siyasî aktörlerin seçime katılmasına izin vermemiştir. Halk Meclisi seçimlerine bakıldığında seçim yasası gereği parlamentonun 2/3'ünün UİC'ye kontenjan olarak ayrıldığı, geri kalan 1/3'ünün ise bağımsız adaylar için olduğu gözlenmektedir. Baas Partisi dışındaki partilerin demokratik ülkelerde olduğu gibi siyasî iktidarı denetlemek ve hesap sormak gibi işlevi bulunmamaktadır. Daha çok Baas rejiminin tabanını genişletme amacıyla faaliyetler yürüten bu partiler, siyasî iktidarı elinde tutan gücün politikalarına meşruiyet kazandıran göstermelik yapılar olarak işlev görmektedir.⁶¹⁹

Rejimin varlığını devam ettirmek için muhaliflere sert ve baskıcı politikalar uygulamaktan çekinmediği görülmektedir. Bu bağlamda ülkeyi koruyan silahlı kuvvetlerin yanı sıra bizzat Esed tarafından kontrol edildiği belirtilen on beş ayrı istihbarat biriminden bahsedilmektedir.⁶²⁰ Ziadeh'e göre Suriye'de neredeyse her 257 kişiye bir istihbarat polisi

⁶¹⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria The Struggle for the Middle East*, (London: University of Colifornia Press, 1989), 61.

⁶¹⁸ Rubin Barry, *The Truth about Syria*, (New York: St. Martin Press, 2007), 46.

⁶¹⁹ Seale, *Asad of Syria The struggle for the Middle East*, 176.

⁶²⁰ Andrew Rathmell, "Syria's Intelligence Services: Origins and Development", *Journal of Conflict Studies*, 1996, <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/11815/12637/>, (Erişim 29 Haziran 2023)

düşmektedir.⁶²¹ Kendi halkını bir tehdit olarak gören rejim, halkı kontrol edebilmek için farklı istihbarat birliklerini kullanmaktadır.

Baas rejiminin antidemokratik uygulamaları, muhaliflerin siyasî süreçlere ve karar alma mekanizmalarına dâhil olmalarının engellenmesi Baas ve İhvân arasındaki çatışmanın siyasî nedenlerinden biridir.

Rejimin uyguladığı ekonomi politikaları, yoksulluk, iktidar tarafından karşılanmayan ekonomik beklentiler, kayırmacılık, gelir dağılımındaki adaletsizlik de devlet içi çatışmaların önemli nedenleri arasında yer almaktadır.⁶²² Rejimin ekonomik kaynakları kendi kontrolüne alarak katma değeri yüksek bazı sektörleri birtakım imtiyazlarla rejime sadık Nusayrî toplumuna mensup iş adamlarının kontrolüne vermesi, eş dost (crony capitalism) kapitalizmi olarak adlandırılan kendi özel bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶²³

Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasının ardından Suriye siyaset tarihinde yaşanan olaylar ve ülkedeki etnik ve dinî grupların tarihsel hafızasında oluşan olumsuz algı nedeniyle toplumun farklı kesimleri birbirinin sergilediği davranışları tehdit şeklinde algılama eğilimine sahiptir.⁶²⁴ Bu durum, grupların birbiriyle ilişkilerini şüphecilik ve rekabet çerçevesinde oluşan güvensizlik üzerine kurması sonucunu doğurmuştur. Bir tarafta Sünnî kesim tarafından haksızlığa uğratıldığına inanan Nusayrî, Dürzî, İsmâilî ve Hristiyan dinî azınlık grupları yer alırken diğer tarafta ülke nüfusunun çoğunluğuna sahip olmasına rağmen otoriter Nusayrî azınlık yönetimi tarafından zulüm gördüğünü savunan Sünnî Müslüman blok bulunmaktadır. Bu çerçevede Sünnî gruplar, dinî azınlık gruplarını ötekileştirici ve yargılayıcı olmakla eleştirirken dinî azınlıklar da Sünnîleri intikamcı olarak tanımlamaktadır. Bu sebeple taraflar arasında yüzeysel ve kırılğan bir iletişim bulunmaktadır.⁶²⁵ Bu güvensizlik dinî azınlık grupları arasında da görülmektedir. Özellikle Baas Partisinin iktidara geliş sürecinde rol oynayan azınlık gruplar (Dürzîler, İsmâilîler gibi), zamanla Partinin Nusayrîlerin kontrolüne geçmesiyle Parti ve ülke yönetiminden tasfiye edilmiş, sonrasında Dürzî-Nusayrî

⁶²¹ Ziadeh, *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*,

⁶²² Christopher Blattman and Edward Miguel, "Civil War", *Journal of Economic Literature*, 48/1, (2010), 14.

⁶²³ David A. Stockman, *The Great Deformation: The Corruption of Capitalism in America*. (New York, Public Affairs Press, 2013), 614.

⁶²⁴ Ahmet Ayhan Koyuncu, "Suriye'de Azınlıklar ve Azınlıklar Arası İlişkiler", ed. M. A. Okur ve N. Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika*, (İstanbul, Nobel Yayınları, 2016), 207-208.

⁶²⁵ AYTEKİN ŞENZEBEK, "Suriye'de Dürzî, Nusayrî, İsmâilî ve Sünnî İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (Güz 2013), 469-493.

kutuplaşması yaşanmıştır.⁶²⁶ Nusayrî subaylar, diğer gruplarla girdikleri iktidar mücadelesini kazandıktan sonra kendi içlerinde de bir mücadeleye girişmişlerdir. Salah Cedid ve Hâfız Esed arasında yaşanan mücadele buna örnek verilebilir.

Suriye’de homojen bir nüfus yapısı bulunmamaktadır. İktidar gücünün merkezinde Nusayrî azınlığın oluşturduğu sözde Baas ideolojisine sahip çıkar temelli bir grup yer almaktadır. Birçok akademik çalışmada Esed rejiminin Nusayrî bir rejim olarak ifade edildiği görülmektedir. Yapılan bu tespit yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Esed rejiminin yönetim kademesinde Nusayrî azınlık bir grup vardır ancak ülkedeki diğer azınlık gruplar ile kentli Sünnî tüccarların (özellikle Şam ve Halep bölgesi) oluşturduğu bir toplumsal taban da bulunmaktadır.⁶²⁷

Sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecek olan Baas-İhvân çatışmasının dört aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Birinci aşama Suriye’nin Fransa’dan bağımsızlığını kazandığı, farklı siyasî fikirlerin ve partilerin iktidarı ele geçirmek için kendi aralarında kıyasıya mücadele ettiği dönemdir. Zaman zaman farklı siyasî düşünceye sahip partilerin koalisyonlarla seçimlere girerek iktidarı elde etmeye çalıştığı bu dönemde herhangi bir şiddet eylemine rastlanmamıştır. Rekabet daha çok siyasal zeminde ve demokratik araçlar kullanılarak gerçekleşmiştir.

İkinci aşama ise 1963 yılında Baas Partisinin iktidarı ele geçirmesiyle başlamıştır. Bu dönemde Partinin uygulamaya koyduğu politikalar, toplumsal huzursuzluğun artmasına, siyasî rekabetin kızışmasına ve çatışmanın görünür hâle gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde şiddet olaylarına çok fazla rastlanmamakla birlikte kısmî olarak iş yeri kapatma eylemleri, sendikal gösteriler ve protestolara şahit olunmuştur.

Üçüncü aşamada ise yeni rejim siyasî özgürlüklere yönelik baskıları artırmış, sert seküler laik politikalar geliştirmiş, toprak reformu ve millîleştirme tehdidi dâhil olmak üzere sosyalist politikalar uygulamıştır. Bu duruma bir tepki olarak ülke genelinde gerilim artmış ve Suriye'deki siyasî durum değişmeye başlamıştır. Baas rejiminin Suriye'ye dayattığı önemli toplumsal değişikliklere ülke çapındaki tepkiler artarak devam etmiştir. Rejimin siyasî katılım taleplerini göz ardı etmesi, siyasî gösterileri şiddetle bastırması özellikle İhvân gençleri arasında radikal eğilimlerin tırmanmasına neden olmuştur. Bazı muhalif grupların rejimle

⁶²⁶ Daniel Pipes, “The Alawi Capture of Power in Syria”, *Middle Eastern Studies*, 25/4, (Ekim 1989), 429-450.

⁶²⁷ Line Khatib, “Syria, Saudi Arabia, The U.A.E. and Qatar: The Sectarianization of The Syrian Conflict and Undermining of Democratization in The Region”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 46/3, (Aralık 2017), 390.

silahlı çatışmaya girdikleri ve rejimi şiddet kullanarak devirmeye çalıştıkları görülmektedir. Özellikle İhvân'dan ayrılan gençlerin kurduğu Talia örgütü rejime karşı silahlı mücadele yürütmüş ve rejimin üst düzey yöneticilerine birçok suikast düzenlemiştir. Şayet İhvân bu seçeneği değerli bir yöntem olarak görseydi bu tür eylemleri Çiçekli rejimine karşı da kullanabilirdi. Bu taktiksel seçeneğin uygulanmamış olması, 1963 sonrası dönemde grubu şiddete yönelten çok şiddetli motivasyonların olduğunu göstermektedir.

Dördüncü aşama ise karşılıklı çatışmanın fiilî olarak zirveye çıktığı, rejimin İslâmcı muhalefeti eşine az rastlanır bir şekilde şiddet kullanarak yok ettiği ve İhvân yöneticilerinin yurt dışına çıkmak zorunda kaldığı bir dönem olmuştur. Bu aşamadan sonra çalışmalarını diasporadan sürdürmek zorunda kalan İhvân'ın ülke içindeki etkinliği de minimum düzeye inmiştir.

Suriye'deki Baas-İhvân çatışması, çatışma çarkı modeli bağlamında ele alındığında çatışmaya neden olan birbirinden bağımsız olguların olduğu görülecektir. Ayrıca çatışmaların ortaya çıkmasında görünür nedenlerin yanında görünmeyen, çok fazla ifade edilmeyen unsurlarda bulunmaktadır. Baas'ın seküler laik bir rejim olması nedeniyle İhvân'ın rejime karşı davranışları daha çok İslâmcı bir cemiyetin seküler bir rejime karşı mücadelesi şeklinde okunmaktadır. Bu okuma doğru olmakla birlikte eksiktir. Nitekim rejimle çatışmanın bir nedeni de rejimin sert sosyalist politikaları ve bundan zarar gören Sünnî elitlerin ekonomik çıkarlarıdır. Esed'in Nusayrî azınlığa mensup olması dolayısıyla konunun mezhepçi bağlamda ele alınması da bu şekilde değerlendirilebilir. Çatışma çarkında ifade edildiği gibi birbirinden bağımsız ancak birbirini tamamlayan olgular ayrı ayrı incelenerek bu çatışma açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1.2. Çatışmanın İdeolojik Boyutu: Din-Devlet İlişkileri Bağlamında İhvân'ın Baas Partisinin Laiklik Anlayışına Bakışı

Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını elde ettiği zamandan günümüze gelene kadar ülkenin siyaset sahnesini bu iki siyasî ideoloji arasındaki çatışma işgal etmiştir, denilse abartılmış olmaz. İdeolojik olarak Baas ve İhvân her zaman birbirine ters düşmüştür. 1940'larda kurulan Baas Partisinin “Din Allah İçin Vatan Hepimiz İçin” şeklinde dini devletten ayıran laik bir sloganla ortaya çıkması “İslâm Hem Din Hem Devlettir” diyen İhvân'la çatışmayı kaçınılmaz kılmıştır.

Düşünsel serüveni çok eski tarihlere dayanmakla birlikte laiklik XIX. yüzyıldan itibaren birçok ülkede din-devlet ilişkilerinin şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda laikliğin Doğu ve Batı toplumlarında ifade ettiği anlam konjonktürel etkilere bağlı olarak farklılıklar içermektedir.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılığı ilkesi üzerine kurulu olan “laiklik” kavramı Latince “laic, laicus” sözcüklerinden türemiş “ruhani olmayan kimse, dinî olmayan şey” anlamlarına gelmektedir.⁶²⁸ Batı toplumlarında kilise ve siyasî iktidar arasındaki egemenlik mücadelesini siyasî iktidar lehine değiştirmeyi amaçlayan laiklik, dini tamamen devlet yapısına etki etmekten çıkarmıştır. Batı’nın kendi tarihsel, siyasî ve sosyal tecrübelerinin sonucu olarak ortaya çıkan bu kavram İslâm ülkelerinde Batı’da olduğu gibi toplumsal gelişmelere göre tadrîcî bir şekilde oluşmamıştır.⁶²⁹ Bunun sebebi İslâm dünyasında dinî otorite ile siyasî otorite arasındaki ilişkinin Batı’dakine benzer bir yapıda olmamasıdır.

Laiklik konusunda ifade edilmesi gereken diğer bir husus da tek bir laiklik modelinin olmadığı, ülkeden ülkeye değişen farklı uygulama biçimleri bulunduğu gerçeğidir. Jakoben Fransız modeli laiklik, ABD ve İngiliz modeli Anglo-Sakson laiklikten çok farklı uygulamalara sahiptir. Laisizm olarak da isimlendirilen Fransız tipi laiklik, dinin kamusal alandan silinmesi ve siyasal iktidar tarafından kontrol altına alınmasını gerektirmektedir. Anglo-Sakson modeli laiklik uygulamaları ise dinin ve dinî özgürlüklerin devlet başta olmak üzere dış müdahalelerden korunması anlamına gelmektedir.⁶³⁰ İki uygulama değerlendirildiğinde ilkinde devletin dinden bağımsızlaştırılması, diğerinde ise dinin devletten bağımsızlaştırılması mantığının hâkim olduğu görülmektedir.

Ortadoğu’da Osmanlı Devleti’nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin ulus-devlet inşası sürecinde ortaya çıkan bu kavram, din-devlet ilişkisi bağlamında ciddi tartışmalara neden olmuştur. Özellikle seküler milliyetçi düşünceye sahip olan azınlıkların sıkça dile getirdiği dinin toplumsal yaşamdaki egemenliği konusu ve laiklik kavramı, Müslüman toplumlarda günümüze kadar devam eden çatışmanın temelini oluşturmuştur.

⁶²⁸ Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2007), 151.

⁶²⁹ Talip Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13 (Ocak 2005), 116-117.

⁶³⁰ Bilal Sambur, “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15/44 (Yaz 2009), 46-47.

Orta Çağ Avrupa'sında kanlı mezhep ve din savaşlarından sonra Hristiyan toplumuna hükmeden din adamlarına bir tepki olarak ortaya çıkan bu kavram, kilise ve iktidar arasındaki egemenlik savaşını dünyevî iktidar lehine değiştirmeyi amaçlarken Doğu toplumlarında modernleşme, ulus inşası ve antiemperyalizm hareketleriyle iç içe geçmiş ve daha radikal uygulamalara neden olmuştur. Bu ülkelerde laiklik, milliyetçilik ve antiemperyalizm anlayışına sahip siyasî elitler tarafından benimsenmiş ve ülkenin modernleştirilmesinde araç olarak kullanılmıştır.

İslâm toplumlarında laiklik, Hristiyanlıkta olduğu gibi çıkar ve yetki çatışmasına dayanan bir tarihe sahip olmadığından laikliğin, yaşamın her alanına yerleşmesi noktasında Hristiyan toplumların daha ileri olduğu görülmektedir. İslâm'ın diğer dinlere nazaran insan hayatıyla daha fazla ilgili olması, Müslüman toplumların dinî ve dünyevî yaşamları arasındaki aşılmaz birliktelik, bu toplumların laikleşme sürecini zorlaştıran temel nedenlerdendir.

Ulus inşa sürecinde hararetli tartışmaların yaşandığı ülkelerden biri de Suriye olmuştur. Bu kavramın 1900'lü yılların başında Suriye siyasî hayatında kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Şam'ın *el-Ukab* gazetesi, Nisan 1919'daki "Siyaset ve Din" başlıklı başyazısında Suriyeli dernek ve partiler arasındaki laiklik tartışmalarının yoğunlaştığını söyleyerek şunları belirtmiştir: Dernekler ve partiler ihtilaflarına rağmen Krallığın⁶³¹ işlerinin idaresinde siyaset ve din ayrımının gerekliliği doğrultusunda ittifak hâlindeydiler.⁶³² Gazete çok erken dönemde laiklik kavramını direk kullanmasa da laikliğin ihtiva ettiği anlama atıfta bulunmuştu.

Suriyeli hukukçular, özellikle de Sultanlık Şahiniyye İdari ve Siyaset Bilimi Koleji mezunları ve İstanbul Hukuk Fakültesi mezunları, laiklik kelimesini “medenî” kavramıyla ifade etmekteydi. Dine karşı tarafsız ancak birey ve grupların vicdan, mezhep ve dinî inanç özgürlüklerini garanti altına alan bir sivil yönetimden bahsedilmişti. Sivil teriminin yaygın bir şekilde "laik" kavramıyla eş değer olarak kullanıldığı görülmektedir.⁶³³

Laikliğin terim ve kavram olarak savaş sonrasında çağdaş Suriye siyasî düşüncesinde ilk kez net bir şekilde ortaya çıkışı, 1919 Mayıs ve Haziran aylarında din-devlet ilişkisi

⁶³¹ 1920'de Haşimi ailesinden I. Faysal yönetiminde kurulan kısa ömürlü bağımsız Suriye Krallığı

⁶³² Muhammed Cemal Barut, *Mieviyyetü't-düstüri's-Suriyyi'l-evvelu: İşkâliyyetü'l-'Almenati ve siyakâtühü'l-ictimâ'iyeti's-Siyâsiyyeti't-târihiyye* (1918-1920), *Beyrut: Merkezü'l-'Arabi lil ebhâs ve'd-dirasâti's-siyasât*, (Erişim Eylül 2020), 12.

⁶³³ Barut, *Mieviyyetü't-düstüri's-Suriyyi'l-evvelu: İşkâliyyetü'l-'Almenati ve siyakâtühü'l-ictimâ'iyeti's-siyâsiyyeti't-târihiyye* (1918-1920), 12.

sorununun anayasada çözümüne yönelik tartışmalarda görülmektedir. Bazı Suriyeli elitlerin ifadelerinde nispeten yaygınlaşmaya başlayan kavram, 24 Haziran 1919'da Hicaz Heyeti Genel Sekreteri Nuri el-Said'in "Suriye ve Irak'ta" bir grup birleşik ülkeden oluşan "tek bir hükûmet" veya "federal hükûmet" kurulması çağrısında net bir şekilde görülmektedir. Nuri Said, muhtıradaki şöyle demiştir: "Hükûmetin tamamen laik ve mezhepçi olmayan karakteri, yeni devletin anayasasına sivil ve dinî otoriteler arasında nihai ve tam bir ayırım tesis eden maddeler eklenmesiyle kolaylıkla garanti altına alınabilir."⁶³⁴

O dönemde Şam'da Prens Faysal'ı karşılayan kalabalıklar arasında "Din Allah'ındır, Vatan Herkesin" yazılı pankartlar bulunması, Suriyeli seçkinler arasında laik bir devlet talebini güçlü bir şekilde göstermesi açısından önemlidir.⁶³⁵ Arap toplumunda birçok laik düşünceye sahip lider vardı ve Şam'daki birçok gazete sivil devlet ve hatta laik devlet çağrısında bulunuyordu.⁶³⁶ Burada dikkat çeken nokta, yaklaşık bir asır önce kongrede seçilmiş üyelerin laik bir devlet kurma önerisinin normdan büyük bir sapma olarak görülmemesidir. Muhafazakârlar Osmanlı hilafeti ile ilişki içinde olduklarından ve İslâmî bağları vurguladıklarından, liberaller de Batı'dan, özellikle ABD'den etkilendiklerinden 1920 Suriye Anayasası'nda dış faktörlerin etkisi fazladır.

Suriye ve Arap ülkelerindeki anayasa yazım organlarının karşılaştıkları temel fikir ayrılığının nedeni devletin dini ve yasamanın kaynağı olmuştur. Suriye anayasalarında her zaman dinin devletle ilişkisi önemini korumuştur. İslâmcı-muhafazakâr ve liberal-sol hareketler arasındaki ilişkinin temel belirleyicisi olan din-devlet ilişkisi, ilk Suriye anayasasının yapıldığı 1920 yılından 2012 anayasasına kadar geçen süreçte yazılan tüm Suriye anayasalarında güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüş ve üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Suriye'de ulusal kimliğin inşasını engelleyen, bütün ikilemleri (Arap-Kürt, Müslüman-Hristiyan, Alevi-Sünnî) etkileyen ve her zaman ön planda olan temel karşıtlık hiç şüphesiz ki liberal-muhafazakâr ya da laik-İslâm ikilemidir.

Suriye tarihinde birçok anayasa yapılmasına rağmen özellikle 1920, 1950 ve 1973 anayasalarının Suriye siyasî hayatına derinden etki ettiği söylenebilir. 1920 Anayasası, Suriye'nin Osmanlı'dan ayrılması sonrasında Suriyeliler tarafından yazılan ilk anayasa olması

⁶³⁴ Barut, Mieviyyetü't-düstürü's-Suriyyi'l-evvelu: İşkâliyyetü'l-'Almenati ve siyakâtühü'l-ictimâ'iyeti's-siyâsiyyeti't-târihiyye (1918-1920), 12-13

⁶³⁵ Elisabeth F. Thompson, How the west stole democracy from the Arabs: The Syrian Arab Congress of 1920 and the Destruction of its Historic Liberal- Alliance, (New York: Atlantic Monthly Press, 2020), 238-239.

⁶³⁶ Zeydun el-'İzebi, ed-Din ve'd-devle beyne't-teyyarâti'l-Liberaliyyeti ve'l Muhâfazati's-Suriyye: Kırâatün fi Desâtir Suriye, 1920-1950-1973, *Merkeü'l-'Umrân li'd-dirasâti'l-istirategiyye*, (Kasım 2020), 9.

yönüyle, 1950 Anayasası Manda Dönemi'nin sona ermesinden sonra yapılan ilk anayasa olması ve devletin dinine ait metin içermesi itibariyle, 1973 Anayasası ise ülkeyi yöneten en uzun süreli anayasa olması bakımından önemlidir.⁶³⁷ Bu üç anayasanın ortak özelliği, din-devlet ilişkisine yönelik önemli maddeler içermesidir.⁶³⁸

1920 Anayasası'nda din konusu, Kral'ın dinini tanımlayan birinci madde ile inanç ve din özgürlüğünden bahseden on üçüncü maddede açıkça yer almaktaydı. Şeriat mahkemeleri ve mezhep konseylerinin nasıl yönetileceği ve kanun koyucuya bırakılmakla birlikte kamu vakıflarının nasıl idare edileceği dördüncü maddede belirtilmekteydi. Bu anayasa, dinin devletle ilişkisi hususunda temel konularda sessiz kalmış, devletin dininden, yasamanın kaynağından, kadın haklarından ve İslâm'ın toplumdaki statüsünden bahsetmemiştir.

Gerek İhvân'ın gerekse Baas Partisinin kurumsal olarak henüz teşekkül etmemesi nedeniyle anayasa tartışmaları daha çok bağımsız siyasî, dinî şahsiyetler ve bunların oluşturduğu gruplar arasında gerçekleşmiştir. 1920 Anayasası'nda din-devlet ilişkisi konusunda nispeten sessiz kalındığı sadece Kral'ın dinine atıfta bulunulmakla yetinildiği görülmektedir.⁶³⁹ Liberal akımlar dinî olmayan bir devlet isterken muhafazakârlar da İslâm hukukuna ve geleneklere bağlı dinî temelde bir Arap İslâm devleti istemekteydi.

Kongre üyesi Yusuf el-Hakim laiklikle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Gelişmiş ulusların çoğu dini siyasetten ayırma ilkesini takip etmiştir. Bu, hiçbir şekilde dini ihmal etmek ve onun yüce hükümlerinden kopmak anlamına gelmez. İnsanı mükemmelliğe yükseltir. Dürüstlüğü, sevgiyi ve kardeşliği öğreniriz. İnsanlığı, kusuru affetmeyi, zayıf ve fakirlere sempati duymayı, başkalarının haklarına saygı göstermeyi ve devletin çıkardığı kanun ve yönetmeliklere uymayı öğreniriz. Bu ilke; dinî inancın, devletin günden güne değişebilen politikasını ve onun hayatın her alanında istikrarlı bir şekilde yeniden doğuşunu kontrol etmemesi anlamına gelir. Tek vatan; dinleri, mezhepleri, kültürleri, fikirleri ve felsefeleri farklı insanların yaşadığı bir yerdir.”⁶⁴⁰

Suriye Birlik Partisi adına kongreye katılan Reşid Rıza⁶⁴¹ liberal ve muhafazakâr akımlar arasında yer alan üçüncü ılımlı yolu temsil ediyordu. Reşid Rıza, İslâm dininin

⁶³⁷ el-‘İzebi, ed-Din ve’ d-devle beyne’t -teyyarâti’l-Liberaliyyeti ve’l Muhâfazati’s-Suriyye: Kırâatün fi Desâtir Suriye, 1920-1950-1973, 5.

⁶³⁸ Hasan Tarık, “Dusturâniyyetü ma ba’de inficarât 2011 Kırâatün fi tecârübi’l-Magrib ve Tunus ve Mısır”, *Beyrut: Merkezü’l-‘Arabi lil ebhâs ve’ d-dirasâti’s-siyasât*, (2016), 209-213.

⁶³⁹ Bkz. 1920 Suriye Anayasası, <https://sl-center.org/archives/2046> (Erişim 25 Nisan 2023)

⁶⁴⁰ Yusuf Hakîm, *Suriya ve’l-‘ahdil-Faysal*, (Beyrut: Dârü’n-Nehâr, 1986), 96.

⁶⁴¹ Detaylı Bilgi İçin Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/resid-riza> (Erişim 21 Temmuz 2023)

Hıristiyanları koruma kapasitesine sahip olduğunu ve İslâm'ın Batı'nın iddia ettiği gibi aşırılıkçı ve gerici bir din olmadığını, İslâm ve modern sivil devlet arasında çatışma bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁴² Anayasa çalışmalarında daha çok bağımsızlık konusuna odaklanan siyasî grupların anayasadaki ideolojik sorunlara yeteri kadar yoğunlaşmadıkları görülmektedir. 1920 Anayasası Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasının ardından yapılan 1950 Anayasası'nın kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.

Gerek İhvân'ın gerekse Baas'ın kurumsal olarak Suriye siyasetinde var olmaları ve siyasî hayata etki etme arzuları nedeniyle laiklik ve din-devlet ilişkileri konusunda en hararetli tartışmalarının yapıldığı anayasa hiç şüphesiz ki 1950 Anayasası olmuştur. Kendinden önceki tüm anayasalardan farklı olarak birçok yerde din konusuna atıflar içermektedir.⁶⁴³ Anayasa yazım komisyonunda bulunan İhvân'ın Genel Murâkıbı Mustafa Sibâî'nin bunda etkisinin çok fazla olduğu söylenebilir. İslâmî atıflarla dolu olan Anayasa taslağının giriş bölümü şu şekilde başlamaktadır:

“Allah'ın iradesi ve halkın özgür arzusuyla kurucu mecliste bir araya gelen Suriye Arap halkının temsilcileri olarak bu anayasayı aşağıdaki kutsal amacı gerçekleştirmek için hazırladığımızı beyan ederiz. Halkımızın, Arap ve İslâm dünyası halklarıyla arasındaki iş birliği bağlarını sağlamlaştırmaya, çağdaş devletini İslâm'ın ve diğer ilahi dinlerin getirdiği güzel ahlak temelleri üzerinde inşa etmeye kararlı olduğunu, ateizmle ve ahlakın çöküşüyle mücadele etmeyi beyan ederiz.” Anayasanın üçüncü maddesinde Cumhurbaşkanının dini İslâm'dır. Yasamanın ana kaynağı İslâm hukukudur. İnanç özgürlüğü korunur, Devlet bütün tek Tanrılı dinlere saygı duyar ve kamu düzenini bozmamak kaydıyla tüm ritüellerini gerçekleştirme özgürlüğünü garanti eder. Anayasanın otuz dördüncü maddesinde ise “İslâmî vakıfların Müslümanlara ait olduğunu ve devletin kamu kurumlarından biri olduğunu ve mali ve idari bağımsızlığa sahip olduğunu ifade ediyordu. Yirmi sekizinci madde “Din eğitimi, her dinin inancına göre kademeli ve zorunlu yapılmıştır.”⁶⁴⁴

1950 Anayasa komisyonunda başta liberal akımlar olmak üzere Komünist Parti, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, Arap Baas Partisi ve İhvân bulunmaktaydı. Hıristiyan muhafazakâr akım ise müzakerelerde liberal akımın yanında yer almıştır. Müslüman muhafazakâr hareket ise Mustafa Sibâî liderliğindeki İhvân tarafından yönetiliyordu.

⁶⁴² Thompson, How the West Stole Democracy from the Arabs: The Syrian Arab Congress of 1920 and the Destruction of Its Historic Liberal- Alliance, 162.

⁶⁴³ Chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://constitutionnet.org/sites/default/files/syrian_constitution_-1950-arabic.pdf

⁶⁴⁴ Bkz. 1950 Anayasasının 3.Maddesi

Geleneksel partilerden Halep tüccarlarını ve büyük toprak ağalarını temsil eden Halk Partisinin din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin herkes için eşitlik çağrısı dışında anayasa çalışmalarına, devletin din ile ilişkisi konusuna müdahil olmadığı görülmektedir. Muhtemelen seçimlerde İslâmcı oylara ihtiyaç duyması, Partiyi o yönde hareket etmeye yönlendirmiştir. Ulusal Parti ise Halk Partisinden daha net bir duruş sergilemiştir. Partinin önemli isimlerinden Vecih Haffar tarafından kaleme alınan *ed-Düstûr ve'l-Hükm* adlı kitapta dini devletten ayırmanın gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir.⁶⁴⁵

Gerek İhvân gerekse Baas Partisi, din-devlet ilişkisine yönelik tutumlarını açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. İslâmî sosyalist bloku temsilen Sibâî devletin dini hakkındaki açıklamalarında şunları söylemiştir:

“Gücün kaynağı millettir. Halkın iradesini hayata geçirmek dini bir görevdir. Her türlü otoritenin kaynağı halktır ve onun egemenliği, kurucu meclis ve anayasal hükûmet tarafından temsil edilen egemenliktir.”⁶⁴⁶

“Modern dünyada her medeni milletin kendi felsefesi vardır. Rusların felsefesi komünizm, Batıların ise kapitalizmdir. Biz Araplar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar olarak bizi tarihe özel kılacak şekilde kendi felsefemize sahibiz”⁶⁴⁷

Sibâî, *İslâm'da Din ve Devlet* adlı kitabında dinin devletle çatışması ya da ondan ayrılması diye bir şeyin söz konusu olamayacağını, laiklik kavramının Orta Çağ Hristiyan tarihinde topluma hükmeden din adamları sınıfına karşı bir tepki olarak doğduğunu, İslâm tarihinde din adamları diye ayrıcalıklı bir sınıfın hiçbir zaman olmadığını, bu nedenle bu kavramın İslâm toplumlarında bir karşılığı bulunmadığını ifade eder. İslâm'da din adamları yerine fakihler vardır ki onların da halkın vicdanları ve akılları üzerinde herhangi bir tahakküm hakkı yoktur.⁶⁴⁸

Sibâî devletin dininin neden İslâm olması gerektiği ile ilgili yaptığı detaylı açıklamada şunları söyler:

⁶⁴⁵Vecihi el-Haffar, “*ed-Düstur ve'l-hükm*”, (Dimaşk, Matba‘ati'l İnşâ, 1948), 113-118.

⁶⁴⁶Hulud Züeyr, “Suriyye ed-devletü ve'l-hüvviye, kırâatün havle mefâhîmi'l-Ümmeti ve'l-Kavmiyyeti ved-devleti'l-vataniyyeti fil va‘yi's-siyasi es-Sûrî, (1946-1960)”, *Merkezü'l-'Arabi lil-ebhâs ve'd-dirasâti's-siyasât*, (2020), 155-156.

⁶⁴⁷Züeyr, “Suriyye ed-devletü ve'l-hüvviye, kırâatün havle mefâhîmi'l-Ümmeti ve'l-Kavmiyyeti ved-devleti'l-vataniyyeti fil va‘yi's-siyasi es-Sûrî, (1946-1960)”, 156.

⁶⁴⁸Mustafa Sibâî, *ed-Dîn ve'd- devle fi'l-İslâm* (Beyrut: Lecnetü't-tullabi'l-câmi'iyîn fi İbâd'ir-Rahmân, 1953), 76-80.

“Anayasalar halkın isteklerinin ve liderlerinin gerekli olan reformların yapılması konusunda yönlendirmelerini ifade eder. Şüphe yok ki biz Suriyeliler Arap milletinin bir parçasıyız ve Arap milletinin iradesi imanın ve ahlakın gölgesinde zafere giden yolu açma isteği açık ve nettir. Laikliğin, ateizmin ve materyalizmin gelişmesi yönündeki her çağrı Arapların bugünü ve geleceği için ciddi bir tehlikedir. Bugün insanlık materyalizmi karanlığa sürüklemesinin ardından maneviyata ve imana doğru ilerlemektedir. Dünyada parti tüzüklerinde, anayasa metinlerinde parlamentolarda uygulanan kural çoğunluğun kararına uymaktır. Suriyelilerin yüzde doksanı Arapların yüzde doksan sekizi Müslümandır. Birçok ülkede çoğunluğun dini resmî din olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Suriye toplumunun çoğunluğu Müslüman olduğundan İslâm’ın devletin dini olarak tanımlanması Müslüman çoğunluğun demokratik hakkıdır. Çoğunluğun kararının ihlal edilmesi demokrasinin ihlali anlamına gelmez mi? Arjantin Cumhuriyeti 1949 yılında onaylanan anayasanın ikinci maddesinde Roma Katolik Apostolik doktrinini desteklediğini ve onayladığını açıklamıştır. Aynı şekilde İrlanda Cumhuriyeti de 1937’de yayımlanan anayasasında Katolik Kilisesinin Cumhuriyette ayrıcalıklı kilise olduğunu onaylamıştır.”⁶⁴⁹

Dinin insanla Allah arasında bir bağ olarak kalmasını, kamu ve toplumsal alana müdahale etmemesini savunan laik düşünceye karşı çıkan Sibâî dinin insan ile Allah arasında bir bağ olduğu kadar insanla insan arasındaki bağları ve hukuku da düzenlediğini iddia etmektedir.⁶⁵⁰

Sibâî, din ile devlet arasındaki ilişkinin olumlu olduğunu söyler. Eğer devletin görevi insanlar arasında yardımlaşmayı sağlamak ise dinin bunu en güzel şekilde gerçekleştireceğini, eğer devlet insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi hedefliyorsa dinin bu gayeye ulaşmak için büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtir.⁶⁵¹

Yoğun tartışmaların yaşandığı anayasa müzakerelerinde devletin dininin İslâm olarak belirlenmesi durumunda ülkede yaşayan Hristiyanlara da bu hükümlerin uygulanacağı iddia edilmiş, inançları İslâm’dan farklı olanların İslâm’a uymaya zorlanmasının birtakım sorunlara yol açacağı dile getirilmiştir. Bu iddialara Sibâî şu şekilde cevap vermiştir:

“Bu yanlış bir inanıştır. İslâm Hristiyanlığı semavi bir din olarak kabul eder ve ona saygı gösterir; onları ibadet, inanç konusunda özgür bırakır, işlerine karışmaz. Onların inançlarına ve şeriatlerine aykırı bir uygulama kesinlikle yapmaz. Hristiyan Araplar’ın İslâm’ın geldiği ilk asırdan

⁶⁴⁹ Beyân Mustafa es-Sibâî havle ce’ale Dinü’l-devletü’l-İslâm ‘âm 1950, <https://syrmh.com/2022/07/19/> (Erişim 21 Ekim 2023)

⁶⁵⁰ Sibâî, *ed-Dîn ve’l-devle fî’l-İslâm*, 90.

⁶⁵¹ Mustafa Sibâî, *Günümüz Meselelerine İslami Çözüm*, çev. Abdullah Yalçın (İstanbul: İklim Yayınları, 1987), 12.

günümüze kadar kendi inançlarını herhangi bir hükûmet ya da devletin baskısı olmadan yaşadıkları tarihî bir gerçekliktir.”⁶⁵²

Müslümanların Hıristiyanların kişisel statülerine asla müdahale etmeyeceklerini, vahyedilen dinlerin kutsallığını ve diğer dinî toplulukların üyelerinin kişisel statülerinin kutsallığının korunacağını ifade eden Sibâi “devletin ateist, laik olmasındansa Hıristiyanlığın devlet dini olmasını” tercih edeceğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir.⁶⁵³

Laiklerin din-devlet ilişkisi bağlamındaki temel itirazları, din adamlarının yönettiği devlet modelinden siyasî blok temelinde bir örgütlenme modeline geçildiği, bu yüzden o tecrübelerden yeniden dönülemezdir. Sibai, bu konuya cevap vererek şöyle demiştir: “Devlette dinin şart koşulması devlet işlerinin din adamları tarafından yürütüleceği anlamına gelmez. Eğer öyle olsaydı bizden önceki medeniyetler böyle bir maddeye yer vermezdi. İsveç, Norveç, Danimarka, Bulgaristan, Peru, Polonya, Arjantin, Bolivya Mısır, Irak, Ürdün, Pakistan, Endonezya, İsrail, İngiltere ve İspanya modern devletler anayasalarında dine yer vermişlerdir.”

Suriye Baas Partisinin temel ilkelerinden biri olan laiklik, Sünnî İslâm düşüncesinin hâkim olduğu Suriye toplumunun geleneksel dokusuyla çok örtüşmüyordu. Baas’ın teorik temellerini atan Mişel Eflak, her ne kadar laik bir düşünceye sahip olsa da İslâm’ın çok güçlü bir şekilde var olduğu bu coğrafyada Arap toplumlarını İslâm’dan koparmanın mümkün olmadığını farkındaydı.⁶⁵⁴ Bu nedenle Eflak, İslâm’ı Arap kültürünün bir parçası olarak kabul etmekle birlikte İslâm’ı kamusal alandan soyutlamak anlamına gelen laiklik düşüncesini partisinin temel ilkelerinden birisi olarak kabul etmiştir. Baas’ın 1951 kongresinde ele alınan konuların başında laiklik vurgusu ve dinin siyaset alanından ayrıştırılması gelmekteydi.⁶⁵⁵

Baas Partisi laik bir parti olmasına rağmen Mişel Eflak’ın anayasa çalışmalarında din ve devlet arasındaki ilişki konusunda çok şiddetli bir muhalefet yapmadığı görülmektedir. Bunun nedeni Partinin sosyal açıdan muhafazakâr, dindar, köylü ve işçi sınıfını hedef almasıydı. O dönemde Baas’ın duygusal bir ulusal/dinsel söylem kullanmasının nedenlerini anlamak zor görünmüyor.⁶⁵⁶ Yoğun itirazların ve liberal-sol partilerle İhvân arasında yapılan

⁶⁵² Mustafa Al-Sibai, “The Establishment of Islam as the State Religion of Syria”, *The Muslim World*, 44/34 (1954), 222

⁶⁵³ Al-Sibai, “The Establishment of İslâm as the State Religion of Syria”, 223.

⁶⁵⁴ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 116- 3/ 88.

⁶⁵⁵ Mustafa Dendeşli, *Hizbül-Ba'si'l-'Arabî'l-İştirâki: 1940–1963*, (Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, 1979), 66.

⁶⁵⁶ Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 175.

uzun müzakerelerin ardından Anayasa taslağının üçüncü maddesinde yer alan “Devletin dini İslâm’dır.” ibaresi “Cumhurbaşkanının dini İslâm’dır.” şeklinde değiştirilmiş ve yasamanın kaynağının İslâm hukuku olduğu ifade edilmiştir.

1970 yılında iktidarı ele geçiren Hâfız Esed, yeni bir anayasa hazırlanması için 173 üyeden oluşan bir konsey kurulmasını istemiştir. Hazırlanan anayasa taslağında din-devlet ilişkisine yönelik herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ayrıca 1950 Anayasası’nda yer alan “Cumhurbaşkanının dini İslâm’dır.” maddesine de 1970 Anayasası’nda yer verilmemiştir. Bu durum, Sünnî ulema ve İhvân’da rahatsızlığa neden olmuştur. Bu karar halkı rejime karşı harekete geçirmek için fırsat gören İhvân, ülke genelinde protestolara ve esnafın dükkânlarını kapatmasına kadar uzanan sivil itaatsizlik eylemlerine başlamıştır. İhvân’ın önde gelen liderlerinden Said Havva anayasa ile ilgili şöyle demiştir: “Anayasa metnini okuduğumda Suriyeli âlimler adına harekete geçilmesi gerektiğini gördüm. Âlimlerin öncülüğünde gerçekleşecek bu eylemler Nâsırcılardan sosyalistlere hatta Salah Cedid grubuna kadar birçok siyasî unsur harekete geçirecek, bu da Hâfız Esed’i taviz vermeye zorlayacak ve gelecekte İslâm’a uymanın gerekliliği konusunda ona bir ders olacaktı.”⁶⁵⁷ Gösteriler Şam, Halep, Humus ve Hama gibi Suriye’nin büyük şehirlerine yayılmış, sosyalistler ve Nâsırcılar da grev çağrılarını destek vermişlerdir.⁶⁵⁸

Said Havva, Hama’da atılan sloganları şu şekilde ifade etmiştir: “Başkan Müslüman olana kadar okul ve öğretim yok.”⁶⁵⁹ Bu durum hakkında Hanna Batatu şöyle diyor: “Esed fanatiklerin kendisine yönelttiği sapkın bir mezhebe mensup olduğu yönündeki suçlamalara karşı koymak için seksen Nusayrî din adamı ile resmî bir açıklama yaparak kitaplarının Kur’an olduğunu ve kendilerinin Şîî Müslümanlar olduğunu teyit etti. Şîîlerin çoğunun bağlı olduğu gibi on iki imamın takipçilerinden olduklarını beyan etmişlerdir. Lübnan’daki Caferî Müftü Abdül Emir Kaplan ve Lübnan’daki Yüksek İslâm Şîî Konseyi başkanı İmam Musa el-Sadr Nusayrîlerin Şîîlerle ‘mezhepsel birliğini’ doğrulamıştır.”⁶⁶⁰ Esed artan protesto gösterilerinden sonra geri adım atmak zorunda kalmış, yasa tekrar eski hâliyle kabul edilmiştir.

1973 Anayasası’nda bir önceki anayasalardan farklı olarak meclis içinde çok fazla tartışma yaşanmadığı görülmektedir. Bunun sebebi İhvân’ın parlamento dışında bulunması,

⁶⁵⁷ Havva, *Hâzihî tecrübeti hazihî şehadeti*, 105-106.

⁶⁵⁸ Havva, *Hâzihî tecrübeti hazihî şehadeti*, 109-110.

⁶⁵⁹ Havva, *Hâzihî tecrübeti hazihî şehadeti*, 111.

⁶⁶⁰ Batatu, *Fellâhu Sûriye*, 480.

diğer siyasî partilerin Baas'ın liderliği konusunda hemfikir olmalarıdır. Muhalefet partileri, iki ana partinin arkasında durmayı tercih etmiştir. Meclis kubbesi dışındaki müzakereler diğer anayasalardaki tartışmalardan daha sert geçmiştir. Bir tarafta Baas Partisi, diğer tarafta ise Şeyh Hasan Habenneke el-Meydanî'nin temsil ettiği Biladü'ş-Şam Âlimler Birliği ve İhvân-ı Müslimîn bulunuyordu. Hıristiyan şahsiyetlerin 1950 ve 1920 Anayasalarında yaptıklarının aksine üçüncü maddenin görüşülmesi yönünde herhangi bir adım atmaması, Baas içinde George Sadıknî gibi temsilcilerin olmasından kaynaklanıyordu. Şeyh Ahmed Keftaru ve Muhammed el-Hâkim'in temsil ettiği muhafazakâr akımın anayasa tartışmalarında yer almaması dikkat çekiciydi.

Baas'ın 1963'teki altıncı kongresinde agresif bir şekilde Suriye'nin laik mirasını sürdürmek istemesi ve dinin toplumdaki konumunu zayıflatmayı hedefleyen uygulamaları hayata geçirmesi tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Baas, ayrıca okullarda din derslerini kaldırma sözü vererek laik bir kamusal alan sağlamaya çalışmıştır. Daha önceki hükûmetlerin uyguladığı devletin dinden ayrılmasıyla sınırlı olan laiklik yerine dinî söyleme meydan okuyan, devletin dinî alana daha agresif bir şekilde müdahalesini öngören bu yaklaşım, sadece siyasî düzenin değil toplumsal düzenin de daha fazla laikleştirilmesi anlamına geliyordu.⁶⁶¹

Baas Partisinin okullarda din derslerinin esnetilmesi, vakıf mallarına el koyulması gibi sert laik uygulamaları⁶⁶² İslâmcı muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle 25 Nisan 1967 yılında *Ceyşu'ş-Şa'b* dergisinde yayımlanan ve dinî değerleri alaya alan Nusayrî Yüzbaşı İbrahim Hallas imzalı “Yeni Arap İnsanımızı Yaratmanın Yolu” başlıklı makale büyük tepki toplamıştır. Bahsi geçen makalede şunlar ifade edilmiştir:

“Bugüne kadar Arap halkları Allah'ın yardımını aramış, İslâm ve Hıristiyanlıktaki eski değerleri araştırmış, Orta Çağ'da feodal ve kapitalist sistemi ve bazı iyi bilinen sistemleri kullanmıştır. Kapitalizm, feodalizm ve sömürgecilikten doğan hastalıklı değerler Arap insanını kadercî, boynu bükük, perişan “Allah'tan başka güç yoktur.” sözünü durmadan tekrarlayan bağımlı insanlar hâline getirmiştir. Tanrı, dinler, feodalizm, sömürgecilik, önceki toplumda hüküm süren tüm değerler artık tarih müzesindeki ‘mumyalar’ bölümünde yerlerini alacaktır. Yeni Arap sosyalist insan'ın mutlak

⁶⁶¹ Line Khatib, *Islamic Revivalism in Syria; The Rise and Fall of Ba'athist Secularism*, (London, Routledge, 2011), 77. ; Raymond A. Hinnebusch, ‘The Islamic Movement in Syria: Sectarian Conflict and Urban Rebellion in an Authoritarian-Populist Regime,’ in Ali E. Hillal Dessouki, ed. *Islamic Resurgence in the Arab World*, (New York: N.Y., Praeger, 1982), 159.

⁶⁶² Bülent Aras - Şule Toktaş, “Güvenlik, demokrasi ve istikrar sarmalında Suriye ve Afganistan” (Ankara: SETA Yayınları, 2008), 37.

inanacağı tek bir değer vardır o da kendisine, işine ve tüm insanlığa faydasıdır. İnsan, kaçınılmaz sonunun ölüm olduğunu bilir ve cennet ya da cehennem bir anlamı yoktur...”⁶⁶³

Bu açıklamalar sonrasında İhvân'ın önderliğinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Protestoların artması üzerine toplanan askerî mahkeme, derginin yazı işleri müdürü Adnan Hammam ile makalenin yazarı Nusayrî İbrahim Hallas'ı “dinî fitne çıkarmak” suçlamasıyla yargılamış ve ordudan atılmalarına hükmedilmiştir.

Baas rejiminin seküler politikalarının Batı'daki laiklik uygulamalarından çok farklı olduğunu dile getiren İhvân, bu politikaların daha çok İslâm'a ve Müslümanlara yönelik baskı ve zulüm içerdiğini iddia etmektedir. Moshe Maoz'un “küstah ve emsalsiz bir sekülerizm” olarak nitelendirdiği bu politika, halk tabanında İslâmî eğilimi azaltma çabası içinde kendini göstermektedir.⁶⁶⁴

Özellikle Neo-Baas Dönemi'nde uygulamaya koyulan bu sert politikalar, iki ideoloji arasındaki çatışmanın şiddete evrilmesine neden olurken Suriye İhvânı'nın demokratik siyasî bir katılımcılıktan militan bir muhalefete dönüşmesinde etkili olmuştur. İki ideoloji arasındaki çatışma, 1982 yılında Hama olaylarıyla zirveye çıkmıştır. İhvân'ın rejim tarafından Hama'da yenilgiye uğratılmasının ardından Cemiyet'in ülke dışına çıkmak zorunda kalması, iki ideoloji arasındaki çatışmanın yoğunluk düzeyini de düşürmüştür.

1980'li yıllardan sonra her iki ideolojinin söylemlerinde birtakım değişimler olduğu görülmektedir. Kamusal dindarlığa düşman, otoriter bir rejim altında kendini yeniden tanımlayan İhvân'ın tarihsel süreç içinde laiklikle ilgili ifadelerinde farklı yaklaşımlar görülmektedir. Suriye İhvânı'nın 25 Mart 2012 yılında yayımladığı *Ahd ve Mîsâk*'ta ifade ettiği konular, hem hukuki hem de siyasî düzeyde kaydettiği değişimi göstermesi açısından önemlidir. *Mîsâk*, uzun yıllar diasporada varlığını sürdüren Cemiyet'in farklı toplumlar ve fikirlerle temas kurmasının kendisine öz eleştiri yapma fırsatı verdiğini göstermektedir.

Yakın dönem İhvân liderleri din-devlet ilişkileri ve laiklikle dinî ritüellerin siyasete yansımaları noktasındaki hassas tutumlarını korurken açıklamalarında ton farklılıkları vardır. Örneğin İhvân'ın önceki Genel Murâkıbbı Ali Sadreddin Beyânûnî, İslâm şeriatının medenî hukukun özüne ters düşmediğini ifade eder. Laiklik ilkesi ve laik devletten ne anlaşıldığı sorulduğunda “Biz İhvân-ı Müslimîn Cemiyeti olarak kaynağımızı İslâm ilkeleri çerçevesinde

⁶⁶³ Orient TV, “Kadiyyeti'l-makali'l-Medsus- Mevsû'atü Sûriye's-siyâsiyye”, *YouTube* (Erişim 17 Mart 2022).

⁶⁶⁴ Maoz, *Asad: The Sphinx of Damascus: A Political Biography*, 150.

belirledik. Fakat bu, Batı'da teokratik devlet anlayışı içinde olduğumuz şekilde algılanıyor. Çünkü Batı'ya göre teokratik devlet, din adamlarının devletin başında olduğu bir yönetim tarzına sahiptir. Bizim arzuladığımız İslâm devleti ise tamamen sivil devlete karşılık geliyor. Yani yönetimde din adamlarının değil, şura usulünün hâkim olduğu bir sistemi benimsiyoruz. İhvân, demokratik değerler olarak bilinen ilkelerin İslâmî ilkelerle bağdaştırmaktadır. Hürriyet, adalet, eşitlik, güçler ayrılığı ilkesi, yargı bağımsızlığı... Bunların hepsi İslâm'ın temelinde olan ilkelere. Laiklik ise bizim itiraz ettiğimiz noktadır. Çünkü laiklikte tek bir anlayış hâkim değildir. Fransa'daki laiklikle İngiltere'deki laiklik arasında çok fark vardır. Bazıları laikliği doğrudan dinin karşısına koyuyor. Bazıları ise din ile devlet ayrımında laiklik tarafsız olmalı diyor. Biz bu girdabın içine girmiyoruz. Bunun için sivil anayasası olan, demokratik ve hür seçimlerin belirlediği sivil bir devlet hedefliyoruz.”⁶⁶⁵

Cemiyet'in sözcülerinden Genel Murâkıb Yardımcısı Zuheyr Sâlim; İhvân'ın laikliği din karşıtı olarak görmediğini, laikliğin din dâhil her alanda özgür yaşamayı gerektirdiğini, bu noktada laikliğin dine değil, diktatörlüğe karşı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁶ Aynı şekilde İhvân'ın eski liderlerinden Muhammed Riyad el-Şukfa ise laiklik noktasında Türkiye modelini örnek almadıklarını belirtmiş “Eğer laiklik dinlere özgürlük veriyorsa kabul edebiliriz, bununla birlikte herhangi bir dine karşı laiklik adına baskı uygulanıyorsa bunu kabul edemeyiz.” diyerek ilkesel düzlemde itirazını ortaya koymuştur.⁶⁶⁷

İhvân bu sözleşmeyi Suriye toplumunun tüm dinî, mezhepsel ve etnik bileşenleriyle birlikte çağdaş ve güvenli bir ilişki kuran yeni bir toplumsal sözleşmenin temeli olarak sunmuştur. İhvân, Suriye halkının iradesinden doğan, ulusal mutabakata dayalı, özgür ve adil bir şekilde seçilmiş bir kurucu meclis tarafından kurulan, sivil bir anayasaya dayanan, bireylerin ve grupların temel haklarını her türlü suiistimalden koruyan, tüm bileşenlerinin adil temsilini garanti eden, modern, sivil bir devlet talep etmektedir. Halkın temsilcilerini ve yöneticilerini özgür, adil ve şeffaf seçimlerle seçtiği temsilî cumhuriyetçi hükûmet sistemine sahip, demokratik, çoğulcu, müzakereci bir devlet modelini tanımlamaktadır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün, inanç ve ibadet özgürlüğünün, basın özgürlüğünün, siyasî katılımın, fırsat

⁶⁶⁵ Yıldız, *Suriye'de Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvân-ı Müslimin*, 76-77.

⁶⁶⁶ Yıldız, *Suriye'de Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvân-ı Müslimin*, 77.

⁶⁶⁷ “Suriye Müslüman Kardeşler'den Esad Yönetimine Uyarı”,

<https://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1-numara-tsk-emeklisi/suriye-musulman-kardeslerden-esad-yonetimine-/2985> (Erişim 12 Mart 2022)

eşitliğinin ve sosyal adaletin güvence altına alındığı bir devlet. Belgede "kurumlara saygılı ve kuvvetler ayrılığına dayanan bir devletten" bahsediliyor.⁶⁶⁸

Suriye vatandaşlarının yeterliliğe sahip olması hâlinde en yüksek mevkilere ulaşma hakkı vardır. Erkekler ve kadınlar, insan onuru ve ehliyet açısından eşittirler. Kadınlar tüm haklarından yararlanma hakkına sahiptirler.⁶⁶⁹ Bu paragrafta, nüfusunun yüzde 90'ı Müslüman olan bir ülkede cumhurbaşkanlığına gayrimüslim bir adayın gelmesine olanak sağlanması İhvân'ın literatürdeki benzerlerinin çok ilerisine gittiğini göstermektedir. Belgede en dikkat çekici olan şey, İslâmî referansla sivil bir devletten bahsedilmemesi, devletin dininin İslâm olması gerektiğine veya İslâm'ın temel din kaynağı olması gerektiğine yakın veya uzak bir şekilde işaret edilmemesidir.

İhvân'ın Genel Murâkıbı Sadreddin el-Beyânûnî, 2007 yılında yaptığı açıklamada, fırsat doğduğunda ülke içinde laikler de dâhil olmak üzere Suriye toplumunun tüm kesimlerini kapsayan muhafazakârları, solcuları, liberalleri, tüm etnik ve mezhepsel farklılıkları içine alan yeni bir siyasî parti kuracağını açıklamıştır.⁶⁷⁰

Benzer şekilde Baas rejiminin de din ve İslâm'la ilişkisini yeniden tanımladığı; devrim, laiklik, ateizm ve sınıf savaşı vurgusundan uzaklaştığı söylenebilir. 1980'lerden sonra Baas devletinin temelde din merkezli ahlaka ve inancın dışsal tezahürüne karşı olan seküler retorikten uzaklaştığı, bir başka deyişle katı bir Baas'çı laiklikten uzaklaşıp daha Anglo-Sakson retoriğe doğru kaydığı söylenebilir. Rejimin camilerdeki ders halkalarına müsaade etmesi, dinî özel günlerin kutlanmasına, resmî ideloji ile çatışmayan dinî okulların açılmasına izin vermesi, Baas üyeleri arasında Baas'ın artık laikliği savunan bir parti olmadığı ve adının "İslâmî Baas Partisi" olarak değiştirilmesi gerektiği söylentilerinin yayılmasına neden olmuştur.⁶⁷¹

Sert laiklik uygulamalarının Suriye toplumunda daha fazla sürdürülebilir olmadığını gören rejimin bu popülist yaklaşımı, Suriye toplumunda hayatta kalma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Esed'in kendini dindar bir cumhurbaşkanı olarak göstermeye çalışması ve

⁶⁶⁸ Ahd ve Mîsâk - 25 Mart 2012 ,

<https://ikhwansyria.com/%D8%B9%D9%87%D8%AF%D9%88%D9%85%D9>

⁶⁶⁹ Ahd ve Mîsâk - 25 Mart 2012 , <https://ikhwansyria.com/%D8%B9%D9%87%D8%AF-%D9%88%D9%85%D9>

⁶⁷⁰ el-İhvân fî Suriya: Cedeliyyeti'd-dini ves-siyasi, <https://al-akhbar.com/Opinion/196999>, (Erişim 13 Nisan 2022)

⁶⁷¹ Line Khatib, Islamic Revival and the Promotion of Moderate Islâm from Above, 43.

[file:///C:/Users/x_user/Downloads/1459-Article%20Text-3600-1-10-20170406%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/x_user/Downloads/1459-Article%20Text-3600-1-10-20170406%20(2).pdf)

halka açık dindarlık gösterilerinde bulunması İhvân ile çatışma sonrasında daha belirgin bir hâle gelmiştir. Rejim siyasal İslâm tehdidine karşı, kontrol altına alınmış bir İslâmî söylemle karşılık vermek istemiştir. Suriye Müftüsü Ahmed Hassun'un laikliğin dine karşı olmadığını⁶⁷² söylemesi bu durumu açıklamaktadır. Bu durum 2000'li yıllarda laiklik ve dindarlığın iç içe geçmiş formatını ortaya koymaktadır.

Baas-İhvân çatışmasının en önemli unsurlarından birisi olan laiklik kavramının iki ideoloji tarafından algılanışının tarihî süreç içinde farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılık, iki ideoloji arasındaki ilişkinin çatışma düzeyini doğrudan etkilemiştir. Bağımsızlık sonrası Suriye'de oluşan parlamenter demokrasi çerçevesinde Suriye Baas'ı ile İhvân arasındaki mücadelenin başlangıçta Mustafa Sibâî ve İsam el-Attâr gibi pragmatik liderlerin önderliğinde büyük ölçüde barışçıl nitelik taşıdığı söylenebilir. İlerleyen yıllar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Suriye'nin Osmanlıdan ayrılması sonrasında yapılan anayasa müzakerelerinde laiklik kavramı üzerinde tartışmalar yapılmakla birlikte gündemin ana konusu laiklik olmamıştır. Fakat 1950'lilerdeki anayasa hazırlık çalışmalarında durum biraz farklıdır. Bu dönem belki de üzerinde en fazla tartışma yapılan konu devletin dini ve laiklik olmuştur. 1950'lerde İhvân'ın lideri Mustafa Sibâî'nin özellikle 1950 Suriye anayasasının taslağı hazırlanırken sekülerleşme eğilimleri karşıtı büyük bir kampanya başlattığı görülmektedir.

Gerek meclis içinde gerekse meclis dışında gerçekleşen tartışmalar daha çok fikrî çerçevede ilerlemiştir. Sibâî'nin yoğun girişimlerine rağmen devletin dini İslâm ibaresi anayasaya metninde yer almamıştır. Bunun yerine "Cumhurbaşkanının dini İslâm'dır." maddesi yazılarak kriz aşılmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki laiklik taraftarlığı ve karşıtlığı, zaman içinde kısmî dönüşümlere uğramak zorunda kalmıştır. Her iki grubun bakış açısının bir diğerine hâkim olamaması nedeniyle konu pragmatik bir düşünceyle ele alınıp karşılıklı tavizler verilerek aşılmaya çalışılmıştır. İhvân anayasada Baas'ın din-devlet ayrımını kabul ederken devlet başkanının dininin İslâm olmasını ve yasamanın kaynağının İslâm hukuku olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

⁶⁷² Khatib, *Islamic Revivalism in Syria; The Rise and Fall of Ba'athist Secularism*, 219.

3.1.3. Çatışmanın Ekonomi Politikği: Tüccarlar, Toprak Ağaları ve Ulema Etkisi

Baas-İhvân çatışmasının tarihsel seyri ile ilgili yapılan akademik çalışmaların birçoğunda konunun ekonomik boyutunun göz ardı edildiği, meselenin daha çok mezhepçilik merceğinden ele alındığı görülmektedir. Çatışmanın diğer unsurlarını göz ardı eden bu bakış açısı, konunun doğru anlaşılmasının önünde engel teşkil etmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Arap toplumlarında sınıfsal değişimler yaşanmıştır. Gerçekleştirilen toprak reformları ile büyük toprak sahibi feodal beylerin gücü kırılmış, millîleştirme hamlelerinden etkilenen tüccarların rolü azalmıştır. Bunları dikkate almadan bu çatışmayı açıklamak mümkün değildir. Her iki ideolojinin hitap ettiği toplumsal tabanların ve Suriye'nin sosyoekonomik yapısının bilinmesi çatışmanın kökenini anlamamıza katkı sunacaktır.

Hanna Batatu gibi bazı araştırmacılara göre çatışmanın kökeninde ideolojik bir unsur bulunmamaktadır. Onlar, Baas iktidarında tehlikede olanın Sünnîlerin inançları değil, onların destekçileri olan şehirli tüccar ve toprak sahiplerinin toplumsal çıkarlarıdır değerlendirmesini yapmaktadırlar. Bu bağlamda İhvân'ın ortaya koymuş olduğu ekonomik programın Sünnî tüccarların ve feodal beylerin çıkarlarıyla uyumlu olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir.⁶⁷³ Peki, bu bilgiler ışığında İhvân'ın Baas rejimine karşı bu sınıfların örgütlü temsilcisi ya da ileri kolu olduğunu söylemek mümkün müdür? Bu sorunun cevabını verebilmek için Cemiyet'in toplumsal kökenlerine göz atmak gerekiyor.

Jeopolitik konumu itibarıyla dünyanın en eski ticaret merkezlerinden birisi olan Suriye, genellikle zengin ve müreffeh bir hayat yaşamıştır. Büyük ve verimli arazilere sahip olan Suriye, zengin bir tarım ülkesi olduğu kadar dokumacılık sanayiinde de hatırı sayılır bir mesafe katetmişti. Tekstil endüstrisi, el sanatları, tahıl ve ipek ticaretiyle belirgin bir refah düzeyine ulaşan Şam, Hama, Halep ve Humus şehirleri dokumacılık sektöründe öne çıkmaktaydı.⁶⁷⁴ XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Suriye'de yaşanan ekonomik gelişmelerin en önemli özelliklerinden biri de Suriye ile küresel pazar arasındaki ilişkinin artması ve bunun toprak mülkiyeti dağılımının yanı sıra ticarete de etkisinin olmasıdır.⁶⁷⁵

Suriye'de sosyal piramidin en tepesinde toprak sahipleri yer alıyordu. Onu din adamları ve tüccarlar izlemekteydi. Toprak sahipleri, tüccarlar ve din adamlarından oluşan bu tarihî üçlü, muhafazakâr yapısı gereği birbiri ile sıkı ilişkiye sahipti. Bu bağlamda Şam'daki

⁶⁷³ Batatu, "Syria's Muslim Brethern", 14.

⁶⁷⁴ Rıfat Önsoy, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye'nin Sanayi ve Ticareti", *Belleten Türk Tarih Kurumu*, 50/198, (Aralık 1986), 825-826.

⁶⁷⁵ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 33.

en istikrarlı sosyal sınıf, hem Osmanlı hem Fransız mandası zamanında devletin en yüksek mevkilerini kontrol eden ve Sünnî Müslümanlardan oluşan büyük toprak sahibi feodal beyler ile tüccarlardan oluşan geleneksel şehirli elitler olmuştur.

Suriye’de eşraf sınıfın oluşumu, Osmanlı Devleti’nde 1858 yılında tapu kayıtlarını zorunlu hâle getiren kanunun çıkarılmasıyla başlamıştır. Yargı ve eğitim sistemini ellerinde bulunduran ailelerin kamuya ait arazileri kendi mülkiyetlerine geçirmeleri ve küçük toprak sahiplerinin yüksek rüsumlar yazılması korkusuyla mülklerini büyük toprak sahiplerinin üstlerine kayıt ettirmeleri sonucunda feodal sınıf oluşmuştur. Bu durum köylülerin bu arazilerde ücretli işçi sınıfına dönüşmesine yol açmıştır.⁶⁷⁶

Suriye’de mülklerin dağılımı bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte Hama ve Halep çevresinde yüzlerce köye sahip olan toprak sahipleri bulunmaktaydı. Örneğin Hama’da Barazî ailesinin 41 köyü, el-Azm ve el-Keylani ailelerinin 22 köyü bulunmaktaydı. Bir dönem cumhurbaşkanlığı da yapan Edip Çiçekli ve Hurânî aileleri de büyük toprak sahibiydi. Toprak sahiplerinin önemi ve gücü, Suriye parlamentosundaki geniş temsillerinde açıkça görülmektedir. 1943’teki Suriye parlamentosunda 110 temsilcinin 42’si toprak sahibi feodal beylerden seçilmiştir. Birçok kez cumhurbaşkanı olan Hâşim Atâsî, Humus’taki önemli toprak sahibi ailelerden birisinin üyesiydi.⁶⁷⁷ Bütün bu veriler toprak sahiplerinin Suriye toplumsal ve siyasî hayatında ne kadar ayrıcalıklı bir güce ve konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Toplumun bir başka ileri gelen sınıfı olan âlimler, Osmanlı yönetimi altında eşsiz bir konuma sahipti. Yerel yöneticiler arasında merkezî konuma sahip olan âlimler; yasama, eğitim ve hayır kurumlarında önemli görevler ifa ediyorlardı. Aynı zamanda büyük toprak ağaları ve büyük tüccarlarla bağlantıları vardı. Kadı ve müftüler gibi üst düzey din görevlilerinin dışındakiler nadiren sadece din adamı maaşlarıyla geçimlerini sağlayabiliyordu. Bu nedenle genellikle kitapçılık, manifaturacılık veya parfüm satışı gibi ticarî işler de yapıyorlardı. Birçok düşük gelirli şeyh, dinî faaliyetlerinin yanında küçük bir ticaret ve zanaat ile uğraştığından din ve ekonomi iç içe geçmişti. Genellikle şehrin tarihî semtlerinde yer alan çarşı, muhafazakârlığın kalesi ve İhvân aktivizminde vücut bulan değerlerin koruyucusuydu.

⁶⁷⁶ Hanna, *Safahâtün min târîhi l-ahzâbi s-siyasiyyeti fi Suriyyeti l-karni l- işrîn ve ecvauhe l-ictimâiyye*, 41-43., Reissner, *el-Harekâtü l-İslamiyye fi Suriye, mine l-erba iniyyat ve hatta nihayeti ‘ahdi Şişekli*, 34.

⁶⁷⁷ Reissner, *el-Harekâtü l-İslamiyye fi Suriye, mine l-erba iniyyat ve hatta nihayeti ‘ahdi Şişekli*, 46-48.

Şehir merkezli ve dinî yönelimli bu küçük ticaret sınıfı, hızla İhvân'ın önemli bir seçmen kitlesi hâline gelmiştir.⁶⁷⁸

Batatu; esnaf-şeyhlerin dükkânları genellikle cami çevrelerinde ve Emevî Camii yakınındaki el-Asruniyye ve Medeni Pazarlarında yer alırdı.⁶⁷⁹ Nitekim iki grup birbirinden ayırt edilemeyecek kadar yan yana yaşamaktaydı. İhvân'ın liderlerinden bazıları aile isimlerinden anlaşılacağı üzere bu sınıftan geliyordu; Attâr'ın soyadı, Arapça parfüm satıcısı anlamına geliyordu. Şehirlerin sadece ruhani liderleri değil hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük güce sahiptiler.⁶⁸⁰ Müslüman din adamlarının büyük bir kısmının ekonomik olarak kendi kendine yetmesi, geçimlerini hükûmete bağlamamaları onlara toplumsal konularda daha özgür olma imkânı sağlıyordu.

İhvân liderliğinin yerel ulema ile ilişkisi Mısır İhvânı'ndan çok daha farklıydı. İslâm'ın durumunun kötüleşmesinden doğrudan Ezher ulemasını sorumlu tutan Bennâ, emperyalizme karşı İslâm'ın savunucusu olarak üzerlerine düşen görevi yerine getiremediklerinden dolayı Ezher ulemasına eleştiri getirse de Suriye'deki İhvân'ın yapısı, farklı eğilimlere sahip pek çok âlimden oluşuyordu. Suriye İhvânı, dinî müesses nizamla birlikte çalışan, ulema ile paylaştığı sosyal kökler arasındaki bağı güçlendirmeye hizmet eden bir hareketti.⁶⁸¹ Cemiyet'in kurucusu Musatafa Sibâî ve Cemiyet'in eski liderlerinden İsam el-Attâr ulema mensubu bir aileden gelmekteydi.

İhvân, Sünnî şehirli ve geleneksel sınıflardan, özellikle Şam ve Halep'in muhafazakâr orta sınıfından (din adamları, küçük esnaf ve tüccarlardan) destek alıyordu. Aynı zamanda büyük toprak sahipleri ile de irtibatlıydı.⁶⁸² İhvân'ın kırsal kesimde tutunacak bir yeri neredeyse yoktu. Özellikle Baas Partisinin kırsal odaklı ve kırsal tarafından desteklenen hareketinin tersine İhvân, Baas'ın toplumsal ve ekonomik alandaki politikalarının mağduru olan şehirli bir hareketti. Bu bilgiler bize İhvân'ın serbest girişime güçlü bir şekilde bağlı olan; dindar, şehirli ve orta sınıf tüccarların doğal müttefiki olduğunu gösteriyordu.

İhvân'ın kurucu unsurlarının şehirli orta sınıf ailelerden gelmesi, ulema ve tüccarlarla yakın ilişki içinde olmasının doğal sonucuydu. İhvân, Baas'ın aksine köye nüfuz etme

⁶⁷⁸ Raphaël Lefèvre, *Ashes of Hama The Muslim Brotherhood*, 51-52

⁶⁷⁹ Batatu, "Syria's Muslim Brethern" ,14-15., Teitelbaum, "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945-1958: Founding, Social Origins, Ideology", 220.

⁶⁸⁰ Reisener, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba`iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 102

⁶⁸¹ Teitelbaum, "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945-1958: Founding, Social Origins, Ideology", 220.

⁶⁸² Niyef, "el-İslâmü's-siyâsi fi Sûriye harîtatü'n-ma'rifiyye" 16.

konusunda büyük bir başarı gösterememiştir.⁶⁸³ Hinnebusch'a göre Suriye'deki İslâmî hareket ayrıcalıklı sınıflarla yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla önemli bir ölçüde Baas ile İhvân arasındaki çatışma köy-kent arasındaki bölünmeyi de temsil eder. Tarihsel olarak Suriye'de şehir ve kent arasındaki ayrım çok keskindi, toprak sahibi ve tüccarların ikametgâhı olan şehir, tüm gücü ve zenginliği elinde tutuyordu. İslâm'ın kendisi de esasında kentsel bir yapıya sahipti.⁶⁸⁴

İhvân'ın 1980 yılında yayımladığı siyasî programda özel mülkiyet, serbest ticaret ve özel yatırım teşvik edilmektedir. Siyasî programın çoğunun liberal ekonomik yönelimleri savunduğu, kapitalizm yanlısı ve devlet karşıtı olduğu açık bir ifade görülmektedir.⁶⁸⁵ Sibâî, “İslâmî sosyalizm” vizyonu ve “İslâmî Sosyalist Cephe” örgütlenmesiyle Baas Partisinin toplumsal kökenine mesaj vererek kendisini sosyalist göstermeye çalışmıştır. Bu şekilde Baas'ın etkisini azaltmak istemiştir. Cephe'nin ideolojisi dikkatli bir şekilde incelendiğinde sosyalizm vurgusunun çok az olduğu, daha çok şehirli orta ve alt orta sınıfların ekonomik çıkarlarını yansıtan popülist bir söylem geliştirildiği görülmektedir.⁶⁸⁶ Sibâî'nin sosyalizmle bu flörtüne rağmen İhvân'ın bir kitle hareketi olma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Baas'ın yükselişini Suriye'deki güç ve fırsat yollarının kitlesel şekilde kesilmesi olarak kavramak daha anlaşılır olacaktır. Popülist bir ekonomik programa sahip olan Baas'ın hızlı bir şekilde uygulamaya koyduğu toprak reformu ve millîleştirme politikaları Suriye'nin geleneksel elitlerinin nüfuzunun kırılmasında büyük öneme sahiptir. Nitekim Osmanlı ve Fransız mandası zamanında ülkenin siyasî ve ekonomik yönetimi bu geleneksel elitlerin elinde toplanmıştı. Suriye'de ilk tarım reformu 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti Dönemi'nde çıkarıldı. O dönemde Baas Partisi'nin popüler sloganı şuydu: “Toprak İşleyenindir”.⁶⁸⁷

1963'te tarımsal mülkiyet tavanını azaltan 88 No.lu kararnameyi çıkaran Baas, 1966 yılında feodal beylerin topraklarına el koyulması surecini hızlandıran ve bu toprakların dağıtılması surecini kolaylaştıran bir başka kararname daha çıkardı. Dolayısıyla bu politikalarla Baas, bir yandan kırsal tabanına verdiği sözleri tutarken diğer yandan da ülke

⁶⁸³ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria: Army, Party and Peasants*, 156.

⁶⁸⁴ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria: Army, Party and Peasants*, 138-139.

⁶⁸⁵ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria: Army, Party and Peasants*, 294.

⁶⁸⁶ Teitelbaum, “*The Muslim Brotherhood in Syria, 1945-1958: Founding, Social Origins, Ideology*”, 220.

⁶⁸⁷ Raymond Hinnebusch, “Rural Politics in Ba'hist Syria: a Case Study in the Role of the Countryside in the Political Development of Arab Societies”, *The Review of Politics*, 44/1, (Ocak 1982), 117.

topraklarının büyük bölümünü kontrol altında tutan geleneksel feodal beylerin kırsal kesimdeki nüfuzunun kırılmasını hedeflemiştir.⁶⁸⁸ 1966'da "Neo-Baas"ın iktidara gelmesi, el konulan toprakların devlet çiftliklerine ve kooperatiflere dönüştürülmesini sağlayan "devlet arazi mülkiyeti" politikasının yolunu açtı. Bu şekilde devletin köylülere üretim desteği sağlayabilmesinin yolu açılırken köylülerin toprak sahiplerine bağımlılığı da ortadan kalktı. 1960 yılında üst sınıf toprak sahiplerinin sayıları 39.640 iken bu rakam 1970 yılına gelindiğinde 8.360'a düşmüştür.⁶⁸⁹ 1963-1964 yıllarında bankalar ve sigorta şirketlerinden oluşan onlarca yerli ve yabancı şirket millileştirilerek devlet mülkiyetine geçirildi. Bunlar arasında yabancılara ait petrol şirketi (Iraq Petroleum Company) de vardı.⁶⁹⁰

Baas rejimi, yaptığı düzenlemeler, kamulaştırmalar ve devlete ait sanayi kuruluşları yoluyla Suriye ekonomisinde benzeri görülmemiş bir rol üstlenerek Suriye'nin toplumsal sözleşmesini adeta yeniden yazmıştır. Bununla birlikte kaynaklar hiçbir zaman eşit dağıtılamadı. Hükûmet, Baas Partisinin ana bileşenlerine orantısız bir şekilde ayrıcalıklar sağlarken 1960'larda meydana gelen sosyal ve ekonomik değişimler toplumsal ve ekonomik yapıyı derinden sarsarmış, kamu sektörünün yönetilme sürecinin de olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Özellikle kamu kaynaklarının bürokratik asalaklar tarafından yağmalanması, yolsuzluk haberleri, zenginliğin küstahça sergilenmesi geleneksel elitleri rahatsız etmiştir.

Baas'ın iktidara yükselişi köy lehine kentsel çıkarılara zarar vermiş, devlet gücüyle gerçekleştirilen reformlar sonucunda Suriye'de iktidar yapısı fiilen değişmiştir. Baas'ın devletçi ve popülist politikaları şehirlerin güç dinamiklerini ve kompozisyonunu değiştirmenin yanı sıra tüccar elitin de köylerde güç kaybetmesine neden olmuştur. Baas Partisinin ülkedeki Sünnî çoğunluğun kontrol ettiği geleneksel siyasî ve ekonomik güç odaklarını tasfiye etmesiyle yaşanan toplumsal dönüşümler ve demografik hareketlilik, Sünnî esnaf sınıfını güçsüzleştirmiştir. Rejimin yeni tüccar elitler oluşturma politikası sonucu teşviklerden yeterince yararlanamadığını düşünen geleneksel tüccarlar bu duruma tepki göstermiştir. Ağırlıklı olarak Sünnî toprak ağası ve tüccarlardan devşirilen bir elitin yerini kırsal kesimden, alt orta sınıftan ve orantısız biçimde küçük işçilerden oluşan yeni bir elit almıştır.

⁶⁸⁸Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 294.

⁶⁸⁹ Elizabeth Longuenesse, "The Class Nature of the State in Syria", (*MERIP Reports*, Mayıs 1979), 4.

⁶⁹⁰ Roger Owen ve Şevket Pamuk, "20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002), 205.

Şehirli geleneksel seçkinler, şehirlerin kırsaldan gelenler tarafından yönetilmesine neden olan bu hızlı sosyal ve politik değişimlerden son derece rahatsız olmuşlardı. Özellikle başkent Şam'ın kent kültüründen uzak kırsal sakinlerle dolması, seçkinlerde şehrin ve kent kültürünün tarihselliğinin kaybolması endişesini meydana getirmiştir.⁶⁹¹

Rejimin uyguladığı popülist politikaların sonucunda ekonomik ve siyasî güçlerini yeni çıkan sınıflara kaptırmış olan Sünnî feodal beyler ve tüccarlar kaybettikleri eski statükolarını geri kazanmak için siyasî temsil arayışına girmiştir. Özel mülkiyet haklarına, ekonomik liberalizme açık olan İhvân, bu gruplar için en ideal temsilci olarak gözükiyordu. Çünkü bu uygulamalardan İhvân'ın toplumsal tabanı da büyük zarar görmüştü. Her iki grubun da karşılıklı çıkarları söz konusuydu. Ayrıca İhvân kendi içinden, feodal beylere ait toprakların köylüler arasında dağıtılmasının İslâm'a aykırı olduğunu ifade eden birtakım şikâyetlerle karşılaştı.⁶⁹² Devlete ait olan arazilerin topraksız köylülere dağıtılmasına sıcak bakan İhvân, bu sınıflar tarafından finansal ve moral destek almıştır.⁶⁹³ Ekonomik çıkarları tehlike altında olan şehirli tüccar kesimin verdiği bu destek 60'lı ve 70'li yıllarda İhvân'ı Baas'ın en amansız muhalifi yapmıştır. Laik Baas rejimine düşman olan ulemanın da harekete geçirilmesi ile rejime karşı sivil itaatsizlik kampanyaları yapılmıştır. Böylece bir tarafta Baas, diğer tarafta din adamları, toprak sahipleri ve tüccarlar vardı.

Özellikle 1950'lerde Halep merkezli Halk Partisiyle arasındaki zımnî seçim ittifakı, İhvân'ın zengin toprak sahipleri ile ilişkisini göstermektedir. 1963 darbesinden sonra Halk Partisinin birçok üyesi İhvân'ın bünyesine katılmıştır. Böylece iki sosyal grup arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir.⁶⁹⁴ 1951 yılında Maruf Devâlibî, İhvân adına Halk Partisi listelerinden meclise girmiş ve kısa bir süre başbakan olmuştur. Böylece İhvân 70'li yıllarda toprak reformu ve millîleştirme politikalarından zarar gören toprak sahibi sınıflara hitap etmeye başlamıştır. İhvân'ın İslâm'a yaklaşımı da esnekti. Ziadeh, İhvân'ın siyasî tercihlerini dinin belirlemesine asla izin vermediğini iddia etmiştir. Din kendi çıkarları açısından merkezî bir konumda olmasına rağmen İhvân, siyasî bir hareket gibi davranmış ve kendisini İslâm'ın tek temsilcisi ve İslâm adına tek söz söyleme hakkına sahip cemiyet olarak görmemiştir.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Line, Khatib, *Islamic Revivalism in Syria; The Rise and Fall of Ba'athist Secularism*, 61.

⁶⁹² Hanna, *Safahâtün min târîhi 'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti 'l-karni 'l- 'işrîn ve ecvauhe 'l-ictimâiyye*, 362.

⁶⁹³ Fred H. Lawson, "The Social Basis for the Hamah Revolt", (*MERIP Reports*, No. 110, Kasım-Aralık. 1982), 24.

⁶⁹⁴ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 69-70.

⁶⁹⁵ Ziadeh, *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, 136.

Baas'ın ilk yıllarında gerçekleşen Hama ayaklanmasına liberaller, Nâsırcılar ve İhvân gibi birbirinden farklı ideolojik grupların destek vermesi, ayaklanmanın İslâmî bir isyan olmadığını göstermektedir. Kent temelli bu isyan, Hama'daki İhvân üyelerinin Baas Partisi politikalarının ve Suriye'nin ekonomik yeniden yapılanmasının etkisini diğer şehirlere göre daha derinden hissetmiş olduğu anlamına geliyordu. Hama'da devlet tarafından işletilen fabrikalarda işçilere yapılan asgari ücret ödemeleri, tüccarların sıkılaştıran ekonomide bu ücret koşullarını sürdürmemeleri, iyi maaş alan kamu sektörü ile özel sektör arasında uçurum meydana getirdi. Hama; dokuma, deri işleme, tütün işleme, pamuk çırçırılama gibi küçük ölçekli imalat ve tarımsal işleme merkeziydi. Şehrin ekonomisi ağırlıklı olarak küçük ölçekli tüccarlar tarafından yürütülüyordu.⁶⁹⁶

Hama aynı zamanda büyük tarım arazilerine ev sahipliği yapan bir şehirdi. Örneğin Hama isyanının önde gelen figürlerinden Mervan Hadid, pamuk çiftçiliği yapan bir aileden geliyordu.⁶⁹⁷ Aynı şekilde İhvân'ın önemli figürlerinden birisi olan Faruk Teyfur, Hama vilayetindeki toprak sahibi dört aileden birinde dünyaya gelmişti. İhvân'ın bir üyesi olan Humuslu Sâmîr Ebû Lebân'ın 2011'deki ayaklanmada söyledikleri dikkat çekiciydi: "1970'lerin başında babam Suriye'deki en büyük sanayicilerden biriydi. Esed geldikten sonra babamın ticarî ve sınai durumu gerilemeye başladı, çok acılar çekti ve bu benim siyasete ilgi duymama neden oldu."⁶⁹⁸ Hama'daki sosyoekonomik değişikliklerin İhvân üzerinde somut etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Adnan Sadeddin'e göre İhvân'ın en militan üyeleri küçük tüccarlar ve zanaatkâr ailelerden gelen gençlerdi.⁶⁹⁹

Hama ayaklanması konusunda ekonomik bir bakış açısıyla özel bir çalışma yapan Lavson'a göre Hama'da meydana gelen ayaklanmalar sadece mezhep çatışmasıyla açıklanamaz. Bu şekilde analiz yapılması durumunda neden isyanın diğer şehirlerde değil de sadece Hama'da çıktığı sorusu cevapsız kalacaktır. Lavson'a göre Hama'daki isyan, küçük imalatçıların ve tüccarların rejimin kalkınma programı sonucunda düşüşe geçmesine tepkiden ibaretti.⁷⁰⁰ Nitekim daha 80'li yıllarda Şamlı Sünnîlerin İhvân'a beklenen desteği vermemesi, Baas rejimine karşı İslâmcılık temelindeki rahatsızlığın ekonomik boyutunu göstermektedir.⁷⁰¹ Tarım ve tüketim kooperatiflerinden olumsuz etkilenen bu sınıfın İhvân'ın

⁶⁹⁶ Lawson, "Social Bases for the Hamah Revolt", 25.

⁶⁹⁷ Sami Moubayed, *Under the Black Flag: At the Frontier of the New Jihad*, (London: I.B.Tauris, 2015), 28.

⁶⁹⁸ Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, 106.

⁶⁹⁹ Batatu, "Syria's Muslim Brethren", 15.

⁷⁰⁰ Lawson, "Social Bases for the Hamah Revolt", 24.

⁷⁰¹ Hinnebusch, Şam'ın gösteriler ve ayaklanmalar esnasındaki sessizliğini ifade etmektedir: Hinnebusch, *Authoritarian Power and....*, 288.

1980 yılında Halep'te düzenlediği ayaklanmada yıktıkları ilk iş yerlerinin kooperatif mağazaları olması manidardır. Şamlı Sünnî tüccarların asalak Nusayrî bürokratlarla yapmış olduğu ittifak, İhvân'ın Hama'da ve Halep'te başarısız olmasında büyük rol oynamıştır.

İhvân tarafından organize edilen Hama isyanına Şamlı tüccarlar tarafından gereken desteğin verilmemesinin ardında, hükûmetin tüccarların tüketim malları ithalat kotalarını artırması yatmaktaydı. Aslında Hamîdiye Pazarı tüccarlarının bir kısmı ikili oynamıştır. Bazıları İhvân'a cömertçe mali destek sağlarken bazıları da Ticaret Odası aracılığıyla hükûmete destek jestleri yapmış ve birtakım ticarî imtiyazlar elde etmiştir.⁷⁰² 1970 yılında Esed'in Baas içinde gerçekleştirdiği darbe başarıya ulaşınca Hamîdiye Pazarı'ndaki tüccarlar, "Hareket-i Tashîhiyye" diye isimlendirilen bu darbeyi desteklemiş, "Talebnâ Min'Allâhi Meded Fe Ersele Lenâ Hâfizu'l Esed" (Allah'tan Destek İstedik, Bize Hâfız Esed'i Gönderdi) yazan Suriye siyasî tarihinin en politik pankartını açmışlardır.⁷⁰³ Aslında Sünnî tüccarlardan gelen bu destek, Neo-Baas'ın aşırı sosyalist uygulamalarına bir tepkiydi. Nitekim ilerleyen yıllarda Baas'ın katı laik ve sosyalist politikalarında görece liberalleşmeler olmuştur.

Ayrıca İhvân'ın rejime karşı başlattığı devrim programı halkın büyük kısmı tarafından desteklenmiyordu. Özellikle rejimin tarım reformundan yararlanan, feodal beylerin boyunduruğundan kurtulan köylüler, kazanımlarını kaybetmemek için Hama'daki büyük toprak sahibi aileler tarafından desteklenen İhvân hareketine katılmadılar, aksine ona karşı direndiler. Özellikle Fırat Nehri etrafında yerleşik olan Sünnî Şavayaların⁷⁰⁴ ayaklanmalara destek vermedikleri bilinmektedir.⁷⁰⁵

Raymond A. Hinnebusch ve Hanna Batatu sınıf değişkenine başvurmadan modern Suriye siyasî gelişmelerini anlamının imkânsız olduğuna dikkat çekiyor ve çatışmanın kökenleri dikkate alındığında Suriye'deki İslâmî hareket içindeki aktörlerin çoğunluğunun o zamanlar mezhepçilik ve din tarafından motive edilmediğini ifade ediyorlardı. Çatışma daha çok ekonomik çıkarlarla ilgiliydi. Dünya ticaretinin eski kavşak noktası olan Suriye'deki tüccarların ülke siyasetinde önemli rol oynaması tesadüf değildi. Gerçekten de İhvân'ın üyelerinin çoğunluğu Sûku'l-Suraniyye, Sûku'l Meydan ve Sûku'l Saruca gibi pazarlarda yerleşmiş esnaf ve sanatkârlardı. Genel olarak ülkenin tüccar sınıfı kendilerini zenginliklerden, güç ve prestijden mahrum bırakan rejime karşı düşman olma eğilimindeydi.

⁷⁰² Batatu, "Syria's Muslim Brethren", 16

⁷⁰³ Hanna, *Safahâtün min târîhi 'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 292.

⁷⁰⁴ Şavayalar: Bedevi kökenli Sünnî çiftçiler. XIX. yüzyıl sonlarında Fırat Nehri ve kollarına yerleşmiş bir topluluk olarak din ile bağları zayıftır.

⁷⁰⁵ Hanna, *Safahâtün min târîhi 'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fi Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 377.

Bu rejim karşıtı duygu İhvân'a tüccar üyeleri tarafından ithal edildi ve Cemiyet'in rejime şiddetli muhalefedinin ana nedeni de buydu.⁷⁰⁶

Sonuç olarak İhvân'ın Suriye'nin orta dindar sınıfı içindeki soyağacı göz önüne alındığında İslâm kaçınılmaz olarak grubun öz imajında önemli bir rol oynamaktadır. İhvân'ın Baas rejimine karşı toprak sahibi feodal beylerin ve tüccarların örgütlü temsilcisi ya da ileri kolu olduğunu söylemek iddialı bir ifade olabilir. Fakat İhvân'ın feodal beyler ve tüccarlar ile benzer ideolojik düşünceleri savunuyor olması (özel mülkiyet, kamulaştırma, liberal ekonomi vb.) ve ortak düşman algısına sahip bulunması onları birlikte hareket etmeye yöneltmiştir.

Tabi ki İhvân'ın çekirdek üyelerinin rejimin uyguladığı bu sert sosyalist politikalarından zarar görmesi, İhvân'ı onların çıkarları için mücadele etmeye sevk etmiştir. Şu bir gerçek ki birçok araştırmacının bu çatışmanın kökenlerini yazarken sosyoekonomik faktörlere yeterince dikkat etmediği görülüyor. Pazar, ulema ve tüccarlar arasındaki iç içe geçmiş ilişkiler, sınıf değişimleri ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik dönüşümlerin doğru anlaşılması, özellikle toprak reformu ile büyük toprak ağaları sınıfının gücünün kırılması, yapılan millîleştirme hamleleri ile sanayicilerin rolünün azaltılması Baas-İhvân çatışmasında atlanmaması gereken önemli bir gerçektir.

3.1.4. Çatışmanın Mezhepsel Boyutu: Sınıfsal Dönüşüm ve Azınlık Nusayrî İktidarı

Baas-İhvân çatışmasında mezhepçilik olgusu bir gerçek olmakla birlikte heterojen bir yapıya sahip Suriye toplumundaki bu çatışma tek bir etkene bağlanarak açıklanamaz. İktidarın 1970 yılından beri Nusayrî azınlığa mensup bir ailenin elinde olması, çatışmanın mezhep temelinde açıklanmasına yol açmıştır.⁷⁰⁷ Fakat Baas'ın uygulamaya koyduğu sosyalist politikalar sonucunda Suriye toplumsal hayatında meydana gelen sınıfsal değişim de en az mezhep olgusu kadar dikkate değerdir.

Sibâî Dönemi'nde Suriye siyasetinde mezhepçiliğin önemli bir argüman olmadığı, aksine İhvân'ın bu sorun üzerinde hiç durmadığını gösteren çok sayıda delil bulunmaktadır. İhvân, davalarının dinî olduğunu ama mezhepçi olmadığını ifade etmektedir. “ed-Dînü uhuvvetün ve't-tâifiyye 'adâ.”⁷⁰⁸ (Din kardeşliktir, mezhepçilik düşmanlıktır.) sözü ilk döneminde Cemiyet'in önemli bir prensibiydi. Mezhepçilik fitnesine hiçbir şekilde fırsat

⁷⁰⁶ Khatib, *Islamic Revivalism in Syria; The Rise and Fall of Ba'athist Secularism*, 60.

⁷⁰⁷ Daniel Pipes, “Syria after Asad: Sunnis vs. Alawis”, <https://www.danielpipes.org/blog/2011/03/syria-after-asad>, (Erişim 15 Ağustos 2023)

⁷⁰⁸ Teitelbaum, *The Muslim Brotherhood in Syria, 1945—1958: Founding, Social Origins, Ideology*, 222.

vermeyen Sibâ, Müslümanların teolojik konularda ayrılıklardan kaçınmaları ve ortak noktalarda birleşmeleri gerektiğini savunuyordu.

Suriye'nin demokratik döneminde mezhepsel bir dilin kullanılmadığı çok rahatlıkla söylenebilir. 1950'lerde daha millî ve sosyalist bir dil kullanan İhvân'ın, Baas Partisinin ve Esed'in iktidara gelmesiyle birlikte dinî bir söylem kullanmaya başladığı ve Sünnîlik vurgusunu artırdığı görülmektedir.

Hiç şüphesiz ki bunun nedeni Sibâ'nin ve Attâr'ın liderliklerinden sonra İhvân'ın yeni nesil genç radikal üyelerin egemenliği altına girmesi ve azınlık rejiminin geleneksel güvenlik yöntemlerine başvurarak ülkenin istihbarat başta olmak üzere birçok stratejik kurumun başına Nusayrîleri getirmesidir. Ayrıca ordudan Sünnîlerin tasfiye edilmesi de böyle bir algının oluşmasında payı vardır.

Van Dam, bunun aktif bir politikanın sonucu olmaktan çok tesadüfen olduğunu savunsa da bu ve benzeri atamaların Sünnîler arasında hayal kırıklığına neden olduğu açıktır.⁷⁰⁹ Rejimin Nusayrî karakterinin birçok yabancı tarafından abartıldığını söyleyen Philips'e göre "Düşmanları onu bir "Nusayrî rejimi" olarak etiketlese de Esad'ınki daha çok "bazı Nusayrîler", özellikle de başkanın ailesinin üyeleri, Numailatiyya aşireti ve Muatavira aşireti tarafından yönetilen bir rejimdi."⁷¹⁰

Şiddeti artıran süreç 1979 yılında Talia örgütü tarafından Halep'te gerçekleştirilen Topçu Okulu saldırılarında çoğunluğu Nusayrîlerden oluşan öğrencilerin öldürülmesi ile başlamıştır. Bu saldırılar, bağımsızlık sonrası Suriye'de o zamana kadar meydana gelen en korkunç mezhepsel şiddet olaylarından birisi olmuştur. 1982 yılında Hama'da bir iç savaş boyutuna ulaşan çatışmalar, modern Suriye tarihinin en kanlı katliamlarından biriyle sona ermiştir.

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli nokta da Baas Partisinin iktidara geldikten sonra uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarının ülkedeki sınıfsal ve mezhepsel ayrımlara etkisidir. Suriye'de hâkim sınıf olan toprak sahipleri ve şehirli tüccarların Baas'ın uygulamalarından en fazla zarar gören kesim olduğu göz önüne alındığında bu durumun çatışmaya etkisi ortaya çıkar. Ayrıca kırsaldan şehirlere yoğun bir şekilde gerçekleşen göç hareketleri de şehirlerdeki sosyal dokunun bozulmasına neden olmuştur.

⁷⁰⁹ Nikolaos Van Dam, 'Middle Eastern Political Cliches "Takriti" and "Sunni" Rule in Iraq; "Alawi" Rule in Syria. A Critical Appraisal', *Orient*, 21/1, (1980), 50.

⁷¹⁰ Christopher Phillips, "Sectarianism and Conflict in Syria", *Third World Quarterly*, 25/2 (2015), 365.

Rejimin uygulamış olduğu sosyalist politikaların zamanla azınlıkları kayıran bir şekilde dönüşmesi, kırsaldan kente göçü tetiklerken yeni sosyal sınıfların oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, şehir hayatına uyum sağlamakta problem yaşayan bu sınıflarla Sünnî şehirli elitler arasında mezhep görünümlü şehir-kırsal çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Özellikle kırsaldan gelen ve kamu kurumlarında görev alan kişilerin Şam sokaklarında ve kahvelerinde “kaf’ il-Mukalkale” olarak tabir edilen kırsala ait kaba olarak kabul edilen bir lehçe ile konuşması ve bu lehçenin yaygınlaşması Şam elitlerini ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir.

Gerçekten de İhvân-Baas çatışmasına mezhepçilik merceğinden bakmak cazip gelmektedir. Bununla birlikte Suriye'deki güç ve fırsat yollarının azıklar lehine değışmesi, uygulanan kalkınma programlarına karşı oluşan tepki⁷¹¹ ve Sünnîlere ait toprakların toprak reformları ile kırsaldaki Nusayrîlere dağıtılması sosyoekonomik gerilimlere mezhepsel bir renk vermiş olabilir.⁷¹² Nitekim bu durum, rejimin azınlıkları kayırdığı ve mezhepçi politikalar uyguladığı algısının oluşmasına neden olmuştur.

Esed rejimi, araçsallaştırılan mezhepçiliğın kendisinden çok muhaliflere yaradığını görünce bundan vazgeçerek geleneksel Sünnî ulema ile ilişkilerini geliştirmiş, dinî söyleme daha fazla vurgu yapmış ve 1980’lerden itibaren “infıtah” adı verilen ekonomik liberalizasyon politikaları ile Sünnî elitleri yeniden kazanmak istemiştir.

Her ne kadar *Suriye İslâm İnkılabı Beyannamesi ve Programı*’nda Mustafa Sibâi’nin mezhepçi olmayan felsefesi (vatandaşlar arasında eşitlik, tüm etnik ve dinî azınlıkların medenî ve yasal haklarının korunacağı ve kişisel özgürlüklerinin garanti altına alınacağı)⁷¹³ yinelse de Baas rejiminin iktidarı azınlığın çoğunluğun üzerindeki tahakkümü olarak tanımlanmıştır.

Suriye’deki mevcut durumu Suriyeli seküler entelektüel Yâsin Salah Haj şu şekilde özetlemektedir: “Mezhepçiliğın kendisi rejimin gerçeğı değıldir. Rejimin gerçekliğı iktidar ve toplumsal ayrıcalıktır. Mezhepçilik toplumun ayrıcalıklarının ve ayrıcalıklı kesimlerinin korunması için siyasî kontrol stratejisi bir yönetim, tabiiyet aracıdır. Mezhepçilik, kimlik ve

⁷¹¹ Batatu, “Some Observations on the Social Roots of Syria’s Ruling Military Group and the Causes for Its Dominance”, 338.

⁷¹² Lawson, “Social Bases for the Hamah Revolt”, 24.

⁷¹³ Beyânü’s-sevreti’l-İslamiyye fi Suriye ve Menhecühâ, 28-36., Neyuf, el-İslamu’s-siyasi fi Suriya haritatün m’arifyye, 36 -37.

dinî inanç farklılıklarının ardındaki sosyal eşitsizlikleri ve siyasî gerçekleri gizleyen, toplumsal açıdan bölücü bir güçtür.”⁷¹⁴

Her siyasal iktidar meşruiyetini elde etmek için güç unsurunun yanında rıza unsuruna da dayanmak ister. Devletin kaba kuvvet olarak algılanmaması için iktidar birtakım söylemler ortaya koyar ki toplum iktidara rıza gösterebilir.

1970 yılında Suriye’de iktidarı ele geçiren Hâfız Esed, Nusayrî kökenli bir aileye mensup olması hasebiyle Ortadoğu’daki diğer liderlerden farklı olarak meşruiyet sorununa ayrı bir önem vermiştir. Suriye’deki rejimin en önemli meşruiyet problemlerinden birisi, farklı mezheplere ve dinî inançlara sahip toplumun siyasî olarak tümüyle temsil edilip edilememesi sorunu olmuştur. Baas iktidarına kadar göreceli de olsa toplumun genelinin beklentilerini siyasete taşıyan siyasî yapı, zaman içerisinde tamamen azınlık iktidarına dönüşmüştür.

Tarih boyunca Suriye’nin geleneksel hâkim unsuru Sünnî Araplar olmuştur. Asırlardır Sünnîlerin egemen olduğu bir toplumda Nusayrî birinin ülkeyi yönetmek için devlet başkanı olması, Sünnîler tarafından kabul edilmesi imkânsız bir durumdu. Ülkenin %70’lik nüfusuna sahip olan Sünnîler ilk kez %11’lik bir azınlığın hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Bu durum, ülkenin bugüne kadar siyasî ve ekonomik anlamda hâkim unsuru olan Sünnîlerin ikinci plana itilmeleri anlamına geliyordu. Yönetimde temsil imkânı bulamayan şehirli sınıf; doktor, avukat ve mühendis gibi meslek grupları İhvân’ın başını çektiği muhalefetin temelini oluşturmuş, Baas rejimine karşı en ciddi muhalefet bu sınıf tarafından yapılmıştır.

Esed 80’li yıllarda yükselen siyasal İslâm dalgasına karşı meşruiyetini artırmak için İslâmî bir söylem geliştirmiştir. Sünnî Müslümanların sadakatini kazanmayı amaçlayan Esed, samimi bir Müslüman görüntüsü vermeye çalışmış, İslâm âlimlerinden Nusayrîliğin Şîi İslâm’ın bir kolu olduğuna dair fetvalar almış,⁷¹⁵ Cuma namazı gibi sembolik ibadetleri açıktan yapmaya başlamış ve umre ziyaretlerinde bulunarak Sünnîler nezdinde konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Sünnî bir toplumu sadece Nusayrî azınlık ile yönetmenin zorluğunun farkında olan Esed, meşruiyetini daha geniş çevrelere yaymak için kendisine sadık Sünnî elitler oluşturmuş,

⁷¹⁴ Yassin al-Haj Saleh, *Impossible Revolution: Making Sense of the Syrian Tragedy* (London, Hurst, 2017), 264.

⁷¹⁵ Eyal Zisser, “Syria, The Ba’th Regime and the Islamic Movement Stepping On a New Path?”, *The Muslim World* 95/ 1 (Şubat 2005), 49.

ekonomik rant kartını kullanarak Şam'ın önde gelen tüccar aileleriyle ilişkilerini geliştirmiş ve toplumsal destek tabanını genişletmeyi hedeflemiştir.

Rejimi Nusayrî azınlığın elindeki bir diktatörlük görüntüsünden kurtarmak amacıyla yönetimde Sünnî Müslümanlara da yer veren Esed; başbakanları, savunma ve dışişleri bakanlarını genellikle önde gelen Sünnî ailelerden seçmeye özen göstermiştir.⁷¹⁶

Esed'in iktidarını meşrulaştırmak için ortaya koyduğu tüm bu çabalara rağmen rejimi tek adam yönetimi olmaktan kurtaramamış, bu girişimlerin çoğu Sünnî halk tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bu nedenle rejime yönelik muhalefet Sünnî İslâmî kesimin temsilcisi konumunda olan İhvân tarafından her geçen gün artırılarak devam etmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki rejimin etnik ve mezhep temelli alt kimlikleri yeniden üreterek araçsallaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda mezhep argümanının kitleleri mobilize etmek adına rejim ve İhvân tarafından bazen alenî olarak bazen de üstü kapalı bir şekilde kullanıldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim burada mezhep ve sınıf çatışmasının iç içe geçtiği, sınırların bulanıklaştığı bir durum söz konusudur diyebiliriz.

3.1.5. Arap Sosyalizmi Fikrine Karşı Mustafa Sibâî'nin İslâm Sosyalizmi

Baas düşüncesinin temel taşlarından birisi de hiç şüphesiz sosyalizmdi. II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan bağımsızlık hareketleri sonrasında Ortadoğu'da ortaya çıkan Arap sosyalizmi, Baas'ın kurucusu Eflak'ın kendi toplumuna ait ekonomik ve kültürel kodlarla Batı'yı taklitten uzak, özgün bir teori ortaya koyma düşüncesini temsil etmektedir.

Eflak, Arap sosyalizmi anlayışını Batı Sosyalizmi karşıtlığı üzerine inşa etmektedir.⁷¹⁷ Bu anlamda klasik Marksizmin materyalist felsefesine karşı çıkarak toplumun gelişiminin sadece ekonomik faktörlere bağlanmasını kabul etmemekte, aksine yaşamın temeline maneviyatı ve millî değerleri yerleştirmekte, sınıfsal çatışma yerine sınıflar arası iş birliğini esas almaktadır.⁷¹⁸ Bu şekilde Baas sosyalizmi, yerli bir ideolojiye dönüşerek dönemin konjonktürüne uygun bir formata evrilmiş ve geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür.

⁷¹⁶ Bunlar arasında Devlet Başkanı Yardımcısı Abdulhalim Haddam, Savunma Bakanı Mustafa Tlas, Dış İşleri Bakanı Faruk Şara ve Genelkurmay Başkanı ve daha sonra Savunma Bakanı olan Hasan Türkmâni gibi isimler vardır.

⁷¹⁷ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 282-289.

⁷¹⁸ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 281; Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 127.

Dünyada sosyalizmin güçlü bir popülaritesinin bulunduğu soğuk savaş döneminde İslâmcılığın hitap alanıyla kesişen sosyalist düşüncenin zaman zaman İslâmcı siyasal dile etki etmiş olması muhtemeldir. Uluslararası konjonktürün etkisiyle Sovyetlerin Ortadoğu ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerini desteklemesi, bu ülkelerde Sovyetlere ve onun sosyalist fikirlerine karşı olumlu düşüncenin oluşmasına katkı sağlamış, sol hareketlerin halk arasındaki popülaritesinin artmasına neden olmuştur.

İhvân'ın Suriye'deki en önemli isimlerinden olan Mustafa Sibâî de sol hareketlerin İslâm ülkelerinde etkisini göstermeye başlaması üzerine çağdaşı birçok düşünür gibi fakirlik, mülkiyet hakkı, sosyal adalet ve benzeri konularla yakından ilgilenmiştir. Komünizm, sosyalizm ve kapitalizm gibi ideolojileri inceleyen Sibâî, Fransız işgalinden sonra bağımsızlığını yeni elde etmiş Suriye'de aydınlar arasında kabul görmeye başlayan sosyalizm üzerine çok tartışılan *İştirâkiyyetü'l-İslâm*⁷¹⁹ adlı eserini yazmıştır. Sibâî'nin bu eseri hem dava arkadaşlarından hem farklı ekol mensuplarından kendisine çok ciddi eleştiriler yöneltilmesine neden olmuştur.

Baas rejimi tarafından 1968 yılında idam edilen Iraklı Abdülaziz el-Bedrî, Sibâî'nin tezinin Irak rejimince desteklendiğini görünce bir reddiye olarak *İslâm ve Sosyalizm* adıyla Türkçeye tercüme edilen *Hükümü'l-İslâm fi'l-İştirâkiyye* isimli kitabını yazmıştır. Aynı şekilde Suriye İhvânı'nın önemli isimlerinden Şeyh Mahmud Hâmid, *Nazarat fi Kitâbi İştirâkiyyeti'l-İslâm*⁷²⁰ adında bir kitapla cevap vermiştir.

Sibâî'nin kitabı o kadar popüler hâle gelmiştir ki Irak'tan Mısır'a birçok Arap sosyalist rejim tarafından devlet ideolojisinin güvenilir bir İslâmî dayanağı olarak sunulmuştur. Mısır'da İhvân mensupları Nâsır rejimi tarafından idam edilirken aynı cemaatin Suriye liderinin kitabının rejim için referans olarak alınması sosyopolitik şartların ne gibi farklılıklar oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁷²¹ Sibâî, eserin isimlendirilmesi noktasında şöyle demiştir:

“Birçok tepkinin gelebileceğini bildiğim hâlde İslâm Sosyalizmi başlığını kullanmayı tercih etmemin sebebi sosyalizmin kısa sürede sönecek bir moda olduğuna inanmadığım içindir.⁷²²

Bilakis sosyalizmin insani bir duygunun ürünü olarak bütün nebilerin öğretilerinde yeri

⁷¹⁹ Mustafa Sibâî, *İştirâkiyyetü'l-İslâm*, (Kahire: Dârü'l-Kavmiyye, 1960), 4-14.

⁷²⁰ Muhammed Hâmid, *Nazarât fi kitâbi İştirâkiyyeti'l-İslâm*, (Şam: Matbatü'l-İlim, 1963), 1-8.

⁷²¹ Mehmet Said, “İslâm Sosyalizmi ve Ali Şeriatî”, *Nida Dergisi* (Erişim 18 Mayıs 2022).

⁷²² Muhammed Gazali *el-İslâm ve'l-menâhicü'l-İştirâkiyye* adlı eserinin ön sözünde Sibâî'nin daha sonra bu ismi tercih ettiği için pişman olduğunu ifade etmektedir. Muhammed Gazali *el-İslâm ve'l-menâhicü'l-İştirâkiyye* (Kahire: li'ş-Şirketi Nahdati Mısır lit'tibâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzi').

olduğuna, bütün ıslahatçıların asırlar boyunca ona başvurduğuna inanıyorum. Günümüz halkları, özellikle geri kalmış ülkeler sosyal adaletsizlik ve toplumsal sınıflaşmalardan kurtulmak için onun hâkim olması amacıyla çalışıyorlar.”⁷²³

Sibâî’ye göre sosyalizmin gayesi bireyin sermayeyi toplumun aleyhine biriktirip servet yığmasına izin vermemek, sermayenin topluma sıkıntı verecek hâle gelmesinin önüne geçmek ve çalışanları gözeterek vatandaşlar arasında sosyal dayanışmayı sağlamaktır. Bu şekliyle sosyalizm; yoksulluk, açlık ve hastalık gibi toplumsal problemleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Aynı şekilde sosyalist düşüncenin ortaya koyduğu insan onuruna yakışır bir hayat ve geçim standardı sunmak, fakirlikle mücadele ve toplumsal eşitliğin sağlanması gibi hedefler aslında İslâm şeriatının hedeflerinden başka bir şey değildir.⁷²⁴

Sibâî, İslâm’ın özel mülkiyete karşı olmadığını, herkesin alın teri ile kazandığının kendisine ait olduğunu kabul etmekle birlikte mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu ifade etmekte ve herkesin herhangi bir sınıf ayrımı yapılmadan bundan istifade etme hakkı olduğunu belirtmektedir.⁷²⁵

Sibâî, İslâm’da özel mülkiyetin kamulaştırılmasını (te’min) İslâm sosyalizminin hayatı bir yönü hâline getiren birçok hüküm ve kurum bulunduğu düşüncesindedir. Delil olarak da Eb Davud ve Ahmed bin Hanbel’in rivayet ettiği şu hadisi gösterir: " şey halkın müşterek mülkiyetindedir: su, otlar ve ateş." Bir başka rivayette tuz da bulunmaktadır.⁷²⁶ Sibâî, Hz. Peygamber Dönemi’nde bu maddelerin stratejik önemi olduğunu, dolayısıyla bunların çoğaltılarak günümüzde de uygulanabileceğini söyler ve bunu bir prensip olarak kabul eder. Dolayısıyla bu hüküm, günümüz için su arzıyla ilgili bütün yapı ve vasıtaları, elektrik ve benzeri enerji kaynaklarını, modern hayatın bütün vazgeçilmez ihtiyaçlarını içine alacak şekilde genişletilebilir. Dolayısıyla Sibâî, stratejik maddelerin kamulaştırılmasını bahsi geçen hadıs-i şerfi delil göstererek ilke hâline getirmektedir.⁷²⁷

Aslında benzeri stratejik maddelerin devlet kontrolünde olması, farklı ekonomik sistemlerde de var olan bir uygulamadır. Bunu bir tek sosyalizme indirgemek Sibâî’nin doktriner bir ıkmazı olarak görülebilir. Aynı şekilde İslâm hukukunda var olan sefihlerin⁷²⁸

⁷²³ es-Sibâî, *İştirakiyyetü’l-İslâm*, 6.

⁷²⁴ es-Sibâî, *İştirakiyyetü’l-İslâm*, 7.

⁷²⁵ es-Sibâî, *İştirakiyyetü’l-İslâm*, 78-85.

⁷²⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, 174.

⁷²⁷ Hamid İneyet, *ağdaş İslami Siyasi Düşünce* (Ankara: Hece Yayınları, 2008), 226.

⁷²⁸ Sefih: Ergenlik ağına ulaşmış ve temyiz gücüne sahip olmakla birlikte harcamalarındaki lszlk sebebiyle kısıtlı sayılan kimse.

ekonomik tasarruflarının devlet tarafından kontrol altına alınması hükmünden hareketle sosyalizme varmak da mümkün değildir.⁷²⁹

İşçi emeğinin korunması ve işçi ücretlerinin belirlenmesi konusunda Hz. Peygamber'in "Bizim işlerimizden birini yüklenen evsiz ise ev, eşsiz ise eş, bineksiz ise binek edinsin."⁷³⁰ hadisini delil getirmektedir. Bu hadisi, sosyalizm anlayışında işçilerin asgarî ücretinin belirlenmesinde bir kriter olarak sunmaktadır. Eğer işçiler için belirlenen ücret onların asgari bir şekilde yaşamını sürdürmesi için yeterli değilse devlet bu eksikliği gidermelidir. Sibâî'nin İslâm'ın sosyalist yönünü ifade etmek için ortaya koyduğu bu işçi örneğinin benzerleri aslında liberal ekonomilerde de bulunmaktadır.⁷³¹

Sibâî, ilahi dinlerdeki zekât müessesesi gibi kurumları yoksullukla mücadelede İslâm sosyalizminin teorik göstergeleri olarak zikretmektedir.⁷³² Zekât, öşür, ganimet vb. malî gelirlerin genel bütçenin içinde yer alması gerektiğini söylemektedir. Sibâî, Batı Almanya'da sosyal güvenliğin norma bağlanması 1883 yılında gerçekleştirilirken İslâm'ın zekât yükümlülüğüyle bunu on beş asır önce prensibe bağladığını hatırlatmıştır.⁷³³

Batılı ülkeler işçilerin sosyal güvenliğini 1929 ekonomik krize kadar hiç düşünmezken İslâm, herkesi kucaklayan tekâfülü içtimâ'iyeye (sosyal güvenlik sistemi) sistemini on dört asır evvel İslâm'ın doğduğu Arap coğrafyasında zorlayıcı herhangi bir ekonomik etmen yokken ilan etmiştir. İslâm'ın sosyal güvenlik anlayışı hayatın bütün ahlakî ve maddî yönlerini içermektedir. Sibâî "Müminler ancak kardeştir."⁷³⁴ ayetine vurgu yaparak toplumdaki fertlerin tekâfülünün sadece yemek, içmek gibi konularla sınırlandırılmayacağını, hayatın tüm ihtiyaçları için geçerli olacağını söylemiştir.⁷³⁵

Sibâî'nin, İslâm tarihinden İslâm sosyalizmine dair verdiği uygulama örnekleri, İslâm ahlak ve faziletinin numuneleri olarak zikredilen örneklerdir. Sibâî, Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yı ziyaretini de bu çerçevede örnek olarak sunar. Hz. Peygamber, bileğindeki altın ve gümüş bilezikleri görünce Fâtıma'yı ziyaret etmekten vazgeçer. Konu kendisine bildirilince Hz. Fâtıma derhal bilezikleri satıp fakirlere dağıtır. Sibâî, bu olayı aktardıktan sonra sorar:

⁷²⁹ Mehmet Emin Özaşar, "Sibâî ve İslâm Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine" *İslamiyyât* 5/2 (2002), 152.

⁷³⁰ es-Sibâî, *İştirakiyyetü'l-İslâm*, 99.

⁷³¹ Özaşar, "Sibâî ve İslâm Sosyalizmi Adli Kitabı Üzerine", 152.

⁷³² es-Sibâî, *İştirakiyyetü'l-İslâm*, 19-20.

⁷³³ es-Sibâî, *İştirakiyyetü'l-İslâm*, 135-136.

⁷³⁴ Kur'an Yolu (Erişim 3 Nisan 2023), el-Hucurat 49/10.

⁷³⁵ İslâm'da sosyal güvenlik prensiplerinin detayları için bkz. es-Sibâî, *İştirakiyyetü'l-İslâm*, 111-128.

"Asrımız sosyalist devlet reislerinden hangisi bu büyük insan gibi örnek icraat yapabilmiştir?"⁷³⁶

Buradan da anlaşılmaktadır ki Sibâî, İslâm sosyalizmi derken sosyalizmin hem kavram olarak ortaya çıkışını hem de kavramın dayandığı ekonomik sistemin tarihsel, sınıfsal ve felsefî zeminini görmezden gelmektedir. Bu nedenle de onun sosyalizmi, isimden ibaret konvensiyonel ve taktik gereği nominal bir "sosyalizm" olarak kalmaktadır.⁷³⁷

Sibâî'nin eserindeki bazı metinlerden onun sosyalizme meylettiği düşünülebilir. Fakat durum tamamen bakış açısı ile alakalıdır. Sibâî'nin İslâm sosyalizmi gibi bir doktrin ortaya koymaya çalıştığından hareketle meseleye bakılması durumunda çok sert bir şekilde eleştirilebileceği açıktır. Aslında Sibâî, sosyalizm içindeki bir kısım hakikat ve doğruların İslâm'a ait olduğu görüşündedir. Kitapta da bunu ispata yönelik bir çaba sergilemekte ve sosyalizme ait değerleri İslâm potasında eritmektedir.

Sosyalizm ve İslâm terkinde İslâm'ı ön plana çıkarmaktadır. Bu terkipte İslâm'ın sosyalizme hiçbir şekilde ihtiyaç duymayacak kadar zengin içeriğine gönderme yapan yeterlilik söylemi göze çarpmaktadır. Sibâî'nin sosyalizmi eleştirip İslâm'ı ön plana çıkarması aslında meseleye bakış açısını göstermektedir.

Sibâî'nin evrensel sosyalizmi temel felsefesinden, ekonomik kuramından ve tarihsel uygulamalarından bağımsız şekilde kabullenmesi, İslâm'ın temel metinlerinin sosyalizmin özellikle mülkiyet konusundaki görüşleriyle uyumlu olduğunu göstermeye çalışması, onun bölgedeki komünizm fenomenine karşı İslâm sosyalizmi düşüncesini bir panzehir olarak kullandığını göstermektedir.⁷³⁸

Sibâî'yle aynı gelenekten gelen Mevdûdî, meseleye yaklaşımını farklı bir terminoloji kullanarak "Sosyalizm, ancak fakirlerin kininin ve muhtaçların intikamının bir neticesidir. Kapitalizmin doğuşundan yarım asırdan fazla geçmemişti ki, dünya onun vaveylasıyla, şerhleriyle doldu."⁷³⁹ şeklinde açıklar.

Sibâî'nin bu cesur çalışması dışında İhvan'ın soysal adalet, işçi hakları gibi konularda dış dokunur bir çalışmasının olmadığı görülmektedir. Cemiyet'in işçilerle ilgili çalışmalarını

⁷³⁶ es-Sibâî, *İştirakiyyetü'l-İslâm*, 188-189.

⁷³⁷ Özaşar, "Sibâî ve İslâm Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine", 147-154.

⁷³⁸ Özaşar, "Sibâî ve İslâm Sosyalizmi Adli Kitabı Üzerine", 153.

⁷³⁹ Ebü'l-a'lâ el-Mevdûdî, *İslâm ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri* (İstanbul: Nida Yayınları, 1968), 49.

irşat faaliyetleri şeklinde yürüttüğü görülmektedir. İhvân, daha çok orta kesim tüccarlara hitap ettiğinden işçilerin problemlerine siyasî açıdan yaklaşip onları gündeme taşıma, çözüm yolları arama gibi çalışmaların içine girmemiştir. Sonuçta Sibâî'nin bir sosyalist olmadığı söylenebilir. Sosyalizmdeki bir kısım görüşlerin İslâm'a uyduğunu ve İslâm'da olduğunu ifade eden bir fikir adamıdır.

3.1.6. İhvân-ı Müslimîn'in Baas Partisinin Arap Milliyetçiliğine Bakışı

XX. yy. Ortadoğu'suna damgasını vuran Baas'ın en önemli üç ideolojisinden birisi hiç şüphesiz ki Arap milliyetçiliğidir. Temel felsefesi Pan-Arabizm olan Baas, bütün Arap ülkelerini tek bir çatı altında birleştirerek Arap toplumunu tarihteki ihtişamlı günlerine döndürmeyi ve yeniden dirilişi sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda Baas'ın Arap milliyetçiliği, etnisiteden çok dil temeline dayanmaktaydı. Eflak da Sâtî' el-Husrî gibi Arap milletini dil temelinde tanımlayarak seküler-laik bir milliyetçilik anlayışı ortaya koymuştur. İslâm'ı bir kültür unsuru olarak gören Eflak, İslâm'ın etik değerleri açısından Arap milliyetçiliğine katkı sağlayacağını ifade etmiş, Hz. Muhammed'i Arap ulusunun kurucusu olarak tanımlamıştır. Milliyetçilik tanımında muğlak kavramlar kullanan Eflak'ın ulus kavramsallaştırmasında Hz. Muhammed Dönemi işlevsel bir role sahiptir.

İslâmcılar, Batı kökenli seküler bir kavram olan milliyetçilik fikrine başlangıçta ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Toplumsal hayatı İslâm'ın öngördüğü "ümme" inancına göre değil de "etnisite"ye göre inşa eden milliyetçilik, siyasî birlik referansını inançtan değil dünyevi bir bağdan almaktadır. Bu yönüyle milliyetçilik geleneksel toplumsal bağın çözülmesine neden olan bir ayırım ilkesi olarak görülmüştür. Bu düşüncenin Batılı ideolojilerin destekçileri tarafından savunulması İslâmcıların bu ideolojiyi şüpheyile karşılamasına neden olmuştur. Zaman içinde kavramın tanımlanmasında İslâmcılar arasında farklı milliyetçilik yorumlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Sibâî ile Bennâ'nın milliyetçilik ideolojisine yaklaşımları da Arap-İslâm sentezi şeklinde olmuştur.

Eflak'ın Baas'ının milliyetçilik anlayışının karşısına Pan-İslâmist bir düşünceye sahip İhvân evrensel ümmetçi bir yaklaşım koymuştur. Arap milliyetçiliğinin önündeki en büyük engel ulus üstü bir ideoloji olan İslâmcılıktır. Hasan el-Bennâ, İslâm'ı yalnızca bir din veya ibadet biçimi olarak değil "bir amentü, bir vatan, bir milliyet ve devlet"⁷⁴⁰ olarak görmektedir.

⁷⁴⁰ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 77.

İhvân'ın milliyetçilik fikrine yaklaşımı modern milliyetçilik anlayışından farklı olarak İslâmî çerçevede olmuştur. Bennâ'ya göre milliyetçilikten kastedilen şey, Arap ırkının onurlu tarihiyle olan bağını vurgulamak, izzetli büyüklerinin ve atalarının yolunu izlemek ise bu güzel bir hedeftir. Fakat milliyetçilikten kastedilen şey cahiliye adetlerinin canlandırılması, kendi ırkını yüceltmek, diğer ırkları kusurlu ve düşman olarak görmek ise İhvân bunu reddeder. Bennâ, İslâm'ın belirli bir ırka veya topluma değil bütün insanlığa bir mesajının olduğunu, ırkçı milliyetçiliğin İslâm'la doğrudan çeliştiğini ifade eder ve ölçünün İslâm olduğunu vurgular. Burada Bennâ'nın milliyetçilik ilkesinin olumlu ve olumsuz taraflarını birbirinden ayrı değerlendirdiği, bir ırkın diğerinden üstün olduğu iddiasını reddederken olumlu taraflarını İslâm'dan saydığı görülmektedir.⁷⁴¹

Mısırlı yazar İbrahim Beyyûmî Ganim, Bennâ'nın milliyetçilik ile ilgili görüşlerini ele aldığı değerlendirmesinde “ulusçuluk” kavramına iki yaklaşım ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, bağımsızlık için sömürgeci güçlere karşı verilen tepki, diğeri de bireyin devletle olan ilişkisini belirleyen laik içeriğidir. Bir toprak parçası üzerinde ulusal birliğin inanç temelli sağlanabileceğini ifade eden Bennâ'ya göre ulusun ve ulusçuluğun hudutlarını belirleyen şey inançtır, coğrafi sınırlar bunun belirlenmesinde bir ölçü değildir. Ona göre Müslümanları bir araya getiren ölçü “kelime-i tevhit”tir.⁷⁴²

İslâm milleti, Mısır'ın coğrafi sınırlarının çok ötesine uzanan, inanç ve kardeşlik bağlarıyla birbirine bağlıdır. Bu nedenle Bennâ'ya göre İslâm dar coğrafi ulusçuluğu reddetmektedir. “Müminler ancak kardeştir.”⁷⁴³ ayetinin bu düşünceyi desteklemek için sık sık tekrarlandığı görülmektedir. 1934 yılında *Kavmiyyetü'l-İslâm* başlıklı yazısında Bennâ İslâmî vatanı şöyle tanımlar: “İslâm bayrağının yükseldiği her toprak parçası Müslüman vatanıdır... İslâm bayrağının yeryüzünde dalgalanabilmesi ve ezanın dünyanın her köşesinde yankılanabilmesi için herkesi Müslüman, tüm dünyayı İslâmî kılma hedefi doğrultusunda mücadele etmek her Müslüman'a yüklenmiş bir görevdir...”⁷⁴⁴

Bennâ her ne kadar İslâmî ve ümmetçi bir anlayış ortaya koymuş olsa da Arapçılık ve Mısır vurgusu bir çelişki olarak yorumlanmaya açıktır.⁷⁴⁵ Müslümanların kendi milletleri ve

⁷⁴¹ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 284.

⁷⁴² Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 281-284.

⁷⁴³ el-Hucurat 49/10.

⁷⁴⁴ Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*, 119.

⁷⁴⁵ Zehra Betül Güney, *Hasan el-Bennâ'yı Yeniden Okumak: Müslüman Kardeşler'de Söylem Eylem İlişkisi*, (İstanbul, Açılım Kitap, 2017), 36.

vatanları için çalışmalarını İslâm birliği için engelleyici bir durum olarak görmeyen Bennâ, ırkçılığa varan milliyetçilik düşüncesine karşı çıkmaktadır.

Bennâ, Arap milliyetçiliği ile ilgili olarak şöyle demiştir. “İran Körfezi’nden Atlas Okyanusu’nun kenarına ve Marekeş’e kadar uzanan bölgelerin tamamı Arap’tır ve onları bir araya getiren şey inançları ve dilleridir. İnanıyoruz ki Arap milliyetçiliği için çalıştığımız zaman hem İslâm hem de insanlık için çalışmış olacağız.” Bennâ’nın milliyetçiliğe dönük bu yaklaşımları milliyetçiliğe farklı anlamlar yüklediğini gösteriyor.⁷⁴⁶ Bennâ’nın Arap milletçiliği için çalışmanın aslında İslâm ve insanlık için çalışmak olduğunu ifade eden yaklaşımı bu bağlamda eleştiriye açıktır. Nitekim bu yaklaşım Alman milliyetçisi Fichte’nin Alman milliyetçiliğine hizmet etmek, aynı zamanda tüm insanlığa da hizmet etmektir, yaklaşımına çok benzemektedir.⁷⁴⁷

Kardavi 1945 yılında bizzat katıldığı bir konferansta Bennâ’nın “vatan” konusuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarır:

Bennâ vatanı “Küçük Vatan”, “Büyük Vatan” ve “En Büyük Vatan” şeklinde ifade ederek Küçük Vatan Nil Vadisi, Büyük Vatan Arap toprakları, En Büyük Vatan ise Atlas Okyanusu’ndan Büyük Okyanus’a ulaşan “İslâm Devleti”dir. Bennâ İslâm coğrafyasındaki ırk ve kana dayalı ayrılıkları kabul etmez ve tüm Müslümanları bir millet olarak telakki eder. Bundan dolayı Müslümanların yaşadığı her karış toprak parçası bir vatandır. Bu bakımdan Şam ve Mısır aynı şekilde vatandır.⁷⁴⁸

Millî duyguları canlandırmak için sık sık Arap tarihine vurgu yapan milliyetçiler gibi Bennâ da yazılarında aynı meziyetleri vurgulamıştır. Arapların millî özelliklerini vurgulamak için İslâm öncesi cahiliye tarihinden de örnekler veren Bennâ’nın onların kahramanlıklarını, cesaretlerini, misafirperverliklerini vurgulaması insanı hayrete düşürmektedir. Ona göre “Araplar Allah’ın diğer toplumlardan ayırdığı bir toplumdur. Çünkü bu toplumu yeryüzünün en ölçülü toplumu yapmıştır. Arap, Allah’ın elçisinin onlara gönderilmesiyle mükemmelleştirilmiştir.”⁷⁴⁹ Arab’ın seçkin ilk İslâm ümmetini oluşturduğunu⁷⁵⁰ ve onların İslâm’ın koruyucuları olduklarını ifade etmiştir.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, çev. Mehmet Akbaş vd. (İstanbul: Nida Yayınları, 2010), 222.

⁷⁴⁷ Salo Wittmayer Baron, *Modern Milliyetçilik ve Din*, çev. M. Özay, (İstanbul: Açılım Kitap, 2007), 62.

⁷⁴⁸ Yusuf el-Karadavi, *Hasan el-Bennâ Düşüncesinde Siyaset*, çev. Faruk Yıldız, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020), 68.

⁷⁴⁹ Ganim, *Hasan el-Bennâ’nın Siyasi Düşüncesi*, 285-286.

⁷⁵⁰ Hasan el-Bennâ, *D’avetünâ fi tavri’l-cedid* (Kahire: Dârü’l-Küttâbi’l’Arabi bi Mısır, 1954), 13.

⁷⁵¹ Hasan el-Bennâ, “Risâletü’l-Mu’temeri’l-Hamis”, *Ikhwan Wiki* (Erişim 12 Haziran 2021).

Bennâ'nın Araplara ait meziyetleri vurguladığı bu ve benzeri ifadeleri Arap milliyetçileri ile örtüşmekle birlikte Bennâ, bu özellikleri sadece Araplara mahsus saymamış, İslâm tarihinin yükselme çağlarının bir parçası olarak kabul etmiştir. Bennâ'nın fikirlerini Arap milliyetçilerinden ayıran bir diğer nokta ise Bennâ'nın Arapçılığının ırkçılık temelinde değil, daha çok İslâm ve İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişmesidir. Bennâ, Arap toplumunun İslâm'ın yükselmesinde yüklendiği role sık sık vurgu yaparken bu vurgunun Arap milliyetçilerinde olmadığı görülmektedir.⁷⁵²

Bennâ'nın çatışma içinde olduğu Arap milliyetçiliği düşüncesi, Arap ırkının onurlu tarihine vurgu yapan fakat İslâm'la olan bağına görmezden gelen ve devletin siyasî aidiyetini laik temeller üzerine kurmak isteyen anlayış olmuştur. Bennâ, belli bir ırka ya da topluma değil bütün insanlığa gelen İslâm'ın öğretileri ile çatışan bu anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır.

Bennâ, Arap milliyetçiliği düşüncesi ile siyasal ve düşünsel çatışmaya girmemeye özen göstermiştir. Bunda Arap milliyetçilerinin sömürgeye karşı direnişe katılmaları, Filistin sorununa yardımları ve siyonizme karşı cephe alışları etkili olmuştur. Arap milliyetçiliğinin bu olumlu tarafları Bennâ'yı bu eğilimin olumsuzluklarını eleştirmekten alıkoymuştur. Bu süreçte Mısırcılık, milliyetçilik ve İslâmcılık gibi sorunlarla uğraşmak yerine geçici de olsa ayrımcı unsurlardan kaçınmıştır.⁷⁵³

Ganim, Bennâ'nın 1030'u aşkın makalesi ile risalelerinde Arap milliyetçiliğine doğrudan eleştiri sayılabilecek herhangi bir yazı kaleme almadığını ifade etmektedir. Hâlbuki Bennâ, Arap milliyetçiliği düşüncesine ve Arap milliyetçilerinin faaliyetlerine daha sert eleştiriler yapmalıydı.⁷⁵⁴ Bennâ, burada pragmatist bir yaklaşımla Arap milliyetçiliğinin siyasî arenada kullanımında olumlu taraflarını görmezden gelememiştir.

Bennâ, o dönemde yaygın olan milliyetçilik, ulusçuluk, Doğuculuk gibi kavramların İslâm kimliğinin vazgeçilmez parçaları olduğunu belirtmiş ve bu kavramların olumlu taraflarını dile getirmiştir. İnsanların gönüllerini çeken ulusçuluk, milliyetçilik gibi kavramların İslâm'da daha geniş bir şekilde var olduğunu ifade etmektedir. Bennâ, bu kavramları tamamen reddetmek yerine İslâmî bir bakış açısıyla yeniden değerlendirerek kavramların İslâm kimliğiyle uyuşmayan taraflarını bertaraf etme yoluna gitmiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵² Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 287.

⁷⁵³ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 280.

⁷⁵⁴ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 279.

⁷⁵⁵ Bennâ, *D'avetünâ fi tavri'l-cedid*, 12-16.

Bennâ'nın cahiliyye milliyetçiliği tanımlamasının benzeri Sibâî'de de görülmektedir. Arap milliyetçiliğinin Batılı köklerine şüpheyile yaklaşan İslâm düşünürlerinden farklı olarak Sibâî, bunun ulusal veya mezhepsel fanatizm anlamına gelmediğini, medeniyet sınırları içinde bir vatan kavramı olduğunu vurgulayarak Arap milliyetçiliğine desteğini dile getirmiştir. Kendi ırkı uğruna başka ırkları küçümseyen, aşağılayan ırksal üstünlük anlayışını "saldırgan milliyetçilik" olarak tanımlayan Sibâî bunu reddetmektedir.⁷⁵⁶

Hemen hemen bütün hutbelerine "Ey Araplığın ve İslâm'ın evlatları..."⁷⁵⁷ şeklinde başlayan Sibâî, Araplığı İslâm'a İslâm'ı da Araplığa bağlamıştır. Arap milliyetçiliğinin İslâm'ın manevî değerlerine, özgün öğretilerine ve ölümsüz kültürel mirasına dayanması gerektiğini ifade eden Sibâî, Eflak ve Arsûzî'nin dile getirdiği seküler milliyetçilik düşüncesine karşı çıkmaktadır.⁷⁵⁸ Arap milletinin İslâm'ın ebedî mesajının taşıyıcısı olduğunu söyleyen Sibâî, Peygamberin Arap, Kuran'ın dilinin de Arapça olduğuna ayrıca vurgu yapmaktadır.⁷⁵⁹

Sibâî de Bennâ gibi Arap milliyetçiliğinin siyasî arenadaki olumlu taraflarını görmezden gelememiştir. Özellikle bağımsızlık mücadelelerinin Arap milliyetçi hareketleri üzerinden yürütülmesi, her iki lideri bu konuda dikkatli bir dil kullanmaya yöneltirken kavramın daha çok olumlu taraflarının ifade edilmesine neden olmuştur.

Baas ve İhvân'ın Arap birliğine yaklaşımları benzerlik arz etmekle birlikte İhvân, Arap birliği hedefini İslâm devletinin ilk adımı olarak görmektedir. Baas ise sekülerlik temelinde tüm Arapları tek bir devlet altında birleştirmek istemektedir. İhvân, Baas'ın siyasî aidiyeti laik temeller üzerine kurmak isteyen ve ırksal üstünlüğe dayalı milliyetçilik anlayışına İslâm'ın evrenselliği ilkesinden hareketle karşı çıkmıştır. Bununla birlikte 1960'lı yıllar Arap toplumları açısından kültürel kimliklerin yeniden keşfedildiği, Arap milliyetçiliğinin zirve yaptığı yıllardır. Bu nedenle Cemiyet'in bölgesel milliyetçi anlayışa yönelik olumlu mesajlar verdiği görülmektedir. Gerek Bennâ gerekse Sibâî'nin milliyetçiliği tümden reddetmek yerine kategorilere ayırarak yorumladığını ve temel yaklaşımlarını İslâm'a dayandırmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

⁷⁵⁶ Abdullah Tantavi, Mustafa Sibâî raculü'l-İsâr, <http://www.odabasham.net/>, (Erişim 12 Temmuz 2023)

⁷⁵⁷ Mustafa Sibâî, Mevkıfuhu min Kavmiyyetü'l-Arabiyye, *Ikhwan Wiki* (Erişim 31 Mart 2023)

⁷⁵⁸ Tantavi, Mustafa Sibâî raculü'l-İsâr,

⁷⁵⁹ Tantavi, Mustafa Sibâî raculü'l-İsâr,

3.1.7. Baas-İhvân Çatışmasına Ulemanın Yaklaşımı ve Rejimin İhvân'a Karşı Denge Politikası

Otoriter liderlerin hâkim olduğu Ortadoğu'da siyasî rejimlerin iktidarlarını sürdürülebilmek ve varlıklarını koruyabilmek için birtakım mekanizmaları kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda “ideolojiler”, siyasî sistemlere ve yönetici elitlerin ekonomik çıkarlarına sunî meşruiyet sağlayan önemli araçlardır. Suriye’de bir darbe ile iktidarı ele alan Hâfız Esed’in de Baas Partisini, iktidarını sürdürmenin bir aracı olarak kullandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Esed, devlet başkanlığı görevini yürütürken parti başkanlığı görevini de sürdürmüştür.

Esed’in iktidarını sağlamlaştırmak için kullandığı enstrüman ise mezhep faktörü, geleneksel âlimlerle yapmış olduğu ittifak ve Şam tüccarlarına verilen ticarî ayrıcalıklardır. Esed güvenlik bürokrasisinin kritik noktalarına kendisine sadık Nusayrîleri yerleştirerek mezhep unsurunu araçsallaştırırken ilk dönem Baas Partisinin millîleştirme politikalarından ve toprak reformlarından rahatsız olan Sünnîlerin, siyasal İslâmcı İhvân’ın organize ettiği muhalif harekete katılmasının önüne geçmek ve Sünnî elitlerin sisteme dâhil olmasını sağlamak amacıyla “intifâh”⁷⁶⁰ adı verilen liberalleşme adımlarını atarak rejimin toplumsal tabanını genişletmeyi hedeflemiştir.

Seküler devlet ideolojisini benimseyen Baas Partisi, 1963 yılında askerî darbeye iktidara geldiğinde ulema ve muhalif siyasîler üzerindeki baskısını artırmıştır. İhvân’ın organize ettiği muhalefetin her geçen gün güçlenmesi üzerine Sünnî bir toplumda meşruiyet krizi yaşayan Nusayrî kökenli Esed, Baas rejiminin İslâm’ın sosyal yaşamdaki varlığına yönelik seküler devlet ideolojisinden vazgeçerek toplumun üstündeki baskıları hafifletmiş, İhvân’ın etkinliğini kırmak için iktidar bileşenlerini Sünnî çevrelere doğru genişletme ihtiyacı hissetmiştir.

Özellikle Hama olaylarından sonra dindar bir cumhurbaşkanı görüntüsü vermeye çalışan Esed, yükselen siyasal İslâm dalgasına karşı meşruiyetini artırmak için İslâmî bir söylem geliştirerek İhvân’ın destek aldığı toplumsal tabanı kendi yanına çekmeyi hedeflemiştir.

⁷⁶⁰ Ortadoğu ülkelerinde uygulanan ekonomi politikalarının dönüşüm geçirmeye başlaması özellikle 1980’lerden sonra gerçekleşen özelleştirme hamleleri yoluyla olmuştur ve bu durum ülkenin ekonomi politikasını temelden değiştirmiştir.

Esed Dönemi'nde dindarlık ile kamusal alan arasında net bir ayrımı öngören klasik laik Baas söylemi susturularak Angola Sakson seküler modele doğru geçilmiş ve geleneksel dindar sınıfla iş birliği içine girilmiştir. Müslümanların hassasiyetlerine saygı duyulduğunu ifade etmek için Zeki Arsûzî'nin dini eleştiren kitapları raflardan kaldırılarak bu türden yayınlara izin verilmemiştir.

Sufî şeyhleri devletin kayırmacı ağına eklemeyi başaran Esed, geleneksel İslâm'ı destekleyerek onun siyasal İslâm'la yer değiştirmesini hedeflemiştir. Bu bağlamda rejimle iş birliği yapan gruplar radyo ve tv programları ile kendilerine üye toplarken halkın zihinlerini siyasal İslâm düşüncesine karşı filtrelemeleri teşvik edilmiştir.

Esed, bu iş birliğini o kadar ileri seviyeye taşımıştır ki televizyon kanallarında Kuran programlarının yapılmasına izin vermiş, bazı devlet arazilerini cami yapılması için bağışlamış, birçok İslâmî geleneğin alenen ifade edilmesine izin vermiştir. İhvân'ın çıkarttığı *Nezîr* dergisinin etkisini azaltmak için Evkaf Bakanlığına bağlı âlimlerin İslâmî bir gazete (*Nahcü'l-İslâm*) çıkarmasına destek olmuştur.

Esed, halk tarafından sevilen geleneksel Şam ve Halep ulemasını temsil eden ve aynı zamanda tasavvufî ekolden gelen Şeyh Ahmed Keftâru⁷⁶¹ ve Said Ramazan el Bûtî⁷⁶² gibi din adamlarını yanına çekerek onlara geniş imkânlar sağlamıştır. Suriye müftülüğüne atanan Şeyh Keftâru, 1964 yılından ölümüne (2004) kadar kesintisiz müftülük yapmıştır.⁷⁶³ Esed, halkın sempatisini kazanmak için ılımlı eğitim veren ve resmî ideoloji ile çatışma içinde olmayan dinî eğitim kurumlarının açılmasına izin vermiştir.

Bu durumdan en çok yararlanan Şeyh Keftâru olmuştur. Şam'ın merkezinde bulunan Ebu'n-Nur külliyesini genişleterek İslâm dünyasının farklı yerlerindeki ilmî kurumlarla irtibat kurma fırsatı elde etmiştir. Ekrem Hûrânî, hatıralarında Şeyh Keftâru'nun pragmatizminden şu şekilde bahseder: "Keftâru Suriye müftüsü olmak istiyordu. Bu sebeple seçimlerde İhvân'ın adayı Mustafa Sibâî'nin karşısında Riyad Malikî'yi desteklemesine karşılık olarak Suriye müftülüğünün kendisine verilmesi üzerine bir anlaşma yapmıştır."⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Detaylı Bilgi için bkz: Thomas Pierret, *ed-Dîn ve'd-devle fî Sûriye 'ulemâü's-Sünne mine'l-inkilâb ile's-sevra*, (Fransa: Meysolon lis'sekâfeti ve't-tercemeti ve'n-neşr, 2020), 74-77.

⁷⁶² Pierret, *ed-Dîn ve'd-devle fî Sûriye 'ulemâü's-Sünne mine'l-inkilâb ile's-sevra*, 110-117.

⁷⁶³ Pierret, *ed-Dîn ve'd-devle fî Sûriye 'ulemâü's-Sünne mine'l-inkilâb ile's-sevra*, 77.

⁷⁶⁴ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile'l-infisâl 1954-1963*, 123.

İhvân'ın rejime karşı başlatmış olduğu muhalefeti geleneksel âlimleri yanına alarak dengelemeye çalışan Esed, Keftâru ve Bûtî gibi âlimlerin fetvaları ile İhvân'ı marjinalize etmiş, rejimin örgüte yaptığı operasyonları devletin terör örgütleriyle mücadelesi şeklinde topluma yansıtmıştır. Geleneksel ulemayı temsilen Keftâru ve Bûtî'nin rejimle kurmuş olduğu bu ittifak gerek Suriye halkının gerek İhvân'ın Baas rejimine karşı direncinin kırılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle İhvân'ın devlet ve basın tarafından şeytanlaştırılmasında gelenekçi düşünceye sahip bu iki âlimin köprü vazifesi yaptığı görülmektedir.

Bir dönem İhvân ile yakın ilişkisi olan Râbitatu'l-Ulemâi'd-Dîniyye'nin organize ettiği haftalık programlara katılan Bûtî, geleneksel ulema ekolüne sıkı sıkıya bağlı birisi olarak İhvân'ın temsil ettiği selefi düşünceye ve onun bir yansıması olan siyasal İslâmcılık düşüncesine karşı çıkmış, bu nedenle İhvân'la yollarını ayırmıştır.⁷⁶⁵ İhvân mensubu kişilerin şiddet eylemlerine başvurması, Bûtî'nin sistemden yana tavır sergilemesine neden olmuştur. Bûtî'nin bu kararlarında babasının siyasetten uzak durması yönündeki tavsiyelerinin etkili olduğu söylenebilir.⁷⁶⁶

Bûtî ve İhvân arasındaki husumet 80'li yıllarda da artarak devam etmiştir. Esed rejiminin İhvân'a ve muhaliflere karşı girişmiş olduğu şiddet eylemlerine hem vaazları hem de fetvalarıyla destek vererek rejimden yana tavır almıştır. Televizyon programlarıyla rejimin eylemlerini meşrulaştırma gayreti içinde olmuştur. Esed'in vefatının ardından cenaze namazını hiçkırıklar içinde kıldırması ise hayretle karşılanmıştır.

Ezher'de yazmış olduğu *İslâm Hukukunda Maslahat* adlı doktora tezinin bir yansıması şeklinde yorumlanabilecek derecede aşırı tedbirli ve diplomatik bir dil kullanan Bûtî'nin Esed rejimiyle kurduğu ilişki, bazı çevrelerde büyük bir hayal kırıklığına neden olmasına rağmen onun bu tavrında zaman içinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Özel hayatıyla eleştiri konusu olan ve trafik kazasında hayatını kaybeden Hâfız Esed'in büyük oğlu Basil Esed'in cenaze töreninde sarf ettiği "Tüm ümmetin ahlakında, doğruluğunda birleştiği, Allah'ın doğruluk bahsettiği, ıslah için çalışan biriydi." sözleri büyük tepkiyle karşılanmıştır.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Pierret, *ed-Dîn ve'd-devle fî Sûriye 'ulemâi's-Sünne mine'l-inkilâb ile's-sevra*, 114.

⁷⁶⁶ Ramazan el-Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, (Beyrut: Dârü'l-fikri'l-mu'asır, 1994), 127.

⁷⁶⁷ İmam Şehîd Bûtî, "Kelimetü'd-duktuor el-Bûtî fi hafli te'bin bâsil el-Esed", *YouTube* (Erişim 9 Kasım 2021)

2011’de başlayan Suriye Devrimi’nde de Esed rejiminden yana tavır alan Bûtî, rejimin askerlerini ve milislerini sahabilere benzeterek cihad ettiklerini iddia etmiştir.⁷⁶⁸ 2013 yılında Şam’da İman Mescidi’nde vaaz verdiği sırada uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybeden Bûtî’nin ölümü de hayatı gibi tartışılmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak Hâfız Esed, gelenekselci Sünnî âlimleri gerek halk meclisine alarak gerekse birtakım makam ve mevkiler sayesinde onların ekonomik refahlarını artırarak kendi yanına çekmeyi başarmış ve İhvân’ın direnişini kırmaya çalışmıştır. Özellikle tasavvufî kökenli geleneksel âlimlerin Nusayrî rejimi ile ilginç ittifakı günümüzde de devam etmektedir.

3.1.8. Baas ve İhvân’ın Filistin Meselesine Yaklaşımı

Filistin halkının uğramış olduğu haksızlık ve yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi başlangıcından beri bütün Arap ve Müslüman halkların gönüllerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu bağlamda ideolojik bakış açısından bağımsız olarak gerek İhvân gerekse klasik dönem Baas düşüncesinin hiçbir meselede olmadığı kadar Filistin’in bağımsızlığı konusunda benzer yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Filistin meselesini Arap ulusunun temel meselesi olarak gören Baas Partisi, konuyu emperyalizmle mücadele ve milliyetçilik çerçevesinde değerlendirmektedir. Baas Partisine göre tüm Araplar tek bir millettir ve tek bir devlet çatısı altında birleşmelidir.

İhvân ise konuyu dinî hassasiyetler boyutunda ele almaktadır. İhvân’a göre Filistin ilk önce Arap İslâm toprağı, sonrasında ise birçok peygamberin doğup yaşadığı, İslâm âleminin ilk kıblesi olan Mescid-i Aksâ’nın bulunduğu kutsal topraklardır. Siyonist varlığın Filistin topraklarına yerleştirilmesi, Arap ve İslâm topraklarına tecavüz, Müslümanların kutsallıklarına saldırı olarak değerlendirilmektedir. Fakat Esed Dönemi Suriye dış politikasında diğer birçok konuda olduğu gibi Filistin meselesinde de klasik Baas anlayışının radikal ilkesel politikaları terk edilmiş ve pragmatist bir yaklaşım izlenmiştir.⁷⁶⁹

Yirminci yüzyılda, üzerinde en fazla tartışmanın yapıldığı konuların başında Filistin meselesi gelmektedir. Sorunun ortaya çıkışı ve günümüzdeki şeklini alışı uzun bir tarihsel sürecin sonunda olmuştur. Roma milattan sonra 70-135 yıllarında Kudüs’ü kuşattıktan sonra Yahudiler dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmışlar ve yaklaşık 1700 yıl boyunca geri

⁷⁶⁸ Samar Khaled, “el-Bûtî: Mukâtilü’l-ceyşî’s-Sûrî min mertebeti’s-sahâbe”, *YouTube* (Erişim 15 Aralık 2021).

⁷⁶⁹ Muhammed Hüseyin Mercan, *Suriye; Rejim ve Dış Politika*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2012), 81.

dönmeye yönelik politik bir hareket oluşturamamışlardır.⁷⁷⁰ Diasporada yaşamalarını Tanrı'nın bir cezası olarak görmüş ve bu durumdan ancak Tanrı'nın göndereceği Mesih ile kurtulacaklarına inanmaya başlamışlardır.⁷⁷¹

1800'lerde ortaya çıkan ve Yahudi halkı arasında yaygınlaşmamış olan siyonizm düşüncesi, bu inanışta bir kırılma meydana getirmiş, Yahudi kitlelerin Rusya'dan sürülmesi (pogrom) sonrasında siyonist düşünürler yaklaşık beş milyonluk bir halk desteğine kavuşmuşlardır.⁷⁷² Rusya'dan sürgün edilen Yahudilerin Filistin'e göçünü organize eden "Siyon Âşıkları"⁷⁷³ örgütü de kutsal topraklarda etkin bir koloni oluşturulmasını sağlayamamıştır.⁷⁷⁴

Farklı düşünceler etrafında şekillenen siyonistleri bir araya getiren kişi Macar Yahudi'si olan Theodor Herzl olmuştur. 29 Ağustos 1897'de yirmi farklı ülkeden 246 delegenin katılımıyla İsviçre'nin Basel kentinde toplanan Yahudi Kongresi'nde siyonizmin amacının Yahudi halkı için Filistin'de kanunen tanınmış bir "yurt" kurmak olduğu belirtilmiştir. Filistin topraklarının yapılacak mali yardımlar karşılığında Yahudilere verilmesi teklifini Osmanlıların kabul etmemesi⁷⁷⁵ Herzl'i büyük devletlerin desteğini aramaya yönlendirmiştir.

Bölgenin tarihî seyrini değiştiren gelişmelerden birisi siyonist hareketin en önemli lideri olarak gösterilen Chaim Weizman'ın, İngiltere'nin desteğini almış olmasıdır. Bu bağlamda İngiltere'nin Yahudilere sağladığı bu destek, Filistin meselesinin doğuşuna ve İsrail Devleti'nin temellerinin atılma sürecine önemli katkı sağlamıştır.⁷⁷⁶ 2 Kasım 1917'de İngiliz hükûmeti tarafından İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rotschild'e gönderilen ve tarihe Balfour Deklarasyonu olarak geçen mektuptaki "Majesteleri Hükûmeti, Filistin'de

⁷⁷⁰ Ali Balcı, İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, *Derleyen: Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, c.1, (İstanbul, Nobel Yayınları, 2010), 101.

⁷⁷¹ Alan R. Taylor, "Vision and Intent in Zionist Thought", *The Transformation of Palestine Essays on the Origin and Development of Arab-Israeli Conflict*, ed. İbrahim Abu-Lughod, (Northwestern University Press, Evanston, 1971), 10-11

⁷⁷² Athena S. Leoussi ve David Aberbach, "Hellenism and Jewish Nationalism: Ambivalence and its Ancient Roots", *Ethnic and Radical Studies*, 25/5, (Eylül 2002), 763.

⁷⁷³ Walter Laqueur, *A History of Zionism, From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel*, (New York, Schocken Books, 2003), 75-83.

⁷⁷⁴ Yosef Gorny, *Zionism and the Arabs 1882-1948, A Study of Ideology*, (Oxford, Clarendon Press, 1987), 11-12.

⁷⁷⁵ Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına, Filistin Sorunu*, (İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002), 41-48.

⁷⁷⁶ Ş. Tufan Buzpınar, Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl), *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 10. (2003), 108.

Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasını uygun bulmaktadır ve söz konusu hedefin gerçekleşmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır...” ifadeleri İngiltere'nin Yahudi devletinin kurulmasında üstlendiği rolü göstermektedir.⁷⁷⁷

1920'de toplanan San Remo konferansıyla birlikte Filistin mandasının İngilizlere verilmesi, Balfour Deklarasyonu'nun üstü kapalı bir şekilde kabulü anlamına gelmekteydi. Manda Dönemi'nde Yahudilerin nüfusu hızlı bir şekilde artmış, 1922'de yüzde 12 gibi bir nüfusa sahip olan Yahudiler, 1946'da toplam nüfusun yüzde %31'ne ulaşmışlardır.⁷⁷⁸ Yahudilerin Filistin topraklarındaki mülkiyeti 1922'de yüzde %3 iken 1947 yılında %7'ye çıkmıştır. Bu rakamlar, İngiliz mandasının Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşimine sağladığı imkânları açıkça ortaya koymaktadır.

İngilizlerin Filistin topraklarına Yahudilerin yerleşimini kolaylaştıran bu politikaları, Arap isyanlarını beraberinde getirmiş, manda yönetimini geri adım atmaya zorlamıştır. İngilizler tarafından yayımlanan *Beyaz Bildiri*'ye ⁷⁷⁹ göre beş yıl içinde Yahudi göçü 75.000 ile sınırlandırılacak, 10 yıl içinde Filistin devleti kurulacak ve Yahudilere yönelik toprak satışına kısıtlama getirilecektir. İngiltere, savaş döneminde bozulan ekonomisinin nedeniyle 2 Nisan 1947'de Filistin sorununu Birleşmiş Milletlere devretmiştir. Böyle mesele başka bir boyut kazanmıştır.⁷⁸⁰

Sorunun çözümüne yönelik olarak BM özel komitesindeki Çekoslovakya, Guatemala, Hollanda, Peru, Kanada, İsviçre ve Uruguay gibi ülkeler, Filistin'in Arap ve Yahudi devleti olarak ikiye ayrılmasını ve Kudüs'ün de BM vesayetine bırakılmasını öngören ve adına çoğunluk planı denen bir öneri sunmuşlardır. Hindistan, İran ve Yugoslavya ise başkenti Kudüs olan Araplar ve Yahudilerden oluşan bağımsız bir federe devleti savunmuştur.

ABD'nin çoğunluk planını desteklemesi, Filistin meselesinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Birleşmiş Milletler genel kurulunda alınan kararla çoğunluk planı 13 ret ve 11 çekimser oya karşılık 33 oyla kabul edilmiş, nüfusun üçte birini oluşturmaları ve toprağın %7'sine sahip olmalarına rağmen Filistin topraklarının %56'sının kurulacak Yahudi

⁷⁷⁷ Balfour Deklarasyonu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Jehuda Reinharz, “The Balfour Declaration and Its Maker: A Reassessment”, *Journal of Modern History*, 64/3, (Eylül, 1992), 455-499.

⁷⁷⁸ Justin Mc Charty, *The Population of Palestine, History and Statistics of the Late Ottoman Period and Mandate*, (New York, Columbia University Press, 1990), 37.

⁷⁷⁹ Ritchie Owendale, “The Origins of the Arab Israeli Conflict”, *Historian*, 76. (Kış 2002), 24.

⁷⁸⁰ Reisner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'inıyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 252.

devletine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁸¹ Bu karara en büyük tepkiyi gösterenlerin başında Baas Partisi ve İhvân gelmiştir.

Filistin meselesi, Baas Partisinin meşruiyetinin temel faktörlerinden birisi olarak Baas düşüncesinde ilk sıralarda yer almaktadır. Partinin büyük oranda Filistin meselesine odaklandığı ve bu sorunun nasıl ele alınacağı, Partinin tezleri ve fikirleriyle ilgili diğer tüm konularla nasıl ilişkilendirileceği konusuna ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Baas'ın fikirlerinin Suriye'de yayılmasında da Filistin meselesine yaklaşımının doğrudan etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Arapların 1948 savaşındaki yenilgisinden ülkenin basiretsiz yöneticilerini sorumlu tutan Baas yetkilileri, Filistin meselesini etkili bir muhalefet aracı olarak kullanmıştır.

Baas Partisinin Filistin'deki tarihî liderlerinden olan Nablus'un eski belediye başkanı Bessam Şekaa ile yapılan bir röportajda Şekaa, Baas Partisinin özellikle Filistin ve Arap meselesinin bağrından doğduğunu ifade etmiştir. Partinin kuruluşundan bu yana Filistin meselesini ulusal bir mesele olarak ele aldığını ve Arapları mücadeleye çağırdığını, sömürgecilik ve siyonizm karşısında millî bilincin oluşmasında bu meselenin etkili olduğunu kaydeder. Parti, organize ettiği protesto gösterileri ile Arapları İsrail işgaline karşı birlik olmaya ve Filistin'in yanında yer almaya çağırmıştır.⁷⁸²

Parti'nin Filistin meselesiyle ilgili kırklı yılların ortalarında başlayan endişeleri, 10 Ağustos 1944'te Suriye'deki Amerikan siyasi komiserine hitaben yazılan mektuba da yansımıştır. Amerikan Demokrat Partisinin, Filistin'e Yahudi göçüne kapı açması ve burayı bir Yahudi vatani hâline getirme yönündeki kararı eleştirilmiştir. Bu kararın Araplar ile Amerikalılar arasındaki dostluğun önünde bir engel olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸³

Aynı şekilde 23 Mart 1945'te Arap Baas Partisi liderliği, Suriye'deki tam yetkili Amerikan elçisine bir mektup göndererek ABD Başkanı Roosevelt'in Arap Filistin'in kapılarını Yahudi göçüne ve sömürgeleştirilmesine açma niyetini kınamış; bunun, ABD'nin özgürlük ilkeleriyle çeliştiğini söylemiştir. Baas Partisi, mesajında Amerika'nın kendilerine karşı düşmanca tutumundan Arapların duyduğu öfkeyi ve memnuniyetsizliği ifade etmiş,

⁷⁸¹ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fî Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 251, Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, (İstanbul, Alfa Yayınları, 2004), 234.

⁷⁸² Fursan İbrahim Salih Tayeh, *el-Kadiyyetü'l-Filistiniyye fî fikri Hizbi'l-Ba'sil-'Arabi'l-İştirâki*, (Camiat'ül Kudüs, Yüksek Lisans Tezi, 2011)

⁷⁸³ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 4/122-123.

kutsal ülkenin Arap statüsüne sahip olmaya yönelik haklarının açık olduğunu ve Arap Baas Ofisi'nin Arap milliyetçileri adına konuştuğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁴

Baas Partisinin kurucusu Mişel Eflak, Ağustos 1946'da Baas gazetesinde yayımlanan "Araplar mucizenin ortaya çıkmasını beklemez, Filistin'i hükûmetler değil halkın eylemleri kurtaracaktır."⁷⁸⁵ başlıklı bir makalesinde Filistin topraklarını kurtarmak için Arap dünyasını maddî ve manevî güçleriyle seferber olmaya çağırmıştır. Eflak, bu makalesinde Arap rejimlerinin Filistin meselesine ilişkin politikalarını kınamış, Batılı ülkelere karşı dikkatli olmaya çağırmıştır. Söz konusu metin aynı zamanda siyonist tehdidin niteliğine ve boyutuna da değinmektedir.

Kasım 1947'de Parti Konseyi BM'nin taksim kararını yayımlamasından önce bir karar almış ve parti üyelerini oluşturulan birliklerle Filistin'de gönüllü olarak savaşımaya çağırmıştır. Mişel Eflak, Selahaddin Bîtâr, Faysal Rukbi başta olmak üzere birçok Baas lideri, 1948 Filistin savaşına gitmiş ve Fevzi Kavukci'nin yönettiği Kurtuluş Ordusu'na gönüllü olarak katılmıştır.⁷⁸⁶

29 Kasım 1947'de, BM'de Filistin'in bölünmesi kararının alınmasının ardından yaptığı "Arap Sosyalist Baas Partisinden Arap milletine! Ayrılık saati gelmiştir. Filistin demir ve ateşten başka bir şekilde kurtarılamaz." açıklaması ile Parti, silah taşıyabilenleri Filistin Kurtuluş Tugaylarında gönüllü olmaya, halkı para, giyecek ve yiyecek bağışı yapmaya çağırmıştır.⁷⁸⁷

Selahaddin Bîtâr, 21 Aralık 1947'de Baas gazetesinin 214. sayısında yayımlanan "Filistin'i Kurtarmak ve Toplumsal Bağımlılık" başlıklı makalesinde şöyle demiştir: Eğer Arap liderler, yalnızca menfaat dilinden anlayan Batılı ülkeleri petrolü, ekonomik ve kültürel ilişkileri keserek tehdit etselerdi Filistin toprakları bölünmez ve Araplar ölüm kalım savaşı vermezlerdi.⁷⁸⁸

Siyonizmin işgalci ve sömürgeci bir hareket olduğunu, İsrail'in de bu hareketin vücut bulmuş hâli olduğunu düşünen Baas, Filistin sorununun çözümüne yönelik olarak dile

⁷⁸⁴ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 4/124-125.

⁷⁸⁵ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/201-203.

⁷⁸⁶ Abdulaziz Emin Musa Ar'ar, *Hizbu'l-Ba'si'l-Arabi'l-İştirâki fî Filistin ve devruhu fî'l-Hareketi'l-Vataniyyeti'l-Filistiniyye*, <https://alb3th1947jordan.wordpress.com> (Erişim 21 Eylül 2023)

⁷⁸⁷ Fursan İbrahim Salih Tayeh, *el-Kadiyyeti'l-Filistiniyye fî fikri Hizbi'l-Ba'sil-Arabi'l-İştirâki*, <https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2011/08/02/234081.html> (Erişim 15 Ağustos 2023)

⁷⁸⁸ Dendeşli, *Hizbü'l-Ba'si'l-Arabi'l-İştirâki: 1940-1963*, 116.

getirdiği stratejide Yahudilerle her ne şekilde olursa olsun uzlaşmayı reddediyor ve İsrail'in doğrudan ya da dolaylı olarak tanınmasına karşı çıkıyordu. Baas, İsrail'in ortadan kaldırılması ve kaybedilen vatanın geri alınması için Filistin meselesinin sürekli canlı tutulması gerekliliğini ifade etmiştir. Askerî olarak maddî hazırlıkların yapılmasının ve İsrail'e yönelik ekonomik ablukanın sıkılaştırılmaya devam edilmesinin zaferin önemli koşulu olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁹

İsrail'le barış anlaşması çağrılarına şiddetle karşı çıkan Baas, Nuri es-Said'in, Filistin konusunda 1947'de yayımlanan Birleşmiş Milletler kararlarına dayanarak İsrail'in Araplarla müzakereye zorlanmasını talep eden açıklamalarının karşısında durmuştur. Aynı şekilde 27 Nisan 1965'te Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın Arap ülkelerini taksim kararı konusunda siyonistlerle müzakere etmeye çağırın, İsrail'in tanınması gereken bir gerçek olduğunu ifade eden açıklamalarını ve Filistin meselesine ilişkin tutumunu şiddetle kınamıştır.⁷⁹⁰

Açık bir şekilde görülmektedir ki Baas Partisi, Filistin'in özgürleştirilmesi hedefiyle çelişen her türlü çözümü ve tüm tasfiye projelerini reddetmektedir. Ayrıca Filistin topraklarının birliğine vurgu yapmakta ve sürgünde bir Filistin hükûmeti kurmaya yönelik şüpheli projelere de kesin bir dille karşı çıkmaktadır.

Esed Dönemi, Baas'ın Filistin politikasında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Suriye dış politikasını realist yaklaşım üzerine inşa eden Esed, klasik dönem Baas politikalarından vazgeçmiştir. Nitekim Esed'in, İsrail'i siyasî bir varlık olarak kabul eden BM'nin 242 sayılı kararını temel kabul ettiğini açıklaması önemli bir gelişmedir. Filistin direnişinin en önemli unsurları olan Şahika, FKÖ gibi örgütleri kendi kontrolünde olduğu ve Suriye ulusal çıkarlarına hizmet ettiği sürece destekleyen Esed,⁷⁹¹ kendi kontrolüne girmeyen örgütleri bir tehdit olarak algılamıştır.

Aynı şekilde Lübnan'da Hristiyan Mârûnîlerle FKÖ arasında çıkan savaşta Suriye'nin, Filistinlilerin yanında değil de Hristiyan Mârûnîlerin yanında savaşa müdahale etmesi Baas Partisinin Filistin politikalarının nasıl bir eksen kaymasına uğradığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Suriye için stratejik öneme sahip olmasına rağmen Golan'ın daha

⁷⁸⁹ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî: Merhaletü'n-nümüv ve't-tevessu' 1949-1958*, 81-85.

⁷⁹⁰ Hitâbu'r-Reisi't-Tûnisî el-Habîb Burgibeh fi ebnâi Filistin, Eriha, 3 Mart 1965, <https://www.palquest.org/ar/historictext/16345/> (Erişim 16 Eylül 2023)

⁷⁹¹ R. D. McLaurin, Mohammed Mughisuddin, Abraham R. Wagner, *Foreign Policy Making in the Middle East: Domestic Influences on Policy in Egypt, Iraq and Syria*, (New York: Preager Publishers, 1977), 241.

düşmeden 24 saat önce İsrail'e bırakılması da Filistin meselesine gölge düşüren eylemlerden biridir. Bu politikalar, Esed'in Filistin meselesini rejimin çıkarları doğrultusunda kullandığını göstermektedir.

Filistin halkının özgürlük mücadelesi, Mısır ve Suriye İhvânı'nın sıkı iş birliği içinde çalıştığı, her iki teşkilat açısından önem taşıyan bir konu olmuştur.⁷⁹² İhvân, temel ilkelerini İslâmî prensiplerden alan bir cemiyet olduğundan İslâm'ın Filistin'e yönelik bakış açısına değinmek, İhvân'ın Filistin meselesine yönelik algısını doğru anlamamıza imkân tanıyacaktır. Filistin, öncelikle bir Arap İslâm toprağı, sonrasında ise çok sayıda peygamberin ve sahabenin yaşadığı kutsal bir topraktır. Müslümanların ilk kiblesi Mescid-i Aksâ'nın burada bulunması itibariyle de ayrı bir öneme sahiptir.⁷⁹³

Bu durumu Hasan el-Bennâ şöyle ifade etmiştir: "Filistin, soyut ulusal anlamın ötesinde, ruhlarımızda manevî ve kutsal bir yere sahiptir. Kudüs'ün mübarek meltemleri üzerimize eserken peygamberlerin ve salihlerin bereketleri ile İsa Mesih (a.s.) beşiğı ve bütün bunların içinde ruhları tazeleyen, ruhları besleyen bir şey var."⁷⁹⁴ Buna göre Filistin konusu bir çalıntı toprak meselesi değil bir din ve inanç meselesi olarak algılanmaktadır. İhvân, siyonist varlığın Filistin topraklarına yerleştirilmesini Arap ve İslâm topraklarının işgali, Filistin halkının, Arap ve İslâm milletinin haklarına ve Müslümanların kutsallarına saldırı olarak değerlendirmektedir.⁷⁹⁵

Bennâ'nın Filistin meselesine karşı kişisel ilgisi, henüz Dâru'l-Ulûm Fakültesinde öğrenci olduğu yıllarda başlamıştır. Daha İhvân Cemiyeti'ni kurmadan önce *el-Fetih* dergisinde Filistin'deki siyonist tehdidine karşı uyarıda bulunan bir makale yayımlamış, Kudüs Müftüsü Hacı Emin El-Hüseynî'ye kendisini ve cihadı destekleme arzusunu ifade eden bir mektup göndermiştir. Hacı Emin el-Hüseynî, vefatının ardından el-Bennâ'ya yazdığı methiyede bu durumu şöyle dile getirmektedir: Onu ilk kez 1927 yılında bana Filistin meselesiyle ilgilendiğini ifade eden nazik bir mektup gönderdiği gün tanıdım. Cemiyet'in kuruluşundan sonra İslâm'ın savunuculuğunu üstlenen İhvân için Filistin meselesi Arap-İslâm milletinin temel meselelerinden biri hâline gelmiştir.⁷⁹⁶

⁷⁹² Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fî Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 252.

⁷⁹³ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sisi ve hatta 'âm 1954*, 226.

⁷⁹⁴ el-Bennâ ve Kadiyyetü'l-Filistiniyye, *Ikhwan Wiki* (Erişim 31 Mart 2023)

⁷⁹⁵ Bkz. Beyanâtü's-Sevre

⁷⁹⁶ Filistin fî Fikri'l-İmam el-Bennâ, *Ikhwan Wiki* (Erişim 31 Mart 2023)

Suriye İhvânı da aynı Mısır İhvânı gibi Filistin meselesiyle ilgilenen ilk örgütlerden birisi olmuştur. Suriye İhvânı'nın kurucu lideri Mustafa Sibâî, daha Cemiyet'in Suriye'de kuruluşunun tamamlanmadığı dönemde Filistin meselesine katkı sunmuştur. Sibâî'nin ilk makalelerinden birisi olan ve 1935 yılında *el-Fetih* dergisinde yayımlanan “Filistin Trajedisi”⁷⁹⁷ başlıklı makalede Sibâî, Filistin trajedisini Arap ve İslâm tarihinde ikinci kez sahneye çıkan Endülüs trajedisine benzetmiştir. Sibâî, 1938 yılında aynı dergide yayımlanan “Suriye'nin Filistin Hakkındaki Tutumu” başlıklı bir başka makalesinde Şam'da düzenlenen âlimler konferansında kararlaştırılan ve Filistin'deki cihadın her Müslümanın katılması gereken meşru bir cihat olduğunu bildiren fetvaya yer vermiştir.⁷⁹⁸

Filistin konusundaki ilk konferansını “Şübbânü'l-Müslimîn” derneğinde büyük bir topluluğa karşı veren Sibâî, daha sonra bütün Suriye şehirlerini dolaşarak Filistin davasını, Filistin'deki durumun ciddiyetini halka anlatmaya çalışmıştır.⁷⁹⁹ Sibâî, Filistin meselesi ile ilgili çalışmalarını üç düzeyde gerçekleştirmiştir. Birincisi resmî düzeyde: Arap Birliğine ve Hükûmetlere raporlar göndererek farkındalık oluşturmak. İkincisi toplumsal düzeyde: şehirlerde ve köylerde toplantılar ve konferanslar düzenleyerek Filistin konusunda toplumsal bilincin ve duyarlılığın oluşmasını sağlamak. Üçüncüsü eylemsel düzeyde: İhvân çatısı altında bazı gençlerin durumu yerinde görmesi için onları Filistin'e göndermek.⁸⁰⁰

İhvân sonuç alınamayan toplantılara karşı Arap liderleriyle Şam'daki Emevi Camii'nde bir toplantı gerçekleştirmiş, Filistin'le alakalı tekliflerini *Mîsâku'l-Vatanî* adında bir belge ile yayımlamıştır. Bu belgeye göre

1) Filistin'de bağımsız bir Arap devleti kurulmalı, Filistin'deki Arap egemenliğini ihlal edecek veya taksime neden olacak bütün planlar kesinlikle reddedilmeli ve bu planlara karşı çıkılmalıdır.

2) I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin “Balfour Deklarasyonu” himayesinde Filistin'e gitmiş olan Yahudiler, yabancı olarak kabul edilmeli ve bunlar geldikleri topraklara geri dönmelidirler. Bunların sahip olduğu mallar ve topraklar tekrar Filistinlilere verilmelidir.

⁷⁹⁷ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sisî ve hatta 'âm 1954*, 234.

⁷⁹⁸ el-İhvânü'l-Muslimun fi Suriya ve Kadıyyetü'l-Filistiniyye, *Ikhwan Wiki* (Erişim 31 Mart 2023)

⁷⁹⁹ Adnan Muhammed Zerkûr, *Mustafa es-Sibâî ed-dâiyetü'l-müceddid 1915-1964*, (Dimaşk, Daru'l-Kalem, 2000), 188-189.

⁸⁰⁰ Zerkûr, *Mustafa es-Sibâî ed-dâiyetü'l-müceddid 1915-1964*, 190.

3) Araplar Filistin probleminin çözümünde Batılı devletlere değil, yalnızca kendilerine ve kendi kaynaklarına güvenmelidir. Batılı ülkelerin bu konuda adil davranmayacaklarını bilmelidirler.

4) Filistin'deki siyonistlere herhangi bir şekilde yardım eden ülkeye -hangisi olursa olsun- mutlaka karşı çıkılmalı ve onunla savaşılmalıdır.

5) Filistin'in kurtuluşu için bir Arap kurtuluş ordusu oluşturulmalıdır. Bu diğer Arap orduları ile koordine içinde çalışmalı ve Suriyeli gençlerden oluşmalıdır.

6) Emperyalist nitelik taşıyan büyük Suriye planına şiddetle karşı çıkılmalı ve cumhuriyet sistemi korunmalıdır.

7) Bütün Suriye halkı bu *Millî Mîsâkı* kendisi için bağlayıcı bir düstur kabul etmeli, bütün Arap yöneticiler, devlet başkanları *Mîsâk*'ın ilkelerine uymaya zorlanmalıdır.⁸⁰¹

Birleşmiş Milletlerin taksim kararlarının ardından Filistin sorununun ancak silah gücüyle çözülebileceğini ifade eden İhvân, silahlı mücadele hazırlıklarına başlamıştır. Silahlı mücadeleden başka alternatiflerinin olmadığını gören Sibâî, Arap liderlerinden sonuç alınamayan verimsiz konferanslardan ve toplantılardan vazgeçip eyleme dönük çalışmalar yapmalarını istemiştir. Bu doğrultuda İhvân üyesi Muhammed Mübarek, Suriye parlamentosunda zorunlu askerliğin getirilmesini, ordunun silahlandırılmasını ve büyük devletlerle ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir.⁸⁰²

1947 Eylül'ünde Mısır İhvânı Yüksek Şurası, Filistin'in kurtuluşu için cihad ilan etmiş, teşkilatın bütün üyelerini, hatiplerini ve sözcülerini bu doğrultuda seferber etmiştir. Suriye İhvânı, bu çağrıya hemen karşılık vermiş, Filistin Savunması Geçici Komitesi'ni oluşturmuştur. Komite üyeleri arasında Münir Mâlikî, Selahaddin Bîtar, Mustafa Sibâî, Zeki Hatib yer almaktaydı. Baas Partisi, Filistin'in özgürlüğü için samimi olan bütün cemiyetlerle dayanışmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Baas Partisi kurucularından Selahaddin Bîtar'ın İhvân'ın davetine icabet etmesi, Filistin konusunda İhvân'la dayanışma içinde olduğunu göstermektedir.⁸⁰³ Aynı şekilde taksim kararı sonrasında kurulan Filistin Özgürlük Cemiyeti üyeleri arasında Baas Partisinin kurucusu Mişel Eflak ve İhvân'ın kurucu lideri Mustafa

⁸⁰¹ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sis ve hatta â'm 1954*, 239., Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'inîyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 253.

⁸⁰² Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'inîyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 252.

⁸⁰³ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'inîyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 254-255.

Sibâî'nin de bulunması her iki ideolojinin Filistin konusunda benzer yaklaşımlara sahip olduğunu açık bir göstermektedir.⁸⁰⁴

İhvân, 2 Aralık 1947 tarihli resmî açıklamasında Birleşmiş Milletlerin taksim kararına ilişkin tutumunu şöyle ifade etmiştir:

“Değerli halkımız, Birleşmiş Milletler 13'e karşı 33 oyla Filistin'in taksim planını onayladı. Bölünme hâkim devletler için artık bir gerçeklik hâline geldi. Eğer Araplar tek vücut hâlinde buna karşı çıkmazlarsa yakında bu taksim planını uygulamaya koyacaklardır. Arap hükûmetleri ve halkları bölünme kararını kabul etmeyeceklerini ve uygulanmasına izin vermeyeceklerini açıkladılar. Fakat onlar bu kararı uygulamak için ellerinden geleni yapacaklardır... Araplar siyonistlerden daha maneviyatlı ve onlardan daha güçlüdür. Dine daha bağlı; şehadete, canlarını ve mallarını feda etmeye daha isteklidirler...”⁸⁰⁵

İhvân, Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli'ye 31 Aralık 1947 tarihinde *el-Menar* dergisinde yayınlanan bir muhtıra sundu. Muhtıraya göre

- 1) Filistin için ek vergiler koyulmalıdır.
- 2) Siyonistlerle iş birliği yapma ihtimaline karşı Suriye'deki Yahudiler gözlemlenmelidir.
- 3) Halk içinde (özellikle işçiler ve köylüler arasında) radyo, film, broşür, hutbeler yoluyla Filistin konusunda farkındalığın artması sağlanmalıdır.
- 4) Filistin tarihi eğitim müfredatına temel bir ders olarak eklenmelidir.
- 5) Bu önerilerin uygulanmasını denetlemek üzere âlimlerden ve fikir adamlarından oluşan bir üst komisyon kurulmalıdır. Siyonist ürünlerin boykot edilmeli, Tapline şirketi ile sözleşme yapılmamalıdır.⁸⁰⁶

Mustafa Sibâî, 25 Temmuz 1948'de Arap ordularının İsrail karşısında yenilgisinden sonra Filistin sorununa yönelik olarak Arap dış politikası yönelik 7 ve Arap ülkelerinin iç politikalarına yönelik 7 tavsiye içeren bir bildiri yayımlamıştır.

⁸⁰⁴ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 271-272.

⁸⁰⁵ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 240-241., Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 251.

⁸⁰⁶ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsi ve hatta 'âm 1954*, 244.

Dış Politika

- 1) İsrail ile ateşkes kesinlikle kabul edilmemeli ve savaş rehavete kapılmadan kararlılıkla sürdürülmelidir.
- 2) BM güvenlik konseyi kararlarına karşı çıkılmalı ve Konseyin Araplara uyguladığı ekonomik müeyyideler protesto edilmelidir.
- 3) Daha rahat edebilmek için Arap ve İslâm ülkeleri Birleşmiş Milletlerden ayrılmalıdır.
- 4) Siyonizm'e, Amerika ve İngiliz sömürüsüne karşı duracak bir Arap-İslâm Birliği kurulmalıdır.
- 5) Arap ve İslâm ülkelerinin zenginliğini israf etmekten başka faydası olmayan Batı'nın bütün ürünlerine karşı geniş kapsamlı ekonomik bir boykot uygulanmalıdır.
- 6) Saldırgan ülkelerin yanında duran İngiltere ve Amerika'ya karşı petrol ambargosu uygulanmalı ve bu ambargo diğer ülkelere de genişletilmelidir.
- 7) Arap ve İslâm ülkeleri İngiliz-Amerikan kampının etkisinden kurtulmalıdır. Amerika ve İngiltere'nin Arap ve İslâm dünyasının meseleleri üzerindeki egemenliklerine son verilmelidir. İki kamp arasında çıkan anlaşmazlıklardan bağımsızlığımız ve tarafsızlığımızı koruyarak çıkarlarımız doğrultusunda istifade etmeliyiz.⁸⁰⁷

İç Politika

- 1) Bütün Arap ülkelerinde zorunlu askerlik hizmeti sistemi tesis edilmelidir.
- 2) Batılı ülkelere silah ithalatına bağımlılığı azaltmak için millî silah sanayii geliştirilmelidir.
- 3) Halka sürekli savaş hâlinde olduğu bilinci verilmeli, olağanüstü hâl ilan edilmeli, bunun sonucu olarak ulaşım araçları dâhil birçok kaynak güçlü bir ordu için adanmalı ve halkın iradesini gerçek anlamda temsil eden hükûmetlere teslim edilmelidir.

⁸⁰⁷ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 281.

- 4) İnsanlığı ve yiğitliği tahrip eden her türlü çürümüşlük, bozulmuşluk ve zayıflık unsurları toplumdan uzaklaştırılmalıdır.
- 5) Halkın bilinç seviyesi yükseltilmeli ve nihai zafer elde edilinceye kadar mücadeleyi desteklemelerini sağlamak için onlara devamlı cesaret verilmelidir.
- 6) Ulusun dünyadaki en gelişmiş ve güçlü ülkelerle aynı sosyal, entelektüel ve ahlakî düzeye ulaşabilmesi için halkın hayat standardı yükseltilmeli, hastalık ve salgınla mücadele edilmeli, yüksek kaliteli eğitim programları yaygınlaştırılmalıdır.
- 7) İngiltere ve Amerika'yla güçlü bağları olan Arap devletlerinin liderleri yönetimden uzaklaştırılmalıdır. Dün yaşanan trajedinin yarın tekrar etmemesi için gerek dış gerekse iç savaş durumunda bu liderlere kesinlikle savaş yönetiminde bir yetki verilmemelidir.⁸⁰⁸

Yukarıda detaylı bir şekilde ifade edildiği gibi Mısır İhvânı'nın, Suriye İhvânı'nın ve Suriye İslâm Cephesi'nin⁸⁰⁹ Filistin konusundaki açıklamaları ve eylemleri İhvân'ın Filistin halkının mücadelesini gönülden desteklediğini göstermektedir. Filistin meselesini sadece Arapların değil, bütün Müslümanların problemi olarak gören İhvân'ın sorunun çözümüne yönelik detaylı önerilerde bulunduğu görülmektedir. Birçok Ortadoğu ülkesi İsrail'in varlığını sanki yerleşik bir gerçek olarak kabul ederken, 1967 savaşında kaybedilen toprakların ötesinde bir talepte bulunmazken İhvân, bu bakış açısına karşı çıkmıştır. Filistin'i Arap İslâm dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden İhvân, Filistin'in bir karış toprağının dahi başkasına teslim edilmesine karşı bir tavır sergilemekte ve siyonist İsrail'in varlığını asla meşru kabul etmemektedir.

Erken dönem Baas Partisiyle İhvân'ın Filistin meselesine yaklaşımları Filistin'in özgürleştirilmesi, siyonist işgalden kurtarılması bağlamında benzerlik göstermektedir. Nitekim bu uyum, Filistin'in çıkarlarının söz konusu olduğu organizasyonlarda birlikte hareket etme şeklinde de tezahür etmiştir. Esed Dönemi Baas'ı için ise aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

⁸⁰⁸ Reissner, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi Suriye, mine'l-erba 'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, 282.

⁸⁰⁹ Bkz. İslâm Cephesi Mîsâkı

3.1.9. Baas ve İhvân'ın Toplum Modelleri

1963 yılında darbe ile Suriye'de iktidarı ele geçirmeyi başaran Baas Partisinin temel hedefi, Arap ulusunu laik temelde tek bir sosyalist devlet altında birleştirmektir. Baas Partisi, Arap toplumunun içinde bulunduğu sosyal adaletsizliği ve sınıf sömürsünü ortadan kaldırarak özgürlük, demokrasi ve sosyalizm temelinde yeniden dirilişini ve dönüşümünü arzu etmektedir.

Ekonomide sosyalist modeli benimseyen Baas, sosyal tabanına yönelik olarak ortaya koyduğu ve köylü çıkarlarını koruyan millîleştirme ve toprak politikaları ile sosyoekonomik dengesizlikleri aşmak istemiştir. Üretim araçlarının hâkimiyetinin topluma ait olduğunu, servetin Arap ümmetinin ortak malı olduğunu ve vatandaşlar arasında eşit bir şekilde dağıtılması gerektiğini savunmaktadır.⁸¹⁰

Siyasal sistem olarak yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu anayasaya dayalı parlamenter sistemi savunmakla⁸¹¹ birlikte gerek Suriye'de gerekse Irak'ta Partinin iktidarı elde etme şekli demokratik yollarla olmamıştır.

Baas Partisi, toplum ve kültür politikaları bağlamında koruyucu devlet modeliyle hareket ederek ailenin, toplumu meydana getiren ana çekirdek olduğunu, onun gelişmesinin ve korunmasının devletin aslî vazifesi olduğunu kabul eder. Aynı şekilde devlet, toplum sağlığının korunması için hastane, sağlık ocağı gibi kurumları kurarak ücretsiz bir şekilde vatandaşların imkânına sunar. İnsanların geçimlerini temin etmelerine imkân sağlayacak iş fırsatlarını oluşturmak, işçilerin çalışma koşullarını ve ücretlerini kanunlarla tayin etmek devletin görevleri arasındadır.⁸¹²

Batı'nın İslâm dünyasında gerçekleştirmeye çalıştığı fikrî ve fizikî istilanın karşısında özgün bir direnç ve direniş ortaya koyan İslâmcı hareketlerin başında İhvân-ı Müslimîn gelmektedir. Hilafetin kaldırılmasının ardından İslâm dünyasında meydana gelen boşluğu doldurma hedefi ile kurulan İhvân-ı Müslimîn, Bennâ'nın tanımıyla "Bir hayır cemiyeti olmadığı gibi sınırlı amaçları olan bir siyâsal parti ya da yerel bir kuruluş da değildir. Ahlakî

⁸¹⁰ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949*, 143-147.

⁸¹¹ el-Aysemî, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye 1940-1949*, 145.

⁸¹² Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 194-195.

yozaşmaya karşı İslâmî ilkelere dayalı asil ve ahlaklı bir toplum oluşturmak amacıyla yola” çıkmıştır.⁸¹³

Bennâ, İslâm’ın hükümlerinin sadece bireyin ve toplumun hayatını düzenlemekle sınırlanmayacağını, bu hükümlerin inanç, ibadet ve devlet düzenini de kapsadığını ifade eder. Bennâ, bazılarının ifade ettiği gibi İslâm’ın reforma ihtiyacı olduğu fikrine karşı çıkarak içinde bulunduğumuz çağı İslâm’ın gereklerine göre şekillendirmenin lüzumundan bahseder.⁸¹⁴

Bennâ, anayasal yönetim biçiminin mevcut yönetim sistemleri arasında İslâm’a en yakın sistem olduğunu düşünmekle birlikte toplumsal sorunların çözümünde İslâmî yasalara dönmenin gerekliliğini ifade eder. Bu sebeptir ki İhvân’ın programının başına İslâmî yasamayı koyar. Toplumda meydana gelen genel bozulmanın ve ahlakî çözümlenin İslâm’ın emrettiği ahlakî değerlere ve erdemlere tutunmakla engellenebileceğini söyler.⁸¹⁵

Yabancıların millî kaynakları sömürmesinden şikâyet eden Bennâ, bir an önce dışa bağımlılığı azaltacak ve yabancı müdahalelerine son verecek bir siyasetin geliştirilmesi gerektiğini söyler. Ekonomik geri kalmışlığın; yoksulluk, cehalet, hastalıklar, dengesiz ekonomik sınıflaşma ve işsizlik sorunu gibi sosyal problemlerin başlıca nedeni olduğunu ifade eder. Bennâ, 1947 yılında yazmış olduğu bir makalede İslâm toplum düzeninin temellerini açıklar.⁸¹⁶

Suriye İhvânı toplumsal sorunlarla ilgili yayımlamış olduğu *Mîsâk*’ta Marksizmin sosyalist ülkelerde, faydacılığın kapitalist ülkelerde eğitimin temelini teşkil ettiğini, buna benzer şekilde İslâm’ın da Suriye’de eğitimin temelini teşkil edeceğini söyler. Suriye’de yabancı okulların kapatılması ve azınlıkların kendi okullarını açması gerektiği belirtilir, eğitimin herkes için parasız ve zorunlu olması gerektiği ifade edilir.⁸¹⁷

Beyanata göre her vatandaşın yiyecek, giyecek, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak, insanların geçimlerini helal yollardan sağlamalarına imkân tanıyacak iş fırsatlarını sunmak İslâmî devletin temel görevidir. İslâm toplumu kadının hak ve

⁸¹³ Rıfat es-Said, “Zuamâtü's-siyasiyye el-Misriyye”, *Kotobarabia*, 222. (Erişim 9 Ekim 2021).

⁸¹⁴ İbrâhim Beyyûmî Ganim, “Hasan el-Bennâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16/307-310).

⁸¹⁵ Ganim, *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, 39-43.

⁸¹⁶ Bkz. Beyyûmî Ganim, İslâm’ın Sosyal Düzeninin Genel Prensipleri, 355-358.

⁸¹⁷ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 190-191.

özgürlüklerinin güvence altına alınmasına, güçlü ve sağlıklı bir İslâm toplumunun tesis edilebilmesi için ailenin korunmasına özel bir önem verir.⁸¹⁸

Ekonomik sistem olarak kapitalist ve komünist sistemlere karşı çıkan İhvân, üçüncü bir yol olarak İslâm'ın özel mülkiyete sınırlı şekilde izin verdiği, bu mülkiyetin toplumun refahı için kullanılmasını şart koşan bir model önerir. İslâm'da zekât müessesesi, İslâm ekonomi sisteminin temel prensiplerinden birini teşkil etmektedir. Bu nedenle bu kurum sağlıklı bir şekilde işletildiğinde kapsamlı bir sigorta işlevi görmektedir. Küçük bir azınlığın elinde ülke kaynaklarının toplanmasına karşı çıkan İhvân, vergi sisteminde keyfilige son verilmesini ister ve adil bir vergi sistemi kurulması için çağrıda bulunur.⁸¹⁹

İhvân'ın yerleşik düzene eleştiriler getirirken mevcut düzenin yanlışlarını düzeltmeye çalışmaktan ziyade İslâmî prensipleri temel alarak ekonomiden aileye ve eğitime kadar kapsamlı alternatif bir program ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Her iki ideolojinin toplumsal problemlerin çözümüne yönelik olarak ortaya koyduğu öneriler kısmen benzerlik göstermektedir. İki ideoloji de anayasal yönetim biçimi, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, toplumsal refahın sağlanması, ailenin ve toplum sağlığının korunması gibi konularda birbirine yakın çözüm önerileri sunmaktadır.

Batı'nın sömürgecilik sistemine karşı çıkan her iki ideoloji de antiemperyalist bir karaktere sahiptir. Başta Filistin'in özgürlüğe kavuşturulması olmak üzere tüm Arap ülkelerinin bağımsızlığını savunmaktadır. Sömürgeciler tarafından bölgede çizilen sunî sınırları kabul etmeyen Baas, Batı emperyalizminin Arap halklarını birbirinden koparan, ayrılıkları körükleyen politikalarına karşı çıkmış, Arap birliğinin tesis edilmesi için gereken bütün çabayı göstermiştir.

Pan-Arap bir karaktere sahip olan Baas, Müslüman Arapçılıktan ziyade laik, pragmatik ve milliyetçi bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yönüyle Sünnî İslâmî ideolojiye sahip olan İhvân'ın, Baas'ın Pan-Arap düşüncesine karşı Pan-İslâmî (ümmeççi) bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir.

İki ideolojinin karşı karşıya geldiği en önemli konuların başında laiklik meselesi gelmektedir. Baas Partisinin temel ilkelerinden birisi olan laiklik anlayışının aksini savunan

⁸¹⁸ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 192.

⁸¹⁹ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 200-203.

İhvân'a göre din ile devlet arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. Bennâ'ya göre devlet bizzat İslâm'a dayanır; İslâm, devletin ayrılmaz bir parçasıdır.

3.1.10. Baas Rejiminin İhvân ile Paradoksal İlişkisi

Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinde birlikte hareket eden yerel siyasî aktörlerin bağımsızlık sonrası dönemde iktidar üzerinde ciddi mücadelelere girdiği görülmektedir. Özellikle yeni kurulacak devletin yapısının seküler paradigma üzerine mi yoksa İslâmî referanslar üzerine mi kurulacağı başta Suriye olmak üzere hemen hemen bütün Ortadoğu ülkelerinde tartışma konularının başında gelmekteydi.

Bağımsızlık sonrasında çok sesli siyasal atmosfere sahip olan siyasî hayat, 1949 yılında Hüsnü Zaim tarafından gerçekleştirilen darbe ile son bulmuş, yaklaşık 20 yıl sürecek askerî darbeler dönemi başlamıştır.

Baas-İhvân çatışmasının, Baas'ın bir darbe ile iktidarı ele geçirdiği 1963 yılından sonra düşmanlığa dönüştüğü görülmektedir. Baas'ın seküler laik bir ideolojiye sahip olması, Suriye'yi bu ideoloji çerçevesinde yönetmek istemesi ve bu doğrultuda aldığı birtakım kararlar İslâmcı bir ideolojiye sahip İhvân'la karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Ülke içindeki siyasî atmosfer, İhvân'a Baas rejimine karşı İslâmcı muhalefetin ve Nusayrî azınlık iktidarına karşı Sünnî öfkenin temsilcisi olma misyonunu yüklemiştir. Rejimin İhvân'la olan ilişkisi de yıllar içinde rejiminin ideolojik yönelimindeki değişimlerle birlikte farklılıklar göstermiştir. İhvân'ın, muhalefetin odağı hâline gelmesi ve halkın teveccühüne mazhar olması rejimin politikalarını tekrar gözden geçirmesine neden olmuş, rejim İhvân'la diyalog kurmak için girişimlerde bulunmuştur.

Hâfız Esed 23 Mart 1980 yılında yaptığı konuşmada şu ifadelerle İhvân'a zeytin dalı uzatmıştır:

“Suriye'deki Müslüman Kardeşlerle ilgili bir noktayı açıklığa kavuşturmak isterim. Suriye'deki Müslüman Kardeşlerin hepsi katillere göz yummuyor. Büyük çoğunluğu cinayetleri onaylamıyor ve katillere karşı çıkıyor, sadece dine hizmet edilmesi gerektiğine inanıyor. Bizim bu insanlarla hiçbir ihtilafımız yok. Tam tersine onları destekliyoruz. Din uğruna çalışan ve dinî değerlere saygı gösteren herkesin arkasındayız. Dini destekleyecek dinî değerleri yüceltecek yönde her türlü öneri ve talepte bulunmak onların hakkı hatta görevidir. Biz bu görevden kaçmayız, bu konuda bizi kimsemin geride bırakmasına izin vermeyiz. Biz

din adına hizmet edenleri destekleriz, din dışı amaçlar için dini kullananlarla savaşıyoruz. Çarpık siyasî emelleri uğruna inançlı vatandaşlarımızı kullanmaya kalkanlarla da mücadele ederiz.”⁸²⁰

İhvân’ın eski genel sekreteri Ali Sadreddin el-Beyânûnî, 2016 yılında el-Hivar TV’de verdiği röportajda rejimin barış girişimleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir:

“Rejim tarafından ilk diyalog taleplerinin 1979 yılının sonlarına doğru Emin Yeken vasıtasıyla geldiğini, bizzat Hâfız Esed’in Emin Yeken’e, İhvân’ın çatışmadan konuşabileceğimiz başka bir dili yok mu, diye sorduğunu, Yeken’in ise şiddetin İhvân’ın metodu olmadığını söylemesinin ardından görüşme taleplerini dile getirdiğini ifade etmektedir.”⁸²¹

Rejimin iletişim teklifini İhvân’ın yetkililerine ileten Emin Yeken’e Cemiyet, olumlu cevap vermiş fakat iyi niyet göstergesi olarak hapisanelerde bulunan İhvân mensuplarının serbest bırakılmasını talep etmiştir.

Bu talebi yerine getiren rejim, yaklaşık 500 kişiyi serbest bırakmıştır. İhvân’la yapılacak siyasî görüşmelere karşı çıkan Ali Duba, Şefik Feyyaz ve Rıfat Esed gibi rejimin önde gelen isimleri, hapisanedekilerin salınmasından yaklaşık iki ay sonra tutuklamalara yeniden başlayarak barış girişimlerini baltalamışlardır.⁸²²

Esed rejiminin barış girişimlerini ciddi bulmayan, bunu zaman kazanmak için bir taktik olarak görenler olmakla birlikte Beyânûnî, Esed’in bu krizi siyasî olarak çözmek istediği kanaatinde olduğunu fakat etrafındakilerin buna yanaşmadıkları için görüşmelerin sürdürülemediğini ifade etmiştir.⁸²³

İhvân’ın bir diğer Genel Murâkıbı Adnan Sadeddin barış görüşmelerinde İhvân mensuplarının serbest bırakıldığını doğrularken Beyânûnî’nin aksine bu girişimlerde Esed rejiminin samimi olmadığını ifade etmektedir. Şöyle ki Esed’in 23 Mart’ta İhvân’a barış eli uzattığı konuşmasından üç ay sonra 7 Temmuz tarihinde İhvân mensuplarının idamını onaylayan 49 No.lu yasayı çıkarmış olması, bu görüşmelerin samimiyetine gölge düşürmüştür.⁸²⁴

⁸²⁰ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 158-159.

⁸²¹ Al Hiwar TV, “Halkatü’r-rabi’atü min mûrâcâ’ât maa’d-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”, *YouTube* (Erişim 11 Haziran 2022)

⁸²² Al Hiwar TV, “Halkatü’r-rabi’atü min mûrâcâ’ât maa’d-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”.

⁸²³ Al Hiwar TV, “Halkatü’r-rabi’atü min mûrâcâ’ât maa’d-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”.

⁸²⁴ Al Jazeera Arabic, “Şahidün ‘ala’l-‘asr /Adnân Sadeddîn (6) Mübâderetü’l-müsâleha beyne’n-Nizâm ve’l-İhvân ve Muhâveletü İğtiyâli’l-Esed”, *YouTube* (Erişim 15 Temmuz 2022)

Rejim tarafından ikinci barış görüşmesi teklifi 1984 yılında olmuş, bu teklif İhvân içinde tartışmalara yol açmıştır. İhvân içindeki bir grup görüşmeleri onaylarken diğer grup rejime karşı cihat edilmesini savunmuştur. Tüm karşı çıkışlara rağmen Almanya’da yapılan görüşmelerde herhangi bir sonuca ulaşılamamış ve görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Beyânûnî, bu görüşmelerde rejimin ciddi olmadığı kanaati oluştuğunu ifade etmektedir.⁸²⁵

1987 yılında rejimden gelen talep üzerine görüşmelerin yeniden başladığını ifade eden Beyânûnî, karşılıklı taleplerin iletildiğini, isteklerine karşı olumlu cevap alındığını, tam görüşmelerin olumlu sonuçlanacağı fikri oluştuğunda rejimin eskiden vuku bulan olaylarla ilgili İhvân’ın özür dilemesini istediğini, bu şekilde görüşmelerin kilitlendiğini ve sürdürülemediğini belirtmektedir.⁸²⁶ Tüm bu görüşmelerin ardından şahsi girişimler (Abdulfettâh Ebû Gudde, Şeyh Ahmet Yâsin, Yûsuf el-Kardâvî) olmasına rağmen hiçbirisi olumlu sonuçlanmamıştır.

Rejim, iktidarı için büyük bir tehdit olarak gördüğü İhvân’ı sürekli bir şekilde manipüle etmeye çalışmıştır. Bu sebeple Esed iktidarı, kendisi için tehdit olarak gördüğü İhvân’ı Suriye toplumsal hayatından silmeyi amaçlamıştır. Örgütün kamu kuruluşlarında (ordu, polis, eğitim gibi) görev alması engellenmiş, İhvân mensupları planlı bir şekilde sosyal hayatın dışına itilmiştir. Bütün bu durum rejimin barış görüşmelerinde çok da samimi olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

3.2. SURİYE’DE BAAS-İHVÂN ÇATIŞMASININ PRATİK BOYUTU

3.2.1. 1964 Hama Olayları

1964 Hama isyanı, Baas’ın iktidara gelmesinin ardından yaklaşık bir yıl sonra Nisan 1964 tarihinde Baas yönetimine karşı gerçekleşen ilk halk ayaklanması olması açısından önemlidir. Birçok kaynak, ayaklanmanın içinde İhvân mensubu gençlerin bulunmasından dolayı hadisenin İslâmcı bir kalkışma olarak İhvân ile Baas rejimi arasında olduğunu ifade etse de bu bilgi çok da gerçeği yansıtmamaktadır.

Olayların ortaya çıkmasına bir hadise sebep olmuş gibi gözükse de asıl sebep, artan ekonomik problemler ve toplum içindeki siyasî huzursuzluklardı. 7 Nisan’da Osman Hûrânî okulunda bir öğrencinin tahtada yazılı olan “Lâ Hükme İllâ hizbi’l-Baas” (Baas’tan Başka

⁸²⁵ Al Hiwar TV, “Halqatü’r-rabi’atü min mûrâca ‘ât ma’ d-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”.

⁸²⁶ Al Hiwar TV, “Halqatü’r-rabi’atü min mûrâca ‘ât maa’ d-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”.

Hüküm Verecek Yoktur) sloganını silip “La Hükme İllâ Allâh” (Allah’tan Başka Hüküm Verecek Yoktur) yazması Hama’daki olayların fitilini ateşlemiştir.⁸²⁷

Tahtaya yazıyı yazan öğrencinin ve arkadaşlarının polis tarafından tutuklanması, okulda görev yapan din öğretmenlerinin Millî Eğitim Bakanı Şiblî Aysemî tarafından başka yerlere tayin edilmesi halktaki tepkinin boyutlarının artmasına neden olmuş, esnaf kepenk kapatmış ve camilerde rejim karşıtı hutbeler okunmaya başlanmıştır. Olayları protesto etmek için yürüyüş düzenleyen İhvân gençlerinden Mervan Hadid’in⁸²⁸ grubuna polis tarafından silahlı bir müdahale olması sonucunda grup Sultan Camii’ne sığınmak zorunda kalmıştır. Silahsız bir şekilde teslim olan gruba askerler tarafından ateş açılması sonucu onlarca kişi ölmüştür.⁸²⁹

Suriye’de Sömürge Dönemi’nden beri camiler toplanma ve direniş yerleri olarak kabul edilmekteydi. Sömürgeci Fransız askerlerinin yapmadığını Baas askerleri yapmış, protestocuların sığındığı Sultan Camii yoğun bir bombardmana maruz kalarak minaresi yıkılmış ve rejimin sert müdahalesi yaklaşık 70 kişinin ölümüne neden olmuştur.

Olayların daha fazla büyümeden durdurulması için şehrin ileri gelenlerinden Muhammed Hâmid ve Hâlid Şukfe gibi âlimlerden oluşan bir heyet, Şam’a giderek Devlet Başkanı Emin el-Hâfız ile görüşmüş, hükümlü ve firarilerin affedilmesi ve idam cezasının kaldırılmasını talep etmiştir. Durumu değerlendiren Emin el-Hâfız iktidarının daha fazla yıpranması ve olayların başka şehirlere de sıçramasından duyduğu endişeden dolayı sorunun çözümüne yönelik bir komisyon kurulmasına karar vermiş, 16 Nisan’dan sonra da askerlerin şehirden çekilmesi talimatını vermiş⁸³⁰ ve böylece olaylar durulmuştur.

Hama’da meydana gelen isyana Nâsırcılar dâhil, şehirdeki tüm gruplar katıldığı hâlde Mervan Hadid ve arkadaşlarının ön plana çıkmasından dolayı olaylar İslâmcı bir tona bürünmüştür. Dönemin devlet başkanı olan Emin el-Hâfız; “Mervan Hadid rejim güçleri ile Hama halkı arasındaki savaşın sadece küçük bir parçası idi. İsyanın lideri ‘Lecnetü’l-Medîne’

⁸²⁷ Al Jazeera Arabic, “Şahidün ‘ala’l-‘asr /Adnân Sadeddîn (6) ma’a Ahmed Mansûr: Meczeratü Hamâtü’l- û’lâ ‘âm 1964 fi Sûriye” (Erişim 5 Ağustos 2022).

⁸²⁸ Mervan Hadid: Hama’da, gelir düzeyi yüksek bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Mısır’da ziraat, Suriye’de felsefe eğitimi aldı. Erken yaşta İhvân-ı Müslimîn ile tanışan Hadid, Mısır’da eğitim gördüğü yıllarda Seyyid Kutup ile tanışıp onun fikirlerinden etkilendi. Baas rejimine karşı verilen mücadelenin sembol isimlerinden olan Hadid, 1976 yılında tutuklanmış ve aynı sene hapiste vefat etmiştir.

⁸²⁹ Tuba Yıldız, *Suriyede Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvân-ı Müslimîn* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 100.

⁸³⁰ Sadeddin, *Müzekkirât ve zikreyâtü’l-hükmi’l-Ba’sî’l-Alevî mi ‘âm 1963 hatta ‘âm 1977*, 46-48.

olarak isimlendirilen bütün halk idi. Bu isyana koministler hariç bütün Hama halkı katılmıştır.”⁸³¹ dedi.

Baas iktidarına karşı Hama’da meydana gelen isyan, mezhepçilik tohumlarının atılmasına neden olması açısından önemlidir.⁸³² Bazılarına göre rejimin olaylara bu kadar sert karşılık vermesinin nedeni Dürzî Albay Hamad Ubeyd’in güttüğü mezhepler arası kan davasıdır.⁸³³ Hamad Ubeyd’in Hamalı Edip Çiçekli Dönemi’nde Cebelü’l-Arab’ın bombalanmasının intikamını almak için mezhepçi bir duyguyla hareket ettiği düşünülmektedir.⁸³⁴

Bu ayaklanma, rejimle mücadele konusunda İhvân içinde farklı fikirlerin olduğunu göstermektedir. Nitekim Şam grubunu temsil eden İsam el-Attâr, 500 yıl sürse de barışçıl yollardan güç kazanmayı tercih edeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Hadid’in silahlı mücadelesine Cemiyet’in içinden destek bulduğu görülmektedir.⁸³⁵

Bu isyan, Baas ile Hama halkı arasındaki düşmanlığın başlangıcı olurken Hama şehri muhafazakârların kalesi, Baas Devleti’nin sadık bir rakibi olmuştur. İsyân, Nâsırcılarla Baasçıların arasındaki ilişkinin tamamen kopmasına neden olurken İhvân, Suriye’de Sünnî muhalif hareket olarak ön plana çıkmıştır.

3.2.2. 1979 Halep Topçu Okulu Saldırıları

1963 yılında iktidarı ele geçiren Baas Partisinin mezhepçi politikaları, 1973 yılında Hâfız Esed’in laik bir anayasa hazırlama girişimleri, anayasadan devlet başkanının Müslüman olma şartının kaldırılması, ordu içindeki Alevî subaylara yapılan ayrıcalıklı uygulamalar toplum içindeki Sünnî gruplar arasında gerilime ve rahatsızlığa sebep olmuştur.

Baas rejiminin bu baskıcı eylemlerine tepki olarak bazı gruplar, Baas Partisi liderlerine suikast ve saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılardan biri de 17 Haziran 1979 yılında Halep Topçu Okulu’na yapılan saldırıdır.⁸³⁶ Dinî değerlere bağlı, Baas Partisi üyesi⁸³⁷ bir subay olan

⁸³¹ Al Jazeera Arabic, “Şahidü’n-ale’l-asr: Emin el-Hâfız ahdâs Hamâ 1964”, *YouTube* (Erişim 2 Ağustos 2022).

⁸³² Al Jazeera Arabic, “Şahidü’n-ale’l-asr, Ahmed Mansûr ma’a Adnan Sadeddîn Meczeratü Hamati’l-ülâ ‘âm 1964 fi Sûriye”, *YouTube* (Erişim 5 Ağustos 2022)

⁸³³ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 47.

⁸³⁴ Sasapost, “el-Ba’s ve’l-İslâmiyyûn fi Sûriye”, (Erişim 13 Temmuz 2021)

⁸³⁵ Gülşah Neslihan Akkaya, “Suriyede İslâmî Muhalefetin Yeniden Canlanması: Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi”, *Tezkire* 48 (2014), 130.

⁸³⁶ Bkz. Orient TV, *Mezbehâtü Medreseti’l-Midfa’iyye bi Haleb 1979*, *YouTube* (Erişim 11 Nisan 2022), Seale, *el-Esed: es-Sir’â ale’ş-Şarki’l-Evsat*, 513.

⁸³⁷ Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, 150-151.

İbrahim Yusuf'un ordu içindeki Nusayrî subaylar tarafından birçok kez mezhepci uygulamalara maruz kalmasının kendisinde intikam duygusu uyandırdığı düşünülmektedir.⁸³⁸

İhvân-ı Müslimîn'den ayrılan şiddet yanlısı fikirlere sahip Mervan Hadid'in kurduğu ifade edilen el-Tâli'atü'l-Mukâtile⁸³⁹ (Öncü Savaşçılar) üyesi olan Adnan Ukale ile bir araya gelen İbrahim Yusuf, arkadaşının telkinleriyle bu gruba katılmış ve çoğunluğunu Nusayrî öğrencilerin oluşturduğu Halep'teki Topçu Okulu'na saldırı düzenlemişlerdir. Ölen öğrencilerin çoğunun Nusayrî kökenli olması, hükûmetin oklarını İhvân-ı Müslimîn'e çevirmesine sebep olmuştur.⁸⁴⁰

Bu olayın ardından devlet televizyonuna çıkan Suriyeli meşhur âlim Said Ramazan el-Bûtî, yapılan bu eylemin meşru bir eylem olmadığını, öldürülen kişilerin öldürülmelerini gerektirecek meşru bir sebep bulunmadığını⁸⁴¹ ifade etmiştir.

Suriye İçişleri Bakanlığı, 22 Haziran 1979'da yaptığı resmî açıklamada cinayetlerin arkasında İhvân-ı Müslimîn'in olduğunu iddia etmiş, benzeri eylemlerin Mısır'ın Sina Barış Anlaşması'nı imzaladıktan sonra arttığına dikkat çekmiş ve bu eylemleri Enver Sedat'ın desteklediğini belirtmiştir. Olayın ardından İhvân örgütüne kapsamlı bir operasyon başlatan rejim güçleri, hapiste bulunan 15 örgüt üyesini olayla herhangi bir alakaları olmamasına rağmen idam etmiştir.⁸⁴²

İhvân-ı Müslimîn Cemiyeti, İçişleri Bakanlığı tarafından kendilerine yöneltilen bu ithamlara karşı bir cevap vererek yapılan eylemlerin kendileri ile bir bağlantısının bulunmadığını, İhvân'ın davet metodunda şiddetin yerinin olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴³ İhvân'ın eski liderlerinden Adnan Sadeddin, hatıralarında bu olayın Cemiyet için bir felaket olduğunu, barışçıl bir programı olan Cemiyet'in çalışmalarına büyük zarar verdiğini ifade etmiş, Cemiyet'in bu olayla kesinlikle bir bağlantısının olmadığını vurgulamıştır. Olayı

⁸³⁸ Orient TV, "Men hüve İbrahim Yusuf ve limâza sümmiyet ma'areketi midfa'iyye bi ismihi", (Erişim 24 Haziran 2022)

⁸³⁹ İhvân-ı Müslimîn Cemiyeti'nden ayrılan Mervan Hadid tarafından kurulmuştur. Daha çok Baas rejiminin önemli isimlerini hedef alan suikastler düzenlemiştir. Şiddet yanlısı bir düşünceye sahip olması nedeniyle İhvân-ı Müslimîn'den ayrılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.; Enab Baladi, "et-Tâli'atü'l-Mukâteletü: Kıssati cemâati neffezet silsileti iğtiyêlâti zıddi'l-nizâm fi Süriye" (Erişim 1 Mart 2023); Adnan Ukale'nin kardeşi Ziyad Ukale'nin de Tali'a Mukâtele örgütünün kesinlikle bir bağlantısının olmadığını. Bkz.: Al Jazeera Arabic, "Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-çatlâ ve'l-çitâ'l-talîk, *YouTube* (Erişim 17 Ağustos 2022).

⁸⁴⁰ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 152.

⁸⁴¹ Syria TV, "Bûtî min ma'areketi'd-düstûr ilâ meczereti'l-midfa'iyye" (Erişim 9 Mayıs 2022)

⁸⁴² Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 151-152.

⁸⁴³ Seurat, *ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 140-141; Orient TV, "Beyanü'l-İhvân havle hâdiseti medreseti'l-midfa'iyye bi Haleb" (Erişim 5 Haziran 2022)

gerçekleştiren İbrahim Yusuf'un kesinlikle İhvân mensubu olmadığını, aksine Baas Partisinde yükselmiş bir üye olduğunu dile getirmiştir.⁸⁴⁴

Burada Baas rejiminin katliamın suçunu net bir bilgi olmadan İhvân'a yüklemesi, olayla ilgili dış desteklerin olduğunu iddia etmesi, rejimin ordu içindeki Alevî-Sünnî çekişmesini başka bir yöne çekme girişiminden başka bir şey değildir. Rejim açısından endişe verici bir diğer konu, olayı gerçekleştiren subayın Baas mensubu olmasıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, rejimin İhvân'a karşı başlatmış olduğu orantısız, acımasız ve aşırı şiddet içeren operasyonların halk tarafından çok sert bulunmasıdır. Bunun sonucunda halkın İhvân'a sempatisi artmış ve toplum, Cemiyet'i Suriye halkını içinde bulunduğu çıkmazdan kurtaracak örgüt olarak görmeye başlamıştır.⁸⁴⁵

Halkın İhvân'a verdiği desteği gören Esed rejimi, suikastlardan örgütün sadece bir kısmını sorumlu tuttuklarını, çarpık siyasî emelleri uğruna inançlı insanları kullananlarla mücadele edeceklerini açıklayarak İhvân'a gösterilen desteğin önüne geçmek istemiştir.

3.2.3. 1980 Palmira (Tedmür) Katliamı

26 Haziran 1980 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Hâfız Esed, Ebû Rumman mahallesindeki başkanlık misafirhanesinin kapısında Nijerya Devlet Başkanı'nı uğurladığı sırada kendi koruması tarafından atılan el bombasıyla suikasta uğramış, ölümden kıl payı kurtulmuştur.⁸⁴⁶ Suikastı “et-Tali'atü'l-Mukâtile” üstlenmiş, eylemi gerçekleştirenlerin kendi hücrelerinden olduğunu kabul etmiştir.⁸⁴⁷

Türkçe kaynakların birçoğunda daha önceki şiddet eylemlerinde olduğu gibi bu suikastın da İhvân tarafından yapıldığı yazılmıştır. Bu bağlamda İhvân'ın içinden çıkmış, şiddeti yöntem olarak benimsemiş grupların birçoğunun İhvân'la karıştırıldığı dikkatlerden kaçmamalıdır. İhvân, gerek Bennâ döneminde gerekse ondan sonraki yıllarda şiddetin bir metot olarak kabul edilemeyeceğini birçok kez açıklamıştır. Buna rağmen bu ve benzeri olaylar kendilerine atfedilmektedir. Suikastı gerçekleştiren “Öncü Savaşçıların” Esed'in bu kadar yakınına yanaşabilmesi, bu örgütün Suriye'nin birçok kritik noktasına yayıldığını göstermektedir.

⁸⁴⁴ Adnan Sadeddin, *Senevâtü'l-mecâziri'l-mûr'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010), 76-80.

⁸⁴⁵ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 158.

⁸⁴⁶ Orient TV, “Meczeretü Sicni Tedmur 1980”, *YouTube* (Erişim 12 Mayıs 2022)

⁸⁴⁷ Orient TV, “Muhâvetü İgtiyâl testehdifü Hâfız el-Esed ve tehuzzü emnehu” (Erişim 3 Nisan 2022)

Başarısız suikast girişimi Nusayrîler arasında büyük bir nefret dalgası oluşturmuş, Esed'in kardeşi Rıfat Esed intikam yemini etmiştir. Bu olaydan sonra Hâfız Esed, kardeşi Rıfat Esed'e Tedmur Hapishanesi'ndeki⁸⁴⁸ İhvân mensuplarının öldürülmesi emrini vermiştir.⁸⁴⁹ Rıfat Esed'in damadı Binbaşı Muîn Nazif, operasyon için adamlarına şöyle hitapta bulunmuştur: "İhvân; subayları, şeyhleri, doktorları öldürdü. Son olarak da Devlet Başkanı Hâfız Esed'i öldürmeye çalıştı. Bu nedenle biz de size ilk çarpışma görevini veriyoruz."⁸⁵⁰

Rıfat Esed, komutasındaki savunma tugaylarından oluşan grupları helikopterlerle Tedmur Hapishanesi'ne göndermiştir. Bu ölüm tugayları hücrelere girerek saatlerce geliş güzel ateş açmış, İhvân mensubu yaklaşık 600 ila 1000 kişiyi soğukkanlı bir şekilde öldürmüştür.⁸⁵¹

Nakledildiğine göre ölenlerin bazıları "Allâhu Ekber" diye bağırırken bazıları çaresizlik içinde yardım istemeye çalışmıştır. Rejim, olanları gizlemeye çalışsa da İhvân'a silah ve eğitim desteği sağlamakla suçlanan Ürdün Başbakanı Mudar Bedran'a suikast düzenlemek için Ürdün'e gönderilen iki Esed rejimi askerinin (İbrahim İsa Feyyad ve Ekrem Cemil Bişânî) Tedmur Hapishanesi'nde olanlarla ilgili itirafları Ürdün devlet televizyonunda yayınlanınca gerçekler tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır.⁸⁵²

1981 yılının şubat ayında Tedmur Hapishanesi'ne yakın bir yerde dürbünle çölü gözetleyen bir Alman petrol uzmanı, yüzlerce tutuklunun vahşi bir şekilde katliama tabi tutulduğuna bizzat tanık olmuş ve bunu Alman basınına yazmıştır:

"Asker üniformalı kişiler, muhtemelen Rıfat Esed'e bağlı birliklerden, tutukluları kelepçelediler ve zırhlı araçlara bağladılar, sonra zırhlı araçları birbirine ters yönde sürdüler ve böylece tutukluları iki parçaya ayırdılar. Daha sonra traktörler çok büyük mezarlar hazırladı ve cesetleri buraya toplu olarak gömdüler".⁸⁵³

⁸⁴⁸ İhvân mensuplarını diğer tutuklulardan ayırmak için Esed rejimi tarafından özel olarak yaptırılmış, içinde birçok cinayetin işlendiği, işkencenin yapıldığı hapisane.

⁸⁴⁹ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 174.; Abdullah, *Suriye Dosyası*, 100; Orient TV, "Meczeretü Sici Tedmur 1980".

⁸⁵⁰ Orient TV, "Meczeretü Sici Tedmur 1980"; Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 174.

⁸⁵¹ Moshe Maoz, *Asad: The Sphinx of Damascus: A Political Biography* (New York: Weidenfeld ve Nicholson, 1988), 161; Abdullah, *Suriye Dosyası*, 100.

⁸⁵² Seurat, *ed-Devletü'l-Mütevahhişe*, 130-131; Orient TV, "Meczeretü Sici Tedmur 1980"; The Syrian Human Rights Committee (SHRC), "Meczeretü Tedmur cerimetün-devliyyetün lâ tetekâddemü bi mâdıyyi'z-zaman" (Erişim 5 Nisan 2022)

⁸⁵³ Abdullah, *Suriye Dosyası*, 10-11.

Tedmur Hapishanesi'nin canlı tanıklarından olan Cafer Murat Molla yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

“Ömrümün 21 yılını Tedmur’da siyasî mahkûm olarak geçirdim, Tedmur dünyada bilinen ilkel ve modern tüm işkencelerin merkezidir. 7 yıl boyunca hücrede günlerden aylardan habersiz bir şekilde çıplak olarak yaşadık. Günde bir öğün yemek geliyordu onu da yere döküyorlardı oradan alıyorduk. İçimizden namaz kılan birisi olduğunu görür ya da duyarlarsa o kişi kayboluyordu. Banyo imkânımız neredeyse hiç yoktu ve hücre içerisinde bulunan tuvaleti kullanmak zorundaydık. 77 bin kişi olarak girilen cezaevinden gördükleri işkenceler, kötü koşullara bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklar ve idamlardan dolayı sadece 4 bin 200 kişi sağ çıkabildi.”⁸⁵⁴

Esed’in siyasî rakipleri için bir ölüm kampına dönüştürdüğü Tedmur Hapishanesi’nde uzun yıllar mahkûm olarak kalan Ali Ebû Dehin şöyle demektedir: “Hapishaneye girdiğimizde bize şöyle dediler, burası sizin son varış yeriniz, burası cehennem, buraya Allah bile ancak Reis Hâfız Esed’in emriyle girebilir o da buraya Allah’ın girmesini yasakladı. Kimseyi beklemeyin.”⁸⁵⁵

Katliamlar, insanlık tarihi boyunca birçok toplumun tanık olduğu dramatik şiddet olaylarını kapsayan eylemlerdir. Geçmiş yüzyıla bakıldığında birçok katliam örneği görmek mümkündür. Tedmur Hapishanesi insanlık tarihinin insan eliyle uygulanan en büyük katliamlarına şahitlik etmiş “kan banyoları” olarak tarif edilen şiddetli işkencelerin yapıldığı bir yer olarak hafızalardaki yerini almıştır. Tedmur, Suriyeliler için tarihî özelliklerinden daha çok Baas rejiminin muhaliflere uyguladığı işkencelerle bilinen cezaevi ile meşhur olmuş bir şehirdir.

3.2.4. 1980 Halep Pazar Çarşısı ve Sermeda Köyü Katliamları

Daha çok fakir halkın ve çiftçilerin uğradığı Halep’teki pazar yerine 13 Temmuz 1980 tarihinde gelen Baas rejimi askerleri; vatandaşlara kötü, aşağılayıcı ve alay edici davranışlarda bulunmuş, bu davranışlara itiraz edilmesi üzerine rastgele ateş etmiş ve 42 kişiyi öldürüp 150 kişi yaralamıştır.⁸⁵⁶

⁸⁵⁴ Yılmaz Bilgen, Palmiranın Bilinmeyen Hikâyesi, *Al Jazeera* (Erişim 17 Haziran 2022)

⁸⁵⁵ Enab Baladi, “Şehâdât min Sici Tedmur: Ali Ebû Dahan”, *YouTube* (Erişim 8 Temmuz 2022); *Al Jazeera Arabic*, “Tedmur haddesenî es-secîn ve’s-secân”, (Erişim 8 Temmuz 2022)

⁸⁵⁶ The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “el-Mecâzirü’l-leti vaka’a fi Medîneti Haleb” (Erişim 12 Mayıs 2022); The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Sunday Market Slaughter” (Erişim 18 Mayıs 2022)

24 Temmuz 1980 tarihinde Sermeda köyüne sığınan İhvân mensubu 6 kişinin peşine düşen rejim askerleri, ertesi gün ev ev arama yapmaya başlamış, aramalar esnasında çıkan çatışmalarda kaçan bu kişiler ölü olarak ele geçirilmiştir. Ardından köylüleri okul bahçesine toplayan askerler halkı sorguya çekmiş ve onlara ateş açarak 22 kişiyi öldürmüştür.⁸⁵⁷

3.2.5. 1980 Hanunu ve Rakka Katliamı

Suriye halkının tanık olduğu en acı katliamlardan biri de 11 Ağustos 1980’de Esed rejiminin askerleri tarafından işlenen Hananu katliamıdır. Tümgeneral Ali Haydar komutasındaki bir grup özel birlik, Ramazan Bayramı’nın ilk günü Halep’in Meşarika bölgesine giderek yaşları 16 ila 72 arasında olan 83 kişilik bir grubu Hananu mezarlığına götürerek öldürmüş, roket ve toplarla evlerine zarar vermiştir.⁸⁵⁸

Patrick Seale, rejimin yaptığı bu katliamlarla ilgili olarak şöyle söylemiştir: “Esed; vahşi bir karşı teröre, rastgele tutuklamalara, dayığa, işkenceye, şüphelileri barındırdığı düşünülen binaları yerle bir etmeye, sanıkların ailelerine karşı misillemelere ve toplu katliamlara başvuruyor...”⁸⁵⁹

1980 yılında katliamlara devam eden Esed rejimi, Rakka’da yaklaşık 400 kişiyi bir okula yerleştirdikten sonra okulu içindekilerle birlikte ateşe vermiştir. Bütün tutukluların yanarak can verdiği bu katliamı, rejim yöneticileri kazayla çıkan yangının kısa sürede söndürüldüğü, bazı masum insanların da yangında öldüğü şeklinde açıklamıştır.⁸⁶⁰

3.2.6. 1982 Hama Katliamı⁸⁶¹

Suriye halkının kolektif hafızasında ciddi bir travma etkisi meydana getiren, Ortadoğu’nun yakın tarihinde bir devletin kendi vatandaşlarına uyguladığı en acımasız kıyımlardan birisi olan Hama katliamı, Baas rejiminin muhaliflere karşı ne kadar gaddar ve acımasız olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

⁸⁵⁷ The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Hatta la tünsâ mecâzirü’l-nizâmi’l-Esed: Meczeratü Sarmadâ 25 Temmuz 1980” (Erişim 22 Temmuz 2022); The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Sarmada Slaughter” (Erişim 22 Temmuz 2022)

⁸⁵⁸ The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Hamse ve selâsüne ‘amen ‘alâ meczerati hayyi’l-meşârîka: Dimâ’ün lem tecüf b’ad” (Erişim 7 Mayıs 2022); The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Hananu (Masharqah) Slaughter” (Erişim 9 Mayıs 2022)

⁸⁵⁹ Moaz, *Asad: The Sphinx of Damascus: A Political Biography*, 162.

⁸⁶⁰ The Syrian Human Rights Committee (SHRC), “Meczeretü Rakka”(Erişim 18 Temmuz 2022)

⁸⁶¹ Detaylı bilgi için bkz.; İsmail bin el-Efdal, *Hama measâtü’l-‘asr*, (et-Tehâlûfü’l-vatanî li’t-tahrîri Sûriye, 1983)

Arap milliyetçiliği, sosyalizm gibi ideolojileri benimseyen Suriye Baas Partisi 1940'lı yıllardan beri Sünnî İslâmîcî ideolojiye sahip İhvân ile birçok noktada karşı karşıya gelmiştir. Muhafazakâr bir yapıya sahip olan Hama şehri, iktidara geldiği 1963 yılından beri Baas rejimi ile çatışmaya girmiş, Sünnî muhalefetin ve İhvân'ın kalesi⁸⁶² konumunda olmasından dolayı her zaman rejimin şüphe duyduğu bir şehir olmuştur.

Hama katliamı ile ilgili çalışmaların çoğunluğunun, olayın insanî ve trajik yönünü ele aldığı ifade edilebilir. Olayın insanî boyutu göz ardı edilecek bir konu değildir. Fakat “Hama olaylarının sebepleri nelerdir?”, “İhvân'ın bu olaylardaki rolü nedir?”, “İhvân stratejik bir hata yapmış mıdır?”, “Rejimin amacı neydi?”, “Batı, Hama katliamına neden sessiz kaldı?”, “İhvân'ı desteklediği söylenen ABD'nin olaylar karşısındaki tutumu nasıldı?” gibi soruların cevapları Hama katliamının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1970 yılında iktidarı ele alan Esed, çoğunluğunu Sünnî Müslüman halkın oluşturduğu muhalifler üzerinde her geçen gün baskısını artırmıştır. Rejimin kolluk kuvvetlerinin halka uyguladığı sıkı kontroller, aşağılama ve taciz insanları canından bezdirmiş, hayatı yaşanamaz hâle getirmiştir.⁸⁶³

Hâfız Esed'in 1973 yılında yürürlüğe koyduğu anayasada Suriye siyasî geleneğine aykırı olarak devlet başkanının Müslüman olma şartını kaldırması, gerek Suriye halkında gerek din adamlarında büyük rahatsızlık uyandırmış, günlerce süren gösterilere neden olmuştur. Giderek artan protestoları dindirmek için devlet başkanının Müslüman olması şartını anayasaya tekrar koyması, halkın Hâfız Esed'le olan ilişkisini düzeltmeye yetmemiştir.⁸⁶⁴

Rejimin uyguladığı sert politikalara karşı 1979 yılında Tâli'atü'l-Mukâtîle'nin Topçu Okulu'nda Nusayrî öğrencilere yönelik gerçekleştirdiği katliam, 1980 yılında Hâfız Esed'e yönelik suikast girişimi rejim tarafında büyük bir nefret dalgasına neden olmuştur. Rejim, bu olaylara çok sert karşılık vermiş, daha olayların failleriyle ilgili herhangi bir tetkik yapılmadan İhvân suçlu ilan edilmiş, Tedmür Hapishanesi'nde bulunan yüzlerce İhvân mensubu tutuklu, hücrelerinde savunmasız bir şekilde öldürülmüştür.

⁸⁶² Hilal Görgün, “İhvân-ı Müslimîn / 2. Bölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/584.

⁸⁶³ İsmail bin el-Efdal, *Hama measâtü'l-'asr*, (et-Tehâlûfü'l-vatanî li't-tahrîri Sûriye, 1983), 18-20.

⁸⁶⁴ Al Jazeera Arabic, “Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-ıktâlâ ve'l-ıktâ'l-talîk.

Halep, Sermede, Hananu ve diğer şehirlerde rejim tarafından Sünnî halka karşı gerçekleştirilen katliamlar, rejimle Sünnî halk arasındaki uçurumu her geçen gün daha da derinleştirmiştir. Bununla beraber Hâfız Esed'in 1976 yılındaki Lübnan iç savaşında Müslümanlar yerine Hristiyan Mârûnîleri desteklemesi İslâmcı yapıları ve Müslüman halkı çok rahatsız etmiştir.

Güvenlik yetkilileri, hazırladıkları raporda muhalif İslâmî guruplarla günden güne artan çatışmalara son vermek, İslâmcı muhalefete büyük bir darbe vurmak için Hama veya Halep şehirlerinden birisine operasyon yapılması yönünde tavsiyede bulunmuşlardır. Yapılan istişareler sonunda operasyonun muhalefetin kalesi konumundaki Hama'ya yapılmasına karar verilmiştir.⁸⁶⁵

1981 yılının aralık ayında Hama'da olaylar çıkmış, Ocak ayında içlerinde İhvân mensuplarının da olduğu İslâmcı militanlar Hama'da şehrin kontrolünü ele alarak camilerin minarelerinden halkı Esed rejimine karşı sivil itaatsizliğe ve silahlı ayaklanmaya çağırılmışlardır.

İhvânın eski Genel Murâkıbı Adnan Sadeddin olaylarla ilgili olarak “Biz Hama'da herhangi bir isyana kalkışmadık, rejim bizi buna zorladı, biz de savaşmak zorunda kaldık.” dese de bunun aksini söyleyenler de olmuştur.⁸⁶⁶ Konuyla ilgili dönemin şahitlerinin ifadelerinden anlaşılan Hama'daki isyanı koordine eden örgütün Tali'atü'l-Mukâtile'nin lideri Adnan Ukle olduğu yönündedir. Olaylar geliştikten ve artık dönüşün mümkün olmadığı görüldükten sonra Irak'ta yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda İhvân'ın isyanı desteklediği ifade edilmektedir. Olaylar daha başlamadan İhvân yönetiminden Adnan Sadeddin, Adnan Ukle'ye “hiç kimsenin herhangi bir eyleme başlamaması, böyle bir durum karşısında gücümüz olmadığı” mesajını gönderdiklerini söylemekte fakat bu mesajın ulaşmadığını daha sonra anladıklarını belirtmektedir.⁸⁶⁷

Rejim, uyguladığı şiddet politikası ile İslâmcı grupları marjinalize ederek onların silahlı eylemler yapmalarına fırsat veriyor, daha sonra bu eylemleri bahane ederek toplu işkenceler ve tutuklamalar gerçekleştiriyordu. İhvân'ın ve İslâmcı grupların burada düştükleri tuzak, hafif silahlarla düzenli bir orduya karşı mücadeleye girişmeleridir. İhvân, kalkışma ile birlikte diğer illerde de ayaklanmalar başlamasını, ordu içindeki Sünnî subayların kalkışmaya

⁸⁶⁵ Al Jazeera Arabic, “Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-çatla ve'l-kıtâ'l-talîk.

⁸⁶⁶ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 185.

⁸⁶⁷ Ahmed Mansour, “Sandûku'l-esved: Şâhidün 'ale'l-asr kıssatü meczerati Hama elletî çâme bihâ Hâfızu'l-Esed 'âm 1982 yervîhâ Adnan Sadeddîn li-Ahmed Mansûr”, *YouTube* (Erişim 7 Mayıs 2022)

destek vermesini ve bunun sonucunda Baas rejiminin yıkılmasını bekliyordu. Fakat olaylar İhvân'ın beklediği gibi gelişmemiş, diğer illerde ve ordu içinde kalkışmaya herhangi bir destek verilmemiştir.

2 Şubat 1982 günü Hâfız Esed'in kardeşi Rıfat Esed'in başında bulunduğu Muhafız Tugayları, Hama şehrini kuşatma altına almış, havadan uçak ve helikopterle, karadan ise top ve tanklarla şehri bombardımana tutmuştur. 21 gün süren kuşatmanın ardından şehirde taş üstünde taş kalmamıştır. Yapılan tespitlere göre 38 cami ve İslâmî merkez yok edilmiş, 4 kilise yıkılmış, birçok cami büyük hasar görmüştür.⁸⁶⁸ Bu esnada yıkılan kiliseler arasında tarihî el-Cedide kilisesi de bulunmaktaydı.⁸⁶⁹ İnsan hakları örgütlerinin raporlarına göre Hama'da yaklaşık 40 bin kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁷⁰

Katliamdan kurtulanların anlattıklarına göre yollarda çürüyen cesetlerin kokuları bütün şehri kaplamıştır. Yıkılan binaların altında kalan yaralılara bile müdahale edilmesine izin verilmemiş, ölenlerin cesetleri toplu olarak gömülmüştür. Yapılan tecavüzlerin ve işkencelerin boyutları insanın kanını donduracak dereceye gelmiştir. Görgü tanıklarının ifadesine göre rejim askerleri insanlara mesleklerini soruyor ona göre ceza veriyorlardı. Örneğin göz doktoru olan birisinin gözünü oyarak cezalandırıyorlardı.⁸⁷¹ Katliamlar ve sonrasında gerçekleşen devlet terörü sebebiyle birçok kişi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Yaralılara yapılacak tıbbî müdahalelere izin verilmemesi nedeniyle birçok yaralı ölüme terk edilmiştir. Hastaneler sürekli saldırıya uğradığından 185 hasta hastanede hayatını kaybetmiştir. Hamile kadınlar ve bebekler dahi katledilmiştir. Şehre giriş çıkış yasak olduğu için yiyecek sıkıntısı baş göstermiş, masum insanlar açlıktan hayatlarını kaybetmişlerdir.⁸⁷²

Rejim tarafından sürekli bir şekilde Amerikan ajanı ve iş birlikçisi olmakla suçlanan İhvân'a ve masum halka karşı girişilen bu katliamlara ABD ve Batılı ülkeler ses çıkarmamıştır. Bu durum, İhvân'ın batılı güçler tarafından desteklendiği söylemini de boşa çıkarmaktadır. İngiliz gazeteci Robert Fiske göre "Carter o dönemde başkan idi. Amerikalılar

⁸⁶⁸ Orien TV, "Ma'reketü nizâmi'l-Esed li-inkâri meczerati Hama 1982", *YouTube* (Erişim 18 Temmuz 2022)

⁸⁶⁹ The Syrian Human Rights Committee (SHRC), "Massacre of Hama (February 1982)" (Erişim 12 Temmuz 2022)

⁸⁷⁰ Albayan, "Ahdâsu Hama 1982" (Erişim 17 Eylül 2022)

⁸⁷¹ Al Jazeera Arabic, "Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-ıktâlâ ve'l-ıktâ'l-talîk".

⁸⁷² The Syrian Human Rights Committee (SHRC), "The Massacre of Hama (1982)" (Erişim 15 Haziran 2022)

Esed'in Hama'da İslâmcıları ezmesinden memnundular. Garip olan ise Suriye rejimi ile Batı'nın bu konuda tam bir mutabakat içinde olmasıydı.”⁸⁷³

Hama olayları Şam'da panik havası meydana getirmiş, uzun yıllardır birbirleri ile çatışma içinde olan iki ideolojinin son perdesi olmuştur. Çatışmanın temelinde İslâm-Baas, Sünnî-Alevî, Şehir-Kırsal arasındaki çok eskilere dayanan düşmanlıklar vardır. Hama, iki taraftan birinin kazanacağı, şu veya bu şekilde ülkenin kaderini değiştirebilecek topyekûn bir savaş olmuştur.⁸⁷⁴

Hama katliamı, Baas rejiminin muhalif seslere karşı ne kadar sert ve acımasız olabileceğini göstermiş ve topluma korku yaymıştır. Bu katliam, Suriye muhalefet tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Hama katliamı ile rejim sadece İslâmî muhalefeti etkisiz hâle getirmekle kalmamış, aynı zamanda sivil toplumun, demokrasinin, çok partili siyasî hayatın ve özgürlüklerin yeşermesi umudunu da yok etmiştir. Birçok İhvân mensubu öldürülürken bazı liderleri ve üyeleri başta körfez ülkeleri olmak üzere Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine gitmek zorunda kalmışlardır.

Hama'da son derece örgütlü bir yapıya sahip olan İhvân'ın rejime karşı neden başarısız olduğu, nerede hata yaptığı, sorusu akla gelmektedir. Hinnebusch'a göre İhvân, daha çok şehirli, elitist bir yapıya sahip olduğundan kent-köy ittifakının sağlanamaması nedeniyle başarısız olmuştur. Eyal Zisser ise İhvân'ın siyasî bir stratejisinin olmamasını ve rejime karşı doğru propaganda yapılamamasını başarısızlığın nedeni olarak görmüştür.⁸⁷⁵

Sonuç olarak İhvân ve İslâmcı muhalefet Hama olaylarında büyük bir darbe almıştır. İhvân'ın eski Genel Murâkıbı Ali Sadreddin Beyânûnî, Hama olaylarından sonra yapılan genel kurulda Cemiyet'in hata yaptığını, hazırlıksız bir şekilde bu tuzağa düşerek çatışmaya girmesinin hata olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁶

Hama'da İhvân'ın ve İslâmcı muhalefetin büyük darbe alması, Alevî-Sünnî ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, yaşanan kitlesel katliamlar, Suriye halkında geleceğe yönelik nefret ve intikam tohumlarının ekilmesine neden olmuştur.

⁸⁷³ Al Jazeera Arabic, “Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-katlâ ve'l-kıtâ'l-talîk”; Al Jazeera English, “Robert Fisk remembers Hama massacre” YouTube (Erişim 27 Şubat 2023)

⁸⁷⁴ Seale, *el-Esed: es-sır'â ale's-Şarki'l-Evsat*, 538; Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 186.

⁸⁷⁵ Akkaya, *Suriyede İslami Muhalefetin Yeniden Canlanması: Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi*, 133-134.

⁸⁷⁶ Al Jazeera Arabic, “Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-katlâ ve'l-kıtâ'l-talîk”.

3.2.7. “49” Numaralı Anayasa Maddesi

Esed rejimi ile İhvân arasındaki gerilimin boyutları artınca rejim, Hama operasyonunu yapmadan önce hem Cemiyet içinde bir bölünme gerçekleştirmek hem de Cemiyet’in gücünü zayıflatmak amacıyla bir kanun çıkararak İhvân üyeliğine idam cezası getirmiştir.

7 Temmuz 1980 yılında Suriye Parlamentosunda kabul edilen 49 No.lu yasaya göre,

Madde 1. İhvân’a üye olan herkes suçlu olarak kabul edilir ve ölümle cezalandırılır.

Madde 2. Bu gruba mensup olan kimse, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir ay içinde gruptan ayrıldığını ilan ederse bu kanunda veya diğer kanunlarda öngörülen cezadan muaf tutulur. Çekilme, bu kanunun yayımı tarihinde yurt dışında bulunanlar için valiye veya büyükelçiye şahsen yapılacak yazılı bir beyanla duyurulur.

Madde 3. İhvân-ı Müslimîn örgütünün bir üyesi tarafından bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce bu grubun amaçlarına ulaşmak için işlenen suçların cezası, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yurt içinde bulunanların bir ay içinde teslim olması hâlinde, yurt dışında bulunanlar için iki ay içinde aşağıdaki maddelere göre:

- 1) Fiil, ölüm cezası, ağırlaştırılmış müebbet hapis veya müebbet hapis cezasını gerektiriyorsa cezası en çok beş yıl hapistir.
- 2) Fiil, diğer suçlardan birini teşkil ediyorsa, cezası bir yıldan üç yıla kadar hapistir.⁸⁷⁷

Bu yasa çıktıktan sonra resmî rakamlara göre 1052 İhvân mensubunun üyelikten ayrılarak resmî makamlara teslim olduğu belirtilmektedir.⁸⁷⁸

İhvân’a karşı halkın desteğini almak isteyen Esed, 43 numaralı yasa ile İhvân tarafından suikast veya çatışma sonucu öldürülenleri vatanın ve Arap milletinin şehitlerinden saymakta ve şehit ailelerine aylık beş yüz Suriye lirası bağlanmasını sağlamaktadır.⁸⁷⁹ Esed, bu yardımlarla İhvân’a verilen desteğin önünü biraz da olsun kesmek istemektedir.

⁸⁷⁷ Parliament. gov, “el-Kânûn 49 li-‘am 1980 el-müteallik bi’l-İhvâni’l-Müslimîn” (Erişim 15 Haziran 2022).

⁸⁷⁸ Batatu, *Fellâhu Suriye*, 501.

⁸⁷⁹ Parliament. gov, “Kânûn 43 li-‘am 1980 me‘âş tekâidî li-küllî men yestişhidü bi-yedi isâbeti’l-İhvâni’l-Müslimîn” (Erişim 4 Temmuz 2022)

3.2.8. “Arap Baharı” Bağlamında Suriye’de İhvân-Baas Partisi ve Gelecek Tasavvuru

Tunus’ta üniversite mezunu bir seyyar satıcı olan Muhammed Bûazîzî’nin tezgâhına güvenlik güçleri tarafından el koyulması ve kötü muameleye maruz kalmasına 17 Aralık 2010 tarihinde tepki olarak kendisini yakmasının ardından ülkede yaşanan işsizlik ve yönetimin baskıcı uygulamalarına karşı gösteriler başlamıştır. Bu gösteriler kısa sürede tüm ülkeye yayılmış, Devlet Başkanı Zeynelâbidîn bin Ali ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁸⁸⁰

Tunus’un ardından Ortadoğu’nun farklı ülkelerinde de benzer yönetimler sergileyen rejimlere karşı başlayan protesto gösterilerinden Suriye’de Beşşar Esed yönetimi de nasibini almıştır. Bu süreci en kanlı şekilde yaşayan ülke hiç şüphesiz Suriye olmuştur. Rejimin barışçıl göstericilere sert müdahalelerde bulunması, olayların daha fazla büyümesine neden olurken olaya Rusya, ABD, İran ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel aktörlerin de müdâhil olmasıyla Suriye’deki olaylar küresel ve bölgesel aktörler arasında vekâlet savaşlarına dönüşerek uluslararası boyut kazanmıştır.

Olayların fitilini ateşleyen gelişme 2011 yılının Mart ayında Dera’da iki gencin duvar yazıları sebebiyle tutuklanması olmuştur. Bu tutuklamaların ardından gençlerin aşiretleri sokağa dökülmüştür. Bu şekilde başlayan rejim karşıtı gösteriler,⁸⁸¹ daha sonra Lazkiye, Şam, Hama ve Humus gibi şehirlere yayılmıştır. Protestocular, başlangıçta reform “islâhü’n-nizâm” talep ederken sonraları bu söylemi değiştirerek “iskâtü’n-nizâm” yani rejimin tamamen gitmesini istemişlerdir.

Baas ideolojisini ve Hâfız Esed Dönemi Suriye’sini bilmek, Suriye’nin içinde bulunduğu durumu ve rejimin korku politikalarını anlamak açısından önemlidir. Beşşar Esed Dönemi’nde başlayan bu ayaklanmaların kökleri hiç şüphesiz ki Baba Esed Dönemi uygulamalarına dayanmaktadır. Baas iktidarının aşırı baskı ve güvenlik uygulamaları, ülke kaynaklarının Nusayrî azınlığın elinde toplanması ve Sünnî halka karşı yapılan katliamlar Suriye halkını sokaklara döken sebeplerden bazılarıdır.

İktidarı ele geçirdiği günden itibaren Baas rejimi ile İhvân arasındaki çatışma devam etmiştir. Baas rejimine karşı 2011 yılında gerçekleştirilen ayaklanmanın İhvân tarafından organize edildiği dile getirilse de bu çok da gerçeği yansıtmamaktadır. 1982 Hama

⁸⁸⁰ Yasmine Ryan, “How Tunisia's Revolution Began”, *Al-Jazeera* (Erişim 21 Temmuz 2022)

⁸⁸¹ Hamoon, “Aşru senevâti’s-sevra: Ebrazü’l-ahdâs ve esvei’l-intihâkât” (Erişim 22 Nisan 2022)

katliamının ardından ciddi bir darbe alan ve rejimin çıkardığı 49 No.lu yasa ile üzerindeki rejim baskısı artan İhvân yöneticileri, Suriye dışına çıkmış, Cemiyet'i diasporadan yönetmişlerdir. Bu nedenle Cemiyet'in Suriye'de varlığı bu süre içinde kısıtlı olmuştur.⁸⁸²

Suriye'nin geleceğine dair yapılan tartışmalarda farklı etnik gruplar ile seküler, laik muhalifler, mevcut rejimin düşmesi hâlinde ülkenin İhvân'ın kontrolüne gireceği endişesini dile getirmektedir. İhvân, iyi örgütlenmiş bir yapıya sahip olsa da uzun yıllardır faaliyetlerini yurt dışından yürüttüğü için İhvân'ın Suriye içindeki gücünün çok fazla abartıldığı söylenebilir. 1982 yılında rejim tarafından gerçekleştirilen Hama katliamının ardından büyük darbe alan Cemiyet, ülke içindeki çalışmalarını durdurarak diasporadan faaliyetlerine devam etmiştir. Bu, İhvân'ın sahadan kaybolmasına ve etki gücünü kısmen yitirmesine neden olmuştur. İhvân'ın eski Genel Murâkıbı Sadreddin Ali Beyânûnî bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Hama olaylarından sonra Suriye içinde örgütsel gücümüzü kaybettik ancak düşünsel ve halk desteği anlamında etkimizi koruyoruz.”⁸⁸³

Ayrıca muhalifler arasında, İhvân kadar örgütlü olmamakla birlikte, farklı İslâmî grupların yanı sıra Batılı ülkelerde yaşayan liberal-sekülerlerle eski kuşak Baasçılar da bulunmaktadır. Muhaliflerin örgütlenmesi konusunda büyük çaba gösteren İhvân, Suriye Ulusal Konseyi içinde etkili bir şekilde yer almaktadır.

Esed rejiminin protestoculara karşı aşırı şiddet kullanması, krizi uluslararası bir sorun hâline getirmiştir. Olayların iç savaşa dönüşerek silahlı bir hâl alması, muhalefetin silahlı bir örgüte sahip olmayan İhvân üzerinden değil, ÖSO üzerinden yürütülmesine neden olmuş ve bu durum İhvân'ın sahaya inmesini zorlaştırmıştır. Diğer yandan sahadaki silahlı grupların çoğu, İhvân'ın ılımlı İslâmî dilini değil, el-Kâide ve selefi örgütlerin dilini kullanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, Suriye İhvânı'nın imajına ve etkinliğine bir ölçüde zarar vermektedir.⁸⁸⁴

Suriye'de Esed yönetimine karşı en büyük muhalif güç olan İhvân'ın uzun yıllar liderliğini yapmış Ali Sadreddin el-Beyânûnî düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İhvân olarak ülkede reformların yapılması ve demokratik sisteme geçilmesi yönünde Esed'e her zaman çağrıda bulunduk ancak bu devrim, yılların birikmiş baskı ve zulümlerine bir

⁸⁸² Ufuk Ulutaş, “The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits,” *Insight Turkey* 13/3 (Ocak 2011), 94.

⁸⁸³ Veysel Ayhan - Oytun Orhan, “Suriye Müslüman Kardeşler Cemaatinin Eski Genel Sekreteri ve Şura Meclisi Üyesi Ali Sadreddin el-Beyânûnî ile Röportaj”, *Orta Doğu Analiz* 3/31, (Temmuz-Ağustos 2011), 17-19.

⁸⁸⁴ İsmail Çoktan, Yenilgi ve Umut Arasında Suriye İhvânı, *Actafabula* (Erişim 12 Mart 2022)

başkaldırı sonucunda kendiliğinden meydana gelmiştir. Dolayısıyla ne Müslüman Kardeşlerin ne de başka bir grubun bu devrimin tutuşmasında bir rolü vardır; bu bir gençlik ve halk devrimidir, arkasında hiçbir parti, cemaat, klik veya ideoloji yoktur.”⁸⁸⁵

2011 halk ayaklanmasının üzerinden 10 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen Suriye’deki olaylar bir çözüme kavuşmamıştır. Suriye’nin geleceğine yönelik birçok senaryo dile getirilmekte, yazılıp çizilmektedir. Krizi kendi içinde çözme kapasitesine sahip olmayan Esed rejiminin geleceği çok sayıda farklı aktöre bağlıdır. Bu aktörlerin başında hiç şüphesiz ki ABD ve Rusya gelmektedir. İran ve Türkiye de bölgesel güç olarak krizin taraflarıdır. Suriye’nin, milis güçleriyle sahada yer alan İran’ın kontrolüne girmesi ne ABD’nin ne de Rusya’nın istediği bir şeydir.

Fiilî bir şekilde Sünnîler, Kürtler ve Nusayrîler arasında üçe bölünmüş ve devlet olma özelliğini önemli ölçüde kaybetmiş ülkede Esed rejiminin yeniden ulusal birliği sağlaması çok da kolay gözükmemektedir. Suriyelilerin kendi meselelerini siyasî olarak çözememeleri sebebiyle ülkede küresel güçlerin senaryoları ve projeksiyonları öne çıkmaktadır. Cengiz Tomar bu konuda şöyle demektedir:

“Suriye’nin toplumsal kompozisyonunda tarihsel olarak mevcut dinî, etnik ve mezhebî fay hatları, onarılması mümkün olmayacak şekilde kırılmış görünüyor. Hâfiz Esed, iktidar yıllarında Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün’ün kuzeyi ile Hatay ve İskenderun’u içerisine alan ‘Bilâd-ı Şam’ yani ‘Büyük Suriye’yi kurma idealiyle suçlanırdı. Ancak bugün Suriye’de, oğul Beşşar Esed rejimi, IŞİD/DAİŞ, Nusra Cephesi, diğer radikal gruplar ile Özgür Suriye Ordusu ve kuzeyde Kürtler olmak üzere küçük “Suriyeler”e bölünmüş görünüyor. Tüm bu faktörler çerçevesinde Suriye’nin geleceğine projeksiyon tuttuğumuzda, son dönemlerde Esed yönetimi ile İran ve Rus kaynaklarının ima ettiği, başında Esed ailesinin bulunacağı bir Nusayrî Devleti’nin kurulmasının reel-politik açıdan daha muhtemel olduğu anlaşılıyor. Bu da Suriye’nin geçmişte Fransız manda yönetimi devrindeki gibi üç veya dört parçaya bölünmesi manasına geliyor.”⁸⁸⁶

Amerikan İlerleme Merkezi adlı düşünce kuruluşu uzmanı olan Max Hoffman da benzer düşünceleri ifade etmiş, Esed’in kaybettiği meşruiyeti siyasî müzakerelerle geri kazanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.

⁸⁸⁵ Dünyabülteni, “el Beyânûnî: Esad, özgürlük talebine direnemeyecek” (Erişim 3 Haziran 2022)

⁸⁸⁶ Cengiz Tomar, “Suriye’nin geleceği üzerine senaryolar”, *Al Jazeera Turk* (Erişim 12 Eylül 2022)

Hoffman, Suriye'deki bölünmüşlüğün öngörülebilir bir gelecekte devam etmesini beklediğini, orta vadede ülkenin Beşar Esed'in idaresi altında yeniden birleştirilebileceğini sanmadığını söylemiştir. “Çok haklı sebeplerle Esed'in idaresi altında yaşamak istemeyen milyonlarca Suriyeli var. Kendi halkını defalarca varil bombaları ve sinir gazıyla hedef alan birinden söz ediyoruz.”⁸⁸⁷

⁸⁸⁷ Mehmet Toroğlu, “Suriye’yi Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?”, *Amerikanın sesi* (Erişim 11 Ağustos 2022).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihinin önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Ortadoğu, birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölge olarak her zaman önemini korumuştur. Bilâdü’ş-Şam olarak da bilinen Suriye, tarih boyunca pek çok uygarlığın üzerinde hâkimiyet mücadelesi verdiği bir bölgedir. Bu yönüyle de birçok etnik ve dinî yapıyı içinde barındıran kozmopolit bir bünyeye sahip olmuştur. Osmanlı Devleti, 400 yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre bölgeyi görece istikrarlı bir şekilde hâkimiyeti altında tutmayı başarmıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından imparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle Osmanlı toprakları İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. Fransızlar bölgeyi zayıf ve yapay devletlere bölerek siyasal ve mezhepsel ayrılıkları derinleştirmişlerdir. Bu yönetim anlayışı nedeniyle bölge, çatışmalar ve sorunların eksik olmadığı bir coğrafyaya dönüşmüştür.

Fransız manda yönetimine karşı antiemperyalist yaklaşımı ifade eden milliyetçilik düşüncesi altında birleşen Suriye halkı, uzun mücadelelerin ardından 1946 yılında bağımsızlığını elde ederek Suriye Cumhuriyeti’ni kurmayı başarmıştır. Günümüz Arap dünyasındaki birçok politik eğilimin merkezi olan Suriye, Ortadoğu’daki milliyetçilik dinamizminin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı coğrafyasındaki Arap milliyetçiliği düşüncesi, bağımsız devlet kurma idealine ulaşma şeklindeki etnik milliyetçiliklerin aksine Arap dil ve kültürüne daha fazla özerklik verilmesinden ve imparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini hedeflememiştir.

XX. yüzyıl Ortadoğu'suna damgasını vuran siyasal hareketlerden biri olan Baas Partisi, Hıristiyan Ortodoks Mişel Eflak ve Sünnî Müslüman Selâhaddin Bîtâr tarafından “Ebedî Misyonu Sahip Tek Bir Arap Ulusu” sloganıyla kurulmuştur. Arap milliyetçiliğinin siyasal bir eyleme dönüşmüş hâlini temsil eden Baas, kuruluş hedeflerini yapay sınırlar ile birbirinden ayrılmış ve Batılı devletler tarafından kalkınmaları engellenmiş Arap toplumlarını birlik, özgürlük ve sosyalizm ilkelerine dayanarak tek bir çatı altında toplamak olarak belirlemiştir. Parti ideolojisini laik, seküler Arap milliyetçiliği düşüncesi üzerine inşa eden Baas, milliyetçilikle terkip edilmiş sosyalizmi emperyalizme karşı mücadelede bir araç olarak kullanmıştır.

Eflak, Arap halklarının tarihin en eski ve en gelişmiş halklarından biri olduğunu fakat zaman içinde zayıflayarak emperyalist güçlerin etkisine girdiğini söylemektedir. Bu bakımdan Partinin Arap toplumunu yeniden canlandırmak ve eski ihtişamlı günlerine döndürmek gibi

kutsal bir vazifesi olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle de Partinin adını Arapların yeniden dirilişini ifade eden “Baas” yani (diriliş) koymuştur.⁸⁸⁸

Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı zamandan günümüze kadar ülkenin siyaset gündemini neredeyse Baas-İhvân arasındaki çatışma belirlemiştir. “Din Allah İçin Vatan Hepimiz İçin” şeklindeki dini devletten ayıran bir mottoya sahip Baas Partisinin “İslâm Hem Din Hem Devlettir” diyen İhvân'la çatışması kaçınılmazdı.

Baas-İhvân çatışmasının tarihsel seyri ile ilgili yapılan akademik çalışmaların birçoğunda çatışmanın farklı boyutlarının göz ardı edildiği ve meselenin tek bir boyuttan açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Batatu ve Hinnebush gibi araştırmacılar, çatışmanın kökeninde ideolojik bir unsur olmadığını, aksine şehirli tüccar ve toprak sahiplerinin toplumsal çıkarlarının bulunduğunu iddia etmektedir. Van Dam ise çatışmanın mezhepçilik boyutuna vurgu yapmakla birlikte bunun da tesadüfi olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Lawson da Hama'daki isyanı küçük imalatçıların ve tüccarların rejimin kalkınma programı sonucunda gelirlerinin düşüşe geçmesine gösterdikleri tepkiden ibaret görmekte ve çatışmanın ekonomi boyutuna vurguda bulunmaktadır. Hinnebush'un Baas ile İhvân arasındaki çatışmayı köy-kent arasındaki bölünmeyle⁸⁸⁹ açıklaması, çatışmanın diğer boyutlarını göz ardı etmesi nedeniyle eksik kalmaktadır.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında Baas rejimi ile İhvân çatışmasının kökeninde ideolojik, ekonomik, mezhepçi ve sınıfsal olmak üzere iç içe geçmiş birçok boyut olduğu görülecektir. Bununla birlikte çatışmanın tarihsel seyri incelendiğinde Baas ve İhvân'ın ideolojik dönüşümleri, çatışmanın yönünü ve seviyesini belirleyen ana etken olmuştur. Örneğin bağımsızlık sonrası demokratik dönemde iktidarı elde etmek için mücadele eden Baas ve İhvân daha çok demokratik araçları kullanmıştır. İlerleyen yıllarda Baas'ın iktidarı ele geçirmesinin ardından uygulamaya koyduğu sert sosyalist, seküler ve mezhepçi politikalar çatışmanın zaman içinde şiddete dönüşmesine neden olmuştur.

Çatışmaya neden olan unsurların da dönemsel olarak değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bağımsızlık sonrası Suriye siyaseti geleneksel Sünnî elitler tarafından domine edilmiştir. Baas ve İhvân'ın Suriye siyasetindeki emekleme dönemi olarak kabul edilebilecek bu dönemden Baas'ın iktidara geldiği 1963 yılına kadar yapılan tartışmalarda mezhepçilik

⁸⁸⁸ Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, 28.

⁸⁸⁹ Hinnebush, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party and Peasants*, 138-139.

meselesi hemen hemen hiç gündeme gelmemiş, çatışma daha çok ideolojik zeminde (din-devlet ilişkileri, laiklik vs.) gerçekleşmiştir.

İhvân ve Baas karşıtlığına neden olan konuların başında Baas'ın İslâm'a yaklaşımı ve seküler devlet anlayışı gelmekteydi. Batı toplumlarında kilise ve siyasî iktidar arasındaki egemenlik mücadelesini siyasî iktidar lehine değiştirmeyi amaçlayan laiklik anlayışına şiddetle karşı çıkan İhvân'a göre din ile devlet arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. İslâm, devletin ayrılmaz bir parçasıdır. Baas ise kurulduğu günden beri İslâm'ı kamusal alandan soyutlamak anlamına gelen laiklik düşüncesini Partinin temel ilkelerinden biri olarak benimsemiş ve din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini ifade etmiştir.

Sibâî, dini insanla Allah arasına hapsedip onun toplumsal hayata müdahalesini kabul etmeyen laik düşüncüyü reddetmiştir. Dinin insanla Allah arasındaki ilişkileri düzenlediği kadar insanla insan arasındaki hukuku da belirlediğini ifade etmiştir.⁸⁹⁰

Baas'ın teorik temellerini atan Mişel Eflak, her ne kadar laik düşünceye sahip olsa da Arap toplumlarını İslâm'dan koparmanın mümkün olmadığını farkındaydı.⁸⁹¹ Bu nedenle Eflak, laiklik düşüncesini Partinin temel ilkelerinden birisi olarak kabul ettiği hâlde o dönemde anayasa çalışmalarında din ve devlet arasındaki ilişki konusunda çok şiddetli bir muhalefet yapmamıştır. Bu durum Partinin sosyal açıdan muhafazakâr, dindar, köylü ve işçi sınıfına hitap etmesinden kaynaklanıyordu. O dönemde Baas'ın duygusal bir ulusal/dinsel söylem kullanmasının nedenlerini anlamak zor görünmüyor.⁸⁹² Özellikle 1950 Anayasası yapılırken yoğun tartışmalara sebep olan “Devletin dini İslâm'dır.” ibaresi “Cumhurbaşkanının dini İslâm'dır.” şeklinde değiştirilmiş ve yasamanın kaynağının İslâm hukuku olduğu belirtilerek anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuştur.

1963 darbesi her ne kadar Eflak ve Baas tarafından yapılmış gözükse de hem darbeyi yapan hem de iktidarı ele geçiren Eflak veya Baas Partisi değil, özellikle Baas'ın içindeki Nusayrî azınlıkların kontrolündeki askerî komiteye mensup kırsal kökenli subaylardı.⁸⁹³ Bu durum aslında Baas'ın ideolojik ve siyasî dönüşümünün başlangıcını ifade etmektedir. Nitekim askerî kanat üyesi olan Nusayrî Salah Cedit tarafından gerçekleştirilen 23 Şubat 1966 darbesinden sonraki dönem, ordudan Sünnî subayların tasfiye edilip yerlerine

⁸⁹⁰ Sibâî, *ed-dîn ve 'd-devle fî'l-İslâm*, 90.

⁸⁹¹ Eflak, *Fî Sebîli'l-Ba's*, 1/ 116- 3/ 88.

⁸⁹² Hanna, *Safahâtün min târihi'l-ahzâbi's-siyasiyyeti fî Suriyyeti'l-karni'l- 'işrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye*, 175.

⁸⁹³ Malcolm H. Kerr, “Hâfız Asad and The Changing Patterns of Syrian Politics”, *International Journal* 28/4 (Aralık 1973), 693; Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 64.

Nusayrîlerin alındığı ve ordunun mezhep boyutlu kırsallaştırılmasının temellerinin atıldığı dönem olmuştur.

Parti üyeliğindeki kriterler ve ideolojik adanmışlık göz ardı edilerek aile bireyleri Partiye üye yapılmıştır. Ayrıca mezhep ve aşiret bağları dikkate alınarak Parti yeni üyelere açılmış, bunun neticesinde Baas Partisinde ideolojik ilkeler yerine mezhep, bölge ve aşiret bağlarının hâkim olduğu, parti mantığına yabancı grupların çoğaldığı bir yapı meydana gelmiştir.⁸⁹⁴

Tamamen azınlıkların kontrolüne geçen Baas Partisi, ikinci bir iç çekişmeye sahne olmuş ve öncelikli olarak Dürzî ve İsmâilî azınlıklar tasfiye edilmiştir. 1968 yılı itibarıyla Salah Cedit ve Hâfız Esed arasındaki rekabet, yönetim krizine dönüşecek boyutlara ulaşmıştır. Her ikisi de Nusayrî mezhebine mensup olan Salah Cedit ve Hâfız Esed arasındaki iktidar mücadelesini 1970 yılında Esed kazanmış ve rakibi Salah Cedit'i tasfiye etmiştir.

Suriye siyasî tarihinde ilk kez azınlık mensubu, Nusayrî kökenli birisinin devlet başkanlığı koltuğuna oturması, Sünnî geleneğe son verilmesi anlamına geliyordu. Bu durum, Baas-İhvân çatışmasının mezhep boyutuna taşınmasına ve İhvân'ın iktidara karşı daha sert muhalefet yapmasına neden olmuştur.

Özellikle Esed'in cumhurbaşkanı olmasının ardından mezhep temelli alt kimlikler araçsallaştırılmış, mezhep argümanı kitleleri mobilize etmek için (rejim ve İhvân tarafından) kullanılabilir hâle gelmiştir. 1979 yılında "Talia" örgütü tarafından Halep'te gerçekleştirilen Topçu Okulu saldırılarında çoğunluğu Nusayrîlerden oluşan öğrencilerin öldürülmesi, bağımsızlık sonrası Suriye'de o zamana kadar meydana gelen en korkunç mezhepsel şiddet olaylarından birisi olmuştur.

1940'lı yıllarda Filistin için paramiliter eğitim alan birçok üyeye sahip olmasına rağmen İhvân, Çiçekli rejimine karşı bu grupları hiç kullanmamıştır. Bu seçeneğin kullanılmaması 1963 sonrası dönemde grubu şiddete sevk eden benzersiz olayların yaşandığını göstermekteydi.

Analistlerin bazıları İhvân'ın demokratik, barışçıl bir hareket olduğunu ifade etmektedir. İhvân, genel grevler ve sivil itaatsizlik yoluyla rejime baskı yaparak değişim isterken rejim, tüm demokratik yolları tıkamış, siyasî partileri yasaklamıştır. Özellikle siyasî

⁸⁹⁴ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 65.

taleplerin ve karar alma mekanizmalarına etkin katılımın karşılanmaması, bu grupların marjinalleşmesine neden olmuş, bu da kronik toplumsal çatışmaların derinleşmesine etki etmiştir.⁸⁹⁵

1970'ler sürdürülebilir ekonomik büyüme dönemi idi. Fakat kamu sektörünün iyice hantallaşması, aşırı şişirilmiş bürokrasi, verimliliği azalan devlet fabrikaları, yaygınlaşan yolsuzluk, artan nüfus ve kesilen ekonomik yardımlar rejimi her geçen gün zor durumda bırakmaya başlamıştır. 1980'lere gelindiğinde mali zorluklar ciddi seviyelere ulaşmış, bir zamanlar kalkınma programları ile eski toplumsal değerleri tasfiye etme sözü veren popülist Baas, artık devletçi ideolojisini sürdüremez hâle gelmiştir.

Esed, sert sosyalist Baas politikalarından vazgeçerek finansal kurumların oluşturulmasına, turizmin açılmasına, sınır kontrolleri muafiyetlerinin sağlanmasına izin vermiş, özel şirketlere ve yeni girişimcilere bir dizi teşvik paketleri sunarak liberalleşme programlarını hayata geçirmiştir. Böylelikle rejim, gücünü yeni ortaya çıkan sınıflara kaptırmış olan Sünnî tüccarların süregelen hoşnutsuzluğunu giderecek adımlar atmıştır. 1980'lerden itibaren "infıtah" adı verilen ekonomik liberalizasyon politikaları ile rejimin Şamlı Sünnî seçkinlerle kayırmacı iş ittifakı oluşturarak ve sufi şeyhleri devlet tarafından kontrol edilen kayırmacı ağa entegre ederek dinî sınıfla birlikte hareket eden tüccarları yeniden kazanmayı başardığını söylemek mümkündür.

Özellikle Hama olaylarından sonra dindar bir cumhurbaşkanı görüntüsü vermeye çalışan Esed, yükselen siyasal İslâm dalgasına karşı meşruiyetini artırmak için İslâmî bir söylem geliştirerek İhvân'ın destek aldığı toplumsal tabanı kendi yanına çekmeyi hedeflemiştir. Ekonomik liberalleşme adımları ile Şam tüccarlarını ve onlarla bağlantılı sufi şeyhleri devletin kayırmacı ağına eklemeyi başaran Esed, desteklediği geleneksel İslâm'ın siyasal İslâm'la yer değiştirmesini hedeflemiştir.

Bu bağlamda rejimle iş birliği yapan geleneksel İslami gruplar radyo ve tv programları ile kendilerine üye toplarken halkın zihinlerini siyasal İslâm düşüncesine karşı filtrelemeleri teşvik edilmiştir. Dindarlık ile kamusal alan arasında net bir ayrımı öngören klasik laik Baas söyleminin yerini Anglo-Sakson laiklik modeli almıştır. Böylece geleneksel dindar sınıfla iş birliği içine girilmiştir. Rejim, Müslümanların hassasiyetlerine saygı duyduğunu göstermek

⁸⁹⁵ Azar, *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, 7-8.

için Zeki Arsûzî'nin dini eleştiren kitaplarını raflardan kaldırmış ve bu türden yayınlara izin verilmediği mesajını vermiştir.

Rejim, bu şekilde sosyal tabanını geleneksel destekçilerinin ötesine genişletecek yeni ittifaklar kurmuştur. Devlet, denetlenen resmî İslâm söylemini kullanarak Sünnî geleneksel tüccar ve dindar sınıfla yeni bir “Modus Vivendi”ye ulaşmayı hedeflemiştir.

Gerçekleştirdiği bu ittifaklar, rejime birçok hedefi aynı anda gerçekleştirme imkânı vermiştir. Şamlı tüccarların ve sufî şeyhlerin devletin kayırmacı ağına eklenmesi, rejime daha geniş bir destek tabanı sağlamış, şeyhlerin ve dolayısıyla zaviyelerin katılımıyla camiler üzerinde siyasî kontrol imkânı sunmuştur. Ayrıca ittifaklarla oluşturulan şüphe ortamı, devlet ve toplum arasındaki sınırların bulanıklaştırılmasına yardımcı olmuştur.

Tasavvufî ekolden gelen Şeyh Ahmed Keftâru ve Said Ramazan el-Bûtî gibi Sünnî âlimlerin fetvaları ile İhvân marjinalize edilmiş, rejimin İhvân'a yaptığı operasyonlar devletin terör örgütleriyle mücadelesi şeklinde yansıtılmıştır. Geleneksel ulemayı temsilen Keftâru ve Bûtî'nin rejimle kurmuş olduğu bu ittifak, gerek Suriye halkının gerek İhvân'ın Baas rejimine karşı direncinin kırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İhvân'ın devlet ve basın tarafından şeytanlaştırılmasında gelenekçi düşünceye sahip bu iki âlim köprü vazifesi görmüştür.

İhvân'dan farklı olarak sufî tarikatların mevcut siyasî yapı içinde hayatta kalmaya odaklı bir strateji izledikleri görülmektedir. Bu doğrultuda tabandan İslâmî değişime odaklanan ve apolitik bir programla hareket eden geleneksel İslâmî cemiyetler, örgütlenme için önemli alan elde etmişlerdir. Başka bir deyişle bu gruplar, alt toplulukların ahlakî yenilenmesine odaklanarak siyasî sessizliğe bürünmüştür.

Ordu, Esed'in İhvân'a karşı iktidarını sağlamlaştırmasında hayatî öneme sahip bir kurum olmuştur. Fransızların manda yıllarında uyguladıkları siyaset neticesinde azınlıkların çocukları için önemli bir çıkış kapısı olan askerî akademiler, ilerleyen yıllarda çoğunluğu azınlıklardan oluşan subayların Suriye siyasî hayatında etkin bir şekilde rol almalarının yolunu açmıştır. Askerlik mesleğini hor gören, emperyalist Fransız çıkarlarına hizmet etmemek için çocuklarını askere göndermeyen Sünnî toprak sahibi, tüccar elitler ordunun azınlıkların kontrolüne girmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır.

İktidarı ele geçirmek için orduyla kurulacak ilişkilerin önemini fark eden Baas, askerî akademi ile iyi ilişkilere sahip Ekrem Hûrânî'nin Sosyalist Partisi ile birleşerek bu durumu fırsata çevirmeyi bilmiştir. Bennâ'nın kurmuş olduğu İhvân, Mısır ordusunda ve emniyet teşkilatında etkili bir konuma sahipken Suriye İhvânı'nın Suriye silahlı kuvvetlerine ve emniyetine aynı şekilde etki edemediği görülmektedir. Bu durum, gazeteci Ahmet Mansur'un Suriye İhvânı'nın genel müşidine sormuş olduğu soruya aldığı cevapta daha net gözükmektedir.

“Ordunun darbeler ile Suriye siyasetini derinden etkilediğini görmenize rağmen neden orduya gerekli önemi göstermediniz ve ordunun azınlıkların eline geçmesine sebep oldunuz? Sorusuna Adnan Sadeddin, evet bu konuyu ihmal ettik... Şeyh Muhammed Hâmid bu konuda uyarıda bulunan tek kişiydi... Çocuklarınızı askere gönderin, eğer bunu yapmazsanız zaman içinde ordu darbe yapmadan iktidarı ele geçirecek... demiştir.”⁸⁹⁶

Suriyeli Sünnî çoğunluk, askerlik mesleğine tenezzül etmemesinin ceremesini Baas diktatörlüğü altında yaşamak zorunda kalarak çekmiştir.

Baas Partisi, yazılı tüzüğünde iktidarın darbeler yoluyla ele geçirilmesine karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte Partinin girdiği seçimlerde başarılı olamaması, 1954 ve 1962 seçimlerinde %14 oy alması ve kitle partisi hâline gelememesi darbeye iktidarı ele geçirmeye sıcak bakmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Baas'ın 1963 darbesiyle iktidarı ele geçirmesi ve bundan önceki bazı darbelere destek vermesi kendi ilkeleriyle çelişmektedir.

Ortadoğu'nun geçtiğimiz yüzyılına damgasını vuran, Suriye toplumsal, kültürel ve siyasî hayatında köklü değişikliklere neden olan, emperyalist ülkelerin sömürü düzenine karşı milliyetçi bir tepki olarak ortaya çıkan Baas Partisi, aradan 70 yıl kadar uzun bir süre geçmesine rağmen “birlik, hürriyet ve sosyalizm” hedeflerinden hangisini gerçekleştirebilmiştir? Suriye ve Irak'ta iktidar olmayı başaran Baas Partisinin bu ülkelerde ortaya koyduğu yönetim tecrübesi kendi ideolojisi ile örtüşmekte midir? Baas'ın kurucu kadrosunun daha sonraki yıllarda yaptığı açıklamalar ve tarihe şahitlikleri nelerdir? Hiç şüphesiz ki bu sorulara verilecek cevaplar Baas Partisinin Ortadoğu'da bıraktığı derin etki ve hayal kırıklıklarının anlamak için büyük önem arz etmektedir.

“Baasçılar Baassız, Baas Baasçılarsız, elleri kana bulanmış, zulüm ve öldürmede birbirleri ile yarışıyorlar...” Baasçılar'a yöneltilen bu sözler kendisi de Baas'ın en önemli

⁸⁹⁶ Ahmed Mansour, “Şâhidün ‘alâ'l-asr/ Adnan Sadeddin ma'a Ahmed Mansûr: İnkılâb ‘am 1949 fi Sûriye kâne kârisiyyen âla'l -‘Arab (1)” *YouTube* (Erişim 18 Mart 2022).

şahsiyetlerinden birisi olan Sami Cündî'ye ait. Cündî, *el-Baas* adlı eserinde Baas Partisinin işlediği katliamları, Suriye halkına reva görülenleri, rejim tarafından halka karşı işlenen suçları ve Arap ümmeti diye başladıkları yolculuğun zindanlarda nasıl son bulduğunu detaylı bir şekilde anlatmaktadır. İçeriden bir bakışla ve eleştirel bir dille yazılan bu eser, Baas tecrübesinin hayal edilenden çok farklı sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir.⁸⁹⁷

Aynı şekilde Baas'ın iki kurucu liderinden birisi olan Selâhaddin Bîtâr, 1980 yılında *İhyâü'l-Arabî* dergisinde Suriye halkına yönelik olarak kaleme aldığı “Afveke Şa’bu Sûriyyetü'l-Azîm...” (Afedersin, Büyük Suriye Halkı) diye başlayan yazısında yaşatılan acılara karşı Suriye halkının göstermiş olduğu sabır, şecaat ve fedakârlıklardan övgüyle bahseder. Bîtâr, rejimin mezhepçi politikalarını ve Suriye halkına karşı yaptığı acımasız uygulamaları eleştirmiş, Baas Partisinin yaşattığı acılardan dolayı Suriye halkından özür dilemiştir.⁸⁹⁸ Baas Partisinin kurucularından birisinin bu açıklamaları yapması, rejimin ortaya koymuş olduğu baskı ve şiddet politikalarının boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Bir başka Baas kurucusu olan Celal Seyyid, *Hizbü'l-B'asi'l-Arabî* adlı kitabında “Partinin başta Suriye halkı olmak üzere bütün vatandaşlarını ve kendisinden olmayan herkesi düşman gördüğünü ve muhaliflerin kanlarını helal saydığını” söylemiştir.⁸⁹⁹ Siyasî partiler tarihinde kendi kurucuları tarafından bu denli sert eleştirilere maruz kalan başka bir parti muhtemelen olmamıştır.

Karizmatik bir lider olmayan Eflak, politik gerçekliklerden uzak, daha çok romantik, hümanist, entelektüel bir kişiliğe sahipti. Eflak'ın, Hüsnü Zaim darbesinin ardından siyasetten çekilmesi, Zaim'e bir mektup yazarak özür dilemesi ve bir lider olarak partisini bırakması çok alışık olunan bir durum değildi. Arap birliğini gerçekleştirmek gibi büyük ideallere sahip bir parti liderinin karşılaştığı ilk zorlukta bütün ideallerini bir kenara bırakarak davasından çekilmesi, liderlerin ortaya koyacağı bir davranış değildi. Nitekim bu davranış, Parti üyeleri arasında büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu olaylar göstermektedir ki Parti, daha kuruluş aşamasında kırılğan bir ideolojiye ve teşkilat yapısına sahipti.

Baas üzerine çalışma yapan birçok araştırmacının ifade ettiği üzere Eflak'ın fikirleri şeffaf, net ve açık tanımlamalardan ziyade hamâsî ve muğlak ifadeler içeren sloganlardan ibaretti. Partinin açık ekonomi ve reform politikalarının olmayışı, evrensel kavramları yerel

⁸⁹⁷ Cündî, *el-Ba'as*, 162.

⁸⁹⁸ Neşvan Atâsi, “Selahaddin Bîtâr: ‘Afveke şa’bu Sûriye’l-‘Azîm”, *Syrmh* (Erişim 07 Mart 2022)

⁸⁹⁹ Orient Tv, “Kıssatü's-Sûriyyin ma'a Hizbi'l-Ba'si'l-‘Arabi'l-İştirâki” (Erişim 17 Temmuz 2022)

kültürle birleştirerek Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi gibi Arap toplumuna özgü karma bir ekonomi modeli ortaya koyması birbirine geçmiş bir çeşit ideolojik kokteyl görüntüsü vermektedir. Örneğin devlet, kaynakların ve üretim kanallarının çoğuna toplum çıkarları için sahip olurken klasik komünizmin aksine özel mülkiyet ve miras haklarını da korumuştur. Berkes, bu durumu “Baas ne sosyalist ne de milliyetçi bir partidir, belki de Suriye toplumunun kendisine yol bulma çabalarındaki çarpınışların bir kakofonisidir.”⁹⁰⁰ ifadesiyle açıklamıştır.

Baas ideolojisinin iktidara gelmeyi başardığı iki Arap ülkesi olan Irak ve Suriye’de siyasal yapıdan orduya, ekonomi politikalarından sosyal dönüşüme kadar birçok alanda paralellikler görülse de iç ve dış politika pratiklerinde bir bütünlük oluşturulamamış, aksine Baas ideolojisiyle tamamen zıt pratikler ortaya konmuştur. Özellikle bölgesel politikalarda iki ülkenin rekabet hâlinde olması ve farklı hedeflere sahip bulunması, zaman içinde aralarında bir düşmanlık ve husumet meydana gelmesine neden olmuştur.

Baas’ın en temel amacı olan Arap birliği idealinin iki Baas ülkesinin stratejik bölgesel hedefleri doğrultusunda nasıl çarpıtıldığı ortadadır. Bu bağlamda iki ülke de birbirini Baas ideolojisini çarpıtmakla suçlamıştır. Özellikle Suriye’nin; Lübnan, Filistin ve Ürdün’ü “Büyük Suriye” devletinin doğal uzantısı ve parçası olarak görmesi, Irak’ın da “Büyük Irak” ideali doğrultusunda -her ne kadar Saddam iddialarını tarihî sebeplere dayandırsa da- bir Arap ülkesi olan Kuveyt’i işgal etmesi, Baas’ın Arap birliği ideali ile ilgili büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur.

Suriye rejiminin, Baas ideolojisine aykırı bir diğer uygulaması da Suriye’nin Lübnan iç savaşında izlemiş olduğu politikadır. Suriye, Yaser Arafat liderliğindeki Filistinli el-Fetih’e karşı Hristiyan Mârûnî grupları desteklemiştir. Bu politikalar, Suriye’nin Arap dünyasında Filistin konusundaki imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Her iki ülke de uzun yıllar geçmesine rağmen Filistin konusunda bir çözüm ortaya koyamamış, bu meseleyi daha çok iç politikada ve bölgesel siyasette bir denge aracı olarak kullanmıştır.

Esed rejimi, Saddam’ın bölgesel bir güç olmasının önüne geçmek adına Pan-Arap ideolojisine aykırı bir politika izlemiş ve bir Arap ülkesi olan Irak’a karşı İran’ı desteklemiştir. Baas Partisinin vazgeçilmez hedeflerinden birisi olan Arap birliği düşüncesinin iki Baas rejimi tarafından pragmatist politikalarla hiçe sayılması, Baas Partisinin

⁹⁰⁰Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm*, (İstanbul: Köprü Yayınları, 1969), 41.

beslendiği Arap birliği idealinin bir rüya olup olmadığı sorusunu akıllara getirmiştir. Nitekim böyle hayatî bir konuda iki benzer ideolojiye sahip ülkenin karşıt politik refleksler göstermesi, Baas'ın başarısızlığı olarak kabul edilebilir. Daha kendi içinde bütünlüğü sağlayamamış bir ideolojinin diğer ülkeleri etkilemesi çok da gerçekçi gözükmemektedir. Benzer şekilde İhvân'ın, Adnan Saadeddin Dönemi'nde Suriye'deki Baas rejimine karşı Irak Baas rejiminden destek alması, Baas-İhvân çatışmasının ideolojik boyutunun zaman zaman pragmatizme kurban edildiğini göstermektedir.

Manda yönetimi sonrasında Suriye'nin çok sesli demokratik siyasî yapısının bir ürünü olarak ortaya çıkan Baas Partisi, aynı hoşgörüyü farklı siyasî yapılara göstermemiştir. İlkelerinden biri "hürriyet" olan Baas, İktidar olduktan sonra bütün siyasî partilere yasak getirmiş, hiçbir zaman etkin bir muhalefete izin vermemiş, her iki ülke pratiğinde de tek partili, tek adamlı otoriter bir rejime dönüşmüştür. Baas Partisi, şeffaf seçimlerin olmadığı, otoriter bir başkanlık monarşisi kurmuştur. Bu rejimde yasama, yürütme kurumları ile askerî kurumların tamamı üzerinde başkanın mutlak yetkisi bulunmaktadır. Esed, genel sekreter olarak Baas Partisini yönetirken başkomutan sıfatıyla silahlı kuvvetleri, devlet başkanı olarak da ülkeyi idare etmiştir. Bu hâliyle kişi merkezli bir yapı inşa etmiştir. Demokrasinin, fikir hürriyetinin, şeffaflığın adının dahi duyulmadığı bu ülkelerde rejimin güvenliğini önceleyen; siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatı kontrol altında tutan bir iktidar mekanizması kurulmuştur. "el-Muhâberat" adlı istihbarat yapılanması ile rejim muhalifleri yok edilmiştir.

Her iki ülkenin dış politikasına baktığımızda Suriye, soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne yakın Doğu Bloku'nda yer alırken Irak Baas'ı 1991 yılına kadar ABD'nin yanında, Batı Bloku'nda bulunmuştur. Suriye SSCB'nin maddî ve askerî desteği ile idarî ve askerî yapısını modernize etmiş, Irak da Batı'nın desteği ile bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere her iki Baas rejiminin ortaya koyduğu farklı bölgesel ve ulusal pratikler, Baas ideolojisinin ve Pan-Arap anlayışının giderek içinin boşaltıldığını ve rejimin devamı için politik bir söylem hâline getirildiğini göstermektedir.

Baas Partisi; ordudan eğitime, ekonomiden medyaya toplumun bütün alanlarını kontrol altında tutmuş, toplumun farklı kesimlerini Parti çatısı altında toplayarak Suriye'yi neredeyse bir çeşit Baas ülkesi hâline getirmiştir. el-Cezîre muhabiri Ahmet Mansur'un Iraklı Baasçı Salah Ömer Ali'ye sorduğu "Baas'ın vatandaşlık tanımı nedir?" sorusuna Salah Ömer, "Partiye sadakatine göre değerlendirme yapılıyordu. Eğer partiye yakınsa ya da partiye üye

ise iyi bir vatandaş, eğer partiden uzak ise ya da ona muhalif ise şüpheli vatandaş olarak değerlendiriliyordu.”⁹⁰¹ cevabını vererek Partinin kendi vatandaşlarına bakış açısını göstermiştir.

Baas Partisi, sadece Suriye vatandaşlarına karşı kötü muamelelerde bulunmamış, kendi üyeleri ve Partinin etkili isimleri de benzer kaderi paylaşmıştır. Özellikle 1966 yılında gerçekleştirilen darbenin ardından Parti, bölgeciler ve eski kuşak Baasçılar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu bölünme sonrasında Partinin ipleri azınlıkların (Hâfız Esed, Muhammed Umran, Salah Cedit) kontrolündeki askerî komitenin eline geçmiştir. Bu dönemde Parti üyelerinin sosyokültürel yapısı aşiret ve mezhep bağları gözetilerek şekillendirilmiştir.

1989’da Paris’te ölen Eflak, Bağdat’ta toprağa verilmiştir. Fransa’da hayatını devam ettiren ve Suriye rejimine karşı muhalefete başlayan Bîtâr, 1980 yılında rejime bağlı ajanlar tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Askerî komitenin diğer üyeleri olan Muhammed Umran ve Selim Hatum da benzer şekilde rejim tarafından tasfiye edilmiştir. Hâfız Esed’le girdiği iktidar mücadelesini kaybeden Salah Cedit, tutuklanarak hapse atılmış, ölene kadar hapiste kalmıştır. Ürdün’de vefat eden Ekrem Hûrânî’nin cenazesinin dahi Suriye’ye getirilmesine izin verilmemiştir. Baas rejimi, kendi liderlerine de idam, işkence benzeri acımasız uygulamalar yapmaktan çekinmemiştir.

Tüm bunlar göstermektedir ki emperyalizmin boyunduruğu altında iç savaşlarla ve toplumsal sorunlarla mücadele eden Arap halklarını tarihteki ihtişamlı günlerine döndürmek hedefiyle yola çıkan Baas Partisi, kuruluşundan kısa bir süre sonra parti içi ihtilaflar sonucu farklı hiziplere bölünmüştür.

Arap birliği düşüncesi kişisel ve bölgesel rekabetlere kurban edilmiş, sözü edilen özgürlük ideali gerçek anlamda hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Sosyalizm hedefi ise zaman içinde tüccarların istekleri doğrultusunda liberal politikalara evrilerek sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Aradan 70 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen halkına yönelik her türlü baskı ve sindirme politikalarını meşrulaştıran Baas iktidarlarının günümüzde sadece diktatörlük, baskı, gözyaşı ve katliamlarla anılması, kelime anlamı “diriliş” olan bir siyasal hareketin zaman içinde nereye evrildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁹⁰¹ Ahmed Mansour, “Şâhidün ‘ala’l-asr: Salah Ömer Ali ma’a Ahmed Mansûr: es-Sir‘au’d-demevî beyne’l Ba‘siyyîn ve’ş-Şüyu‘iyyin, *YouTube* (Erişim 22 Ağustos 2022)

Baas'ın ortaya koyduğu sosyalist ilkeler, Partinin kırsal ve yoksul kesimlerde destek bulmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Suriye siyasî hayatını elinde bulunduran az sayıda şehirli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını ifade eden partilerin hâkimiyetine karşı bir meydan okumayı temsil etmiştir. Bu durum, doğal olarak akıllara Baas Partisinin bir azınlık partisi olup olmadığı sorusunu getirmektedir.

Eğer Baas, bir azınlık partisi ise Sünnîlerin çoğunlukta olduğu bir toplumda baskıcı yönetim anlayışına rağmen yarım yüzyıldan fazla bir süre iktidarda kalmayı nasıl başarmıştır? Her ne kadar azınlık partisi olma hedefiyle kurulmasa da Suriye siyasetine hâkim Sünnî elitler, seküler ve sosyalist vurgusu nedeniyle Baas Partisine mesafeli yaklaşmışlardı. Fakat kırsal için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Özellikle toprak reformu ile düşük gelirlilere dağıtılan arazilerden istifade eden Sünnîler, bu durumdan son derece memnundular. Partide azınlıkların etkili olmaya başlaması, 1966 yılında Salah Cedit tarafından yapılan darbeye olmuştur. Esed Dönemi'nde ise bu sayının sistematik bir şekilde arttığı söylenebilir.

“İhvân, Baas Partisi karşısında neden ve nasıl kaybetmiştir? İhvân'ın Suriye toplumunu etkilemeyi başaramamasının sebepleri nelerdir?” gibi sorulara birkaç boyuttan cevap verilebilir. Bunlardan ilki, Suriye'yi yönetebilmenin yolunun Sünnî kesimlerin duygularını tatmin etmekten geçtiğini bilen Esed'in, İhvân'ın organize ettiği İslâmcı muhalefeti kırmak için çeşitli politikalar geliştirmesidir. Rejim, seküler devlet ideolojisinden vazgeçerek toplumun üstündeki baskıları hafifletmiş, halkın sempatisini kazanmak için Şam ve çevre illerde ılımlı eğitim veren, resmî ideoloji ile çatışma içinde olmayan dinî eğitim kurumlarının açılmasına onay vermiş ve toplumda saygınlığı bulunan geleneksel Şam ve Halep ulemasını yanına almıştır. Rejim bu girişimleri ile İhvân'ın rejime yönelttiği “seküler-laik” eleştirilerinin önüne geçmek ve halkın İhvân'a göstermesi muhtemel desteği engellemek istemiştir.

İkincisi ise rejimin uyguladığı popülist politikalar sonucunda ekonomik ve siyasî güçlerini yeni çıkan sınıflara kaptırmış olan Sünnî toprak ağaları ve tüccarların, kırsal kökenlileri kayıran baskıcı seküler Nusayrî azınlık rejime karşı İhvân'a Sünnî öfkenin temsilcisi olma misyonunu yüklemesidir. Bu nedenle İslâmcı muhalefet, sadece rejimin Nusayrî ve askerî nitelikli oluşuna değil, aynı zamanda Partinin uyguladığı ekonomi politikalarına da karşı olmuştur. Bu bağlamda Baasçı politikalara en büyük muhalefet; kentli, Sünnî Müslümanları temsil eden İhvân'dan gelmiştir. İhvân; iktidardan uzaklaşan, Baas Dönemi'nin millîleştirme politikalarından ve toprak reformlarından rahatsız olan Sünnîlerin

rejime karşı gösterdiği direncin merkezi ve odak noktası olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Esed'in 1980'li yıllarda Baas'ın sert sosyalist politikalarından vazgeçerek Sünnî tüccarların süregelen hoşnutsuzluğunu giderecek adımlar atması, İhvân'ın rejim karşısında zayıflamasında önemli etken olmuştur.

Şamlı Sünnî seçkinlerle kayırmacı iş ittifakı oluşturan Esed, sufi şeyhleri devlet tarafından kontrol edilen kayırmacı ağa entegre ederek dinî sınıfla birlikte hareket eden tüccarları da yeniden kazanmayı başarmıştır. İhvân'ın Hama'da rejime karşı başlattığı isyana Şamlı tüccarların beklenen desteği vermemesi, Hamîdiye Pazarı tüccarlarının bir kısmının ikili bir oyun oynadığı savını güçlendirmektedir. Nitekim tüccarların bazıları İhvân'a mali destek sağlarken bazıları da Ticaret Odası aracılığıyla hükûmete destek vermiştir. Böylece birtakım ticarî imtiyazlar elde etmişlerdir ki hükûmetin tüccarların tüketim malları ithalat kotalarını artırması buna en güzel örneklerden biridir. Bu bağlamda İhvân'ın susturulmasında ve rejimin kurtarılmasında aslında Şamlı tüccarların edilgen tutumlarının etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Üçüncü olarak İhvân'ın elitist doğası ve yönelimi nedeniyle kitleleri etkileyemediğini ve toplumsal tabanını genişletemediğini söylemek mümkündür. Bu sebeple popülist söylemlere sahip Baas'ın sosyalist söylemleri kırsal kesimde çok daha etkili olmuştur. Rejimin uyguladığı toprak reformlarından kazançlı çıkan kırsaldaki Sünnîlerin de İhvân'a gereken desteği vermedikleri görülmektedir.

Dördüncüsü ise İhvân'ın Suriye ordusunda Baas'ın sahip olduğuna benzer bir desteğe sahip olmamasıdır. Sünnî toprak sahiplerinin ve tüccar ailelerin askerlik kariyerini küçümsemeleri ve emperyalist Fransız çıkarlarına hizmet etmemiş olmak için çocuklarını subay olarak askere göndermemeleri, azınlıkların çocuklarının Suriye Silahlı Kuvvetleri'nde güçlü bir şekilde temsil edilmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Sonraki yıllarda Baas, orduda bulunan Nusayrî ve Dürzî azınlıklara mensup subaylardan daha fazla destek almıştır. Bu durum, zamanla azınlıklardan oluşan subayların Suriye siyasî hayatında etkin bir şekilde rol almalarının yolunu açmıştır. Suriyeli Sünnî çoğunluk, askerlik mesleğine tenezzül etmemesinin ceremesini Baas diktatörlüğü altında yaşamak zorunda kalarak çekmiştir.

Son söz olarak şunu söylemek gerekir ki iki ideolojik yaklaşım arasındaki çatışma kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmektedir. Kurulduğu günden itibaren iktidar olmayı başaramamış İhvan'ın iktidarı ele geçirmesi durumunda nasıl bir performans sergileyeceği hakkında bugünden bir şey söylemek çok zordur. Fakat diğer tarafta Irak ve Suriye'de iktidar olmayı başarmış bir Baas Partisi vardır. Bu süre içinde Partinin her iki ülkede ortaya koymuş olduğu acı tecrübeler, halkına yaşattıkları ortadadır. Mişel Kiylo'nun ifadesiyle "Mine'l-Ümmeti ile'l-Tâifiyye" (Arap ümmeti) diyerek çok geniş bir vizyonla yola çıkan Partinin nasıl mikromilliyetçi bir ideolojiye evrildiği günümüz Suriye'sinin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

EKLER

Suriye İhvânı'nın Genel Murâkıbı Dr. Muhammed Velid ile 29 Ağustos 2022 Tarihinde İstanbul'da Yapılan Görüşme⁹⁰²

- **İhvân'a göre Baas Partisi nedir? Hedefleri nelerdir?**

Baas Partisi, prensip olarak Arap milliyetçiliği ideolojisine dayanan bir partidir. Bütün Arap toplumunu tek bir millet olarak kabul etmektedir. Avrupa'daki Arap milliyetçiliği fikrinden etkilenen Eflak ve Bîtâr, bu fikirleri Suriye'de de uygulamak istemişlerdir. Birçok Arap ülkesinde şubeleri olsa da en kuvvetli olduğu yer Irak ve Suriye'dir. Suriye'nin Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde Arap milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliği gibi fikirlerin olmadığını görüyoruz. Benim düşünceme göre Arap milliyetçiliği, Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakkî'nin milliyetçi politikalarına bir tepki olarak gelişmiştir.

- **Baas Partisi size göre emperyalist bir proje midir? Yoksa ülkenin kendi iç dinamiklerinden mi ortaya çıkmış bir partidir? Biz bu partinin kurucularını Batı'nın işbirlikçileri olarak tanımlayabilir miyiz?**

Baas Partisinin bir proje olduğu kanaatinde değilim. Kurucularının iş birlikçi olduklarını da zannetmiyorum. Fransa'nın Suriye'de hüküm sürdüğü dönemde Fransız manda rejimine karşı gelenler olduğu gibi Fransa'nın milliyetçilik fikirlerinden etkilenip bu fikirleri ülkelerinde uygulamak isteyenler de oldu Baas gibi... Bu etkileşim sadece Suriye'de olmadı, birçok Arap ülkesinde oldu.

- **Selâhaddin Bîtâr Sünnî Müslüman, Mişel Eflak Ortodoks Hristiyan iki farklı dine mensup iki kişi olarak, nasıl bir araya gelip böyle bir girişimde bulundular? Biraz enteresan değil mi?**

Onların bakışı şu şekildeydi "Hepimiz Arab'ız birbirimizden farkımız yok. Din bizi ayıracak bir şey değildir." Onların kullandığı slogan şu idi: "ed-Dînu li'llâh ve'l-Vatan li'l-Cemî'" (Din Allah'ın, Vatan Hepimizin).

- **Baas Partisi neden diğer milliyetçi partilerin önüne geçti?**

Evet, Antun Saade'nin kurduğu Suriye Milliyetçi Partisi (el-Hizbü'l-Kavmi's-Sûrî) var. Lübnan ve Suriye olmak üzere çok sınırlı bir etkiye sahip oldu bu parti. Büyük kitle

⁹⁰² Bu görüşme İstanbul'da bulunan İhvân'ın ofisinde yüzyüze yapılmıştır.

partisine dönüşemedi. Daha çok Suriye milliyetçiliği ve büyük Suriye idealine sahip olduğu için etkisi sınırlı kaldı. Komünist Parti de vardı fakat din konusundaki görüşleri nedeniyle dindar Suriye halkı tarafından kabul görmedi.

- **Baas Partisi küçük bir parti olmasına rağmen uzun yıllar nasıl iktidarda kalmayı başardı?**

Baas Partisinin uzun yıllar iktidarda kalabilmesi Suriye ordusu vasıtasıyla oldu. Aslında ordu, ülkeyi Baas ismi altında bir nevi diktatörlükle yönetti. Baas'ın fikirleri iktidarda değildi, Suriye'de bu yönetime itiraz edenler ya hapsedildi ya öldürüldü.

- **Baas Partisi iktidara ordu vasıtasıyla darbe yaparak ulaştı, siz Suriye siyasetinde ordunun önemini fark etmediniz mi hiç? Bildiğimiz kadarıyla Bennâ'nın Mısır ordusu içinde etkisi fazlaydı, sizin neden ordu içinde hiç etkiniz yoktu? Bunu neden ihmal ettiniz?**

Bunun iki nedeni var. Birincisi İhvân düşüncesi, toplumun ıslah yolu ile değişimi ve dönüşümüne dayanıyor. Günümüzde aynı düşünce hâkim. İhvân, yönetime güç kullanarak gelmeyi istemiyor, zor kullanarak gelinen iktidarın ülke adına iyi sonuçları olmayacağına inanıyor.

1961 yılında BAC'ı dağıtan Abdülkerim Nahlâvî tarafından gerçekleştirilen darbeden önce Nahlâvî, dönemin İhvân Genel Murakıbı İsam el-Attâr'a gelerek biz darbe yapacağız, siz iktidarı devralıp ülkeyi yöneteceksiniz diyor. Fakat bu teklifi Attâr'ın askerî darbeler bizim metodumuz değil, diyerek kabul etmediğini biliyoruz. Attâr'ın bu kararı doğru mu değil mi? Cemiyet içinden bazıları bu teklifi kabul etmeliydi derken bazıları etmemeliydi şeklinde görüş beyan etmiştir. Evet, Baas darbe ile iktidarı aldı ve yönetti ama lanetle, kahırla, zorbalıkla, zulümle yönetti. Biz yöntem olarak bunu doğru bulmuyoruz. Bizim yöntemimiz ikna ve ıslahtır.

- **Şam tüccarlarının orduya önem vermediği, bu nedenle çocuklarını askere göndermediği söyleniyor bu doğru mu?**

Evet, bu maalesef doğru. Suriye'de birçok orta sınıf ve zengin aile, çocuklarını üniversiteye, tıp ve mühendislik fakültelerine gönderirdi. Orduya göndermezdi. Bunun sebebi Suriye ordusunun Türk ordusunun aksine toplumda saygınlığının olmamasından

kaynaklanmaktaydı. Genelde azınlıklar ve fakir aile çocukları orduyu tercih ederlerdi. Bu zaman içinde azınlıkların orduda güçlenmesine neden oldu. Sünnîler bugün orduya önem vermemelerinin bedelini ödüyorlar.

- **Esed bu kadar uzun süre iktidarını nasıl devam ettirdi? Şamlı Sünnî tüccarların Esed'i desteklediği söyleniyor, bu konudaki düşünceniz nedir?**

Evet, üzüntüyle söylemeliyim ki özellikle Şam tüccarları Esed'i desteklemiştir. Şam tüccarları bu durumu şu şekilde değerlendiriyordu: Bu rejim katil, mücrim bir rejim... Ya bununla savaşacağız çok insan ölecek, kayıplar fazla olacak ya da bununla anlaşıp ülkeyi yıkımdan koruyacağız. 80'lerde Şam halkı çok büyük bir grev yaptı ve bu grev günlerce sürdü. Eğer bu grev devam etseydi büyük ihtimalle Esed rejimi düşerdi. Grevin bitirilmesi için Hâfız Esed'in kardeşi Rıfat Esed halkı tehdit etti, eğer bitirmezseniz Kasiyun Dağı'ndaki topraklar bütün Şam'ı yıkacaklar dedi. Bazıları Rıfat Esed'in bu tehditlerinin mübalağa olduğunu ifade etse de Şamlılar bundan etkilendi ve geri adım attı. Kanaatim eğer geri adım atılmasa bu dediklerini yapabilirlerdi. Esed, Şam tüccarlarının desteğini almak için "İnfitah" adı verilen ekonomik açılımlar yaparak baskıyı hafifletmiştir.

- **Geleneksel ulema ile İhvân'ın ilişkisi nasıldı? Ulemanın Esed rejiminin devamındaki rolü nedir?**

Esed, İhvân'a karşı geleneksel ulemanın desteğini yanına alarak kendisinin İslâm'a karşı olmadığı, siyasal İslâm'a ve onun temsilcisi İhvân'a karşı olduğu mesajını vermek istiyordu. Maalesef özellikle Bûtî ve Keftaru bu anlamda önemli rol oynadılar. Bûtî'nin genel anlamda İhvân'la iyi ilişkileri olmadı. Özellikle bu âlimler İhvân'ın rejime karşı muhalefetinin kırılmasında önemli rol oynadılar.

- **Suriye İhvânı bir seçkin hareketi midir? Birçok kişi Suriye İhvânı'nın sahip olduğu kitle açısından Mısır İhvânı'ndan farklı olduğunu söylüyor. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?**

Suriye İhvânı ile Mısır İhvânı aynı fikre, aynı ideolojiye sahip vasat, açık, şeffaf, Sünnî bir harekettir. Suriye İhvânı rejimle çatışmaya başlayıp yasaklanınca zaman içinde gizli bir harekete dönüşmüştür. Bu gizlilik hareketi seçkin bir yapıya zorlamıştır. Çünkü Suriye'de rejim tarafından uygulanan baskı, zulüm ve işkenceler hiçbir Arap ülkesinde

olmadığı kadar şiddetli olmuştur. Bugün biz özgürlük diyoruz, özgürlük havası her şeyi beraberinde getirecek.

- **İhvân'ın Suriye'de Baas rejimi ile mücadele ederken Irak Baas'ı tarafından desteklenmesini nasıl değerlendirirsiniz?**

Evet, bu durum Arap siyasetinin acayıpliklerinden... Açıklaması zor bir durum... Suriye'de Esed rejimi İhvân'a baskı yapınca birçok İhvân mensubu ve yönetim kadrosu Irak'a iltica etti. Her iki ülkede de aynı ideolojiye mensup Baas rejimleri olmasına rağmen iki ülke birbirine çok şiddetli bir şekilde düşmandı.

- **Sizce Baas-İhvân çatışmasının temelinde ne vardır? Din, ekonomi, mezhep?**

İki ideoloji de toplumu kendi fikirleri doğrultusunda ıslah etmek istiyor. Fakat iki ideolojinin arzuladığı toplum ve uyguladıkları metotlar birbiri ile çatışıyor. Baas, milliyetçiliği merkeze alıp bu doğrultuda bir dönüşüm talep ederken İhvân, İslâm'ı merkeze almakta. Bu anlamda milliyetçilik İslâm'la uyuşmuyordu. Bu çatışma hemen hemen bütün Arap ülkelerinde vardı. Eğer Esed Sünnî olsaydı yine sorun olur muydu? Evet, olurdu çünkü zulüm, haksızlık ve şiddet vardı. Burada Esed'in Sünnî olup olmaması önemli değil. Ordudaki üst düzey subayların yüzde 90'ı Nusayrî subaylardan oluşurken geri kalan %10'luk kısım Sünnî, Hristiyan ve Dürzîlerden oluşmaktaydı. Yüzde onluk bir grubun ordunun yüzde doksanını kontrol altına alması doğru değil, bu İhvân da olsa Sünnî de olsa azınlığın ülkeyi idare etmesi doğru değil. Parlamento daha geniş kitlelerden oluşmalı.

- **Hama olaylarını konuşmak istiyorum, bu olaylarda İhvân'ın rolü neydi?**

Hama olayları olduğunda ben İngiltere'de öğrenci idim, bu yüzden olayların doğrudan şahidi değilim. Olaylar hakkındaki bilgim, bu konu hakkında yazılanlardan ibaret genellikle. Hama olaylarında İhvân çatışmanın bir parçası idi. İhvân böyle bir çatışmaya girmek için bir karar almadı, aksine o dönemde Irak'ta bulunan İhvân yöneticileri rejimin şehre büyük bir operasyon yapacağını anladıklarında Hama'dakilere haber göndererek rejimle böyle bir çatışmaya girmemeleri konusunda onları uyardı. Fakat iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu o dönemde mesajlar elçiler vasıtasıyla, kara yoluyla gönderiliyordu. Mesaj gittiğinde olaylar çoktan başlamış, içinden çıkılmaz bir hâl almıştı.

- **Sizce İhvân'ın rejimle ilişkilerde en önemli hatası nedir?**

İhvân rejimle olan çatışmalarda çok büyük bedeller ödedi. Rejimle çatışmadan iletişimin başka bir yolu olsaydı. Bu çatışmaların tutuşturulmasında İhvân içinden çıkan Mervan Hadid ve arkadaşlarının kurduğu “Tâli‘atü'l-Mukâtile” örgütünün rolü vardı. Baas'tan savaşarak kurtulabileceklerine inanan bu gençler, yaptıkları birçok suikastla rejimle çatışmanın körüklenmesinde etkili rol oynadılar. Daha sonra rejim hem bu örgüte hem İhvân'a operasyon başlattı. Yaşanan olaylar sonunda İhvân zor durumda kaldı, bazıları yurt dışına çıktı, bazıları hapishanelerde öldü. Sonuç olarak hesapsız bir çatışmanın, savaşın içine girmiş olduk ve zarar ettik.

- **Suriye'nin geleceğine yönelik fikriniz nedir? Şu an da fiilî bir şekilde Suriye'nin üçe bölündüğü görülüyor, sizce gelecekte bu gerçekleşir mi?**

Bu sorunun cevabını vermek çok zor. Bunun cevabını bugün bilen olduğunu sanmıyorum. Ama bir gerçek var ki resmî olarak ilan edilmemiş bir şekilde üçe bölünmüş durumda. Kürtlerin nüfuz alanı olan üç küçük şehir Afrin, Aynü'l-Arap ve Haseke dışındaki bölgelerde etkili olan nüfus Arap nüfusudur. Bizim temennimiz Suriye'nin bölünmemesi yönündedir. Türk arkadaşlardan öğrendiğim bir söz var rahmetli Erbakan'a ait, “Eğer bir gün mesele Suriye olursa bilin ki hedef Türkiye'dir.” Eğer Suriye'yi parçalarlarsa aynı şeyi Türkiye'de yapmak isteyeceklerinden şüphe duymam. Biz ülkemizin bölünmesini istemiyor, Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunuyoruz.

- **Esed iktidarı bırakır mı?**

Suriye'de çok olay oldu. Çok kan döküldü. Esed ülkeyi ancak uluslararası toplum iktidarı bırakmaya mecbur ederse bırakır. Şu an da uluslararası toplum böyle bir şeyi istemiyor. Rejim yandaşlarının sloganı; ya Esedle devam ederiz, ya da ülkeyi yakarız. Şu an için bir uzlaşma söz konusu değil.

**Suriye Muhafif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Eski Başkanı (2015–2016)
Dr. Hâlid Hoca ile 17 Eylül 2022 Tarihinde Yapılan Görüşme⁹⁰³**

Baas Partisi sizin için ne anlam ifade ediyor?

Suriye’de çocukluk dönemimi geçirdiğim yıllarda yaklaşık 12 yaşlarında iken “Baas Öncüleri” adlı zoraki bir örgütlenmeye tabi oldum. Haftada bir gün eğitimlerine katılmak zorundaydık. Eğitimlere katılmadığınız zaman ceza alıyordunuz. Zaman zaman ben de cezalar aldım. Fakat babam doktor olduğu için rapor alarak bu toplantılara katılmıyordum. Baas Partisinin baskısını o yıllarda hissetmeye başlamıştım. Arapçılık ve sosyalizm temelinde şekillenen bir partiydi. Dokuzuncu sınıfa geldiğimde ilk kez tutuklandım. Yaklaşık olarak 14 yaşındaydım. Baas Partisinin iç yüzünü hapiste kaldığım zaman çok daha net gördüm. Bize telkin edilen “Tanrımız Esed’dir” demediğimiz zaman dayak yiyorduk.

Beni tutuklamak için okuldan aldıklarında gözlerimi ve ellerimi bağladılar, hapisaneyeye götürdüler. Binanın alt katına inerken gelen işkence sesleri bana cehennemi hatırlatıyordu. Çocuk yaşlarda Baas Partisini tamamen despot, baskıcı, Arapçılık ve sosyalizm değerleri arkasına saklanan bir rejim olarak gördüm.

- **Baas Partisi size göre emperyalist bir proje midir? Yoksa ülkenin kendi iç dinamiklerinden mi ortaya çıkmış bir partidir? Biz bu partinin kurucularını Batı’nın işbirlikçileri olarak tanımlayabilir miyiz?**

İlk başta bir proje partisi olarak kurulduğu kanaatinde değilim. Daha çok ümmetçiliğe karşı alternatif olarak Arap milliyetçiliğine dayanan bir parti olarak kurulduğunu düşünüyorum. Fakat daha sonraki yıllarda azınlıklar tarafından ele geçirilen ve onlara hizmet eden bir parti hâline gelmiştir.

- **Size Partiyi azınlıklar nasıl ele geçirdi?**

67 savaşında Esed’in İsrail’e verdiği tavizler (Golan’ı daha düşmeden 24 saat önce İsrail’e terk etmesi) onun iktidara gelmesinde önemli rol oynadı. Zaten bundan sonraki yıllarda kontrollü sürtüşme devam etti. Rakiplerini tasfiye etmeyi başaran Esed, tek başına partiyi ele geçirmeye muvaffak oldu. Partiyi azınlıkların partisi hâline dönüştürdü. Bu azınlıkla İsrail arasında stratejik bir ittifak kurulmuştur. Nitekim 2011 yılında daha “Arap

⁹⁰³ Bu görüşme çevirim içi olarak yapılmıştır.

Baharı” devrimleri Suriye’ye sıçramadan İsrail’in ilk açıklaması “Bildiğimiz şeytan bilmediğimiz şeytandan iyidir.” şeklinde oldu. Suriye’de Sünnî çoğunluğa dayanan bir iktidarın kurulmasının sonuçlarını İsrail tahmin edemiyordu. Aslında Sünnîler demek İhvân’ın etkinliği demek. İhvân’ın etkinliği demek, Hamas’la iş birliği demek. Hamas’la iş birliği demek, İsrail için daha çok sorun problem demek.

- **Baas Partisi iktidarı ele aldığı 1963 darbesine kadar girmiş olduğu seçimlerde başarılı bir performans sergileyemedi. Aslında başarısız bir parti, buna rağmen nasıl iktidarı ele geçirdi.**

Darbe ile iktidarı ele geçirdi ve bu konuda Sünnîlerle birlikte hareket etti. Esed’in Genel Kurmay Başkanı Sünnî Mustafa Tlas’tı. Cumhurbaşkanı yardımcısı Abdulhalim Haddam Sünnî idi. Baasçılar Arap milliyetçiliğini ön planda tuttuğu için Nusayrî azınlığı bir tehlike olarak görmedi. Fakat zaman içinde Esed, ordudaki Sünnîleri tasfiye etti ve Nusayrîleri önemli pozisyonlara getirdi. Şöyle ki general seviyesinde olan Sünnî, Nusayrî bir subaydan daha önemsiz idi. Nusayrîlik önemli bir ayrıcalık oldu zaman içinde. O hâle geldi ki Sünnîler, Nusayrî lehçesi ile konuşarak sorunlarını çözebiliyorlardı. O kadar enteresan şeyler oldu ki... Bir defasında yurt dışında yaşayan ve Nusayrî şivesini iyi bilen bir sosyal medya fenomeni, Avrupa’dan Halep’teki Emniyet Müdürü’nü arayarak Cumhurbaşkanı filan caddeden geçecek dedi ve yolun trafiğe kapatılmasını sağladı.

- **Size Nusayrî azınlık içeriden bir Sünnî desteğine sahip olmadan ülkeyi yönetebilir mi?**

Yönetemez elbette. Gerek Hâfız Esed gerek Beşşar Esed Sünnî sermaye ile ittifak kurdular. 1980’lerde Hama’da ve Halep’te Esed rejimine karşı gerçekleşen ayaklanmaların kırılmasında Şam’daki tüccarların önemli rolü olmuştur. Bu nedenle Sünnî sermaye çok önemlidir. Şöyle diyebiliriz: Nusayrîler için ilk kalkan Baas Partisi, ikinci kalkan ordu, üçüncü kalkan Sünnî sermayedir.

- **Geleneksel Sünnî âlimlerin rejimi destekleme konusundaki tavrını nasıl değerlendiriyorsunuz? Keftaru ve Bûtî gibi ...**

Keftaru’nun baba Esed Dönemi’nde çok fazla siyasî söylemi yoktu aslında. Onun ekolü daha çok halkı uyutmaya yönelikti. Bûtî ise siyasî bir tavır aldı ve İhvân için çete

ifadesini kullandı. Geleneksel âlimler o dönemde daha çok Esed'in uzlaşma çağrılarının iletilmesinde bir rol üstleniyorlardı ve tampon görevi görüyorlardı.

- **Rejime karşı muhalefetin kırılmasında bu geleneksel âlimlerin bir rolü yok mu sizce?**

Baba Esed Dönemi'nde Bûtî haricindeki resmî din adamları o kadar da taraflı olmadılar. Olayların yatıştırılmasında olumlu rol oynayanlar oldu. Özellikle Halep eski müftüsü çok önemli rol oynadı fakat Tâli'a tarafından öldürüldü. Rejime yakın gözüküyordu ama tavır olarak rejimin yanında değildi. Daha çok arabulucuydu.

2007'den beri rejim ve İhvân arasında arabuluculukta görev almış birisi olarak Bûtî ile de çok görüştüm. Bûtî anne tarafımdan akrabam olur. Kendisi İhvân'a Beşşar Esed'den mesajlar getirirdi. Aslında İhvân o mesajlara olumlu bakmıştı. Baba Esed Dönemi'nde İhvân'a el uzattı fakat onlar kabul etmedi. 1999'da Esed hastayken Bûtî defalarca geldi gitti. Hâfız Esed ölmeden önce sorunsuz bir iktidar bırakmak istedi fakat bu karşılık bulmadı. İhvân'ın eski lideri Hasan Huveydî bu yaklaşımı olumlu bulmasına rağmen İhvân'ın şura meclisi bu çağrılarını ciddiye almadı. O dönemde İhvân'ın içindeki bölünmeler böyle bir kararın çıkmasında etkili olmuş olabilir. 2006 yılında yeniden barış görüşmeleri oldu. Fakat Beşşar Esed buna yanaşmadı.

İhvân'la ve muhalif hareketlerle ilgili konularda strateji belirleyen istihbarat olmuştur. Esed ailesinin dayandığı en önemli güç istihbarat olmuştur. Ordudan daha etkindir.

- **İhvân ile rejimin çatışmasını sınıflandıracak olursak bu bir mezhepsel, iktisadî veya siyasî çatışma mıdır?**

Tarafsız birisi olarak söylüyorum bu bir mezhep çatışmasıdır. Hapiste birçok tartışmaya şahit oldum. Gerek Nusayrîler gerek Sünnîler hatta Dürzîler de bu meseleyi bir mezhep çatışması olarak görmektedir. Şöyle bir şey diyebilirim ki İsrail-Filistin çatışması neyse Suriye'deki olaylar da aynıdır. Bunun arasını bulmak çok zor bir durum. Bu çatışmanın ideolojik bir çatışma olduğunu düşünmüyorum. Öyle olmuş olsa Irak'ta da çatışma olurdu. Suriye İhvân yöneticileri Irak'ta kalıyordu. Emin Hâfız, Suriye'de Sultan Mescidi'ni bombalama emri verdiği sırada İhvân Irak'ta koalisyon içindeydi.

Bence Nusayrî azınlığın yönetimine karşı çıkış var. Size bir olay anlatayım, Nusayrî Alevî kökenli muhalif olan, Suriye'nin İnşası Akımı lideri Luey Hüseyin şöyle bir şey dedi:

“Esed ayakta tutan kaç Nusayrî var? Katliamlara kaç Nusayrî katıldı? Bin mi? On bin mi? Yüz bin mi? Biz bunlardan vazgeçebiliriz ama garanti istiyor Nusayrî azınlık, geri kalanların haklarının korunmasını istiyor. Ben bu konuda bir basın toplantısı yapalım, Nusayrîler’in haklarının korunacağına dair açıklama yapıp bu mesajı onlara verelim dedim, İhvân buna karşı çıktı. Bize Hama katliamlarını hatırlattı. Bu nedenle bu savaşın özünde bir mezhep çatışması var ve bunu her iki taraf da biliyor.”

Ben Washington’da bir toplantıda Esed düşebilir, biz yönetime Nusayrîleri de katmalıyız dedim. Hemen itiraz geldi. Uzun yıllardır ABD’de yaşayan bir Suriyeli, Nusayrîler benim ailemden 20 kişiyi öldürdüler, eğer Suriye’ye dönersem ben de 20 Nusayrî öldüreceğim dedi. Bu anlayış mezhep çatışmasının boyutlarını gösteriyor. Bu nedenle Nusayrîler Esed’i, Esed de Nusayrîleri bırakmaz, bırakamaz.

- **İhvân Suriye halkı için ne anlam ifade ediyor?**

İlk zamanlar, Hâfız Esed Dönemi’nde İhvân saygın, siyasal bir akım olmasına rağmen reformcu, kapsayıcı, kısmen daha liberal bir hareketti. Örgütlenmesi iyiydi. Sünnîlerin güvenini kazandı. 1980’lerden sonra birçok üyesi yurt dışına çıktı. Uzun bir fetret dönemi yaşadı Cemiyet. 2011 sonrasında İhvân tekrar bir aktör olarak ortaya çıktı. Fakat bu dönemde aynı saygınlığa sahip değildi. Siyasî muhalefette oldukça etkin bir rol oynadı. Askerî olarak da bazı gruplar oluşturdu. Şu an da Türkiye ile birlikte hareket ediyor. Tamamen Türkiye’ye angaje politikalar yürüttüğü, özgün bir politika ortaya koyamadığı için halkın bu dönemde İhvân’a bir tepkisi var. İhvân mensubu Heysem Rahmi şöyle dedi: “Suriye bebek, Türkiye anne. Fıkıhta annenin yaşaması için bebekten vazgeçilebilir. Bu yüzden Suriye’den vazgeçilir biz Türkiye’ye bakalım demektir.” Bu felsefe oldukça yaygın olarak dillendirildi. İhvân, bu düşünceye karşı bir açıklama yapmadı. Türkiye şu anda Rusya’nın yanında pozisyon aldı ve rejimle barışacak gibi... Bu duruma halk tepkili doğal olarak. İhvân pozisyonsuz kaldı. Saygınlıklarına gölge düşürdüler bu yüzden. Suriye halkının bir kısmı Suriye’nin parçalanma aşamasına gelmesinde İhvân’ın etkisi olduğu kanaatinde. Bazı söylentiler çıktı, İhvân’ın İran’la da diyalog kurma girişimleri olduğuyla ilgili.

- **Geleceğe dair neler söylemek istersiniz? Suriye parçalanır mı?**

Esed ailesi iktidarda kaldığı sürece sorunun çözümü mümkün gözüküyor. Çünkü Esed ile halk arasındaki bağ kopmuş durumda. Esed taraftarları şöyle bir slogan kullanıyor “el-Esed ev lâ Ehad” (Ya Esed Ya Hiç Kimse). Esed iktidarda kalmak için her şeyi yaptı.

Ülkenin yarısından fazlasını başka ülkelere gönderdi. İran'dan yardım aldı, Rusya'dan yardım aldı. Muhaliflerden arındırılmış, kendisine ait küçük bir devlet kurdu. Esed çevre ülkelere gidenleri geri almak istemeyecektir.

Şu an da Suriye'deki durumdan herkes memnun gözüküyor. Esed rejimini yıkma gücü olmasa da halk mücadelesine devam ediyor. Çözüm, BM'nin kararları doğrultusunda geçiş hükûmeti kurularak genel af çıkartılması, tutukluların serbest bırakılması... Ülke dışına gidenlerin onurlu ve güvenli bir şekilde Suriye'ye dönüşü sağlanırsa çözüme yönelik doğru bir adım atılmış olur.

Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Eski Başkanı (2020–2021) Dr. Nasr Harîrî ile 18 Eylül 2022 Tarihinde Yapılan Görüşme⁹⁰⁴

Sizce Baas Partisi nedir? Hedefleri nelerdir?

Baas Partisi, geçen yüzyılda, 1950'lerde Hristiyan Mişel Eflak ve Sünnî Selâhaddin Bîtâr tarafından kurulmuş, Arap milliyetçiliği düşüncesine sahip sosyalist bir partidir. Devlet ve toplum partisi olarak başka bir siyasî partinin varlığı söz konusu değildir. Birlik, özgürlük ve sosyalizm sloganlarını kullanan parti, her sabah okullarda bunları öğrencilere söyletmiş, okul duvarlarına bu sloganlar yazılmıştır.

- **Sizce Baas Partisi bir emperyalist proje partisi midir?**

Bu soruyla alakalı net bir şey söylemek için derin bir araştırmaya ihtiyaç olsa gerek. Zaman içinde belki dış müdahalelere maruz kalmış olabilir.

- **Neden Baas Partisi diğer milliyetçi partilerin önüne geçti?**

Suriye'de ilk dönemde partiler arasındaki çekişme daha çok muhafazakâr partiler arasındaydı. Daha sonra milliyetçi partiler ortaya çıkmaya başladı. Baas Partisi ve Sosyalist Parti Suriye siyasetinde daha fazla belirgin hâle geldi. Mısır ve Suriye birleşmesinde Nâsır bütün partilerin kapatılmasını şart koştu. Baas Partisi merkezini kapattı. Birleşmenin iptal edilmesinden sonra siyasî partiler tekrar faaliyete başladı. Baas Partisi ayrılığı destekledi ve darbeye destek verdi. Suriye siyasetinde önemli etkiye sahip olmaya başladı bu dönemde.

⁹⁰⁴ Bu görüşme çevirim içi olarak yapılmıştır.

- **Baas Partisi sizce mezhepçi bir parti midir?**

Kuruluşunda böyle bir şey olduğu kanaatinde değilim, çünkü kuruluşunda bildiğiniz gibi Eflak Hristiyan, Bîtâr ise Sünnîydi. Suriye'deki hava zaten o dönemde böyle mezhepçi bir partinin kuruluşu için uygun değildi. Bağımsızlık sonrasında Suriye'de muhafazakâr partiler vardı. Daha sonra kademeli bir şekilde Nusayrî askerler Partiye hâkim oldu.

- **Yaptığım araştırmaya göre Baas Partisi seçimlerde genelde %14 civarında oy almış. Seçimlerde başarısız olmuş böyle bir parti nasıl ülke yönetimini ele almayı başardı ve 70 yıldır ülkeyi yönetiyor?**

Her ne kadar siyasî parti olarak kurulsun da Baas Partisi zaman içinde askerlerin kontrolüne girmiştir. İktidarı da darbe yoluyla ele geçirmişlerdir. Askerî komitenin içinde Sünnîler olsa da çoğunluk Nusayrî ve diğer azınlıklardaydı.

- **Araştırmalarımda ulaştığım bir bilgi şu şekilde: Sünnîler çocuklarını askere göndermek istemiyorlardı bu bilgi doğru mu sizce?**

Parti iktidarı ele geçirdikten sonra ordu içindeki birçok rütbeli Sünnî askeri tasfiye etmiştir. Hatta askerî komite parti içindeki ilk yöneticileri de tasfiye etmiştir. Özellikle 1970'lerden sonra Hâfız Esed Dönemi'nde ordu içinde Nusayrîler etkili pozisyonlara getirilmiştir.

- **İhvân'dan bahsetmek istiyorum, bu konuda ne söylemek istersiniz? İhvân'ın Suriye siyasetinde etkili bir gücü var mı gerçekten? Suriye halkının İhvân'a bakışı nasıldır?**

İhvân Mısır'da Hasan el-Bennâ tarafından 1930'lu yıllarda hilafeti diriltmek, emperyalist sömürüye karşı çıkmak için kurulmuş bir gruptur. Fransız sömürüsüne karşı önemli rol oynadı, çok fazla koltuğa sahip olmasa da Suriye parlamentosunda yer aldı. Suriye siyasetinin bir parçası olmakla birlikte çok büyük bir ağırlığa sahip değildi. Baas iktidarı ele geçirdikten sonra partileri yasakladı, fikir hürriyeti ortadan kalktı. İhvân ve rejim arasında sürtüşmeler başladı. Bunun neticesi olarak Hama katliamı ve Tedmur Hapishanesi'nde büyük trajediler yaşandı.

- **Neden sadece İhvân bu baskı rejimi ile mücadele etti? Diğer siyasî partiler neden ses çıkarmadı?**

İhvân rejimle zaten İslâmî konularda birçok kere karşı karşıya geldi, özellikle anayasanın hazırlanmasında ihtilaflar arttı. Muhtemelen özgürlüklerin kısıtlandığı bu anayasayı kendisi için tehdit olarak algıladı İhvân. Nitekim daha sonra çıkarılan 49 numaralı yasanın İhvân'a üye olanların idamla yargılanacağını ifade etmesi ilişkileri kopardı. Bu yasa öyle hâle geldi ki rejim tasfiye etmek istediği herkesi ya da grubu bu yasayı gerekçe göstererek tutukladı. Bu durum öyle noktalara geldi ki ismi George olan muhalif Hristiyanları dahi İhvân üyesi olarak tutukladılar.

Rejim, okullarda her sabah yeni nesle şu sloganları söyletiyordu: “Emperyalistlerle, siyonistlerle, gericilerle ve onların suç aleti olan İhvân çetesini ezmek için savaşmaya ant içiyoruz.” İhvân özellikle rejimin yapmış olduğu Hama katliamından sonra Suriye halkının daha fazla dikkatini çekti. Bugün İhvân, Suriye devriminin ve muhalefetinin bir parçası olarak varlığını koruyor. Kendilerinin de ifade ettiği bazı hatalar yaptılar. Kendi siyasî programlarını 2004 yılında ilan ettiler. Demokrasi hakkındaki düşüncelerini, şiddet kullanmanın karşısında olduklarını, Suriye'yi tek başlarına yönetmek gibi bir düşüncelerinin olmadığını ifade ettiler. Benim bazı İhvân yöneticilerinden duyduğuma göre bugün Suriye'de şeffaf seçimler yapılırsa %15 kadar bir temsile sahip olacaklarını düşünüyorlar.

- **Rejim ve İhvân arasındaki çatışmanın temelinde ne var? Din, mezhep ve ekonomi?**

Daha önce de ifade ettiğim gibi Baas Partisi başlangıçta mezhepçilik gibi bir temele dayanmıyordu. Daha sonra Parti özellikle Esed ailesi ile birlikte başka bir yapıya dönüştü. İslâmî gruplarla parti arasındaki ilk ters düşme, 1966 yılında meydana geldi. Benim düşünceme göre bu bir mezhebî ya da dinî çatışma değildi. Daha çok Partinin devleti ve devletin tüm organlarını ele geçirme girişimi, siyasî partileri yasaklayarak bütün Suriye siyasetini kontrol etme isteği idi. Sünnî gruplar ve İhvân buna karşı çıktı. 1954-1958 yılları demokratik tecrübe açısından Suriye'nin altın çağı olarak tarif edilir. Bu dönemde hem İhvân hem Baas hem de sol ve komünist partiler vardı. Bir çatışma yoktu, aksine seçimler vardı. Bütün partiler seçimlere girebilirdi. 1966'da neden çatışma başladı? Baas Partisinin izlediği yol nedeniyle başladı. Bu çatışmayı rejim, dinî bir çatışma olarak sunmaya çalışsa da bu çatışma ne dinî ne de mezhebî bir çatışmadır. Rejim, sürekli bir şekilde azınlıkları ve laikliği

koruduğunu, terörizmle savaştığını söylese de bence bu ana neden değildir. Peki, neden Baas kurucu liderleri Eflak ve Bîtar'la çatışmaya girdi? Aynı şekilde Salah Cedit ve Ekrem Hûrânî'yi neden tasfiye etti? Rejim, kendisine rakip olabilecek herkesi tasfiye etti. Rejim, İhvân'ı kendisi için en büyük alternatif hareket olarak algıladığı için ona savaş açtı. Çünkü İhvân muhafazakâr bir yapı olarak Suriye halkının önemli bir parçasını temsil ediyordu.

- **Bir azınlığın çoğunluğu yönetmesi pek mümkün değildir. Esed rejimi Şamlı Sünnî burjuvaziden bir destek aldı mı?**

Bunu iki kısma ayırabiliriz. 1970 öncesi Baas tam anlamıyla ülke yönetimini ele alamamıştı. Baas Partisi yönetime ilk geldiğinde, 1963 yılında Şamlı tüccarlar rejim karşıtı büyük gösteriler ve grevler yaptılar. Bu nedenle 1970 öncesinde rejim ile Şamlı tüccarlar arasında bir ittifaktan söz etmek mümkün değil. Rejimin şiddet kullanmasından sonra durum değişti diyebiliriz. Özellikle Hama olaylarından sonra, Sünnî Suriye halkı rejimle uyuşma yoluna gitti. Bazı din adamları ve iş adamları vasıtasıyla. Rejimin karşısında olanı silah ve orantısız güçle yok ettiği görüldü. Rejim 2005 yılındaki Lübnan olaylarına kadar istikrarını sürdürdü. Ardından 2011 yılında başlayan gösterilerden sonra bugün bilinen noktaya gelmiş oldu. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki evet rejim, din adamları ve burjuvazi ile bir birliktelik kurdu ama bu başlangıç döneminde olmadı.

- **Suriye'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Bugünlerde Suriyeli mültecilerin geri gönderilmesi ile ilgili çok haberler var, bu konuda ne düşünüyorsunuz?**

Bugünlerde bölgemiz zor bir dönemden geçiyor. Bunun en önemli nedeni ABD ve küresel aktörlerin politikalarından kaynaklanıyor. Bugün Suriye'nin en önemli sorunu Esed ailesidir. Biz 50 yıldan fazla bir süredir zulüm, baskı ve şiddet görüyoruz. Bugün yaşanan devrim sürecinde bir milyondan fazla şehit verdik. Milyonlarca muhacir var. Beşşar Esed, Suriye'yi tam anlamıyla bir yıkıma sürükledi. Ekonomi çöktü. Suriye'de yaşayanlar dahi Avrupa'ya gitmenin yolunu arıyor. Beşşer Esed sayesinde İran Suriye'de çok etkili bir noktaya geldi. Bunu Suriye halkının kabul etme ihtimali yok. Esed ve Baas rejimi İŞİD'i ve diğer terörist grupları destekliyor.

Bence sorunların en doğru çözümü siyasî çözümdür. BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararlarının uygulanması ve tam yetkili geçiş konseyinin kurulmasıdır. Bu şekilde ancak Suriye'nin bütünlüğü korunabilir. Eğer siyasî çözüm üretilemezse ve bu süreç uzarsa Allah korusun parçalanma başlayabilir. Bugün uluslararası toplum ve bölge ülkeleri

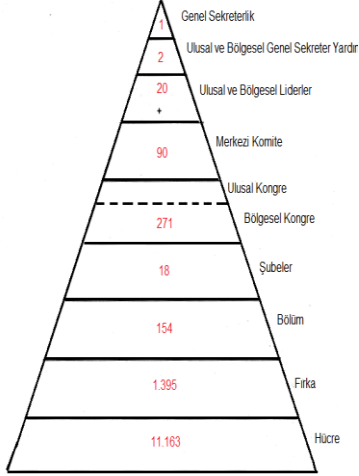
parçalanma olmaması yönünde çaba sarf ediyor. Suriye halkı istekleri gerçekleşinceye kadar bu savaşı sürdürecektir. Kimse tekrar Esed'in yönettiği bir ülkeyi kabul etmeyecektir.

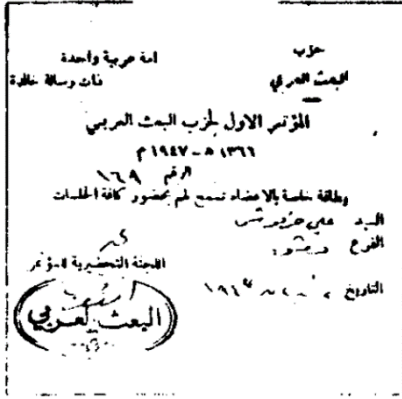
Baas Partisi logosu

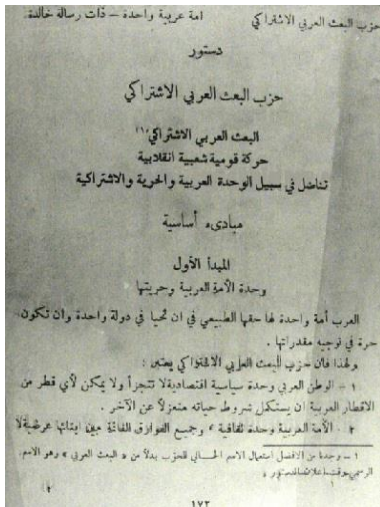
İhvân-ı Müslimîn logosu

Baas Partisi örgüt şeması

Baas Partisi ilk kongre giriş kartı

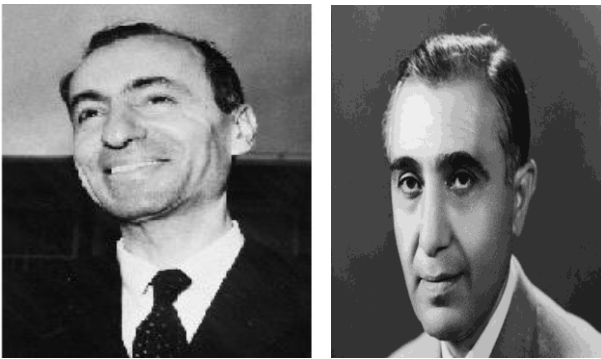
Baas Partisi Tüzüğü

el-Ahram Gazetesi'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti ile ilgili manşeti

Cemal Abdunnâsir ve Şükrü Kuvvetli Mısır Arap Cumhuriyeti birleşmesine dair anlaşmayı imzalarırken

Baas Partisinin kurucuları Mişel Eflak ve Selahaddin Bîtâr

Arap İhya Hareketi lideri Zeki el-Arsûzî

Baas Partisi Askerî Komitesi üyeleri 1963 darbesinin ardından kutlama yaparken

Soldan sağa: Selim Hatum, Muhammed Umran, Salah Cedid

1970 darbesini gerçekleştiren Hâfiz Esed

Mişel Eflak Saddam Hüseyin ile birlikte - 1979

İhvân-ı Müslimîn'in kurucusu Hasan el-Bennâ

Suriye İhvânî'nin kurucusu Mustafa Sibâî

İhvân mensuplarının Libya'ya iltica mektubu

Baas Gazetesi

Baasçılarının duvar yazıları “Vatandan Başka İlah Yok Baas’tan Başka Resul Yok”

المتطوع رقم ١

أولاً: مساعدة المتطوعين الفلسطينيين بالموارد البشرية والخدمات الاجتماعية والخدمية
 حماية الأخرى المسلمين تبدأ عندما نحن نرشدكم بزيارة حضرة د.حبيب العقيدية الرئيس
 لخدمات أقسام البر والخدمة الاجتماعية للأخوة المسلمين . وبعد ان تقدمت
 بـ ٤ وأطلع على مقررنا على الخدمات الاجتماعية الأخرى القادرة المتوجه التي اعدت لها
 بـ ٤ اعلان فمؤيدته من رغبة القبول في ان يكون أول متطوع لمؤونة اللجنة طوال ٤ اسبوع
 في فلسطين في ايامنا صافية الإنسانية النبيلة . . .
 بول ان تقدر في حصة المكان متوقفاً وتكون اذاعة لكل من كتب الحق في قلبه وبعاطفته
 سية . فعمل في ذلك الخير حائل ان اذاني الأخرى جميعاً تسيب وعينها على مقر اللجنة
 في ايامنا الأخرى في القاهرة والاقليم على بعد لكم بعد الان ٤ والآن لكم في فلسطين
 بـ اتمام الاسوة الحسنة والتقدم والسخرة

أبنيتم به الزمن الزمير

الذكر الرئيس
 ابن أسلم خير وخدمة الاجتماعية
 الأخرى المسلمة
 مساعدة المتطوعين الفلسطينيين

طلب وتر
 تصريح العمل بالمتطوع
 مساعدة المتطوعين الفلسطينيين
 مكتب ادارة الخدمة

اسم: _____
 المسال: _____
 الإقامة: _____

رأه الأبح الكريم سكرتير لجنة مساعدة المتطوعين الفلسطينيين
 اذم عايكم ورحمة الله وبركاته
 مرفوق متطوعاً لمؤونة اللجنة في ايام واجبا الإنفاق الجليل نحو مساعدة المتطوعين الفلسطينيين
 في ايامنا صافية وقتاً لتطبيقات اللجنة . ونتمنى تمت التظا وممع فذا عدد ٣ صورة فوتوغرافية
 ١٩٤٨ م
 اذم عايكم ورحمة الله وبركاته
 رأه في ١٢٦٧
 ١٩٤٨ م

ساعات الأمانة والخدمة الاجتماعية
 تحريراً في ١٩٤٨ م
 ١٩٤٨ م

المتطوع

www.wikiwin.com

Hasan el-Bennâ'nın Filistin için gönüllülük başvurusu

Hasan el-Bennâ ve Mustafa Sibâi Filistin'de

Mustafa Sibâi Filistin'de askerlerle

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Abdullah, Ömer Faruk. *Suriye Dosyası*. çev: Hasan Basri. İstanbul: Akabe Yayınları, 1992.

‘Abd’ul A’l, Seyyid. *el-İnkılâbâtü’l-‘askeriyye fî Sûriye 1949-1954*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2007.

Ahmedî, Hâmid. *İran: Ulusal Kimlik İnşası*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Aras, Bülent - Toktaş, Şule, *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*. Ankara: SETA Yayınları, Nisan 2008.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. Ankara: Alkım Yayınevi, 11. Basım, 1991.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşı (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

Asâsah, Sami. *Esrârü’l-İnfisâl: Mısır ve Sûriye*. Kahire: Dârü’ş-Şa‘b, 1989.

Atlıoğlu, Yasin. *Besşar Esad Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme ve Güvenlik İnkilemi*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2007.

Aydın, Cebrail. *Tarihte Srryaniler*. İstanbul: Sıralar Yayınları, 1964.

el-Aysemî, şıblî. *Hizb'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî: Merhaletü'n-nmiv ve't-tevessu'* 1949-1958. Bağdat: Dârü'ř-şuni's-Sekâfiyyeti'l-'Amme, 1987.

el-Aysemî, şıblî. *Hizb'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâkî: Merhaletü'l-erbaîne't-te'sisiyye* 1940-1949. Bağdat: Dârü'ř-şuni's-Sekâfiyyeti'l-'Amme, 1986.

Al-Azmeh, Aziz. "Nationalism and the Arabs". *Arab Nation and Arab Nationalism*. ed. Derek Hopwood. New York: St. Martin's Pres, 2000.

Bağcı, Hüseyin. "nsz Yerine: Çatışma Analizi", *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte atışma Yönetimi*. ed. Nezir Akyeşilmen. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.

Balcı, Ali. İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, *Derleyen: Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya atışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, c.1, İstanbul: Nobel Yayınları, 2010.

Baron, Salo Wittmayer. *Modern Milliyetçilik ve Din*, ev. M. zay, İstanbul, Açılım Kitap, 2007.

Barr, James Barr. *Kırmızı izgi: Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*. ev. Ekin Can Göksoy. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.

Barry, Rubin. *The Truth about Syria*, New York: St. Martin Press, 2007.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 8. Basım, 2007.

Batatu, Hanna. *Syria's Muslim Brethern*. MERIP Reports No.110, Kasım-Aralık 1982.

Batatu, Hanna. *Fellâhu Sriye*, Beyrut: Beyrut: Merkez'l-'Arabi lil ebhâs ve'd-dirasâti's-Siyasât, 2014.

el-Bennâ, Hasan. *Risaleler*. ev. Mehmet Akbaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2010.

el-Bennâ, Hasan. *Mzekkirât'd-da'vâ ve'd-dâ'ie*. Kahire: Mektebetü'l-Afâk, 2012.

el-Bennâ, Hasan. *D'avetünâ fî tavri'l-cedid*. Kahire: Dârü'l-küttâbi'l'Arabi bi Misr, 1954.

Benî Â'yiş, Muhammed Said. *el-İnkilâbâtü'l-'Askeriyye fî Sûriye 1949-1969*. Ürdün: Dârü'l-Kitâbi's-Sekâfe, 2017

Be'eri, Elizer. *Army Officers in Arab Politics and Society*, London: Pall Mall Press, 1970.

Berkes, Niyazi. *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Beşür, Emel Mikâil. *Dirâsetü fî târihi Sûriye es-siyâsi'l-mu'âsir*. Tarblus: Dârü'l-Cürûs, 2003.

Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi - İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

el-Bûtî, Ramazan. *Hâzâ Vâlidî*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'asır, 1994.

el-Ca'ferî, Beşşâr. *Siyâseti'l-Hariciyyeti's-Sûriye 1946-1986*. Dımaşk: Dârü't-Tilas, 1987.

Collelo, Thomas. *Syria: A Country Study*. Washington D. C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1988.

Conduit, Dara, *The Muslim Brotherhood in Syria*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019

Cündî, Sami. *el-Ba's*. Beyrut: Dârü'n-nehâr, 1969.

Cündî, Enver. *A'lâmü'l-karni'r-râbi' aşer el-Hicrî: A'lâmü'd-da'veti ve'l-fikri*. Kahire: Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, 1981.

Chirol, Valentina. *The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*. Londra: John Murray Publisher, 1903.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2. Basım, 2015.

Dam, Nicolas Van. *Suriye’de İktidar Mücadelesi*. çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Darraj, Susan Muaddi. *Bashar al-Assad*. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2005.

Davişa, Adid. *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavutî, Muhammed Kamil Kırbelli, Abdullatif Hırzellah. Dımaşk: Dâru’r-risaleti’l Âlemiyye, 2009.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları, 61. Basım, 2014.

Dawn, C. Ernest. *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. çev. Bahattin Aydın-Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Dedeoğlu, Beril. *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin Yayınları, 2002.

Dekmejian, R. Hrair. “The Arab Republic of Syria”. *Politics and Government in the Middle East and North Africa*. ed. Tareq Y. İsmael- Jacaueleine S. Ismael Florida: Board of Regents, 1991.

Dendeşli, Mustafa. *Hizbü’l-Ba’si’l-‘Arabî’l-İştirâki: 1940–1963*. Beyrut: Müessesetü’l-‘Arabiyye li’l-dirâsâti ve’n-neşr, 1979.

Devlin, John F. *The Ba’th Party: A History from Its Origins to 1966*. California: Hoover Institution Press, 1976.

Dîib, Kemal. *Tarihu Suriyeti’l-muasır mine’l-intidabi’l-Firansi ilâ sayfi 2011*, Beyrut: Dâru’n-Nehar, 2011.

Dursun, Davut. *Ortadoğu Neresi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Duran, Burhaneddin. “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”. *Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. ed. Hakan Yavuz. 333-358. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Duvarger, Maurice. *Siyasi Partiler*. çev. Ergun Özbudun. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

Ebû'l-Fâris, Muhammed Abdulkadir. “İmam Şehid Hasan el-Bennâ Siretuhu ve Şahsiyyetuhu”, *Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu*. 1/33-46. İstanbul: Genç Birikim Yayınları, 2013.

Ebû Gudde, Abdülfettah. “*Ahlâkü'd-dâ'iy*” *Mustafa es-Sibâî bi-aklâmi muhibbîhi ve ârafîhi*, ed. Muhammed Mustafa es-Sibâî. Riyad: Dârü'l-Verrak, 2000.

Edward, Azar. *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1990.

Eflak, Mişel. *Fî Sebîli'l-Ba's*. C.2, Mektebi's-Sekafeti ve'l-İ'lâm. Baskı Yeri ve Tarihi Yok

Eflak, Mişel. *Fî Sebîli'l-Ba's*, C.4, Mektebi's-Sekafeti ve'l-İ'lâm. Baskı Yeri ve Tarihi Yok

Eflak, Mişel. *Fî Sebîli'l-Ba's*, C.1, Mektebi's-Sekafeti ve'l-İ'lâm. Baskı Yeri ve Tarihi Yok

Eliezer, Be'eri. *Army Officers in Arab Politics and Society*. London: Pall Mall Press, 1970.

Erciyes, Erdem, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*. İstanbul: IQ Yayınları, 2004.

Erendil, Muzaffer. *Çağdaş Ortadoğu Olayları*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, 1992.

Efegil, Ertan. “Devlet İçi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”. *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri*. ed. Ertan Efegil- Esra Pakin Albayrakoğlu. 45-65. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015.

es-Said, Rıfat. *Dirasetün fî Zuamâti's-siyâsiyyetü'l-Mısriyye*, Kahire: Kütübü'l-'Arabiyye, 2007

es-Sibâî, Mustafa. *İştirakiyyetü'l-İslâm*. Kahire: Dârü'l-kavmiyye, 3. Basım 1960.

es-Sibâî, Mustafa. *ed-Dîn ve 'd-devle fî'l-İslâm*. Beyrut: Lecnetü't-tullabi'l-câmi'iyî'n fi İbâd'ir-Rahmân, 1953.

es-Sibâî, Mustafa. *Günüümüz Meselelerine İslâmî Çözüm*. çev. Abdullah Yalçın. İstanbul, İklim Yayınları, 1987.

es-Sibâî, Mahmud. *Hakikatü't-tanzîmi'l-hâs*. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, h.1407.

es-Sibâî, Mustafa. *Müsteşrikler ve Hedefleri*. çev. Kemal Çobanbeyli, İstanbul: Sinan Yayınevi, 1971.

eş-Şeybânî, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Müesseset'ir-Risâle, 2001.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev: Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Kitapları, 5. Basım, 1993

Fırat, Melek – Kürkçüoğlu, Ömer. “Ortadoğu ile İlişkiler, Türk Dış Politikası”, *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 1/6. Baskı, 2002.

Ganim, İbrahim el-Beyyumî. *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.

Gammuş, Bessam Ali. *Mahattat fî tarîhi Cemâatî'l-İhvâni'l-Müslimîn fî'l-Ürdün*. Amman: Akademiyyûn li'n-neşr, 2008.

Gazâlî, Muhammed. *el-İslâm ve'l-menâhici'l-İştirâkiyye*. Giza, 4.Basım, 2005.

George, Alan. *Syria: Neither Bread Nor Freedom*. London: Zed Books, 2003

Gelvin, James L. *The Arab Uprisings- What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, 2012.

Gürson, Poyraz. *Suriye*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010.

Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları,1998.

Günaltay, M. Şemseddin. *Yakın Şark III: Suriye Filistin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1987.

Gorny, Yosef. *Zionism and the Arabs 1882–1948, A Study of Ideology*, Oxford: Clarendon Press, 1987.

Gresh, Alain - Vidal, Dominique. *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*. çev. Hamdi Türe. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

el-Hac Mustafa, Abdulaziz. *Mustafa es-Sibât: Racülün Fikri ve Kâidü'd-Da've*. Amman: Darü'l-Ammar, 1984.

Hâmid, Muhammed. *Nazarât fî kitâbi İştirakiyyeti'l-İslâm*. Şam: Matbatü'l-'ilim, 1963.

Hammer, Josep Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmet Ata – Vecdi Bürün – Refik Özdek. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1989.

Han, Şeref. *Şerefname Kürt Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1971, 21.

Hanna, Abdullah. *Safahâtün min târihi'-Ahzâbi's-siyasiyyeti fî Suriyyeti'l-karni'l 'ısrîn ve ecvauhe'l-ictimâiyye, 188.*, Beyrut: Merkezi'l-Arabi lil-ebhas ve diraseti's-siyâsât, 2018.

Hâlidî, Mustafa - Ferruh, Ömer. *Misyonerler ve Tarihçileri*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991.

Havva, Said. *Hâzihî tecrübetü hâzihi şehâdeîi*, Kahire: Mektebeti Vehbe, 1987.

Heywood, Andrew. *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Liberte Yayın Grubu, 2015.

Hinnebush, Raymond A. *Authoritarian Power and State Formation in Bathist Syria: Army, Party and Peasant*. Colorado: Westview Press, 1990.

Hinnebusch, Raymond. *Syria: Revolution from Above*. New York: Routledge, 2001.

Hopwood, Derek. *Syria, 1945-1986: Politics and Society*. London: Unwin Hyman Publisher, 1989.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Hüseyin, Hâlid Muhammed. *Sûriyye'l-mu'asıra 1963-1993*. Şam: Dârü'l-Ken'an, 1996.

Hitti, Philip K. *Arap Tarihinin Mimarları*. İstanbul: Risale Yayınları, 1995.

Hitti, Philip K. *Târîhü Sûriyye ve Lübnan ve Filistin*. çev. George Haddad - Abdülkerim Rafik. Beyrut: Daru'l-sekâfe, 1951.

Hitti, Philip K. *Târîhü Sûriyye ve Lübnan ve Filistin*. çev. George Haddad - Abdülkerim Rafik. Beyrut: Dâru's-sekâfe, 1951.

İbrahim, Ferhad - Wedel, Heidi. *Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları*. çev. Erol Özbek. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

İnat, Kemal - Duran, Burhanettin - Ataman, Muhittin. *Dünya Çatışma Bölgeleri*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007.

İnayet, Hamid. *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*. Ankara: Hece Yayınları, 2008.

İnayet, Hamid, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997.

İshakoğlu, Ömer. *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat 1800 - 1918*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

İskenderoğlu, Muammer. "Müslüman Kardeşlerde Radikalizmle Mücadele: Hasan el-Hudeybî ve Ortayol Arayışı". II. *Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 14-17 Ekim 2014.

Izady, R.Mehrdad, *Kürtler*, çev. Cemal Atila, İstanbul, Doz Yayınları, s.175.

İzzeti, İzzetullah. *İran ve Bölge Jeopolitiği*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Küre Yayınevi, 2006.

J, Andrew, Dubrin. *Personal and Human Resource Management*. New York: D.Van Nostrand Company, 1981.

Jhon, Calvert. *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism*. Newyork: Columbia University Press, 2009.

Jaber, Kamel Abu. *Arap Baas Sosyalist Partisi*. çev. Ahmet Ersoy. Ankara: Altınok Matbaası, 1970.

Jankowski, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Londra: Lynn Rienner Publishers, 2002.

Karkut, Zukan. *Tatavvuru'l-hareketü'l-vataniyye fi Sûriyye 1920-1939*. Beyrut: Dârü't-Talî'a li't-tibâ'a ve'n-Neşr, 1975.

Karsh, Efraim. *Soviet Policy Towards Syria since 1970*. New York: St. Martin's Press, 1991.

el-Kardâvî, Yûsuf. *Hasan el-Bennâ Düşüncesinde Siyaset*, çev. Faruk Yıldız, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2020.

Karaaslan, Tufan. *Ortadoğu'nun Coğrafyası*. Konya: Atlas Kitapevi, 2006.

Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*. çev. Türkan Yöney. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.

Kazak, Cemal. *Devrimden Darbe'ye Müslüman Kardeşlerin İktidar Tecrübesi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

Kreyenbroek, Philip G.. *Avrupa'da Yezîdîlik*. çev. Hikmet İlhan. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2011.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Koyuncu, Ahmet Ayhan. Suriye'de Azınlıklar ve Azınlıklar Arası İlişkiler, ed. M. A. Okur ve N. Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika*, İstanbul: Nobel Yayınları, 2016.

Kûr'ânî, Es'ad. *Zikrayât ve havâtır mimmâ ra'eytü ve semi'tü ve fea'tü*. Beyrut: Riyad Reys, 2000.

Khadduri, Majid. *Political Trends in the Arab World*. Praeger: New Ed edition, 1983.

Khoury, Philip S. *Sûriye ve 'l-intidâ 'bü 'l-Firansî: Siyâsetü 'l-kavmiyyeti 'l-Arabiyye 1920-1945*. Beyrut: Müessesetü 'l-Ebhâsi 'l-Arabiyye, 1997.

Lapidus, Ira Marvin. *İslâm Toplumları Tarihi*. çev. Yasin Aktay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Laqueur, Walter Z. *Communism and Nationalism in the Middle East*, London: Routledge & Paul, 1956.

Laqueur, Walter. *A History of Zionism, from the French Revolution to the Establishment of the State of Israel*, New York: Schocken Books, 2003.

Lawson, Fred H. *Global Security Watch: Syria*, Denver: Praeger, 2013.

Leeuwen, Richard Von. *Bir Osmanlı Şehri: Şam*. çev. H. Ebru Aksoy. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Lefèvre, Raphaël. *Ashes of Hama The Muslim Brotherhood*, Oxford: University Press, 2013.

Le Gac, Daniel. *Sûriye fî Ahdi General Esed*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006.

Leverett, Flynt. *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*. Washington: The Brookings Institution, 2005.

Lewis, Bernard. *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.

Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Lescot, Roger. *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2001.

Lia, Brynjar. *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*. çev. İhsan Toker. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.

Longrigg, Stephen Hemsley. *Syria and Lebanon under French Mandate*. London: Oxford University Press, 1958.

Mc Charty, Justin. *The Population of Palestine, History and Statistics of the Late Ottoman Period and Mandate*, New York: Colombia University Press, 1990.

Mahan, A. T., *Retrospect & Prospect Studies in International Relations Naval and Political*. Boston: Little, Brown and Company, 1902.

Mansfield, Peter. *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.

Maoz, Moshe. *Ottoman Reform in Syria and Palestine (1840-1861)*, London: Oxford University Press, 1968.

Maoz, Moshe. *Asad: The Sphinx of Damascus A Political Biography*. London: George Weidenfeld and Nicolson, 1988.

Memiş, Ekrem. *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*. Konya: Mimoza Yayıncılık, 1995.

Mercan, Hüseyin. *Suriye Rejim ve Dış Politika*. İstanbul: Açılım Yayınları, 2012.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *İslâm ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri*. İstanbul: Nida Yayınları, 1968.

Miş, Nebi. "Suriye 2006," ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, "*Ortadoğu Yıllığı 2006*", Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.

Miş, Nebi. "Suriye 2011". ed. Kemal İnat vd. "*Ortadoğu Yıllığı*". İstanbul: Açılım Kitap, 2012.

Mitchell, Richard. *el-İhvânü'l-Muslimîn*. çev. Abdüsselam Rıdvan. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1977.

Mufti, Malik. *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*. Newyork: Cornell University Press, 1996.

Mustafa, Halil. *Sukûtu'l-Cûlân*. Kahire: Dârü'l-İtisâm, 1980.

Moubayed, Sami. *Under the Black Flag: At the Frontier of the New Jihad*, (London: I.B.Tauris, 2015), 28.

Tavil, Muhammed Emin Galip. *Nusayrîler, Arap Alevîlerinin Tarihi*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000.

Taylor, Alan R. "Vision and Intent in Zionist Thought", *The Transformation of Palestine Essays on the Origin and Development of Arab-Israeli Conflict*, ed. Ibrahim Abu-Lughod, Northwestern University Press: Evanston, 1971.

Olson, Robert W.. *The Ba'th and Syria, 1947 to 1982: The Evolution of Ideology, Party, and State, from the French Mandate to The Era of Hâfîz al-Asad*. Princeton: N.J. : Kingston Press, 1982.

Owen, Roger - Pamuk. Şevket. *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. çev. Ayşe Edirne. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

Öke, Mim Kemal. *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*". Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992.

Öke, Mim Kemal. *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1991.

Öke, Mim Kemal. *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına, Filistin Sorunu*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Özkoç, Özge. *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.

Pappe, Ilan. *Ortadoğu'yu Anlamak*. çev. Gül Atmaca. İstanbul: NTV yayınları, 2011.

Parlak, Suat. *Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar*. İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1997.

Pargeter, Alison. *The Muslim Brotherhood: The Burden of Tradition*, London: Saqi Books, 2010.

Pehlivanlı, Hamit – Sarınay, Yusuf – Yıldırım, Hüsamettin. *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

- Pehlivanlıoğlu, A. Öner. *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004.
- Peretz, Don. *The Middle East Today*. 6. Edition, Londra: Greenwood Publishing Group, 6. Baskı, 1994.
- Perthes, Volker. "Syria: Difficult Inheritance". *Arab Elites: Negotiating and Politics and Change*. ed. Volker Perthes. 87-117. Londra: Lynne Rienner Publishers, 2004.
- Pierret, Thomas. *ed-Dîn ve'd-devle fî Sûriye 'ulemâü's-Sünne mine'l-inkilâb ile's-sevra*, Fransa: Meysolon li's-sekâfeti ve't-tercemeti ve'n-neşr, 2020.
- Primakov, Yevgeni. *Rusların Gözüyle Ortadoğu*. çev. Olga Tezcañç İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Provence, Michael. *The Great Syrian Revolt and The Rise of Arab Nationalism*, Austin: University of Texas Press, 2005.
- Ramazan, Tarık. *İslâmî Yenilenmenin Kökenleri Efgânî'den el-Bennâ'ya kadar İslâm Islahatçıları*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Reissner, Johannes. *el-Harekâtü'l-İslamiyye fî Suriye, mine'l-erba'iniyyat ve hatta nihayeti 'ahdi Şişekli*, çev. Muhammed İbrahim el-Atâsi, Riyad: el-Rayyes Books, 2005.
- el-Rezzâz, Münif, *et-Tecrübetü'l-mürra*. Amman: Müessetü Münif Rezzâz li-dirâseti'l-kavmiyye, 1986.
- Rıdvan, Fethi. *72 Şehr maa' Abdünnâsır*. Kahire: Dârü'l-Hürriyye, 1986.
- Roberts, David. *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London: Mackays of Catham, 1987.
- Rychard, S. ve Mason, S. *Conflict Analysis Tools*, Bern: Swiss Agency for Develeopment and Cooperation, 2005.
- Sanjian, Avedis K.. *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*. Cambridge: Harvard University Pres: Combridge, 1965.
- Sadeddin, Adnan. *Müzekkirât ve zikreyât min rahîli Şişekli ile'l-infisâl 1954 -1963*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010.

Sadeddin, Adnan. *Müzekkirât ve zikreyât mâ kable't-te'sîsî ve hatta 'âm 1954*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010.

Sadeddin, Adnan. *Müzekkirât ve zikreyâtü'l-hükmi'l-Ba'sî'l-Alevî min 'âm 1963 hattâ 'âm 1977*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2010.

Sadeddin, Adnan. *Senevâtü'l-mecâziri'l-mur'ibe min 'âm 1977 ve hattâ 'âm 1983*, Kahire: Mektebetü Medbulî, 2010.

Saleh, Yassin al-Haj. *Impossible Revolution: Making Sense of the Syrian Tragedy* London: Hurst, 2017.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918 – 1994*. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Sandıklı, Atilla - Dağcı, Kenan. *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

Seale, Patrick. *el-Esed es-Sirâ' 'âle's-Şarki'l-Evsat*. Beyrut: Şirketü'l-matbû'at li'tevzi'i ve'n-neşr, 2007.

Seale, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics 1945-1958*, London: I. B. Tauris, 1986.

Seale, Patrick. *es-Sira' 'alâ Sûriye Dirâsetü'n-li's-Siyâseti'l-Arabiyye ba'de harbin 1945-1958*. çev, Semir Abdo - Muhammed Felahe. Dimaşk: Dâ'r Mustafa Talas, 1986.

Seale, Patrick. *The Struggle For Syria*, New York: Oxford University Press, 1965.

Seale, Patrick. *Asad of Syria The struggle for the Middle East*, London: University of Colifornia Press, 1989.

Seurat, Michel. *ed-Devletü'l-Mütevahhişe*. Beyrut: eş-Şebeketi'l-'Arabiyye li'-ebhâs ve'n-neşr, 2017.

Seyyid, Celal. *Hizbü'l-Ba'sî'l-'Arabî*. Beyrut: Dârü'n-nehâr li'n-neşr, 1973.

Spykman, Nicholas J. *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt Brace and Company, 1944.

Stockman, David A. *The Great Deformation: The Corruption of Capitalism in America*. New York: Public Affairs Press, 2013.

el-Şamiye, Fadi. “el-İhvânu'l-Müslimûn fi Sûriyye”, ed. Abdulgani Emad, *el-Harekâtü'l-İslamiyye fi'l-vatani'l-'Arabi*, c.1. Beyrut: Merkez'il-Dirâsâti'l-Vahdeti'il-'Arabiyya, 2013.

Şen, Sabahattin. *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*. İstanbul: Birey Yayınları, 2004.

Şentürk, Doğan. *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.

Tjosyold, Dean. “Interdependence Approach to Conflict Management in Organizations”. *Managing Conflict: An Interdisciplinary Approach*. ed. M. Afzalur Rahim. New York: Praeger Publishers, 1989.

Tuğ, Salih. *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.

Tibi, Bassam. *Arap Milliyetçiliği*. çev. Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000

Umar, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908 - 1938*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

Ülman, A. Haluk. *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, 1966.

Yılmaz, Türel - Şahin, Mehmet. *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*. Ankara: Platin Yayınları, 2004.

Zeine, Zeine N. *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*. çev. Emrah Akbaş. İstanbul: Gaye Kitapevi, 2003.

Zerzur, Adnan Muhammed. *Mustafa es-Sibâî: Da'iyetü'l-müceddid*. Şam: Dârü'l-Kalem, 2000.

Zeynelâbidîn, Beşîr. *el-Ceyş ve's-siyâse fi Suriye*. London: Dârü'l-Câbiyye, 2008.

Zeynelâbidîn, Muhammed Sürûr. *Müzekkerâtî: el-Cüz'ü's-Sânî*. İstanbul: Dârü'l-'usûlü'l-ilmîyye, 2015.

Ziadeh, Radwan. *Power and Policy in Syria Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, London, I.B. Tauris & Co.2013.

Zurcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Zubaida, Sami. *İslâm Halk ve Devlet*, çev. Sami Oğuz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

ez-Zühayl, Vehbe. " Cevlâtü's-Sibâ'î fî meyâdîni'l-Fıkhi ve masârûhu fî hidmeti'l-İlm", *Mustafa es-Sibâî bi-aklâmi muhibbîhi ve ârafîhi*. ed. Muhammed Mustafa es-Sibâî 93. Riyad: Dârü'l-Verrak, 2000.

Vatikiotis, P. J. "The Politics of the Fertile Crescent". *Political Dynamics in the Middle East*. ed. Paul Y. Hammond, Sidney S. Alexander. New York: American Elsevier Publishing Company 1972.

Makaleler

Aberbach, David. ve Leoussi Athena. S. "Hellenism and Jewish Nationalism: Ambivalence and its Ancient Roots", *Ethnic and Radical Studies*, 25/5, (Eylül 2002), 763.

Açıkses, Erdal - Kışman, Zülfükar Aytaş. "Soğuk Savaş Sonuna Kadar Ortadoğu ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları". *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 2/8, (Aralık 2017), 1-20

al-Ahsan, Syed Aziz. "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980", *International Journal of Middle East Studies*, 16/3 (Ağustos 1986), 301.

Alkan, Mustafa. "Osmanlı Devletinin "İslâm Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması". *Gazi Akademik Bakış* 9/ 18 (Aralık 2016) 17-32. <https://doi.org/10.19060/gav.320623>.

Akengin: Hamza - Yaşari Ayşe. "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/32 (Aralık 2018), 25-57.

Akkaya, Gülşah Neslihan. “Suriye’de İslami Muhalefetin Yeniden Canlanması: Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi”. *Tezkire* 48 (2014), 121-145.

Arı, Tayyar - Koç, Engin. “Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi 1931-1970”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42/0 (Ekim 2014), 225- 232.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 6. Basım, 2007.

Arıkan, Pınar. “Suriye’nin Nusayrî Yüzü ve İran”. *Ortadoğu Analiz* 4/43 (2012), 18 - 29.

Artokça, İzzettin. “Ortadoğu’da Dürziler”, *Tasam Rapor* 54 (2013), 1- 25.

Ataman, Muhittin. “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”. *SETA Rapor* (2012).

Bahtiyar, Kadri. “Petrolün Ortadoğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD’nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar”. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 5 (2021), 138-194.

Bar, Samuel. “Bashar’s Syria: The Regime and its Strategic Worldwiew”. *Comperative Strategy* 25/5 İsrail (2006), 368-371.

Batatu, Hanna. “Some observations on The Social Roots of Syria’s Ruling, Military Group and The Causes for Its Dominance”. *The Middle East Journal* 35/3 (Yaz 1981), 331-344.

Bayraç, Hüseyin Nadi - Çemrek, Fatih. “Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32/2 (2022), 579-591.

Ben-Tzur, Avraham. “The Neo-Ba’th Party of Syria”, *Journal of Contemporary History* 3/ 3 (Temmuz 1968), 161- 181.

Beyânü’s-sevretü’l-İslâmiyye fi Sûriyye ve menhecühâ? 1980. Baskı Yeri Yok

Bilgin, Mustafa Sıtkı. "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası". *Akademik Bakış* 9/18 (Yaz 2016), 33- 44.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 10. (2003), 108.

Cöhce, Salim. "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler". *Akademik Bakış* 2/3 (Nisan 2008), 65-80.

Çalışkan, Koray. "Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 39 (Ekim 2008), 1-19.

Dam, Nikolaos Van. 'Middle Eastern Political Cliches "Takriti" and "Sunni" Rule in Iraq; "Alawi" Rule in Syria. A Critical Appraisal', *Orient*, 21/1, (1980), 50.

Davison, Roderic H. "Where is The Middle East?". *Foreign Affairs* 38/ 4 (Temmuz 1960), 665-675.

Dawn, C.Ernest, "Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri", çev. Ş.Tufan Buzpınar, *Bilgi ve Hikmet*, 9,(Kış 1995), 120.

Dursun, Davut. "Ortadoğunun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler". *Journal of Social Policy Conferences* 50 (Ekim 2010), 1231-1274.

Demirhan Fahri Erdem - Çiğdem Erdem. "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumlarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme". *Akademik Ortadoğu* 7/14 (2013), 213-241.

Drysdale, Alasdair. "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", *Civilisations*, C.29, 3/4 (1979), 359-373.

Edward, Azar - Jureidini, Paul - Mc Laurin, Ronald. "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East". *Journal of Palestine Studies* 8 /1 (Sonbahar 1978), 41-60.

Gürpınar, Bulut. "Toplumsal Hareketler ve Ortak Düşman Algısı: Suriye İhvân'ı ve HAMAS", *Ege Akademik Bakış*, 18/3, (Haziran 2018), 334.

Hatina, Meir. "Restoring a Lost Identity: Models of Education in Modern Islamic Thought", *British Journal of Middle Eastern Studies* 33/2, (Kasım 2006), 189.

Hıdır Ganim Abdulhasan "Mevkıfu duveli'l-câmi'ati'l-'Arabiyye min inkilâbi Hüsni'z-Za'ım fi dav'i vesâiki'l-hâriciyyeti'l-İrâkiyye gayr'ül-menşûr" *Mecelletü'l-Bâhis* 1/20 (2018), 495-512.

Hut, Davut. "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (Ekim 2016), 105-150. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.261581>.

İpek, Pınar. "Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesinin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında "Muğlak" Bir Devrimin Yansımaları". *Ortadoğu Analiz* 5/50 (Şubat2013), 10-24.

Kerr, Malcolm H. "Hâfiz Asad and The Changing Patterns of Syrian Politics". *International Journal* 28/4 (Aralık 1973), 689-706.

Khoury, Philip S. "Contunity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries" *American Historical Review* 96/4-5 (Aralık 1991), 1374-1395.

Kodaz, Yusuf. "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/59 (2016), 213-237.

Küçükcan, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası". *İslâm Araştırmaları Dergisi* / 13 (Ocak 2005), 109-128.

Lewis, Bernard. "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (1964), 75-82.

Miguel, Edward and Blattman, Christopher. "Civil War", *Journal of Economic Litarature*, 48/1, (2010), 14.

Mîsâku'l-Cebhetu'l İslamiyyetü fi Suriye, 1981. Baskı Yeri Yok

Mîsâkü't-Tehalüfi'l-Vatanî li-Tahrîrî Suriye, 1982. Baskı Yeri Yok

Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası” *Bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (Ocak 2009), 137-156.

Ovendale, Ritchie. “The Origins of the Arab Israeli Conflict”, *Historian*, 76. (Kış 2002), 24.

Palmer, Monte. “The United Arab Republic: An Assessment of Its Failure”. *Middle East Journal* 20/1 (Winter 1966), 50-67.

Pipes, Daniel. “The Alawi Capture of Power in Syria,” *Middle Eastern Studies*, 25/4, (Ekim 1989), 442.

Phillips, Christopher. “Sectarianism and Conflict in Syria”, *Third World Quarterly*, 25/2 (2015), 365.

Perthes, Volker. “Stages of Economic and Political Liberalization”. *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*. ed. Eberhard Kienle. London: British Academic Press, 1994.

Rouleu, Eric. “The Syrian Enigma: What is Baath”. *New Left Review* 45/1 (Eylül-Ekim 1967), 55.

Sakin, Serdar - Deveci, Can. “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”. *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı* (2011), 281-293.

Salık, Nuri. “Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği”. *Ortadoğu Analiz* 3/35 (Kasım 2011), 20- 32.

Sandalcılar, Ali Rıza. “Türkiye–Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 25/3-4 (2011), 213-229.

Şahin, Kenan - Cavlak, Çağla Mavruk. “Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/16 (Ağustos 2018), 152-174.

el-Şamiye, Fadi. İhvânu’l-Müslimun fi Suriye ve’t-Taliatü’l Mukatile, *Merkezü’l-Misbar*, (Ağustos 2009), 163.

Şenzeybek, Aytakin. "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 / 31 (Ağustos 2011), 175-217.

Teitelbaum, Joshua. "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947–1958 Between Accommodation and Ideology". *Middle Eastern Studies* 40/3 (Mayıs 2004), 134- 158.

Teitelbaum, Joshua. "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945-1958: Founding, Social Origins, Ideology ", *Middle East Journal* 65/2, (Bahar 2011), 213-233.

Tür, Özlem. "Turkish-Syrian Relations: Where Are We Going?". *UNISCI Discussion Paper*. 23 (May 2010), 163-175.

Yücel, İdris. "Suriye'de Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları". *Atatürk Araştırma Merkezi* (2015), 937-950.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. "The Rise of Ethnic Nationalism, Intra-State Conflicts And Conflict Resolution". *Tesam Akademi Dergisi* 5/1 (Ocak 2018), 11-33.

Zisser, Eyal. "Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?". *The Washington Quarterly* 28/3 (Summer 2005), 115-131.

Zisser, Eyal. "Whither Syria?". *Middle East of International Affairs* 11/1 (March 2007), 20-23.

Zisser, Eyal. "Syria, The Ba'th Regime and the Islamic Movement Stepping Ona New Path?". *The Muslim World* 95/1 (Şubat 2005), 43-65.

Wagner, Abraham R., Mughisuddin, Mohammed, Mclaurin, R. D. *Foreign Policy Making in the Middle East: Domestic Influences on policy in Egypt, Iraq and Syria*, (New York, Preager Publishers, 1977), 241.

Weismann, İtzchak. "Democratic Fundamentalism? The Practise and Discourse of The Muslim Brothers Movement in Syria". *The Muslim World* 100/1 (Ocak 2010), 1-16.

Itzchak Weismann, 'Sa'id Hawwa and Islamic Revivalism in Ba'thist Syria', *Studia Islamica*, 85 (Şubat 1997), 152.

“The Balfour Declaration and its Maker: A Reassessment”, *Journal of Modern History*, 64/3, (Eylül, 1992), 455-499.

Ansiklopedi Maddesi - Tezler

Aidinov, Murat. *2000 Yılından Sonra Rusya'nın Ortadoğu Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

BM'nin Filistine Yönelik 242 sayılı kararın tam metni için Bkz. Keasing's Contemporary Archives, No. 15, 1965-1966 (13-20 January), 20585.

Baktıaya, Adil. *19. Yüzyıl Suriye'sinde 'Nahda'yı Hazırlayan Sosyoekonomik Koşullar ve 'Nahda' içinde Beliren Siyasi Eğilimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Buzpınar, Tufan, “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 2/168. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999.

Çetinsaya, Gökhan. “Ortadoğu” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 403-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Dursun, Davut. “Bağdat Paktı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/ 446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ganim, İbrahim el-Beyyumi. “Hasan el-Bennâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 307-310. İstanbul: TDV Yayınları 1997.

Gürbüz, Ercan. *Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Görgün, Hilal. “Mustafa es-Sibâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/ 357-359. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Küçük, Cevdet. “Sykes-Picot Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/ 204-206. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Öz, Mustafa - eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. “İsmâiliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/ 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Malatya, Göksal Caner. *Hâfız Esed Döneminde Suriye-SSCB İlişkileri (1971-1991)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Tayeh, Fursan İbrahim Salih. *el-Kadiyyetü'l Filistiniyye fi fikri Hizbi'l-Ba'sil-'Arabi'l-İştirâki*, Camiat'ül-Kudüs, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Taşğın, Ahmet. “Yezîdiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/525-527. İstanbul: TDV Yayınları, 2013

Tomar, Cengiz. “Suriye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/ 545-550. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Yıldız, Tuba. *Suriyede Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvân-ı Müslimin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

İnternet Kaynakları

Acun, Can. “Mısır Darbesinin Körfez Sponsorluğu Tehlikede mi?”. *Setav*. Erişim 24 Haziran 2022.

<https://www.setav.org/misir-darbesinin-korfez-sponsorlugu-tehlikede-mi/>

Abdulaziz Emin Musa Ar'ar, Hizbu'l-Ba'si'l-'Arabi el-İştirâki fi Filistin ve devruhu fi'l-hareketi'l-vataniyyeti'l-Filistiniyye,

<https://alb3th1947jordan.wordpress.com> Erişim 21 Eylül 2023.

Albayan. “Ahdâs Hama 1982”. Erişim 17 Eylül 2022.

<https://www.albayan.co.uk/article2.aspx?id=1014>

“Amentü bi'l-Ba'si Rabben”. *YouTube*. Erişim 21 Temmuz 2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=5dSM4kyiO3w>

Al-baathjo, Tarîhu Hizbu'l-Ba'si'l-'Arabi'l-İştirâki. Erişim 7 Mart 2020.

<https://albaathjo.com/index.php/ar/about-society/about>

Baladi, Enab. “Şehâdât min Sicni Tedmur: Ali Ebû Dahan”. *YouTube*. Erişim 8 Temmuz 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=KgkYgEKnh4c>

el-Bennâ, Hasan. “Risaletün ilâ eyyi şeyin nedu’n-nâs?”. *Ikhwan Wiki*. Erişim 19 Şubat 2020.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9_%D8%A5%D9%84%D9%89_%D8%A3%D9%8A_%D8%B4%D9%89%D8%A1%D9%86%D8%AF%D8%B9%D9%88_%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%B3

el-Bennâ, Hasan. “et-Terbiyyetü’s-siyâsiyye ‘inde’l-Îmâm Hasan el-Bennâ”. *Ikhwan Wiki*. Erişim 12 Haziran 2020.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9_%D8%B9%D9%86%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%85%D8%A7%D9%85_%D8%AD%D8%B3%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7

el-Bennâ, Hasan. “Mevkıfu’l-İhvân fi’l-istihdâmi’l-kuvve”. *Ikhwan Wiki*. Erişim 21 Temmuz 2021.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%85%D8%A7%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7_%D9%88%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%AE%D8%AF%D8%A7%D9%85_%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%88%D8%A9

el-Bennâ, Hasan. “Risâletü’l-mu’temeri’l-hâmis tendîdü’l-ahzâb ve’l-hizbiyye”. *al-qaradawi.net*. Erişim 10 Haziran 2020.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A4%D8%AA%D9%85%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A7%D9%85%D8%B3

el-Bennâ, Hasan. “Risâletü’l-mu’temeri’l-hamis”, *Ikhwan Wiki*. Erişim 12 Haziran 2021.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A4%D8%AA%D9%85%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A7%D9%85%D8%B3

Bilgen, Yılmaz. “Palmira’nın Bilinmeyen Hikâyesi”. *Al Jazeera*. Erişim 17 Haziran 2022.

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/palmiranin-bilinmeyen-hikayesi>

Brain Whitaker. “Syria to Free 600 Political Prisoners”. *The Guardian*. Erişim 12 Mart 2020.

<https://www.theguardian.com/world/2000/nov/17/brianwhitaker>

Bûtî, İmam Şehîd. “Kelimetü’ d-duktur el-Bûtî fi hafli te’bîn Bâsil el-Esed”. *YouTube*. Erişim 9 Kasım 2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=NzDuXwgy9ig>

Countrystudies. “Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya”. Erişim 18 Mayıs 2020.

<http://countrystudies.us/libya/30.htm>

Dünya. “Syrian National Council Opens Office in Ankara”. 15 Aralık 2011.

<https://www.dunya.com/gundem/syrian-national-council-opens-office-in-ankara-haberi-161279>

Dünyabülteni. “el Beyânûnî: Esad, özgürlük talebine direnemeyecek”. Erişim 3 Haziran 2022.

<https://www.dunyabulteni.net/avrupa/el-beyanuni-esad-ozgurluk-talebine-direnemeyecek-h165509.html>

Desûki, Abduh Mustafa. “Devru’l-İhvân fi ıslâhi’t-ta’lîmi’l-Ezher”. *Ikhwan Wiki*. Erişim 14 Şubat 2019.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D9%88%D8%A5%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%AD

[%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%85 %D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B2%D9%87%D8%B1%D9%8A](#)

el-Efdal, İsmail. *Hama mea'sâtü'l- 'asr. et-tehâlîfü'l-vatanî li't-tahrîri Sûriye*, 1983.

PDF, file:///C:/Users/x_user/Downloads/Noor-Book

Folarin, Sheriff F.. “Types and Causes of Conflict”. Covenant University. Erişim 7 Eylül 2021.

<http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/3241/1/Folarin%2025.pdf>,

Gambill, Gary C. “Bashar Reshuffles Syrian Government”. Middle East Forum. Erişim 15 Mart 2020.

https://www.meforum.org/meib/articles/0003_s3.htm,

Haberler.com. “Halep’te Suriye ile İşbirliği Toplantısı”. Erişim 11 Nisan 2020
<https://www.haberler.com/halep-te-suriye-ile-isbirligi-toplantisi-haberi/>

Hamoon. “Aşru senevâti’s-sevra: ebrazü'l-ahdâs ve esvei'l-intihâkât”. Erişim 22 Nisan 2022

<https://www.harmoon.org/reports/%D8%B9%D8%B4%D8%B1%D8%B3%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%AA%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%D8%A3%D8%A8%D8%B1%D8%B2%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8AD%D8%AF%D8%A7%D8%AB-%D9%88%D8%A3%D8%B3%D9%88%D8%A3/>

HIK *Conflict Barometer*. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research,2019,

chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://hiik.de/wpcontent/uploads/2020/03/CoBa-Final-%C3%BCberarbeitet.pdf, Erişim12 Temmuz 2023

Hitâbu'r-Reisi't-Tûnisî el-Habîb Burkıbeh fi ebnâi Filistin, Eriha, 3 Mart 1965,
<https://www.palquest.org/ar/historictext/16345/> Erişim 16 Eylül 2023.

Al Hiwar TV. “Halqatü'r-rabi'atü min mûrâca'ât maa'd-duktur Ali Sadreddîn el-Beyânûnî”. *YouTube*. Erişim 11 Haziran 2022.

https://www.youtube.com/watch?v=c9H_YXcqDLw

Hürriyet. “Erdoğan Reform Tavsiye Etti”. 29 Mart 2011.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-reform-tavsiye-etti-17397264>

Yusuf Selman İnanç, *Suriye İç Savaşı Bir Mezhep Savaşından Öte*, <https://acikerisim.isikun.edu.tr/xmlui/handle/11729/2470>, Erişim 16 Ağustos 2023.

Ikhwan Wiki. “‘alâ eyyi esâsin tekevvenetü'l-İhvânü'l-Müslimîn”. Erişim 22 Haziran 2019.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%B9%D9%84%D9%89_%D8%A3%D9%8A%D8%A9_%D8%A3%D8%B3%D8%A7%D8%B3_%D8%AA%D9%83%D9%88%D9%86%D8%AA_%D8%AC%D9%85%D8%A7%D8%B9%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%9F

Ikhwan Wiki. “İslamiyyu Suriya beyne'l kam'î ve'l-istiktab”, Erişim 15 Mart 2021.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%88_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7.._%D8%A8%D9%8A%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%85%D8%B9_%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%82%D8%B7%D8%A7%D8%A8#%D8%AA%D8%A3%D8%B3%D9%8A%D8%B3_%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A8%D9%87%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9_%D8%B9%D8%A7%D9%85_1980_%D9%85

Ikhwan Wiki. el-İhvânü'l-Muslimun fi Suriya ve kadıyyetü'l-Filistiniyye, Erişim 31 Mart 2023.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%84%D9%85%D9%88%D9%86_%D9%81%D9%8A_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9_%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%A9

Ikhwan Wiki “Beyânü'l-İhvân bî münâsebeti kıyâmü's-sevre”. Erişim 14 Nisan 2020.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A8%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8%A8%D8%A9_%D9%82%D9%8A%D8%A7%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9

Ikhwan Wiki. “ed-Duktur Mustafâ es-Sibâ’î el-murâkibü’l ‘âmmü’l-evvel li’l-ihvân fi Sûriye”.05 Nisan 2023.

[الموسوعة التاريخية الرسمية لجماعة الإخوان المسلمين | Ikhwan Wiki - مصطفى السباعي](#)

Ikhwan Wiki. “İhvân- ABD İlişkisi”. Erişim 16 Nisan 2022.

<https://www.ikhwanwiki.com>

Ikhwan Wiki. “el-İhvânü’l-Müslîmîn fi Sûriye ve seķûbi fi cidrâni’l-cemaâti”. 05 Nisan 2023.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%84%D9%85%D9%88%D9%86_%D9%81%D9%8A_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7

Ikhwan Wiki. “el-İhvânü’l-Müslîmîn ve muhâretü’ş-şüyû’iyye”. Erişim 19 Nisan 2021.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%84%D9%85%D9%88%D9%86_%D9%88%D9%85%D8%AD%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D9%88%D8%B9%D9%8A%D8%A9

Ikhwan Wiki. “el-‘İlmaniyye fi manzûri’l-müfekkirîni’l-İslamiyyîn”. Erişim 17 Temmuz 2021.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9_%D9%81%D9%8A_%D9%85%D9%86%D8%B8%D9%88%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%81%D9%83%D8%B1%D9%8A%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%8A%D9%86

Ikhwan Wiki. “Mustafa Sibâi, mevkıfuhu min kavmiyyetü'l-‘Arabiyye”, Erişim 31 Mart 2023.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%81%D9%89_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%A8%D8%A7%D8%B9%D9%8A#%D9%85%D9%88%D9%82%D9%81%D9%87_%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%88%D9%85%D9%8A%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9

Ikhwanonline. “Filistin fi fikri'l-İmam el-Bennâ”, 31 Mart 2023.

<https://www.ikhwanonline.com/article/237376>

Ikhwan Wiki. “es-Siyâsi li-cemâ‘ati'l-İhvâni'l-Müslimîn fi Sûriye”. Erişim 05 Mayıs 2023.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B4%D8%A7%D8%B7_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D9%8A_%D9%84%D8%AC%D9%85%D8%A7%D8%B9%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%84%D9%85%D9%8A%D9%86_%D9%81%D9%8A_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9

Ikhwan Wiki. “el-Bennâ ve Kadiyytü'l-Filistiniyye”. Erişim 31 Mart 2023.

https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=%D8%AD%D8%B3%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7_%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%A9

Al Jazeera Arabic. “Sandûku'l-esved: bi'l-hadîdi ve'n-nar hukimet Hama a'lâfi'l-ıatlâ ve'l-ııtâ'l-talîk”. *YouTube*. Erişim 17 Ağustos 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=ErKt2yOCnYI>

Al Jazeera Arabic. “Şahidün ‘ala'l-‘asr /Adnân Sadeddîn (6) Mübâderetü'l-müsâleha beyne'n-nizâm ve'l-İhvân ve muhâveletü iğtiyâli'l-Esed”. *YouTube*. Erişim 15 Temmuz 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=a8xws5YeJ6k>,

Al Jazeera Arabic. “Şahidü’n ‘ale’l-asr, Ahmed Mansûr ma‘a Adnan Sadeddîn Meczeretü Hamâti’l-ûlâ ‘âm 1964 fi Sûriye”. *YouTube*. Erişim 5 Ağustos 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=qobGDEbivk4>,

Al Jazeera Arabic. “Şahidü’n ‘ale’l-asr: Emin el-Hâfız ’ahdâs Hamâ 1964”. *YouTube*. Erişim 2 Ağustos 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=eVyF-MIK0L0>,

Al Jazeera Arabic. “Tedmur Haddesenî es-secîn ve’s-secân”. Erişim 8 Temmuz 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=2dURarPz4dg>

el-Karadâvî, Yusuf. “Katlü Hazendarî”. *al-qaradawi.net*. Erişim 2 Nisan 2023.

<https://www.al-qaradawi.net/node/4569>

el-Karadâvî, Yusuf. “el-Vahdetü beyne Mısr ve Sûriyâ”. *al-qaradawi.net*. Erişim Eylül 2020.

<https://www.al-qaradawi.net/node/4526>

Kur’ân Yolu. Erişim 3 Nisan 2023.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>

Khaled, Samar. “el-Bûtî: Mukâtilü’l-ceyşi’s-Sûrî min mertebeti’s-sahâbe”. *YouTube* Erişim 15 Aralık 2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=YRjLjAlcG0M>

Mansour, Ahmed. “Sandûku’l-esved: Şâhidün ‘ale’l-asr kıssatü meczeratü Hama elletî kâme bihâ Hâfızu’l-Esed âm 1982 yervîhâ Adnan Sadeddîn li-Ahmed Mansûr”, *YouTube*. Erişim 7 Mayıs 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=y0T1mVCJjoI>

Mansûr, Ahmet. “Şahidü ’alâ’l-asrî Abdulkerim Nahlâvî: el-cüzü’l-evvel”. *Al Jazeera Arabic*. Erişim 15 Nisan 2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=IVGtDW046zY>

Milliyet. “Erdoğan: Esed Babasıyla Rekabet Ediyor”. 1 Aralık 2012.

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-esad-babasiyla-rekabet-ediyor-1635668>

Mod.gov.sy. “İnkılâb Sâmi Hinnâvî”. Erişim: 25 Nisan 2021.

<http://www.mod.gov.sy/index.php?node=554&cat=958>

Mustafa, Muhsin. “Merâkizi’l-kuvveti fi ceş’i en-nizam 2020: Nehcü’s-safa’il-Aleviyyî”. Umran li’d-dirasât el-stratejiyye. Erişim Mart 2021.

<https://www.omrandirasat.org/%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B5%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%A8%D8%AD%D8%A7%D8%AB/%D8%A3%D9%88%D8%B1%D8%A7%D9%82%D8%A8%D8%AD%D8%AB%D9%8A%D8%A9/%D9%85%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%B2%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%88%D8%A9%D9%81%D9%8A%D8%AC%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%852020%D9%86%D9%87%D8%AC%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%81%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84D9%88%D9%91%D9%8A.html>

Niyef, Salah. “el-İslamü’s-siyâsi fi Sûriye harîtatü’n-ma’rifîyye”, Merkezü’l- Misbar li’d-dirâsâti ve’l-buhûs. Erişim 06 Nisan 2023.

<https://www.almesbar.net>

Orient TV. “Beyanü’l-İhvân havle hâdiseti medreseti’l-midfa’iyye bi Haleb”. Erişim 5 Haziran 2022.

https://orient-news.net/ar/news_show/85710,

Orient TV. “Edîb Şişeklî min inkılâb ila’l-iğtiyâl-mevsûatü’s-Sûriyye es-siyâsiyye”. *YouTube*. Erişim 15 Nisan 2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=vcfvNTkAnRg>

Orient TV. “Kadiyyeti’l-makali’l-medsus-mevsû’atü’s-Sûriye’s-siyâsiyye”. *YouTube*. Erişim 17 Mart 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=9T74UbgzZ64>,

Orien TV. “Ma‘reketü nizâmi’l-Esed li-inkâri meczerati Hama 1982”. *YouTube*. Erişim 18 Temmuz 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=tKWjiBJnTjQ>

Orient TV. “Meczeretü Sicni Tedmur 1980”. *YouTube*. Erişim 12 Mayıs 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=iHadH2e6PBA>

Orient TV. “Men hüve İbrahim Yusuf ve limâza sümmiyet ma‘areketi midfa‘iyye bi ismihi”. Erişim 24 Haziran 2022.

https://orient-news.net/ar/news_show/119406

Orient TV. “Mezbehatü Medreseti’l-Midfa‘iyye bi Haleb 1979”. *YouTube*. Erişim 11 Nisan 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=rhCyNRQC3Jc>

Orient TV. “Muhâveletü iğtiyâl testehdifü Hâfız el-Esed ve tehuzzü emnehu”. Erişim 3 Nisan 2022.

https://orient-news.net/ar/news_show/85738

Özüğurlu, Musa. “Suriye'de İhvân çözümü mü?”. *Gazeteduvar* Erişim 12 Agustos 2021.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/06/30/suriyede-ihvan-cozumu-mu>

Parliament.gov. “Kânûn 43 li-‘am 1980 ma‘âş tekâidî li-küllî men yestişhidü bi-yedi isâbeti’l-İhvâni’l-Müslimîn”. Erişim 4 Temmuz 2022.

<http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16144&ref=tree&>

Parliament.gov. “el-Kânûn 49 li-‘am 1980 el-müteallik bi’l-İhvâni’l-Müslimîn”. Erişim 15 Haziran 2022.

<http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=6716&ref=tree&>,

Pipes, Daniel. “Syria After Asad: Sunnis vs. Alawis”, <https://www.danielpipes.org/blog/2011/03/syria-after-asad> , Erişim 15 Ağustos 2023.

Rathmell, Andrew. Syria's Intelligence Services: Origins and Development, *Journal of Conflict Studies*, 1996,

<https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/11815/12637/> Erişim 29 Haziran 2023.

Said, Mehmet. “İslâm Sosyalizmi ve Ali Şeriatı”. *Nidadergisi*. Erişim 18 Mayıs 2022.

<http://nidadergisi.com/islam-sosyalizmi-ve-ali-seriati/>

es-Said, Rifat. “Zu‘amatu's-Siyâsiyyeti’l-Misriyye”. *Kotobarabia*. Erişim 9 Ekim 2021.

<https://books.google.com.tr/books?>

Sasapost. “el-Ba’s ve’l-İslâmiyyûn fi Sûriye”. Erişim 13 Temmuz 2021.

<https://sasapost.co/opinion/syrian-history-hama/>

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Hananu (Masharqah) Slaughter”. Erişim 9 Mayıs 2022.

<https://www.shrc.org/?p=36750>

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Hamse ve selâsûne ‘amen ‘alâ meczereti hayyi’l-Meşârika: Dimâ’ün lem tecüf ba’d”. Erişim 7 Mayıs 2022.

<https://www.shrc.org/?p=22440>,

SHRC, The Syrian Human Rights Committee “Hatta la tûnsâ mecâzirü’l-nizâmi’l-Esed: Meczeratü Sarmadâ 25 Temmuz 1980”. Erişim 22 Temmuz 2022.

<https://www.shrc.org/?p=36033>,

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Meczeretü Tedmur Cerimetün devliyyetün lâ tetekâddemü bi Mağıyyi’z-zaman”. Erişim 5 Nisan 2022

<https://www.shrc.org/?p=8927>,

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “el-Mecâzirü’l-leti vaka’a fi Medîneti Haleb”. Erişim 12 Mayıs 2022.

<https://www.shrc.org/?p=7186>,

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Sunday Market Slaughter”. Erişim 18 Mayıs 2022.

<http://www.shrc.org/data/asp/BE005.aspx>.

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Meczeretü Rakka”. Erişim 18 Temmuz 2022.

<https://www.shrc.org/?p=7187>

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Sarmada Slaughter”. Erişim 22 Temmuz 2022.

<https://www.shrc.org/en/?p=33594>

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “Massacre of Hama (February 1982)” Erişim 12 Temmuz 2022

<https://www.shrc.org/en/?p=20252>

SHRC, The Syrian Human Rights Committee. “The Massacre of Hama (1982)”. Erişim 15 Haziran 2022.

<http://www.shrc.org/english/99reports/18021999.htm>

Syria TV. “Bûfi min ma’areketi’d-düstûr ilâ meczereti’l-midfa’iyye”. Erişim 9 Mayıs 2022.

<https://www.syria.tv/%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%88%D8%B7%D9%8A%D9%85%D9%86%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%91%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%D8%A5%D9%84%D9%89%D9%85%D8%AC%D8%B2%D8%B1%D8%A9%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AF%D9%81%D8%B9%D9%8A%D9%91%D8%A9>

Şukayr, Şefik. “Menhecü hareketi’l-İhvâni’l-Müslimîn”. *Al Jazeera*. 3 Ekim 2004.

<https://www.aljazeera.net/2004/10/03/%D9%85%D9%86%D9%87%D8%AC%D8%AD%D8%B1%D9%83%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%84%D9%85%D9%8A%D9%86%D9%88%D8%B1%D8%A4%D8%A7%D9%87%D8%A7#:~:text=%D8%A5%D8%B9%D8%AF%D8%A7%D8%AF%2F%20%D8%B4%D9%81%D9%8A%D9%82%20%D8%B4%D9%82%D9%8A%D8%B1,%D8%A8%D8%A3%D9%86%D9%87%D8%A7%20%D8%AA%D8%B3%D8%AA%D8%A8%D8%B7%D9%86%20%D8%BA%D9%8A%D8%B1%20%D9%85%D8%A7%20%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%86>.

Tantavi, Abdullah. Mustafa Sibâî raculü’l-İsâr,

<http://www.odabasham.net/>, Erişim 12 Temmuz 2023.

Tayeh, Fursan İbrahim Salih. *el-Kadiyyetü’l-Filistiniyye fî fikri Hizbu’l-Ba’sil-‘Arabi’l-İştirâki*,

<https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2011/08/02/234081.html> Erişim 15 Ağustos 2023.

Toroğlu, Mehmet. “Suriye’yi Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?”. *Amerikaninsesi*. Erişim 11 Ağustos 2022.

<https://www.amerikaninsesi.com/a/suriyeyi-nasil-bir-gelecek-bekliyor/5925812.html>

Tomar, Cengiz. “Suriye’nin geleceği üzerine senaryolar”. *Al Jazeera Turk*. Erişim 12 Eylül 2022

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyenin-gelecegi-uzerine-senaryolar>

UCDP, Conflict Codebook Version,

<https://ucdp.uu.se/downloads/nsos/ucdp-nonstate-211.pdf/>, Erişim 18 Nisan 2021.

Vizâretü'd-Difâ' fî cumhûriyyetî'l- 'Arabiyyeti's-Sûriyye. "İnkılâb eş-Şişekli'l-Evvel". Erişim 14 Nisan 2021.

<http://www.mod.gov.sy/index.php?node=554&cat=959>

Yasmine, Ryan. "How Tunisia's Revolution Began". *Al-Jazeera*. Erişim: 21 Temmuz 2022.

<http://english.aljazeera.net/indepth/features/2011/01/2011126121815985483.html>

Baas Partisi'nin 1947 yılında kabul edilen Tüzüğü'nün tam metni için;

<https://fliphtml5.com/huvs/syup/basic>

Başkanlık Resmî WEB sitesi

<http://www.pministry.gov.sy>